

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences

TÜRKAV KYE-SBD

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

Volume 3, Number 5, Winter/December 2023

©Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı
©Development and Solidarity Foundation of Public Employees of Türkiye

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences
TÜRKAV KYE-SBD

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023
Volume 3, Number 5, Winter/December 2023

ISSN 2791-9684
E-ISSN 2792-0038

SAHİBİ/OWNER

Ebubekir S. KORKMAZ

Türkiye Kamu Çalışanlar Vakfı (TÜRKAV) adına

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/MANAGING EDITOR

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Yayın Türü/Type of Publication: Süreli

Yayın Sıklığı/Publication Frequency: Yılda iki sayı

Yayın Konusu/Subject of Publication: Sosyal Bilimler

Yayın Dili/Publication Language: Türkçe, İngilizce, Rusça

Adres/Address: Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı Kamu Yönetimi Enstitüsü
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 95/7 Çankaya/ANKARA

Web/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkav>
www.kyesosyalbilimlerdergisi.com

E-posta/e-mail: turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com

Telefon/Phone: 0312 433 80 70

ALAN EDİTÖRLERİ/FIELD EDITORS

Arkeoloji
Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU
Aksaray Üniversitesi

Coğrafya
Prof. Dr. Ufuk KARAKUŞ
Gazi Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Doç. Dr. Cemile Kınacı BARAN
AHBV Üniversitesi

Eğitim Bilimleri
Prof. Dr. Hakan AKDAĞ
Mersin Üniversitesi

Felsefe
Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN
Pamukkale Üniversitesi

Filoloji
Doç. Dr. Hasan Kazım KALKAN
Millî Eğitim Bakanlığı

Güzel Sanatlar
Prof. Dr. Mehmet ÖZKARTAL
Süleyman Demirel Üniversitesi

Hukuk
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Fırat GÖZÜYEŞİL –
AHBV Üniversitesi

Kamu Yönetimi
Doç. Dr. Hakan Alp TÜRKER
Mersin Üniversitesi

İlahiyat
Doç. Dr. Şahin KIZILABDULLAH –
Ankara Üniversitesi

İletişim Bilimleri
Prof. Dr. Bünyamin AYHAN
Selçuk Üniversitesi

İşletme
Doç. Dr. Muhammet SAYGIN
Mersin Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Prof. Dr. Erol TURAN
Kastamonu Üniversitesi

Maliye
Dr. Ömer Faruk KORKMAZ
Giresun Üniversitesi

Sosyoloji
Prof. Dr. Bülent ŞEN
Tarsus Üniversitesi

Tarih
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM
İstanbul Üniversitesi

Turizm
Doç. Dr. Hakan ÇETİNER
AHBV Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı
Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU
Gazi Üniversitesi

Türk Halk Bilimi
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat KORKMAZ
Kırıkkale Üniversitesi

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Ali TİLBE – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan SAYILIR-Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU – Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU-Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Dinçer KOÇ- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Eşref BUHARALI – Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Gaybullah BABAYAR – Institute of Archaeology of Uzbekistan
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU- Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet KOÇAK – Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çağrı ÇETİN- Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan DURAK-İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhi ERSOY – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM – Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL – Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Zsombor Tibor RAJKAI – Ritsumeikan University / Japonya-Kyoto
Doç. Dr. Elvin YILDIRIM- İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Farhod MAKSUDOV -Institute of Archaeology of Uzbekistan
Doç. Dr. Mehmet Halit YILDIRIM – Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ- İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ-Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali ARI-İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim Serhan YILDIZ- Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER – Akdeniz Üniversitesi
Dr. Adem ÇETİN – Ankara Üniversitesi
Dr. Durdona Murodova - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji Merkezi
Dr. Levent GÖNÜLTAŞ – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA – Özbekistan Ebu Reyhan Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü
Dr. Ganbat LKHUNDEV – Mongolian Academy of Sciences / Moğolistan-Ulanbatur
Dr. Malika Toxtayeva - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji Merkezi
Dr. Rahmonali Murodaliyev - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji Merkezi
Dr. Sirojiddin USAROV – Semerkant Devlet Üniversitesi / Özbekistan -Semerkant
Dr. Zelfira ŞÜKÜRÇİYEVA – Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi /Kırım-Simferpol

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Hakan AKDAĞ-Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL -TBMM

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ -Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Musa Őamil YÜKSEL- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Üçler BULDUK -Ankara Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin ŞEN- İstanbul Üniversitesi

HALKLA İLİŞKİLER/PUBLIC RELATIONS

Doç. Dr. Elvin YILDIRIM- İstanbul Aydın Üniversitesi

KAPAK TASARIM

Doç. Dr. Fuat Serkan SAY- Mersin Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCISI

Öğr. Gör. Mustafa TEKELİ

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

İNGİLİZCE EDİTÖR/ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Doç Dr. Eralp ERDOĞAN – Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

RUSÇA EDİTÖR/RUSSIAN LANGUAGE EDITOR

Dr. Yusuf KILIÇASLAN

TÜRKÇE EDİTÖR/TURKISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. İsmail YAVUZÖZTÜRK – Mersin Üniversitesi
Mehmet GÖNÜLLER

TEKNİK SORUMLULAR ve SEKRETERYA

Ahmet KORKMAZ

Fatih BOSTANCI

Halil Can AKGÜN

İsmail Hulusi ŞENYİL

Onur YILDIZ

Umut YOLSEVER

5. SAYI HAKEMLERİ/REFEREES OF THE 5th NUMBER

 0000-0002-7892-7733	PROF.DR. HAKAN AKDAĞ	MERSİN Ü.
 XXXX-XXXX-XXXX-XXXX	PROF. DR. HALİL GÖDE	SÜLEYMAN DEMİREL Ü.
 XXXX-XXXX-XXXX-XXXX	PROF. DR. HAMZA KARAOĞLAN	SÜTÇÜ İMAM Ü.
 0000-0002-0002-2117	PROF. DR. MEHMET ÇERİBAŞ	HACI BEKTAŞ VELİ Ü.
 XXXX-XXXX-XXXX-XXXX	PROF. DR. MURAT AKÇAKAYA	HACI BAYRAM VELİ Ü.
 XXXX-XXXX-XXXX-XXXX	DOÇ. DR. EBUBEKİR GÜNGÖR	BOZOK Ü.
 0000-0001-7529-1875	DOÇ. DR. ELVİN YILDIRIM	İSTANBUL AYDIN Ü.
 XXXX-XXXX-XXXX-XXXX	DOÇ. DR. ERALP ERDOĞAN	NAMIK KEMAL Ü.
 0000-0002-1801-9725	DOÇ. DR. FATİH DOĞRU	OSMANGAZİ Ü.
 XXXX-XXXX-XXXX-XXXX	DOÇ. DR. İSA KALAYCI	MUSTAFA KEMAL Ü.
 0000-0002-1609-3171	DOÇ. DR. OKTAY BERBER	OSMANGAZİ Ü.
 0000-0002-0917-8660	DOÇ. DR. SERKAN SAY	MERSİN Ü.
 0000-0001-5862-2548	DOÇ. DR. SÜLEYMAN TEKİR	SİNOP Ü.
 0000-0002-8746-1445	DOÇ. DR. TEKİN ÖNAL	YILDIRIM BEYAZIT Ü.
 0000-0001-7654-0896	DOÇ. DR. UFUK ERDEM	HACI BAYRAM VELİ Ü.
 0000-0003-3065-8607	DR. ÖĞR. Ü. CİHAN ORUÇ	ÇORUH Ü.
 0000-0003-2794-299X	DR. ÖĞR. Ü. HÜSEYİN ŞEN	İSTANBUL Ü.
 0000-0003-0559-3418	DR. ÖĞR. Ü. İBRAHİM İRDEM	POLİS AKADEMİSİ
 0000-0002-8506-0082	DR. ÖĞR. Ü. SERDAR KARAOĞLU	AFYON KOCATEPE Ü.

Amaç ve Kapsam

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimler alanında yayınladığı makalelerle literatüre katkı sağlamayı, elde ettiği bilgi ve bulguları sosyal bilimlere ilgi duyan okuyuculara ve ilgililere ulaştırmayı amaçlamaktadır. Sosyal bilimlerin her alanına açık olan dergimiz, alanında uzman akademisyenlerin katkıları ile editörlük ve hakemlik süreçlerini profesyonel bir şekilde işleterek her sayıda daha zengin bir içerikle yayımlanacak; yayınladığı makalelerle literatüre katkı sağlayacak ve dönemsel olarak Türkiye'nin meselelerine dair konularla ilgili başvuru eseri niteliğinde dosya konularına da yer verecektir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Edebiyat, Tarih, Sosyoloji, Felsefe, Psikoloji, Coğrafya, Hukuk, İşletme, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İktisat, Maliye, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Turizm ve Konaklama gibi sosyal bilimlerin her alanına açık olup, bu alanlara dair özgün çalışmaları ve bilim dallarını yayın sahası olarak değerlendirir.

Tüm Hakları Saklıdır

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi hakemli, uluslararası bir yayındır. Yılda iki sayı (Yaz/Haziran ve Kış/Aralık) yayınlanmaktadır. Türkçe, Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça dillerinde makale kabul etmektedir. Gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Makale değerlendirme sürecinde dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanır. Açık Erişim (Open Access) politikası takip edilir. Makaleler CC BY-NC 4.0 ile lisanslanır. Makaleler intihal programından (<https://www.turnitin.com/>) geçirilerek benzerlik oranı tespit edilir. COPE tarafından açık erişimde yayımlanan kılavuzlar ve politikalar ile YÖK tarafından yayımlanan Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi doğrultusunda yayın yapılır. Yayın İlkeleri, Yayın Politikası, Etik İlkeler ile Yazar ve Hakem Rehberlerine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkav> adresinden erişilebilir. Yayımlanan yazılar, yazarlarının kişisel görüşlerini yansıtır. Yayımlanan yazılarda kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin mali ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlanan yazıların içeriği ile ilgili herhangi bir sorumluluk kabul etmemektedir. Yayımlanan yazılar kaynak gösterilerek kullanılabilir. Yayımlanan yazılar için herhangi bir telif hakkı ücreti ödenmez.

Okuyucu Mektupları/Letters: Dergimizde yayımlanan yazılar hakkında görüş, yorum ve önerilerinizi Yazı İşleri Müdürlüğüne gönderebilirsiniz: turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com

TARANDIĞI İNDEKSLER & VERİ TABANLARI/INDEXES & DATABASES

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Academic Researches Index, Academic Resource Index, Asos Indeks, Bilgindex, Cite Factor, International Innovative Journal Impact Factor, International Scientific Indexing, Euroasian Scientific Journal Index, Index Copernicus International, Euro Pub, International Standard Serial Number, Directory of Research Journals Indexing, Root Indexing, Journals Directory, Ideal Online, Scientific Indexing Services, General Impact Factor, EBSCO ve Asian Science Citation Index tarafından taranmaktadır.

TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences is indexed in Academic Researches Index, Academic Resource Index, Asos Indeks, Bilgindex, Cite Factor, International Innovative Journal Impact Factor, International Scientific Indexing, Euroasian Scientific Journal Index, Index Copernicus International, Euro Pub, International Standard Serial Number, Directory of Research Journals Indexing, Root Indexing, Journals Directory, Ideal Online, Scientific Indexing Services, General Impact Factor, EBSCO and ASCI.

EDİTÖRDEN / EDITOR'S NOTE

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin danışma kurulu üyeleri, hakemleri ve okuyucuları,

Öncelikle derginin üçüncü cildi beşinci sayısını sizlere sunmaktan duyduğum mutluluğu belirtmek isterim. Editörlüğünü yapmaktan duyduğum kıvanç ve onuru paylaşırken, Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı Genel Başkanı Sayın Ebubekir Korkmaz'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. 2500 yıllık bir maziye sahip olan Türk tarihi, kronolojik olarak M.Ö 209'da Asya Hun Devletinin kuruluşuyla başlatılmaktadır. Ancak arkeolojik veriler Türklerin tarihinin çok daha önceki yıllara dayandığını göstermektedir. O zamandan günümüze Türklerin, değişik isimlerde değişik coğrafyalarda pek çok devlet kurduğunu ama her devletin birbirinin devamı niteliğinde olduğunu çok iyi biliyoruz. Tarih boyunca Türk devletlerini ayakta tutan temel dinamikler var olmuştur. Bunların başında hanedan, kut ve töre gelmektedir. Tüm unsurlar bir araya toplandığında Türk devlet geleneğini meydana getirmektedir. Coğrafya ve hanedan ismi farklı olsa bile Türkistan'dan Avrupa içlerine kadar Türk devlet geleneği aralıksız sürdürülmüştür. 29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarihten gelen aynı gelenek ve aynı ruhla kurulmuş, bugün ikinci yüzyılına gururla adım atmıştır. İlelebet payidar kalacak olan devletimiz için biz akademisyenlere düşen vazifeleri Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı (TÜRKAV) çatısı altında sürdürmeye çalışmaktayız.

Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı (TÜRKAV) bünyesinde faaliyet gösteren Kamu Yönetimi Enstitüsü, 2021 yılı itibariyle literatüre katkı sağlamak ve Dünya Üniversiteleri Akademik sıralamasında Türk üniversitelerinin sayısını artırmak amacıyla Sosyal Bilimler Dergisi yayımlama kararı almıştır. Literatüre ve akademinin kurumsallaşmasına katkı sunacak TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin diğer çalışma alanlarında olduğu gibi Türk ve dünya akademisine önemli katkılar sunacağına şüphemiz yoktur. İnsanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren yeni bilgiler öğrenme ve bu bilgileri geliştirerek gelecek nesillere aktarma çabası içine girmiştir. Bu anlamda da çeşitli üretim alanları tahsis olmuştur. Özellikle bu konuda insan emeğine/çabasına dayalı her türlü üretim çok değerlidir. İster sanayi ister tarım faaliyetleri, isterse de hizmet sektörü için üretilsin, ortaya çıkan her ürün insanların ihtiyaçlarını karşılamak içindir. Elbette düşünce dünyamızın gelişmesi adına bilimsel çalışmaların da ortaya çıkması-yayımlanması konusunda söz konusu ürünler son derece önemlidir. Yeni yayımlanmış bir kitabın ya da fırından yeni çıkmış bir ekmeğin kokusu kadar insanın içini sızlatmasa da yeni yayınlanmış bir sayının heyecanı insanı yeterince mutlu etmektedir. Belirtilen

metaforlar kapsamında insan ihtiyaçlarından bazıları doyuruldukça artar. Yeni bilgiler edinme, kısaca öğrenme isteği de bu tür ihtiyaçlardandır. Yeni bilgiler öğrendikçe öğrenmeye karşı ihtiyaç daha da artar. Dahası öğrendikçe bilmediklerinin çoğaldığı anlaşılır. Sokrates'in dediği gibi "bildiğin tek şeyin hiçbir şey bilmediğin" olduğu anlaşılır. TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi siz değerli yazar, hakem ve okuyucuların özverili katkılarıyla sosyal bilimler alanındaki bilgi birikimine değerli katkılar sunmaktadır. Kısa sürede ulusal ve uluslararası birçok dizinde indekslenen dergi makaleleri sosyal bilimler alanındaki uygulamaların geliştirilmesine, bu konuda politikaların oluşturulmasına ışık tutmakta ve teorik bilgilerin gelişimine katkılar sağlamaktadır. Bu katkıların nicel ve nitel olarak artarak devam edebilmesi için siz değerli yazar, hakem ve okuyuculara görev ve sorumluluklar düştüğünü söylemek yanlış olmaz. Sosyal bilimler alanında karşılaşılan sorunların çözümü için yapılan araştırmaların planlanması, yürütülmesi, raporlaştırılması, yayınlanması ve üretilen bilgilerin kullanılmasını, bilinçli bilgi üretimi ve tüketimi süreci olarak da söyleyebiliriz. Genel anlamda, bilgi çerçevesinde bilinçli üretici, ürettiği ürüne ait değişken, uyarıcı ve diğer algoritmalar üzerinde gerekli analizleri yapar. Bilinçli tüketici ise öncelikle istek mi? ihtiyaç mı? ayrımını ortaya koyar ve sonra da belirlediği tercih doğrultusunda sunulan ürünleri analitik bir yaklaşımla inceleyip, değerlendirerek en uygun seçimi yapar. Bu çerçevede ortaya çıkan, yani üretilen bilgilerin değeri de uygulama ve yeni bilgi üretimine yaptığı katkıyla belirlenir. Bu nedenle öncelikle, üretilen bilgilerin uygulamada karşılaşılan sorunları çözmesi için yapılması gerekir. Ülke ve dünya literatürü kapsamında yapılan araştırmaların sadece araştırma yapmak için değil, insani değerleri üst düzeyde taşıyan, ülke ve dünya sorunlarına duyarlı, ülkesini seven ve geliştirmeye çalışan, sorumluluk sahibi insanların yetiştirilmesine katkı yapacak konuların olmasının önemi ortadadır. Bu alandaki araştırmaların akademik gelişmeyi hızlandırmak adına mevcut sorunları belirlemeye yönelik görüşlerin betimlenmesinden çok, sorunların çözümüne katkı sağlayabilme potansiyelinde değerli bilgilerin üretimine dönük olması beklenir. Akademik çalışmalar kapsamında da üretici-yazar, tüketici-okuyucu ilişkisinde karşılıklı sorumlulukları bulunmaktadır. Çalışmaların değerlendirme sürecinin de bir etik ve akademik sorumluluk olduğu bilincinden hareketle, hakemlerimizin bu bilgi üretim sürecindeki sorumluluk ve katkılarını vurgulanmadan geçilmemesi gerektiği kanaatindeyim. Bu sayıda hakem değerlendirme süreci tamamlanmış on makaleyi, yeni bilgi üretimine ve sosyal bilimlerin gelişimine katkı yapmaları dileklerimizle yayımlıyoruz. Bu sayıdaki makalelerin çalışma alanlarını tarih, sosyal, kültür ve Türk dili oluşturmaktadır. Önemli konuları oluşturan Türk dili, yakın dönem siyasi ve askeri olaylar, güvenlik politikaları, kamu yönetimi, medyanın önemi, karşılaştırmalı eğitim politikaları ve kültürel aktarım kapsamında

Kök Türk yazıtları konularına odaklandığı görülmektedir. Bu sayıda yayımlanan makalelerin yeni bilgi üretimine ve sosyal bilimler alanına ve ileride yapılması muhtemel çalışmalara katkılar sağlamasını bekliyoruz. Türkiye Yüzyılı'nın başlangıcı olacağını yürekten temenni ettiğimiz 2023 yılının ikinci sayısına katkı yapan başta değerli yazarlar olmak üzere, hakemlerimize ve bilgiyi kullanacak okuyucularımıza teşekkür ediyoruz.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin yayın hayatına sizlerin değerli katkılarıyla gelişerek devam etmesi dileğiyle en içten saygılarımı sunuyorum.

Editör

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Öğretim Üyesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Prof. Dr. Nedim Bakırcı

İnceleme Makalesi • Review Article

Türk Masallarında Olağanüstü Dağlar / Extraordinary Mountains in Turkish Tales
..... 1-21

Doç. Dr. Öğr. Alb. Hakan Bacanlı

İnceleme Makalesi • Review Article

Geçici Köy Koruculuğu Uygulamasının Yerel Bir Güvenlik Birimine Dönüşüm Süreci / The Process of Transformation of Temporary Village Guardianship to a Local Security Unit
.....23-73

Adem Göçer - Doç. Dr. Ferdi Bozkurt

Araştırma Makalesi • Research Article

İntihar Eden Dört Şairin Temel Duygu Sözcükleri Kullanımı, Benzerlikler ve Farklılıklar / The Use of Basic Emotion Words, Similarities and Differences of Four Poets Who Committed Suicide.....75-120

Doç. Dr. Selma Göktürk Çetinkaya - Ayşegül Akgün

Araştırma Makalesi • Research Article

Nazi Antisemitizmde Dönüm Noktası: Kristal Gece ve Basına Yansımaları / Turning Point in Nazi Anti-Semitism: Crystal Night and Its Reflections in The Press
.....121-160

Prof. Dr. Mehmet Akif Özer - Dr. Serpil Yıldırım

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Kamu Yönetiminin Değişim Sürecine Uluslararası Kuruluşların Etkisi / The Impact of International Organizations On The Change Process of Turkish Public Administration
.....161-206

Prof. Dr. Selçuk Uygun – Baki Altunal - Özgür Karacabey - Mahmut Doğan Özmen

Araştırma Makalesi • Research Article

Finlandiya Eğitim Sisteminde Sosyal Bilgilerin Yeri ve Önemi / The Place and Importance of Social Studies Education in The Finnish Education System207-239

Mahmut Ömer UÇAR - Doç. Dr. Abdolvahid Soofizadeh

Araştırma Makalesi • Research Article

Hârizmşahlar'ı Çöküşe Sürükleyen Hadise: Otrar Vâkası / The Event That Led The Khwarazmshahs to Collapse: Otrar Incident241-281

Dr. Yusuf Kılıçaslan

Araştırma Makalesi • Research Article

Kırgızistan'da II. Dünya Savaşının Ekonomik Yansımaları / Economic Reflections Of World War II in Kyrgyzstan.....283-307

Doç. Dr. Gaybullah Babayar

Araştırma Makalesi • Research Article

Kuşan ve Köktürk Sikkelerinin Bazı Benzer Yönleri Üzerine / On Some Similar Aspects of Kushan and Kokturk Coins... 309-330

Dr. Mehmet Mustafa ERKAL

Araştırma Makalesi • Research Article

Saha (Yakut) Türklerinin Geleneksel İnanışlarında Şamanlar-Kamlar / Shamans-Kams in
Traditional Beliefs of Saha (Yakut) Turks 331-356

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları 357-368

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

TÜRK MASALLARINDA OLAĞANÜSTÜ DAĞLAR

Extraordinary Mountains in Turkish Tales

İnceleme Makalesi • Review Article

Prof. Dr. Nedim BAKIRCI

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
nbakirci@ohu.edu.tr, nedimbakirci@gmail.com

0000-0001-8672-9481

Geliş Tarihi/Received: 25.02.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 25.04.2023

Atıf/Citation

Bakırcı, N. (2023). Türk Masallarında Olağanüstü Dağlar. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 1-21.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Türk kültüründe geleneksel Türk dini çerçevesinde pek çok kült oluşmuştur. Bu kültürlerden biri de dağ kültürüdür. Gök Tanrı'ya en yakın mekânlar olarak tasavvur edilen dağlar, Türk inanç sisteminde kutsal sayılmış ve onlara tazim edilmiştir. Bunların dışında dağlar; yükseklikleri, yücelikleri, ihtişamları, başlarında karın, boranın eksik olmaması, üzerlerinde yaşayan hayvanlara barınma ve beslenme imkânları sunmaları, göçer evli Türk yaşam biçiminin vazgeçilmez bir unsuru olmuşlardır. Ayrıca uzaktan bakılınca insana küçüklüğünü ve güçsüzlüğünü hatırlatır, aşmak istenildiği zaman katlanılması gereken güçlükleri bulunur; bunun yanında akarsu, otlakları, ormanlarıyla insanoğluna özgürce bir hayat sunar.

Türk masallarında dağ denildiğinde ilk akla gelen Kaf Dağı'dır. Dünyayı çevrelediğine inanılan, cinlerin, perilerin ve devlerin yaşadığına inanılan, zümrütten olduğu düşünülen ve masallarda son derece önemli bir dağ olan Kaf Dağı, masallarda en çok kullanılan ve ismi zikredilen dağdır. Kaf Dağı'nın dışında masallarda anlaticıya bağlı olarak pek çok olağanüstü özelliklere sahip dağlar da yer almaktadır. Kaf Dağı ile ilgili olağanüstü özellikler bu dağlar içinde geçerlidir. Çünkü bu dağlarda Kaf Dağı gibi altın, mercan, zümrüt ve cevahirdedir. Çeşitli yaratıklar bu dağlarda yaşar. Kahraman bu dağlarda bulunan bir nesneyi elde etmek için çeşitli sıkıntılarla mücadele eder ve sonunda olağanüstü özellikte bu dağa ulaşır. Kahraman istenilen şeyi elde eder ve geri döner.

Bu makalede Türk masallarında yer alan Kaf Dağı gibi olağanüstü özelliklere sahip dağlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk masalları, Kaf Dağı, motif, olağanüstü, olağanüstü dağ.

Abstract

In Turkish culture, many cults have been formed within the framework of traditional Turkish religion. One of these cults is the mountain cult. Mountains, which were conceived as the closest places to the Sky God, were considered sacred in the Turkish belief system and venerated to them. Apart from these mountains; Their height, majesty, splendor, lack of snow and gusts on their heads, and providing shelter and feeding opportunities for the animals living on them have become an indispensable element of the nomadic married Turkish lifestyle. In addition, when viewed from afar, it reminds people of their smallness and weakness, there are

* Bu makale, 24-27 Kasım 2022 tarihleri arasında yapılan “Büyük Zafer’in 100. Yılı Anısına” 4. Uluslar arası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

difficulties that must be endured when one wants to overcome them; Besides, it offers a free life to human beings with its streams, grasslands and forests.

Kaf Mountain is the first thing that comes to mind when mountain is mentioned in Turkish tales. Kaf Mountain, which is believed to surround the world, is believed to be inhabited by jinn, fairies and giants, is thought to be made of emerald, and is an extremely important mountain in fairy tales, is the most used and mentioned mountain in fairy tales. Apart from Kaf Mountain, there are also mountains with many extraordinary features depending on the narrator in fairy tales. The extraordinary features of Kaf Mountain are also valid in these mountains. Because in these mountains, like Kaf Mountain, there is gold, coral, emerald and cevahir. Various creatures live in these mountains. The hero struggles through various difficulties to obtain an object found in these mountains and finally reaches this mountain with extraordinary properties. The hero gets what she wants and returns.

In this paper, it will be focused on mountains with extraordinary features such as Kaf Mountain in Turkish tales.

Keywords: Turkish tales, Kaf Mountain, motif, extraordinary, extraordinary mountain.

Giriş

İnsanlık, yaşama gücünü ve enerjisini yenilemek istediğinde kutsal mekânlara dâhil olma ve bu mekânlardan mümkün olduğunca faydalanma düşüncesini hep canlı tutmuştur. Bu nedenle de kutsal olduğuna inandığı bazı mekânları ziyaret etmiş ve buraları kutsal üreten merkezler olarak tanımlamıştır (Duymaz ve Şahin, 2008: 117). Bu inanışlar içerisinde kutsal kabul edilen dağ da önemli bir yere sahiptir. Dinlerde kutsal mekân anlayışının gelişmesine paralel olarak dağlar, ilah ya da ilahların ikamet veya tecelli mahali olduğuna yahut ulûhiyetle irtibata geçildiğine inanılan yerler olarak saygı görmüştür. Kutsal dağ kültürüne hemen hemen bütün kavimlerde rastlamak

mümkündür (Demirci, 2001: 144). Peygamberler tarihinde Tanrı, üç dağı üç elçiyle onurlandırdığını görürüz. Cudi Dağı Hz. Nuh, Turi Sina Dağı Hz. Musa, Hıra Dağı Hz. Muhammet (And, 2022: 33) vasıtasıyla kutsal dağ haline getirilmiştir. Hz Nuh'un gemisi Tufan sonunda Cudi Dağı'nın üstünde kalmıştır. Sina Dağı'nda Hz. Musa Tanrı ile konuşmuş, On Buyruk'u (Evamir-i Âşere) orada almıştır. Hıra Dağı'nda ise Hz. Muhammed Tanrı'dan ilk buyruğu almıştır. Bu dağa Cebel-i Nur da denir (And, 2022: 33).

Dinlerde mekânın kutsallığına paralel olarak dağların ayrı bir önemi vardır. Dağların kutsal oluşu ve onlara karşı tazimde bulunulması, Tanrı'ya en yakın yerler olarak kabul edilmeleri, daha gelişmiş dinlerde ise Tanrı'nın yüceliğini ve aşkınlığını sembolize etmelerinden ileri gelmektedir (Harman, 1993: 400). İlkel mitolojilerdeki yaygın anlayışa göre yeryüzü bütün kara parçalarının anası olan bu dağ (Kaf Dağı) merkez alınarak yaratılmış ve onunla gökyüzünden ayrılmıştır. Bu dağ, çadırı destekleyen direk gibi gökyüzünü taşımakta ve yeryüzünün dengesini korumaktadır (Demirci, 2001: 144).

Türkler de Tanrı'ya en yakın olan yerlerden biri olan dağları kutsal kabul etmiş ve kutsiyete bağlı olarak bu dağlara çeşitli isimler vermişlerdir. Çin, Bizans ve Arap kökenli bu kaynaklardan çıkan sonuca göre Türkistan'da (Orta Asya) Türklerin yaşadıkları hemen her bölgede mutlaka dağ kültü bulunmaktadır. Buralardaki dağların çoğu, Türkçede “mukaddes, büyük ata, büyük kağan” anlamına gelen Han Tanrı, Buztağ Ata, Sayın Ula vb. isimler taşımaktadır. Her boyun, her

oymağın kendine mahsus bir kutsal dağı olduğu gibi bunlardan oluşan birliklerin de ortak kutsal dağları bulunuyordu (Ocak, 1993: 401-402). Ocak'ın düşüncesine bağlı olarak Özkul Çobanoğlu'nun "Mitlere göre bazı dağlar belirli kabilelerin kökeni veya yaratıcısı tözü sayılırlar. Böylece belli bir kabilenin kökeni yine belirli bir dağa bağlanmış olur." (2001: 53) şeklindeki düşüncesi de dağların bazı boyların kökeni ile ilişkili olduğunu göstermektedir

Türklerde dağ, önemli bir yere sahiptir. Dağların azametli görünüşleri insanları kendine hayran bırakmış, kolay ulaşılamaması dağlar üzerine birçok inancın ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Bakırcı, 2015: 203). Bu inançlardan biri, dağların koruyucu ruh ve vatan olarak görülmesidir. Göktürklerin mukaddes yer su ile ifade ettikleri mefhum hem koruyucu ruhlar hem vatandır (İnan, 1995: 48). Göktürklerin Budun İnli, İduk Ötüken, İduk Baş, Tamak İduk adlı dağları takdis ederek, hepsine "ıduk yer su" demişlerdir. Altay Türk boylarında dağ kültü en önemli kült sayılmaktadır. Teleüt, Töles ve Abakan Türkleri yakınlarında bulunan dağlardan birini tanrı, koruyucu ruh ya da büyük ata sayarlar (İnan, 1998: 253). Dokuzuncu asırdan beri İslamiyet'in nüfuzu altında girmiş olan eski Bulgar sahasında yaşayan Kazanlı Türklerin Hocalartavı denen dağı takdis ederek kurbanlar kestikleri tespit edilmiştir (İnan, 1998: 253). Başkurtlar, Altaylıların bütün dağlarını takdis ettikleri gibi Ural dağlarını mübarek sayarlar (İnan, 1998: 257). Kazak-Kırgızlarda da Ulu Tav'daki Edige Tepesi mübarek sayılıp kurbanlar kesilmiştir (İnan, 1998: 258). Yer su

ruhlarının en önemli temsilcisi dağlar olduğu için dağlar hem koruyucu ruh hem de vatan olarak tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda Türklerde bu düşünceden dolayı dağ kültü, Gök Tanrı kültüyle ilgili bir kült olarak kabul edilmiştir (Bakırcı, 2019: 371). Türklerde dağlar, Gök Tanrı'ya yakın olması ve bazen de ona ev sahipliği yapmasıyla kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir. Bu dağlar, evrenin merkezinde buldukları gibi kozmik bir işleve de sahiptirler. Ayrıca Türk mitolojisinde dağlar, etrafında yaşayan insanların koruyucusudur, onların vatan anlayışını şekillendiren en önemli tabiat varlıklarındandır (Duymaz ve Şahin, 2008:117).

Türk mitolojisinde, dağa sığınma ve dağı yurdun koruyucusu olarak görme çok yaygındır. Türklerde ayrıca yüksek dağların zirvesinin Tanrı'ya ulaştığı kabul edilir ve bunun için de bazı yüksek dağlara kurban kesilirdi (Ögel, 1998: 278). Altay kahramanlık destanlarında dağlarla nehirler çoğu zaman şıbee (kale, korunak) sıfatı taşımaktadır (Lvova, vd., 2013: 48-49). Abdulkadir İnan'a göre Türkler, yüksek dağ tepelerinin göklere yakın bulunması ve uzaklardan mavi renkte görünmesinin bu dağların Tanrı makamı olduğu inancının yerleşmesine sebep olmuş olabileceğini belirtir (1995: 49).

Ayrıca zirvesi bulutlara karışan dağlar Gök Tanrı inancı çerçevesinde Tanrı mekânı olarak kabul görmüş, bu dağlara yaklaşırken veya bu dağlarda avlanırken uyulması gereken birtakım kurallar ortaya çıkmıştır. Ögel'in de belirttiği gibi Türkler, Tanrı'yla ilişkili törenlerin çoğunu dağların zirvelerinde yapmışlardır. Hatta Katanov, Anohin ve Harva gibi çağdaş araştırmacılar, buralardaki Türk topluluklarında

yaşayan dağ kültürleri hakkında bilgi ve müşahedelerini bize aktarmaktadırlar. Onların verdiği bilgilere göre günümüzde Altaylardaki dağ kültü gelişerek göğün bizzat kendisinde bulunan ve ilahların mekânı olan kozmik bir dağ inancını doğurmuştur. Altaylı Tatarlara göre Tanrı Bayülgen yaldızlı semavi bir dağın üstünde oturmaktadır. Yakutlarda ise yine ilahların ikametgâhı olan -Eski Yunanlılardaki Olimpos gibi- kozmik bir dağın varlığına inanılmaktadır (Ocak, 1993: 402). Göktürklerin merkezi konumundaki Ötüken, aynı zamanda kutlu bir dağdır. “*Türkler arasında göğün direği kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan Demir Dağ’ın yedi kat olduğuna inanılmaktadır.*” (Kalafat, 2010: 141). Doğu Türklerinden Ötüken, Batı Türklerinde ise Tanrı Dağları, Türklerin kutlu ve mukaddes dağlarından (Ögel, 1995: 439).

Dağlar tarih boyunca heybetli ve güçlü duruşlarıyla insanlarda saygı ve güven duygusu oluşturmuş, yalçın ve sarp tepeleriyle korku salmış, gizemli görünüşleri ile merak uyandırmıştır. Dağların bu sırlı yapıları aynı zamanda birçok metaforik anlatımlara konu olmuştur. Günümüzde atasözleri ve deyimler başta olmak üzere; şiir, türkü, ağıt; destan, masal, hikâye ve romanlarda olduğu kadar dağ motifli süslemelerin yer aldığı kıyafet kültürü ve el sanatlarında ve hatta ad verme geleneğinde dağ kültürünün izlerini görmek mümkündür (Ozan, 2016: 133). Dağlar Türk halkının gelenek ve göreneğine, yaşam biçimine yansıdığı gibi mitoloji, efsane, destan, masal, halk hikâyesi vb. anlatı türlerine, manilerine, ninnilerine, türkülerine, bilmecelerine ve

halk şiirine girmiş, halk edebiyatı ürünlerinin çoğunda önemli bir motif olarak yer almıştır (URL-1).

Türk Masallarında Yer Alan Olağanüstü Dağlar

Türk masalları çeşitli motiflerden oluşan bir türdür. Bu motiflerden biri de dağdır. Türk masallarında dağlar önemli bir yere sahiptir. Masallarda daha çok dağlar mekân olarak karşımıza çıkarlar. Masallarda kahramanlarının bazıları dağlarda yaşar. Suç işlediği düşünülen kahramanlar hep dağa bırakılır. Avlanmak için mutlaka dağa çıkılır. Kahramanlar hep olmayacak işler için dağların ardına gönderilirler. Bu dağların ardında veya tepesinde genellikle devler yaşar.

Dağ motifi Stith Thompson'ın Motif Index'inde D. Sihir ana motifi altında D932. Sihirli dağlar (Thompson, 1966 110) ile F. Olağanüstülükler ana motifi altında F751. Olağanüstü dağlar şeklinde kayıtlıdır (Thompson, 1966: 204). Olağanüstü dağlar motifinin alt başlıklarında ise F752.1. Altın dağlar, F752.2. Gümüş dağlar, F752.3.1. İnci dağlar, F752.3.2. Elmas dağlar, F752.4. Bakır dağlar şeklinde olağanüstü dağlar sıralanmıştır (Thompson, 1966: 204-205).

Türk masallarında mekân olarak yer alan dağların bazıları olağanüstü özelliklere sahiptir. Olağanüstü dağlar; bazen zümrüt, bazen elmas, bazen altın, bazen bakır, bazen gümüş, bazen inci bazen de mercan şeklindedir. Bu özelliklere sahip dağların koruyucuları da olağanüstü varlıklar olacaktır.

Hem İslam kültüründe hem Türk mitolojisinde hem de Türk masallarında olağanüstü dağlar içerisinde en önemli dağ Kaf Dağı'dır. Düz olduğu kabul edilen ve dünyayı çevreleyen dağın varlığını pek çok kaynakta görebiliriz. Taberi'ye göre Kaf Dağı parmağı saran yüzük gibi arzı çevrelemekte ve onu sabit tutmaktadır; ona ulaşmak için dört ay süren karanlık bir mesafeyi kat etmek gerekmektedir. Bu dağın rengi zümrüt yeşili ve mavidir; gökyüzü rengini ondan almıştır. Bütün dağlar ona bağlı olduğundan yeryüzünün sürekli sallanmasını engellemektedir (Demirci, 2001: 144). Dünyanın çevresinde Bahr-ı Muhit bulunur, pis kokulu bir sudur. Burası kapkaranlık olup, kimse kıyısını göremez. İşte Kaf Dağı bu suyu çevreler, böylece dünyayı da sınırlar. Burada beş dağ daha vardır. Dünyadaki öteki dağlar bunlarla birleşir (And, 2022: 34). Kur'an'da Kaf suresindeki kozmolojik ayetlerden (50/6-7) ve İbn Abbas'a dayandırılan, "Allah Teala arzın peşinden onu kuşatan bir deniz, onun arkasından da bir dağ yaratmıştır ki ona Kaf denir. Gökyüzü onun üzerine sarkmaktadır..." şeklindeki bir rivayetten hareketle bu sureyi Kaf Dağı'yla ilişkilendirenler olmuştur (Demirci, 2001: 144).

Hz. Ali'nin mucizeleri arasında Selman'ı Farisi'yle Kaf Dağı'na gitmesi de vardır. Dağa gece varan Hz. Ali, iki Kaf Dağı'nın gerisindeki Cebel Gah ile Cebel Sah'a çıkar. Orada yetmiş bin kent, her kentte yetmiş bin cami bulurlar. Her birinde Hz. Ali ibadeti yönetmiştir. Başka bir rivayette ise Hz. Ali ünlü kılıcı Zülfükar'ı çektiğinde Kaf Dağı titrermiş (And, 2022: 34)

Kaf Dağı'nın arkasındaki bölgenin meleklerle dolu olduğu, ötesinde başka âlemlerin bulunduğu, bunlardan birinin altından, yetmişinin gümüştene, yedisinin de miskten yaratıldığı, her birinin 10.000 günlük yol uzunluğunda olduğu ve buralarda meleklerin veya cinlerin oturduğu rivayet edilmektedir (Demirci, 2001: 144). Bazı kaynaklarda Kaf Dağı'nın öte yanında Yecüc ve Mecüc yaşamaktadır. Bunların dilleri törpü gibi ve her gece dağı dilleriyle yalamaktadır. Eğer İskender seddini yapmamış olsaydı bunlar çoktan Kaf Dağı'nın ötesine çıkmış olurlardı (And, 2022: 34). Hatta Araplarda "Anka", İraniilerde "Simurg", Türklerde "Zümrüdüanka" dedikleri mitolojik kuş, Kaf Dağı'nın tepesinde köşke benzeyen bir yuvada yaşamaktadır (Demirci, 2001:145).

Kaf Dağı'nın yakınında Zulmet denen bir bölge vardır, burada abı hayat bulunmaktadır. Hz. Hızır bu sudan içen birkaç kişiden biridir (And, 2022: 34).

Bu kadar farklı özelliklere sahip olan Kaf Dağı masallarda en çok kullanılan bir dağdır ve masal dağı olarak adlandırılır. Pek çok olağanüstü varlıkların yaşadığı bu dağ, masallarda genellikle devlerin mekânıdır. Kahramanlar Kaf Dağı'na yani devlerin yaşadığı mekâna çeşitli nesnelere getirmek için gönderilirler. Bu dağda kahraman her türlü olağanüstü durumla karşılaşabilir.

Ağlayan Nar ile Gülen Ayva adlı masalda kız erkek kılığına girerek bir ülkeye gelir. Ülkenin padişahının ciğerini dev yiyecektir. Atının yardımıyla kız devi öldürür. Devi öldürenin bu kız olduğu

anlaşılınca padişah “Dile benden ne dilersem” der. Bunun üzerine kız, padişahın kırmızı elbiseli kızıyla evlenmek istediğini söyler. Padişahın kızının evlenme isteği ise Kaf Dağı’ndaki devin aynasının getirilmesidir. Kız yine atının yardımıyla Kaf Dağı’na gider devler uyuyorken aynayı alıp atına biner ve oradan uzaklaşır. Devler kıza yetişemeyince “Kızsan oğlan, oğlansa kız olasin” diye beddua ederler. Devlerin bedduası neticesinde kız oğlana dönüşür (Dalğar, 2010: 130-131). Masalda kıyafet değiştirip erkek gibi davranan kızın, padişahın kızıyla evlenmek için Kaf Dağı’nın ardındaki devin aynasını getirmesi gereklidir. Kız, devin aynasını alıp dönerken devler kıza beddua eder. Bunun üzerine kız, oğlana dönüşür. Kaf Dağı, masalda hem devlerin yaşadığı bir yer olarak anlatılmış hem de burada yaşayan devlerin bedduası sonucunda kızın, erkeğe dönüşmesi gerçekleşmiştir.

Üç Yumurtanın Şerri adlı masalda ise Kaf Dağı’nda üç yumurta vardır, o yumurtaların koruyucusu da devlerdir. Masalda, padişahın oğlu çeşme başında yaşlı bir kadının testisini taş atıp kırınca kadın “İnşallah üç yumurtanın şerrine uğrarsın.” diye padişahın oğluna beddua eder. Bir zaman sonra padişahın oğlu bu üç yumurtanın Kaf Dağı’nın ardında olduğunu ve devler tarafından korunduğunu öğrenir. Padişahın oğlu Kaf Dağı’na gider ve çeşitli maceralardan sonra üç yumurtayı bulur. Üç yumurtadan dünya güzeli kızlar çıkar. Oğlan, iki yumurtayı yolda kırınca içinden çok güzel kızlar çıkar ancak su olmadığı için kızlar ölür. Üçüncü yumurtayı subaşında kırar ve kıza su içirince kız hayatta kalır (Tunç, 2008: 170-171).

Türk mitolojisinde her dağın bir iyisi yahut sahibi vardır. Bu iyeler dağların koruyucusu veya bekçisidir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı XI. yüzyıldan itibaren buradaki bazı dağlar ve yüksek tepeler de dağ kültürüne konu olmuş, buraları tıpkı Türkistan'da olduğu gibi, ancak bu defa İslami bir görünüm altında mübarek mekânlar olarak telakki edilmiş, özellikle Bektaşî ve Alevî zümreler tarafından büyük bir önemle takdis edilmeye başlanmıştır. Bu takdis olayı, yine Türkler arasında çok köklü bir inanç olan atalar kültürü sayesinde âdetâ halk Müslümanlığının temeli haline gelmiş bulunan evliya kültürü ile birleşerek sürdürülmüş ve halen de aynı kuvvette devam ettirilmektedir (Ocak, 1993: 402). Bu düşünceye bağlı olarak dağ ve tepebaşları asırlardır Anadolu'da halkın takdis ettiği, kimliği bilinmeyen evliya mezar veya türbeleriyle donatılmıştır. Anadolu'nun hangi yerleşim yerine gidilirse gidilsin mutlaka bir dağ veya tepebaşında bir yatır veya türbeye rastlamak mümkündür (Bakırcı, 2021: 348). Türk dünyasında anlatılan destan ve efsanelerde dağların iyelerinden söz edildiğini biliyoruz. Anadolu'da da Tahtacı Türkmenler arasında Bolkar Dağı ile ilgili anlatılan efsanede dağ iyесinden söz edilir. Bolkar Dağı adlı efsanede de Bolkar Dağı'nın iyesi olarak Bozoğlan gösterilmektedir (Alptekin, 2014: 86-87). Hem Ağlayan Nar ile Gülen Ayva adlı masalda hem de Üç Yumurmanın Şerri adlı masalda Kaf Dağı'nın koruyucusu veya iyesi devler olduğu söylenebilir. Çünkü kahraman tedbirli olmadığı takdirde Kaf Dağı'na çıkan kahramana devlerin zarar vereceği görülmektedir. İyelere saçını sunulmazsa insana zarar vereceğini biliyoruz. Masallarda da saçını yerine geçecek olay, anne

devin memesinden süt emmektir. Üç Yumurtanın Şerri adlı masalda kahraman anne devin memesinden süt emer. Bu hareket hem kahramanın devin oğlu olmasını sağlamış hem de devin kahramana zarar vermesini engellemiştir.

Şahmaymun Kadın adlı masalda masal kahramanı evlendiği peri kızının kürkünü yakınca Şahmaymun padişaha “Oğlun der ayağına demir çarık giysin eline demir asa alsın, beni Kaf Dağı’nın arkasına aramaya gelsin” diyerek kuş olup Kaf Dağı’na doğru uçar (Tunç, 2008: 168). Kahraman karısını aramak için çeşitli maceralardan sonra Kaf Dağı’na ulaşır ve oğlan orada karısını bulup mutlu bir hayat sürer. Kaf Dağı’nda yaşayan olağanüstü varlıklardan biri de perilerdir. Masalda oğlanın evlendiği kız, peri kızıdır ve o kız Kaf Dağı’nda yaşar.

Rüzgâr Dev adlı masalda küçük oğlan, karısını kaçıran devin peşine düşer. Küçük oğlan çeşitli maceralardan sonra Rüzgâr Dev’in sarayına varır. Oğlan, karısını alarak oradan uzaklaşır. Rüzgâr Dev, kadının evde olmadığını görünce rüzgâr gibi oğlana yetişir ve oğlanın bütün kemiklerini kırar. Kadın kemikleri kırılan oğlanı atın terkesine koyar. At, oğlanı eniştesi kuşlar padişahının evine götürür. Bunun üzerine kuşlar padişahı adamlarından Kaf Dağı’nın ardındaki hayat suyunu getirmelerini ister. Yaşlı ve bilge ak bir kuş bu işe talip olur. Ak kuş, Kaf Dağı’nın ardındaki hayat suyunu bularak getirir ve bu hayat suyu sayesinde oğlan dirilir (Dağı, 2016: 211-212). Masalda abı hayatın Kaf Dağı’nda bulunduğu görülmektedir. Daha önce abı hayatın Kaf Dağı’nda olduğundan ve Hz. Hızır’ın Kaf Dağı’ndaki abı hayattan

içtiğinden bahsedilmişti. Bunun dışında çeşitli kaynaklarda da Hz. Hızır ve abı hayattan bahisler vardır. İskender ile Hz. Hızır'ın karanlıklar ülkesine yani Kaf Dağı'na abı hayatı aramaya gidişlerine dair çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır (Ocak, 2007: 36). Bu hikâyelerin anlatıldığı İskendename'lerde abı hayatı Hz. Hızır'ın içtiği ifade edilmektedir. Kehf Suresinin 60 ile 82. ayetlerinde (Yazır, 1997: 395-409) Hz. Musa'nın abı hayatı aradığından ve Hz. Hızır'la yolculuğundan bahsedilmektedir. Hz. Musa'nın yardımcısıyla tuzlu balığın canlandığı yere geldiklerinde ilimle donatılmış bir adamla karşılaştığı dikkate alınırsa o adamın Hz. Hızır olduğu ve abı hayatı içtiği yorumlanabilir.

Kaf Dağı'nın dışında masalarda yer alan dağların olağanüstü oluşları çeşitli madenlerden meydana gelmeleri ile ilgilidir. Bu madenler arasından bakır, gümüş, altın, cevher, elmas, inci, mercan gibi madenler yer alır. Kahramanlar çeşitli sebeplerle bu dağlara gider veya götürülür.

Peynir Tulumu adlı masalda peynir tulumu padişahın kızlarına sırayla talip olur. Padişah kızlarını kırk küp gümüş, inci ve altın karşılığında oğlana vermeye razı olur. Fakat padişahın büyük ve ortanca kızı peynir tuluğu oğlanla alay eder ve birlikte olmak istemezler. Küçük kız ise kaderine razı olur. Tuluk oğlan aslında çok yakışıklı bir delikanlıdır. Kıza sırrının kimseye söylememesini tembih eder. Buna rağmen küçük kız, ablalarına kocasının aslında çok yakışıklı biri olduğunu söyler. Sırrı ifşa olan oğlan ortadan kaybolur. Kız kocasını aramak için önce gümüş dağına, sonra inci dağına ve daha sonra da altın dağına gider. Altın dağında kocasını bulur (Bozlak, 2007: 374-377). Bu

masalda Kaf Dağ'ı yerine olağanüstü gümüş, inci ve altın dağından, peri kızı yerine peri padişahından söz edilmiştir. Şahmaymun Kadın adlı masalda olduğu gibi Peri padişahının oğlu da olağanüstü bir dağda yaşamaktadır. Kız, kocası ortadan kaybolunca onu aramak için sırayla gümüş, inci ve altın dağına uğrar. Sonunda kocasının altın dağında olduğunu görür ve oğlanla mutlu bir ömür sürer.

Fes Padişahı adlı masalda bakır, gümüş ve altından dağlar yer almaktadır. Fes padişahının karısı padişahın takımlarını giyip atına atlar ve bakır dağına varır. Ardından gümüş ve altın dağını aşarak amacına ulaşır. Karısını takip eden Fes padişahı da bakır dağdan, gümüş dağdan ve altın dağdan birer parça alıp evine döner (Alptekin, 2002: 283). Padişah, kendisinden habersiz iş yapan karısını cezalandırır ve dağlardan getirdiği değerli madenlerle hazinesini daha da zenginleştirir.

Kuş Padişahı adlı masalda dağ cevherdendir. Masal kahramanı bir geyiğin peşinden İstanbul'a gider. Orada Hoca Tarzan'la karşılaşır. Hoca Tarzan, oğlana geyiği göstereceğine dair söz verir. Oğlanı bir hayvan ölüsünün içine sokar ve oğlandan orda ne görürse kendisine anlatmasını ister. Hayvan ölüsünün bulunduğu yer bir dağdır ve bu dağ ise cevherdendir. Oğlan dağdan taş diye cevherleri Hoca Tarzan'a doğru yuvarlar. Hoca cevherleri alıp oradan uzaklaşır, oğlan ise geyiği aramak için cevher dağında kalır (Alptekin, 2022: 372). Melikşah adlı masalda Melikşah dünya güzeliyle evlenmek için cadı karısının vadini yerine getirmek için soyunup bir atın karnına girer. Cadı karısı atın karnını diker. Kuşlar Melikşah'ın içinde bulunduğu atı alıp bir dağın

başına çıkarırlar. O dağ elmas, altın ve incidendir. Kadın, Melikşah'a bağırıp taşları kendisine doğru atmasını ister. Kahraman da denileni yapar. Kadın elmas, altın ve incileri alıp oradan uzaklaşır. Melikşah dağda gezerken serçe kemiğinden yapılmış bir saray görür (Sakaoğlu, 2002: 398-399). İnci Mercan Dağı adlı masalda da aynı durum söz konusudur. Kahraman; zengin olmak için padişahın adamlarının dediği gibi bir atın karnına girer ve kargalar atı inci-mercan dağına çıkarırlar. İnci mercanları aşağı atan adam dağdan inemez (Şimşek, 2001: 199). Padişahın Öfkesi adlı masalda ise bir adam padişaha karşı büyük bir suç işler. Bunun üzerine padişah ölen atının karnına suçlu adamı koydurur. Kuzgunlar leşi bir dağın tepesine çıkarırlar. Kuzgunlar atın karnını delince adam bir kuzgunun ayağına sıkıca tutunur ve kuzgun adamı altından bir dağa götürür (Bakırcı, 2010: 293-294).

Kuş Padişahı, Melikşah, İnci Mercan Dağı ve Padişahın Öfkesi adlı dört masalda da hile ile çeşitli madenlerden oluşan olağanüstü dağlara çıkarılan kahramanlar orada karşılaştıkları dünya güzeli peri kızlarından biriyle evlenip memleketlerine geri dönerler. Bu masallarda dağlar, Kaf Dağı gibi çeşitli değerli madenlerden ve bu dağların peri kızlarına mekan olduğu görülmektedir.

Sonuç

Türkler, yüksek olmayı Tanrı'ya özgü bir nitelik olarak kabul etmişler, insanların ulaşamadığı yüksek bölgelere, yani dağlara Tanrı'ya özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi ayrıcalıklar

tanımışlar ve bu tür bölgelerin ancak Tanrı'nın mekânı olabileceğine inanmışlardır. Dolayısıyla dağlar, Tanrı'ya en yakın mekânlar olarak düşünüldüğü için Türk inanç sisteminde kutsallaştırılmış ve çeşitli zamanlarda dağlara saygı gösterilmiştir. Bu kutsallığın ve tazimin dışında Türklerin yaşam tarzında yükseklikleri, yücelikleri, ihtişamları, geçit vermeyişleri, üzerlerinde yaşayan bütün canlılara barınma ve beslenme imkânları sunmaları geçmişten günümüze dağların vazgeçilmez bir kült olmasını sağlamış ve bu kutsiyet, diğer halk anlatmalarında olduğu gibi dağların masalarda yer almasına imkân vermiştir. Türk masallarında dağlar genellikle olağanüstü özelliklerle yer almış ve masalarda dağ denildiğinde ilk akla gelen Kaf Dağı olmuştur. Dünyayı çevrelediği ve üzerinde cinlerin, perilerin, devlerin yaşadığı düşünülen Kaf Dağı, masalarda en çok kullanılan ve ismi zikredilen dağdır. Kaf Dağı'nın dışında masalarda anlatıcıya bağlı olarak pek çok olağanüstü özelliklere sahip dağlar da yer almaktadır. Bu dağlar Kaf Dağı gibi altın, bakır, gümüş, inci, mercan, zümrüt, elmas ve cevahirdendir. Dev, peri ve cin gibi tabiatüstü varlıklar bu dağlarda yaşar. Özellikle devler bu dağların koruyucusudur. Masal kahramanı bu dağa ayak bastığında devler, ona zarar vermek ister, kahraman ise devlerin zararını önlemek için olağanüstü yollara başvurur. Kahraman bu dağlarda bulunan bir nesneyi elde etmek için çeşitli sıkıntılarla mücadele eder ve sonunda olağanüstü özellikte bu dağa ulaşır. Kahraman istenilen şeyi elde eder ve mutlu sona ulaşır.

KAYNAKÇA

Alptekin, Ali Berat (2002), *Taşeli Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, Ali Berat (2014), *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları.

And, Metin (2022), *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bakırcı, Nedim (2010), *Kırım Tatar Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.

Bakırcı, Nedim (2015), “Ignacz Kunos’un Derlediği Masal Metinlerinde Yer Alan Mitolojik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 6 (20), 183-210.

Bakırcı, Nedim (2019), “Dadaloğlu’nun Şiirlerinde Dağ Kültü”, *Toroslardan Tanrı Dağlarına Türk Halk Biliminin Ulu Çınarı*, Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı, (ed. Esmâ Şimşek, Hatice İçel, Selçuk Peker, Atiye Nazlı), Konya: Kömen Yayınları, s. 369-379.

Bakırcı, Nedim (2021), “Elazığ-Harpüt Türkülerinde Dağ Kültü”, *Doğan Kaya Armağanı*, (ed. Serhat Sabri Yılmaz, Hakan Çelikten, Esra Kaan Çelikten) Cilt I, Sivas: Vilayet Kitapevi, s. 345-358.

Bozlak, Ümmü Gülsüm (2007), *Erdemli Masalları*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çobanoğlu, Özkul (2001), *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Cilt 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Dağı, Fahri (2016), *Gâvur Dağı (Cebel-i Bereket) Türkmen Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.

Dalğar, Esra (2010), *Bucak Masalları*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Demirci, Kürşat (2001), “Kafdağı”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 144-145.

Duymaz, Ali-Şahin, Halil İbrahim (2008), “Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (19), Haziran, 116-126.

Harman, Ömer Faruk (1993), “Dağ”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 400-401.

İnan, Abdulkadir (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, Abdulkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler*, II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lvova, E.L., Oktyabrskaya, İ.V. Sagalayev, A.M., Usmanova, M.S. (2013), *Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri*,

Kainat ve Zaman-Nesneler Dünyası, (çev. Metin Ergun), Konya: Könem Yayınları

Ocak, Ahmet Yaşar (1993), “Eski Türklerde Dağ Kültü”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 401-402.

Ocak, Ahmet Yaşar (2007), *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Ozan, Meral (2016), “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Türk Mitolojisine Giriş*, (Editörler Fatma Ahsen Turan-Meral Ozan), Ankara: Gazi Kitapevi.

Ögel, Bahaeddin (1995), *Türk Mitolojisi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (1998), *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (2002), *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Şimşek, Esmâ (2001), *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, II. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Thompson, Stith (1966), *Motif Index of Folk Literature*, Cilt II, Bloomington-London: Indiana Uviversity Press.

Thompson, Stith (1966), *Motif Index of Folk Literature*, Cilt III, Bloomington-London: Indiana Uviversity Press.

Tunç, Talha (2008), *Manisa Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

URL-1: Yardımcı, Mehmet (1998), “Halk Edebiyatı Ürünlerinde Âşıkların Dilinde ve Köroğlu’nda Dağ”, *Bolu’da Halk kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu (10-11 Ekim 1997)*, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_koroglu_dag.pdf (Erişim Tarihi 08.11.2022).

Yazır, Elmalı Hamdi (1997), *Hak Dini Kur’an Dili*, 5. Cilt, İstanbul: Yenidoğan Yayın Dağıtım.

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

GEÇİCİ KÖY KORUCULUĞU UYGULAMASININ YEREL BİR GÜVENLİK BİRİMİNE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

**The Process of Transformation of Temporary Village Guardianship
to a Local Security Unit**

İnceleme Makalesi • Review Article

Doç. Dr. Öğr. Alb. Hakan BACANLI

Kara Kuvvetleri Komutanlığı

hkbcnl@hotmail.com

0000-0002-9289-6136

Geliş Tarihi/Received: 30.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2023

Atıf/Citation

Bacanlı, H. (2023). Geçici Köy Koruculuğu Uygulamasının Yerel Bir Güvenlik Birimine Dönüşüm Süreci. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 23-73.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Osmanlı Devleti döneminde “kır serdarlığı”, “kır bekçiliği” olarak anılan ve “Hamidiye Alayları” uygulamasıyla da benzerlikler gösteren koruculuk, Cumhuriyet döneminde 1924 yılında Köy Kanunu ile idari uygulamaları arasına girmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde görülen asayişsizlik ve isyan olayları nedeniyle, güvenlik kuvvetlerine destek olacak yerel bir yapılanma olarak koruculuk sistemi uygulamaya konulmuştur. Koruculuk uygulaması uzunca bir süre kamuoyunun gündeminde yer almamış olmakla birlikte, özellikle 1984 yılında PKK terör örgütünün terör eylemlerine başlamasıyla devletin terörle mücadele kapsamındaki tedbirlerinden birisi olmuştur. Bu çalışmada köy koruculuğu sisteminin kısaca tarihsel sürecine değinilmiş, korucuların görev alanları ve görevleri, seçim ve görevlendirilme usulleri, kıyafetleri, silah kullanma ve zor kullanma yetkileri, aldıkları ücret ve ödemeler, sosyal güvenlik hakları ve emeklilik durumları, disiplin işlemleri, koruculara yasak olan işler ve korucuların karıştıkları suçlar, izin işlemleri, koruculara verilen eğitimler, koruculara tanınan diğer haklar ve korucu mevcutları gibi konularla ilgili bilgiler verilerek koruculuk sistemine bir bütün olarak bakılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koruculuk Uygulamaları, Geçici Köy Koruculuğu, Gönüllü Köy Koruculuğu, Güvenlik Koruculuğu

Abstract

Village guardianship system, which was known as ‘country commandership’ and ‘rural watchmen’ in Ottoman Era and also showing similarities to ‘Hamidiye (Light) Cavalry Regiments’, became one of its administrative practices with the Village Law in 1924 during the Republican period. The village guardianship system was introduced as a local structure which will assist the security forces especially for the crimes against public order and rebellions in the Eastern and South-eastern regions of Turkey in the early Republic Period. Albeit not being on the spotlight for a long time, the village guardianship was one the anti-terror measures taken by the state as a consequence of acts of terrorism initiated by PKK terrorist organization in 1984. Within this study, the history of village guardianship has been touched briefly and it has been aimed to discuss the village guardianship system comprehensively by providing information on the tasks of the village guards, procedures for their selection and assignment, uniforms, rights to arming and use of force, wages and benefits, social security rights and retirement status, disciplinary procedures for them, occupations prohibited for and crimes involved by them, paid leave procedures, trainings provided for them, other rights granted to them and number of active village guards.

Keywords: Village Guardianship Practises, Temporary Village Guardianship, Voluntary Village Guardianship, Security Guardianship

Giriş

“Köy Koruculuğu” sistemi, kaynağını yerel halkın oluşturduğu, yaşam alanlarını saldırılara ve terör tehdidine karşı korumaya çalışan unsurların sahada güvenlik birimleriyle birlikte koordineli hareket etmesi esasına dayanmaktadır. Sadece Cumhuriyet döneminde değil, Osmanlı Devleti’nin son döneminde de kırsalda karşılaşılan asayiş sorunlarıyla mücadele kapsamında benzer tedbirlere başvurulmuştur. Kır serdarlığı veya kır bekçiliği uygulamalarıyla devlet, kırsaldaki asayiş sorunlarını çözüme kavuşturmayı amaçlamış, Hamidiye Alayları örneği ile de belirli aşiretler özelinden hareketle yerel unsurlardan güvenlik temini amacıyla yararlanmıştır.

Çoğunlukla birbirine benzetilen uygulamalar olan Hamidiye Alayları ve Köy Koruculuğu arasında hiç kuşkusuz çeşitli farklılıklar olmakla birlikte, her iki uygulama da devletin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da merkezileşme ve buna bağlı olarak da iç güvenliği sağlama düşüncesinden hareketle oluşturulmuştur. Her iki kuvvet de yerel güç odakları ile varılan uzlaşmaya dayanmakta ve merkezden bağımsız olarak varolan askeri potansiyelin merkezin kontrolü altında kullanılması amaçlanmaktadır. Personel kaynakları yerel sosyolojik yapıyla sınırlandırılmıştır. Her iki kuvvet de hafif olarak silahlandırılmıştır. Kuruluş amaçları iç güvenlik ve/veya gayrinizami

savaştır. Yerel odaklar ve merkezi otorite arasındaki politik ilişkinin sonucu olarak doğduklarından ve politik olarak motive olmuş iç düşmana karşı da kullanıldıklarından bu kuvvetler yüksek seviyede politizasyona tabi olmuştur. (Gülşen, 2019: 98) Her iki uygulama da politikanın bir konusu olarak zaman zaman tartışma ve eleştirilere neden olmuş, bazı çevrelerin bölgedeki aşiretlerin ve yerel halkın devletin yanında yer almasından duydukları rahatsızlık da çeşitli şekillerde ifade edilmiş, Hamidiye Alayları ve köy koruculuğu uygulamaları “Kürdü Kürde kırdırma” ve “böl-yönet” politikasının birer araçları olarak gösterilmiştir (Aytar, 1992: 7).

“Hamidiye Alayları ile Koruculuk İlişkisi” konulu bir yüksek lisans tezinde, Hamidiye alaylarına katılan aşiret reislerinin devlet nezdinde gördükleri itibar ile köy koruculuğunu kabul eden aşiret liderlerinin gördükleri itibarın aşiretlere verilen önem açısından örtüştüğü; Hamidiye Alaylarına katılan aşiretlerin geçmişteki suçlarının affedildiği, koruculuğu kabul etmenin de, önceden işlenen suç ne olursa olsun, affedilmek anlamına geldiği ifade edilmiştir (Argunhan, 2009: 95). Buna göre, Hamidiye Alayları ile köy koruculuğunun aşiret yapılarına yaptığı etki, yeni bir hiyerarşi yaratması, Doğu'dan parlamentoya giren temsilcilerin daha ziyade bu süreçlerde güçlenen ve merkezi otorite ile ilişkileri gelişen aşiret liderleri ve temsilcilerden olması her iki sistemin ortak karakterini ortaya koymaktadır (Argunhan, 2009: 96). Konuyla ilgili bir kitap çalışmasında da, Osmanlı Devleti gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin de algıladığı tehditleri değerlendirdiği ve terör örgütü faaliyetlerine karşı, yerel unsurları,

geniş ve büyük ölçüde erişilmez sınır bölgesinde devlet gücünün bir uzantısına dönüştürebilmek için eline silah ve otorite vermek suretiyle tarafsızlaştırmaya çalıştığı belirtilmiştir (Klein, 2020: 303-304).

Hamidiye Alaylarının ve aşiret milislerinin varlığı cumhuriyet döneminde resmen son bulmuş gibi görünmekle birlikte, 1924 tarihli Köy Kanunu ile köy korucularının köyleri korumak ve savunmakla görevlendirilmesi devletin, hem yerel isyanları bastırmanın bir yolunu bulma hem de resmi bir konum, silah ve maaş vermek suretiyle yerel unsurları devlete sadık kalmaya teşvik etme yönündeki çabalarının önemli bir yansıması olarak görülür. (Klein, 2020: 309) İdari anlamda umumi müfettişlik sistemi ve yerelde köy korucuları vasıtasıyla güvenlik ve asayiş sorunlarının çözümü amaçlanmıştır.

1980’li yıllara gelindiğinde durum yeni bir şekil almış, 1984 yılında PKK terör örgütünün silahlı eylemlere başlaması sonrası, geçmiş yılların uygulamaları yeniden gözden geçirilmiş, koruculuk sistemi için erken cumhuriyet dönemindeki emsalinden yararlanılarak, 1924 tarihli Köy Kanunu’nda değişiklikler yapılmak suretiyle, köy koruculuğu uygulaması hayata geçirilmiştir. (Klein, 2020: 310)

Kırsalda güvenliğin tesisi için her yerleşim yerine güvenlik kuvveti konuşlandırmak pratik, ekonomik ve uygulanabilir olmadığından koruculuk sistemi, mevcut güvenlik kuvvetlerine yardımcı bir unsur olarak köy ve mezraların korunması, yerel istihbarat

sağlanması, olumsuz propaganda faaliyetlerinin takibi ve önlenmesi gibi hususlarda katkılar sağlamıştır.

1. “Korucu” Kavramı

“Korucu” kavramı Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde “Orman veya kır bekçisi. Kırsal bölgede güvenlik güçlerine yardımcı olan sivil görevli.” anlamlarındadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları incelendiğinde 1920 yılından itibaren köy ve kırsal bölgelerin asayişinin sağlanması hususunda “korucu” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. İdarei Kura ve Nevahi Kanunu Lâyihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatasının Esbabı Mucibe Layihasında “korucu” ifadesi şöyle geçmektedir (TBMMZC, 22.09.1337 [1921]):

“Bir karyenin mahsulâtı korucusu marifetiyle hasardan vikaye olunur. Bilfarz beş karyeden her biri kendisi için şeraiti matlubeyi haiz birer korucu bulamayacağından bunların birleşerek müştereken iki veya üç korucu kullanmaları muvafık olur, diyebilir miyiz? Teferruatına ait mehazirden sarfı nazar böyle bir teklifin hiçbir karye ahalisince cayi kabul bulamayacağı şüphesizdir.”

1924 tarihli Köy Kanunu’nda ise “köy korucusu” kavramı kullanılmıştır. Kavramın önüne, kullanım alanına göre “geçici” veya “gönüllü” ekleri getirilmiştir. 29 Ekim 2016 tarih ve 676 sayılı KHK ile yapılan düzenlemeyle, “geçici köy” ifadeleri “güvenlik” şeklinde

“gönüllü korucu” ifadeleri “*gönüllü güvenlik korucusu*” şeklinde değiştirilmiştir (RG, 29.10.2016/29872).

2. Tarihî Süreç

2.1. Kır Serdarlığı: Osmanlı Devleti, 1826’da yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasından sonra, özellikle taşrada asayişin tesisi amacıyla “kır serdarlığı” sistemini oluşturmuştur. Kır serdarları, çoğunlukla süvari olarak istihdam edilmiş, genellikle bölgeyi iyi tanıyan kişiler arasından seçilmiştir. Kır serdarlarının görevleri ve kendilerinden beklenen faydalar şunlardır: Savaş zamanlarında geri hatlarda ve yollarda asayişi sağlamak, asker firariler ile bakayaları tespit etmek ve orduya teslim etmek, posta arabalarına ve görevlilerine musallat olan eşkıyaları ve kervan soygunlarını engelleyebilmek için yollarda devriyelere çıkmak. Kır serdarları sadece Doğu bölgelerinde veya kırsal alanlarda değil, Balkanlardaki sınır bölgelerinde, Kıbrıs, Midilli ve Sakız gibi adalarda, Anadolu’nun ticaret yapılan sahillerinde güvenlik ve asayişin sağlanması amacıyla görevlendirilir (Dalyan, 2016: 29-35, 60-64, 69, 91-92). Osmanlı arşiv belgelerine göre taşranın güvenliğinden sorumlu olan kır serdarı dışında korucu, kır bölükbaşı, kır zaptiye çavuşları gibi kimseler de kırsalda benzer görev ifa etmiştir (Ermahiş, 2018: 20). Kır serdarlarının eşkıyalık ve çeşitli asayişsizlik olayları için görevlendirilmeleri askeri ve siyasi açıdan büyük faydalar sağlamışsa da özellikle denetim eksikliği kaynaklı olarak, kırsal kesimde halktan para alma, zulüm, başıbozuk hareketler ve eşkıyaya yardım-yataklık gibi bazı önemli sorunların oluşmasına da neden

olmuştur (Ermahiş, 2018: 43). Kır serdarlığının yerini bir müddet sonra kır bekçileri almıştır.

2.2. Hamidiye Alayları

Osmanlı Devleti'nin, taşrada asayişin tesisi amacıyla oluşturulan kır serdarlığı uygulaması dışında, yerelde, Hamidiye Alaylarının kuruluşu öncesinde asayişin temini maksadıyla, Bosna'daki "Colonie Militari" isimli yerli muhafız askerî birlikler veya Yemen'de "Asakir-i Hamidiye" adında Müslüman yerel halktan oluşan askerî teşkilat gibi yerel kaynaklardan askerî teşkilatlar kurduğu bilinmektedir (Ertekin, 2019: 63).

Hamidiye Alayları uygulaması ise; orduya mobil takviye kuvvet sağlamak, ordu içindeki en masraflı sınıf süvari sınıfı olduğundan ve Kürtlerin de süvarilikteki mahareti, silah kullanımındaki ustalıkları bilindiğinden onları orduya kısa sürede entegre etmek, aşiretlerin sadakatini sağlamak ve aşiretleri devlete tabi kılmak, 1878 Berlin Antlaşmasından sonra bölgede etkinliklerini artıran Ermeni komitelerine karşı koymak ve Ermenilerin isyan ve toprak elde etme emellerini bertaraf etmek, Rusya'nın Kürt aşiretleri üzerindeki politikasını bertaraf ederek, Rusya'nın güneye inmesini engellemek, Osmanlı ve İran tarafındaki Kürt aşiretlerinin birbirlerine saldırmaları sorununu çözüme kavuşturmak ve İran sınırından aşiret geçişlerini kontrol altına almak, Trablusgarp ve Bingazi gibi Afrika topraklarında da Hamidiye Alayları teşkilatı oluşturmak suretiyle ittifak-ı İslam

politikası çerçevesinde buradaki halkı halifenin etrafında birleştirmek gibi amaçlarla kurulmuştur (Ertekin, 2019: 22-58).

II. Abdülhamid'in isminden dolayı "Hamidiye" ismini alan birliklerin söz konusu kuruluş amaçları içinden özellikle Ermeni komitelerinin faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde Ermeni faaliyetlerini büyük bir tehdit olarak algılamış olması diğer etkenlere oranla daha fazla ön plana çıkarılmıştır (Klein, 2020: 17-18) Alaylar kurulurken "Ermeni tehlikesinin" göz önüne alındığı, hatta alayların büyük çoğunluğunun Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu yerlerde tesis edildiği bir gerçek olmasına karşın, 1895'te başlayan Ermeni olaylarında dahi Hamidiye Alayları aktif bir rol oynamamış, Rus ve İran sınırındaki alayların bazı bölükleri dışında hadiselerin bastırılması için alaylardan faydalanılmamıştır. Alayların Ermeni olaylarında kullanılmasına yönelik tek hadise 1894 yılında sadece üç bölüğün silah altına alındığı Sason hadisesi olmuş ancak bu birlikler dahi isyanı bastırmakla görevlendirilmemiş, sadece düzenli birliklerin yerini tutmak için Muş'ta bekletilmişlerdir (Akpınar, 2023: 82). Hamidiye Alayları, Ermeni hareketlerinin önüne geçmek için alınan bir önlem olmanın dışında, asırlardır burada türlü asayişsizliklere sebep olan Kürt aşiretlerini disipline etme veya devlete olan bağlılıklarını sağlama yolunda önemli bir araç işlevi görmüştür (Akpınar, 2023: 275).

Hamidiye Alaylarının kuruluşu sürecinde, Anadolu Vilâyâtı Umum Müfettişi Ahmed Şakir Paşa ile 4. Ordu Kumandanı Mehmed Zeki Paşa'nın çalışmalarına, Rus ordusunda bulunan Kazak Alayları

örnek teşkil etmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde 4. Ordu Kumandanı Zeki Paşa, alaylarının kurulması yönündeki düşüncesini 1890 yılında II. Abdülhamit'e bildirmiş ve Padişah da projeyi uygun bularak alayların kurulmasına onay vermiştir. Rus örneğinden faydalanmak için Rusya'ya üç subay gönderilmiş, bu subaylar dönüşlerinde Hamidiye Alayları ile ilgili görevlerde bulunmak üzere 4. ve 5. Ordulara atanmıştır (Akpınar, 2023: 80).

Hamidiye Alaylarıyla ilgili 1891 tarihli nizamnameye göre; nüfusu uygun bir aşiretten bir veya birkaç alay oluşturulacak, nüfusu bir alay oluşturmaya yetmeyecek aşiretlerden bölükler oluşturulacak, aşiret birlikleri bir diğerine dâhil edilmeyecek, birleştirilmeyecektir. Alaylara alınacakların yaşları 17-40 arasında olacak, alayların her birinin elbisesi mensup olduğu aşiretlerin şekil ve kıyafetinde olacaktır. Alayların subay ihtiyacı, eldeki yeterli olmuyorsa, aşiret reislerinden karşılanacaktır. Alayların genel komutanlığı "ferik" rütbeli komutanlara verilmiş olup, dört alayı bir "mirliya" komuta edecektir. 1896 yılında çıkarılan nizamname ile alayların işleyişi düzenlenmeye çalışılmıştır (Ergül, 1997: 60-63; Kodaman, 1979: 443-446, 452-453).

Hamidiye Alayları, sadece göçebe ve yarı göçebe aşiretleri kapsamıştır. Bu aşiretler göçebe olduklarından zaten süvarilikte mahir oldukları için sadece onlara verilecek bir askerî nizam ile kısa sürede süvari birlikler şeklinde Osmanlı ordusunda yer alabileceklerdir. Bu şekilde masrafsız ve kısa bir süre içerisinde muazzam bir süvari sınıfı teşkil edilmesi amaçlanmıştır. (Ertekin, 2019: 263)

Hamidiye Alaylarına katılımını teşvik etmek amacıyla devlet tarafından çeşitli imtiyazlar da tanınmıştır. Söz konusu imtiyazların başında aşiret mensuplarının işlediği suçlardan af edilmeleri gelmektedir. Hamidiye Alayları mensupları çoğunlukla işledikleri suçlardan dolayı yargılanmamış, alay mensuplarının çocukları ve akrabaları da bu ayrıcalıktan faydalanmıştır. Hamidiye Alayı mensupları ve aileleri tüm vergilerden muaf tutulmuş dahası aşiret mensuplarına vergi toplama imtiyazı da verilmiştir. Hamidiye Alayları mensuplarına maaş verilmiş, Ramazan ayı ve bayramlarda maaş ikramiyesi, eğitim zamanlarında da katık (günlük yemek bedeli) parası ödenmiştir. Her aşiret için farklı ve kendi içinde tek tip olan üniformalar giydirilmesi, gümüş rozetler takmaları onları kendi toplumlarında ayrıcalıklı bir konuma getirmiş, alayların mensuplarına verilen silahların, jandarmanın elindeki silahlardan daha yeni durumda olması ve at tedarik edemeyen alay mensuplarına 4. ve 5. Ordu tarafından at tedarik edilmesi de statülerini kuvvetlendirmiştir (Ertekin, 2019: 190-204).

Verilen taviz ve imtiyazlara rağmen alaylardan istenilen verim tam olarak alınamamış, özellikle disiplin boyutunda halktan yoğun şikayetler alınmıştır. Dış politikada da İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük devletlerin Ermeniler lehine ıslahat taleplerini ve baskılarını artırmaları üzerine Sultan II. Abdülhamid, Müşir Ahmed Şakir Paşa ve 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa'yı Hamidiye Alaylarının disiplin altına alınmasını sağlamakla görevlendirmiştir. Müşir Ahmed Şakir ve Zeki

paşaların Hamidiye Alaylarını yeniden düzene sokmak için hazırladıkları rapor ve öngördükleri tedbirler tam olarak uygulanamamıştır (Eraslan, 1997: 463). İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra hükümet, Binbaşı Hacı Hamdi Bey başkanlığındaki bir heyeti Rus sınırına yakın bölgelerdeki alayları ve Fahreddin [Altay] Bey başkanlığındaki bir diğer heyeti de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki alayları düzenlemekle görevlendirmiştir. 1912'de alaylar birleştirilip fırkalar meydana getirilmiş, alayların görev ve eğitim sistemleri yeniden düzenlenmiş, aşiret süvari müfettişliği oluşturularak alayların tek elden yönetilmesi amaçlanmıştır. "Hamidiye" ismi yerine de "Aşiret" kavramı kullanılarak "Aşiret Alayları" veya "Aşiret Hafif Süvari Alayları" isimleri kullanılmıştır (Eraslan, 1997: 464; Kodaman, 1979: 476-478).

Birinci Dünya Savaşı başlarında Aşiret Alaylarından oluşturulan dört tümen birleştirilerek bir Süvari Kolordusu kurulmuşsa da söz konusu birliklerden beklenen fayda sağlanamamıştır. Aşiret Alaylarının lağvı hususunda resmî bir belge mevcut olmamakla birlikte Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan işgaller sırasında söz konusu birlikler Anadolu'da Kasım 1920'de teşkilatlanan Milli Ordu'ya dahil edilmiştir (Ergül, 1997: 85-87, 91).

2.3. "Kır Bekçileri Kanunu" ve "Köy Kanunu"

"Kır Bekçiliği" uygulaması, 20 Temmuz 1330 (2 Ağustos 1914) tarihli Kır Bekçileri Kanunu ile uygulamaya geçirilmiştir. Bu Kanun ile köylerde ve kasabalar haricinde asayişin sağlanması, ekili alanların ve

yapıların muhafazası için kır bekçileri istihdamı mecburi görülmüştür (MBZC, 04.06.1330, MAZC, 24.06.1330).

Kır Bekçileri Kanunu (1914) ile Köy Kanunu'nun (1924) ilk taslağı olan "Hükümetin Meclise sunduğu teklif metni"nde yer alan koruculukla ilgili hükümler önemli benzerlikler taşımaktadır. Köy Kanunu teklifinin meclis görüşmelerinde bazı milletvekilleri tarafından kır bekçilerinin aslında korucu olarak yorumlandığı, kır bekçiliği ile koruculuk sisteminin kıyaslandığı ve önceki uygulama ile görülen sıkıntılara değinildiği anlaşılmaktadır. (TBMMZC, 18.03.1340). Köy Kanunu'nda korucuların nasıl istihdam edilecekleri, görevleri, silahları, kıyafetleri gibi hususlar açıklanmıştır. Köy korucularıyla ilgili burada yer alan hususlar sonraki yıllarda yapılacak koruculuk uygulamalarının temelini oluşturmuştur (RG, 07.04.1924/68).

3. Köy Koruculuğu:

1985 yılında Köy Kanunu'na, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilecek illerde, olağanüstü hâl ilan edilmesini gerektirecek sebepler ve şiddet hareketlerine ait belirtiler ortaya çıkması, köylülerin can ve malına saldırıların artması durumlarında, valinin teklifi ve İçişleri Bakanlığı onayıyla "Geçici Köy Korucusu" görevlendirilebileceği (RG, 04.04.1985/18715) hükmü eklenmesiyle, "koruculuk"la ilgili yeni bir sürece girilmiştir.

Korucuların görevlendirilmesi, geçici köy korucularında aranan şartlar, seçimleri ve atanmaları, görevleri, silah ve zor kullanma

yetkileri, özlük hakları, ücretleri, sağlanan haklar, tazminatları, görevlerinin sona ermesi, eğitimleri vb. gibi hususlar bu konuda çıkarılan bir yönetmelikle belirlenmiştir. 1986 yılında çıkarılan yönetmelik, “Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği” ismini taşımakta iken 2000 yılında çıkarılan yönetmelikteki “geçici” ifadesi kaldırılmış ve “Köy Korucuları Yönetmeliği” ismi verilmiştir. Korucu alımlarıyla ilgili ilanlarda, TBMM görüşmelerinde geçen bazı ifadelerde, İçişleri Bakanlığı Koruculuk İşlemleri Şube Müdürlüğünün internet sayfasındaki bilgilerde ve diğer bazı internet kaynaklarında 13105 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe konulan 09 Ocak 2008 tarihli Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği’nden bahsediliyorsa da söz konusu yönetmelike ulaşılamamıştır.

1986 tarihli “Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği”, 2000 yılında yayınlanan “Köy Korucuları Yönetmeliği”yle benzer bir içeriğe sahip olmasına rağmen Resmî Gazete’de yayımlanmamıştır (Kaplan, 2013: 44-47). Bu durum zaman zaman bu konuda yapılan çalışmalarda bu hususun atlanmasına, 2000 yılındaki yönetmeliğin bu konudaki ilk yönetmelik zannedilmesine ve bilgi eksikliklerinin oluşmasına neden olmuştur.¹

¹ Köy koruculuğu ile ilgili yapılmış olan bir çalışmada bu bilgi eksikliği şu şekilde görülmektedir: “... Bu paramiliter sistem, 15 yıl boyunca, 1 Temmuz 2000 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan Köy Korucuları Yönetmeliğine kadar, herhangi bir yönetmeliğe tabi olmadan yönetilir. Böyle bir yönetmeliğin Bu kadar uzun bir süre düzenlenmemiş olması ve dolayısıyla korucuların görev alanlarının muğlaklığı, silahlı kuvvetlere bu paramiliter yapıyı istediği gibi kullanma imkanı sağlamıştır. ...” Bk. Özar, Aytaç ve Uçarlar, 2013: 9.

3.1. Korucuların Görev Alanları

Geçici köy korucularının görev alanı, 1986 yılındaki yönetmeliğe göre, görevli oldukları köyün sınırları içinde kalan alan olarak belirlenmiştir. Vali veya kaymakam tarafından gerektiğinde, görev alanları genişletilebilir ve görev yerleri değiştirilebilir. Kendi görev alanında suça karışan bir kişinin, başka bir köye kaçması durumunda, suçlunun takibi ve yakalanması için yetkileri görev alanı dışında da devam eder (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986). Korucularının görev alanı, 2000 tarihli yönetmeliğe göre de görevli oldukları köyün sınırları dahilinde olan alan olarak sayılmıştır. Bu alan, mülki amirin uygun görmesiyle gerektiğinde genişletilebilir (RG, 01.07.2000/24096).

06 Aralık 2012 tarih ve 6360 sayılı Kanun’la bazı illerde il mülki sınırları esas alınarak aynı isimle büyükşehir belediyeleri kurulmuş, bazı illerde de büyükşehir belediyeleri sınırları il mülki sınırları olarak kabul edilmiştir. Söz konusu illere bağlı ilçelerin mülki sınırlarında bulunan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmış, köyler mahalle yapılarak bağlı buldukları ilçe belediyesine katılmıştır. İlgili Kanun’da tüzel kişiliği kaldırılmış olan köylerde görevli geçici/gönüllü köy korucularının görev yaptıkları yerlerde görev yapmaya devam edecekleri ve mevcut haklarından yararlanmaya devam edecekleri belirtilerek, korucuların mağduriyetlerinin önlenmesi amaçlanmıştır (RG, 06.12.2012/28489).

Köy tüzel kişiliğinin kaldırılıp, köylerin mahalleye dönüştürülmesi sonucu, bu birimlerdeki korucularının kanuni dayanaklarıyla ilgili olarak; mahalle muhtarları, köy muhtarlarına verilen yetkilerin büyük bir kısmına sahip olmadıklarından, mahalleye dönüştürülen muhtarlıkların, korucu görevlendirmesi kanunen tartışmalı hale gelmiştir (Arslan, 2018: 52-53).

Geçici köy korucularının başka bir il valisinin talebi ve istihdam edildikleri il valisinin de onayıyla geçici ve belirli bir süre dahilinde iller arasında görevlendirilebilmesi hususu 674 sayılı KHK ile hükme bağlanmıştır (RG, 01.09.2016/29818 Mükerrer).

3.2. Korucuların Görevleri

1924 yılındaki Köy Kanunu'na göre korucuların görevleri; köy sınırları içindeki vatandaşların canlarını, mallarını ve ırzlarını korumaktır (RG, 07.04.1924/68). 1986 tarihli yönetmelikte köy korucularının görevleri daha kapsamlı olarak açıklanmıştır. Buna göre korucuların; köy halkının can, mal ve ırzına tecavüze yeltenenleri; sabotaj, insan kaçırma ve rehin alma, gasp ve soygun suçlarına karışanları; patlayıcı maddeler, ateşli silahlar veya bıçaklarla saldırı eyleminde bulunanları belirleyerek jandarmaya bildirmek; bunları takip ederek kaçmalarına engel olmak, suça karışan kişileri yakalamak, delillerin kaybolmamasına yönelik tedbirler almak, doğal afet durumlarında yardım sağlamak, köyde ikamet eden eski hükümlülerin veya şüphelilerin durumlarını ve ilişkilerini araştırmak, elde edilen bilgileri jandarmaya bildirmek; görev alanında görülen yabancıların

kimliklerini ve hangi maksatla köyde bulduklarını öğrenmek; birlik ve düzeni bozucu propaganda yapanları tespit etmek ve jandarmaya bilgi vermek; önemli kamu tesislerine (karayolu, demiryolu, köprüler, enerji nakil hatları, telefon hatları, radyo, televizyon, radyo-link merkezleri, su ve petrol kuyuları, akaryakıt depoları, boru hatları, barajlar, su kanalları vb.) yapılabilecek saldırıları önleyici tedbirler almak ve bu tür tesislerin korunmasında kolluk kuvvetlerine yardım etmek; tespit edilen kanun kaçaklarını jandarmaya bildirmek; en az 15 günde bir, Jandarma Karakoluna uğrayıp, Karakol Komutanından, görevlere yönelik talimat almak, çağrıldığında teçhizatlı olarak köyde veya civarda görev yapan jandarma veya askeri birlik komutanının emrine girmek, onlara kılavuzluk yapmak ve yol göstermek görevleri vardır (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986).

2000 yılındaki yönetmelikte bir önceki yönetmelikteki görevler çoğunlukla korunmuş, biraz daha sadeleştirilerek şu şekilde açıklanmıştır (RG, 01.07.2000/24096): köy halkına yönelik bir tecavüz vukuunda, saldırganları tespit etmek, takip etmek, muhtar ve jandarmaya süratle bildirmek, kaçma veya saklanmalarını önlemeye çalışmak, yakalanmalarına yardım etmek; delillerin kaybolmamasına çalışmak; doğal afetlerde muhtar ve jandarmayı bilgilendirmek; görev alanındaki ikamet eden eski hükümlülerin, sabıkalı veya şüpheli kişilerin durumlarını takip etmek; asker ve yoklama kaçaklarının takibini yapmak; önemli kamu tesislerine yönelik saldırıları önleyecek

tedbirler almak ve bu tür tesislerin korunması için kolluk kuvvetlerine yardım etmek.

3.3. Korucuların Seçim, İşe Başlatılma ve Görevlendirilme Usulleri

Kır Bekçileri Kanunu'na göre, bekçilerin 25-45 yaş arası olması, cinayet, namus ve iffete karşı işlenmiş suçlardan mahkûm olmaması, olumsuz davranışlarla tanınmaması şarttır. Bekçiler, köyler ve kasabalar ihtiyar heyetleri tarafından seçilir ve Hükümetçe yapılacak inceleme sonrası, memuriyetleri, Kaymakamlar, Mutasarrıflar ve Valiler tarafından onaylanır. Bekçiler, jandarma subaylarının gözetimi altındadır (MBZC, 04.06.1330: 329-346, MAZC, 24.06.1330: 223).

Köy Kanunu'na göre her köyde en az bir korucu bulunur, nüfusu bini geçen köylerde her beş yüz kişiye bir korucu daha görevlendirilir. Korucuları, ihtiyar meclisi belirler, kaymakam onayıyla göreve başlar. Korucuların 22-50 yaş aralığında olması; cinayet veya yüz kızartacak bir suçtan dolayı ceza almamış olması, namuslu tanınıyor olması, kavga etmek, sarhoşluk gibi olumsuz alışkanlıkları olmaması şarttır. Korucular köy muhtarının emrindedir (RG, 07.04.1924/68).

Manisa Milletvekili Bahri Bey tarafından 12 Mart 1928 tarihinde verilen Kanun teklifinin (TBMMZC, 05.05.1928: 46) kabulüyle korucu yaş sınırı 22-60 olarak belirlenmiştir (RG, 21.05.1928/894).

1986 tarihli Yönetmelik'e göre, olağanüstü hal ilanını gerektiren hallerde, Bakanlar Kurulunca belirlenen illerde, Valiliklerce; görevlendirilecek köy korucuları listesi İçişleri Bakanlığına gönderilir.

İçişleri Bakanlığınca o vilayete ait geçici köy korucusu adedi tespit edilir ve nihai listeler, ilgili Valiliğe gönderilir. Bakanlık onayı alınmadan, Valiliklerce Geçici Köy Korucusu görevlendirilemez. Geçici köy korucularında aranacak genel ve özel şartlar ise şöyle belirlenmiştir (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986): *“T.C. vatandaşı olmak; Türkçe okuryazar olmak; askerlik hizmetini yapmış olmak; 18-50 yaş arası olmak; yüz kızartıcı bir suçtan hüküm giymemiş olmak; halkı ırk, din, sınıf, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etme suçlarından mahkûm olmamak; kendisinin ve üçüncü dereceye kadar yakını yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karışmamış olmak; kan davasına karışmamak; görevli olduğu köyün yerlisi olmak ve o köyde ikamet etmek; görevini yapmasına engel teşkil edecek vücut sakatlığı ve akıl hastalığı bulunmamak.”*

Valiler gerektiğinde vilayetin özelliklerine göre özel şartlar koyabilirler. Köy koruculuğuna atanmak isteyenler Valilik veya Kaymakamlıklara dilekçe ile başvururlar. Gerekli incelemelerden sonra Kaymakamlıklarca uygun görülenler Valilik onayına sunulur. Valiliğin onayı ile atama işlemi tamamlanır. Ataması yapılan köy korucusuna, silah, mühimmat, teçhizat, elbise, kimlik kartı vb. Jandarma Bölük Komutanlığınca teslim edilerek göreve başlatılır (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986).

2000 tarihli Yönetmelik’te görevlendirilecek geçici köy korucularında aranacak genel ve özel şartlar bir önceki Yönetmelikle hemen hemen benzer olup, yaş aralığı 22-60 olarak belirlenmiştir (RG,

01.07.2000/24096). Bu Yönetmelik'e göre, köy muhtarınca, ihtiyar meclisince belirlenen korucu isimleri, kaymakamlığa bildirilir. Kaymakamın onaylamasıyla işe alınma işlemini tamamlanır. İşe alınmasının ardından, silah, mühimmat, teçhizat, elbise ve diğer araç gereçler ihtiyar meclisi tarafından korucuya teslim edilerek göreve başlatılır (RG, 01.07.2000/24096).

Köy Kanununun ek 16. ve 17. maddeleri kapsamında görevden ilişiği kesilmiş korucuların Valinin teklifi ve İçişleri Bakanının uygun görmesi durumunda, operasyonel görevlere çağrılacakları, gönüllü güvenlik korucularının da benzer yöntemle operasyonel faaliyetlerde görevlendirilebileceği 680 Sayılı KHK'da belirtilmiştir (RG, 06.01.2017/29940 Mükerrer).

Güncel güvenlik korucusu alımı şartları için, 2020 yılı itibariyle internet ortamında yayınlanan bir başvuru kılavuzuna göre göreve alınmada, önceki Yönetmeliklerden farklı olarak; 40 yaşından büyük olmamak, kadın adaylar için 21 yaşını doldurmak; siyasi partilere üye olmamak; mahalli idarelerin seçimle göreve gelen organlarında (köy/mahalle muhtarlığı ve ihtiyar heyeti üyeliği hariç) görevli olmamak; örgüt propagandası yapmamış olmak; güvenlik soruşturması/arşiv araştırması olumlu olmak gibi şartlara yer verilmiştir: Söz konusu kılavuzda korucu adaylarının önce fiziki yeterlilik testine tabi tutulacakları ardından mülakata alınacakları belirtilmiştir (Hani Güvenlik Korucusu Alımı ve Başvuru Kılavuzu, 2020).

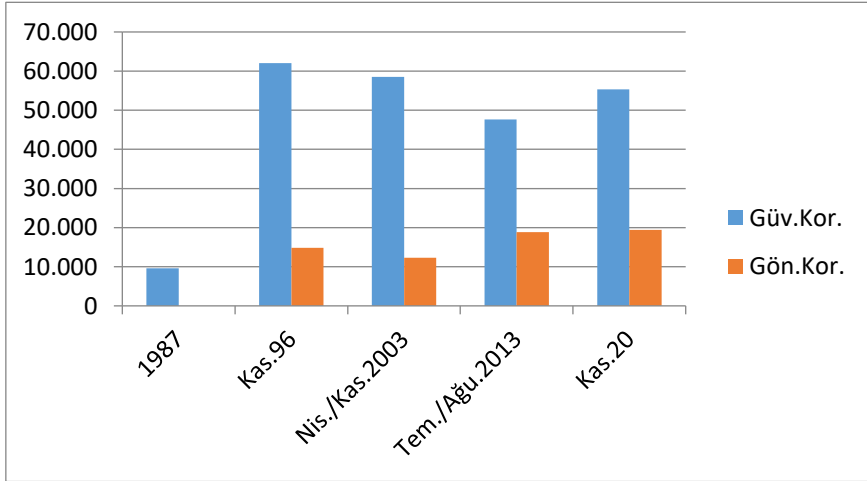
3.4. Korucuların Görevlerine Son Verilmesi:

1986 yılındaki yönetmeliğe göre; “*izinsiz ve özürsüz olarak, 5 günden çok görevi terk etmek; aylık ücretten kesme cezasını gerektirecek fiilleri tekrarlamak; Jandarma veya Askeri Birlik Komutanının çağırmasına rağmen göreve katılmamak; gizli belge ve bilgileri açıklamak, eşkıya, kanun kaçağını saklamak; kendisine teslim edilen silah ve mühimmatı usulsüz olarak kullanmak, kaybetmek, eşkıyaya kaptırmak, harap olmasına sebebiyet vermek*” hallerinin vukuunda korucuların görevlerine son verilir. Bu hallerde köy korucularının görevlerine son verilmesi Valinin onayı ile resmileşir. Görevlerine son verilen köy korucularına tazminat ödenmez. Köy korucularının yukarıda belirtilen haller dışında da idari zaruretler nedeniyle, valilerce görevlerine son verilebilir. Köy korucuları, kendi istekleriyle de görevlerinden ayrılabilirler (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986).

2000 tarihli Yönetmelik’e göre, görevinde kayıtsızlığı ve tembelliği ve Yönetmelik’te belirlenen yasak işleri yapan koruculara, ihtiyar meclisince önce uyarma cezası, ikincisinde kınama cezası verilir, üçüncü defasında işine son verilir. Görev yerini, izinsiz/özürsüz olarak iki günden fazla terk edenler işten çıkarılır. Silah ve cephanesini kayıtsızlığı yüzünden kaybeden veya başkasının eline geçmesine sebep olan korucunun da işine son verilir (RG, 01.07.2000/24096).

3.5. Korucu Mevcutları

Olağanüstü Hal Bölge Valiliğinin kuruluş yılı olan 1987’de 9613 (31 Aralık 1987 itibariyle) olan korucu sayısı (Kozakçioğlu, 1989) zamanla artış göstermiştir. Kasım 1996’da 62.034 güvenlik korucusu, 14.872 gönüllü güvenlik korucusu (TBMMTD, 20.11.1996); Nisan 2003’te 58.511 güvenlik korucusu (TBMMTD, 24.6.2003), Kasım 2003’te 12.279 gönüllü güvenlik korucusu (TBMMTD, 24.12.2003); Ağustos 2013’te 47.610 güvenlik korucusu (TBMMTD, 1.10.2013), Temmuz 2013’te 18.844 gönüllü güvenlik korucusu (TBMMTD, 1.10.2013); Kasım 2020’de 55.329 güvenlik korucusu, 19.426 gönüllü güvenlik korucusu (İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğünün 25.11.2020 tarihli yazısı) mevcudu bulunmaktadır. Koruculuk sisteminde kadın korucular da istihdam edilmiştir. 31 Aralık 2019 itibariyle görev yapan kadın güvenlik korucusu sayısı 635, kadın gönüllü güvenlik korucusu sayısı 281’dir (Demir, 2020: 92, 104).

3.6. Korucuların Kıyafetleri

Köy Kanunu’nda korucuların kıyafetleri şöyle açıklanmıştır: boz renkli salta² ve potur³, çizme veya meşin tozluk. Gocuk veya kepenek. Göğüslerinin sol tarafına asılacak üzerinde korucusu olduğu köyün, vilâyet ve kazanın isimleri yazılı pirinçten levha ve üzerlerinde bulunacak koruculuk cüzdanı. (RG, 07.04.1924/68)

“*Köy Korucularının Kıyafetleri ve Silâhlarının Şekli Hakkındaki Esaslar*”a (1942) göre köy korucularının elbisesi koyu kahverengi kumaştan yapılacak ve bir ceket, pantolon ve kasketten ibaret olacaktır. Kasketin ön kısmına ve bel kayışının tokasına sarı renkte pirinçten yapılmış köy ve korucu kelimelerinin ilk harfleri olan (K. K.) harfleri konulacaktır. Gocuk, elbise rengi kumaştan olacak, kepenek ise mahallî imalât ve eşkâle uygun olarak yaptırılacaktır. Ayakkabı, siyah fotin veya postal veya yemeni olacaktır. Zaruret halinde siyah çizme giyilebilir (RG, 09.07.1942/5153).

2/18237 sayılı kararname esaslarına dayanarak hazırlanan “*Köy Korucularının Kıyafet ve Silâhlarının Şekli Hakkında Talimatname*”de, ek olarak, korucu cüzdanı, koruculuk levhası ve fişeklik gibi hususlar açıklanmıştır. Talimatnameye göre, koruculara verilen silâhların bilgileri koruculuk hüviyetini gösteren fotoğraflı ve tasdikli cüzdana yazılır. Korucular bu cüzdanı daima yanlarında taşımağa mecburdurlar

² Yakasız, iliksiz, kolları bolca bir tür kısa ceket.

³ Özellikle cepken altına giyilen, şalvar, çakşır, pantolon gibi belden aşağı erkek giyeceği.

(Köy İdareleri Hesap Talimatı ve Köy Korucuları Kıyafet Talimatnamesi, 1955).

Köy Kanunu'nun 74. Maddesine eklenen bir hükümlle, geçici köy korucuları giyim bedellerinin İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca tespit edileceği, ödeneğin Maliye ve Gümrük Bakanlığınca İçişleri Bakanlığı bütçesine aktarılacağı ve bedellerin söz konusu ödenekten İçişleri Bakanlığınca karşılanacağı açıklanmıştır (RG, 04.04.1985/18715). Bakanlar Kurulunun 85/9678 sayılı Kararı ile yürürlüğe konulan esaslar kapsamında geçici köy korucularına “*Memurlara Yapılacak Giyecek Yardımı Yönetmeliği*”ne göre gerekli giyecek yardımı yapılacağı belirtilmiştir (RG, 29.07.1985/18826). Bu ifade 1986 tarihli Yönetmelik'te, köy korucularına her yıl giyecek yardımı yapılacağı ve bu yardımın şekil ve şartlarının, görevin ve bölgenin özelliklerine göre, Valiliklerce belirleneceği şeklinde yer almıştır (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986).

Korucuların kıyafetleriyle ilgili 5 Ağustos 1988 ve 16 Şubat 1990 tarihli Resmi Gazete'lerde yayımlanan değişikliklerle “*Korucuların kıyafetlerinin şekli İçişleri Bakanlığınca tespit olunur.*” hükmü konulmuştur (RG, 05.08.1988/19890; RG, 16.02.1990/20435).

2000 tarihli Yönetmeliğe göre, korucu elbiseleri ücreti köy gelirinden yılda bir defa verilir. İki yılda bir gocuk veya kepenek verilir. Köy korucularının kıyafetleri ve silahlarının şekli bir genelge ile belirlenir. Korucular, koruculuk kimlik kartlarını üzerlerinde bulundurmak ve göğüslerinin sol tarafına, korucusu olduğu köyün, il ve

ilçenin isimlerinin yazılı olduğu pirinçten bir levhayı asmak zorundadırlar (RG, 01.07.2000/24096). Bu Yönetmelik'te yer alan “*korucu ücretlerinin köy ihtiyar meclisince tespit edilmesi ve köy bütçesinden karşılanması*” ifadesinin uygulamada yeri bulunmadığı gibi benzer bir durum da giyecek yardımı konusunda söz konusudur. Korucu elbise parasının köy gelirinden yılda bir defa verilmesi hükmünün gereğinin yapılmasının, yani köy gelirinden elbise alınmasının, böyle bir köy geliri ve bütçesi mevcut olmadığından pratikte uygulama alanı olmadığı anlaşılmaktadır.

3.7. Korucuların Silah ve Zor Kullanma Yetkileri

Köy Kanunu'na göre, korucular kendilerine teslim edilen resmi silah ve cephaneyi ancak kendileri kullanırlar. Kayıtsızlığı nedeniyle silahını ve cephanesini kaybeden veya yabancı eline geçmesine neden olan korucu işten çıkarılır. Ayrıca cezai işlem uygulanır. Silah ve cephane bedeli kendisinden tahsil edilir. Korucular, görevlerini icra ederken hayatını korumak için mecbur kalırsa; can veya namus tehlikesi altında kalan bir kişiyi kurtarmak için başka bir çare kalmadığında; yakalanmak istenen suçlu “dur” emrine uymayıp kaçarsa ve onu yakalamak için silah kullanmak dışında çare bulunmazsa; eşkıya takibi esnasında “dur” emrine uymayan şüpheli kişi kaçarsa silah kullanabilirler (RG, 07.04.1924/68)” Bu durumlar haricinde silahını kullanan korucu ceza alır.

1986 tarihli Yönetmelik'e göre, köy korucuları, görev gereği olarak, Köy Kanunu'nun 77. maddesinde sayılan hallerde silah kullanma yetkisine sahiptir. Köy korucularının, zor kullanmalarının niteliği ve derecesi Valilerce belirlenerek kendilerine yazılı şekilde duyurulur (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986).

Köy Kanunu'nun 78. maddesi 3. fıkrasında yer alan, "*korucuların taşıyacakları silâhların cinsinin harp silâhlarından*" olduğu ifadesi 5 Ağustos 1988 ve 16 Şubat 1990 tarihli değişikliklerle "*Korucuların silahlarının şekli İçişleri Bakanlığınca tespit olunur.*" şeklinde değiştirilmiştir (RG, 05.08.1988/19890; RG, 16.02.1990/20435).

96/8506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Batman, Ardahan, Bingöl, Bayburt, Bitlis, Erzincan, Diyarbakır, Erzurum, Hakkâri, Gaziantep, Mardin, Gümüşhane, Siirt, Kilis, Şırnak, Hatay, Tunceli, Kahramanmaraş, Van, Kars, Elazığ, Iğdır, Muş, Malatya, Adana, Sivas, Adıyaman, Şanlıurfa, Ağrı illerinde görev yapan gönüllü ve geçici köy korucuları, 4.9.1996 tarihinden itibaren ellerindeki, makinalı tabanca, hafif makinalı tüfek veya tabancaları 45 gün içinde mülki makamlara teslim ettikleri takdirde, haklarında takibat yapılmayacak ve isteyenlere birer adet, harçsız ve menşelerine bakılmaksızın valilerce bulundurma veya taşıma ruhsatı düzenlenecektir (RG, 19.09.1996/22762). Bu hüküm, 4178 sayılı Kanun'a, 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanunla eklenen geçici 9'uncu madde ile kanunlaştırılmıştır. Geçici 9'uncu madde ile köy korucuların ellerinde bulunan silahların tespiti, sayımı, sınırlandırılması ve ruhsatlandırılması işlemlerinin yapılması amaçlanmıştır (RG,

04.09.1996/22747). Geçici 9'uncu maddenin uygulanmasına yönelik yayımlanan Yönetmelik'e göre gönüllü veya geçici köy korucularından, teslim ettiği silahlardan en çok iki silah (tabanca ve tüfek sınıfından birer adet) için, taşıma veya bulundurma ruhsatı talebinde bulunmuş olanlara; 1986 tarihli Yönetmelik'in 7. Maddesindeki genel ve özel şartlara sahip olanlara; silah taşımak ve bulundurmak için bedenen ve ruhen engeli olmayanlara ve 18 yaşını doldurmuş olanlara silah ruhsatnamesi verilebilir (RG, 20.09.1996/22763). Bu Yönetmelik'e göre ruhsat verilen silahlar hiçbir surette (birden fazla ili kapsayan, güvenlik kuvvetleriyle birlikte icra edilen operasyonlar hariç) bulunulan il mülki sınırları dışına çıkarılamaz. Bu Yönetmelik gereğince verilen silah taşıma ve bulundurma ruhsatnameleri beş yıl sürelidir ve harçtan muaftır. Bu Yönetmelik'e göre ruhsat verilen silahlar veraset yoluyla intikali dışında, devredilemez, hibe edilemez veya satılamaz (RG, 20.09.1996/22763).

Silah bildirme süresi Şubat 1998'de yayımlanan bir Yönetmelik'le 45 günden 90 güne çıkarılmıştır (RG, 19.02.1998/23263). Silah taşıma ve bulundurma ruhsatnamelerinin süresi görevde olan ve olmayan koruculara göre ayrılmıştır. Görevdeki koruculara verilen silah taşıma ve bulundurma ruhsatnameleri süre sınırına tabi tutulmayacak, görevleri sona eren korucuların bulundurma ruhsatnamelerinin geçerlilik süresi ise beş yıl olacaktır (RG, 16.05.2003/25110). Taşıma ruhsatı verilen silahlardan; tüfek sınıfı

olanlar (birden fazla ili kapsayan, güvenlik kuvvetleriyle birlikte icra edilen operasyonlar hariç) il mülki sınırları içindeki kırsal alanlarda; tabanca sınıfı olanlar ise (6136 sayılı Kanunun Ek 1. maddesinde sayılan yerler hariç) her yerde taşınabilir (RG, 29.01.2008/26771).

674 Sayılı KHK ile 6136 sayılı Kanun'a eklenen bende göre, görevde bulunan köy korucuları, 55 yaşını doldurdıkları için görevleriyle ilişkileri kesilenler ve korucu kotası nedeniyle görevleriyle ilişkileri kesilenler de silah taşıyabilirler veya bulundurabilirler (RG: 01.09.2016/29818 Mükerrer).

3.8. Köy Korucularının Görevleri Süresince Aldıkları Ücret ve Yapılan Ödemeler:

Geçici köy korucularına ödenecek ücret miktarı İçişleri Bakanlığının teklifi sonucu Bakanlar Kurulunca tespit edilir ve İçişleri Bakanlığı bütçesine aktarılacak ödenekten bu bakanlıkça karşılanır (RG, 04.04.1985/18715). Geçici köy korucularına, görevleri süresince her ay, devlet memurları için tespit edilen en küçük gösterge rakamının, memur aylıklarına uygulanan kat sayı ile çarpımı sonucu bulunacak miktarının her tür vergi, resim ve harçtan muaf olarak ödeneceği de hükme bağlanmıştır (RG, 29.07.1985/18826).

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kurulmasının ardından yayınlanan 87/11989 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Olağanüstü Hal Bölgesi dahilindeki illerle bu illere mücavir illerde kamu görevlilerine ödenecek ek tazminata ilişkin esaslar belirlenmiş, diğer kamu görevlileriyle birlikte, geçici köy korucularına da ek tazminat ödeneceği ve geçici köy

korucularının tazminat oranının %5 oranında uygulanacağı açıklanmıştır (RG, 28.07.1987/19531). 88/12795 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla, tazminat miktarı %10'a yükseltilmiştir (RG, 11.04.1988/19782). Ancak geçici köy korucularının vergi iadesinden yararlanmaları hususunda köy korucularının vergi iadesinden yararlanmalarının mümkün olmadığı açıklanmıştır.⁴ 90/460 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile geçici köy korucuları tazminat oranı %10'dan %13'e çıkarılmıştır (RG, 24.05.1990/20527).

89/14286 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile görevin devamı süresince her ay, devlet memurları için tespit edilen en küçük gösterge rakamının, memur aylıklarına uygulanan katsayı ile çarpımıyla bulunacak miktar ile devlet memurlarına ödenen memuriyet taban aylığının %70'i her tür vergi, resim ve harçtan muaf olarak, birlikte ve peşin olarak ödeneceği hükme bağlanmıştır (RG, 01.07.1989/20212). 2006/10794 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile, "devlet memurları için tespit edilen en küçük gösterge rakamının, memur aylıklarına uygulanan katsayı ile çarpımıyla bulunacak miktarla devlet memurlarına ödenen memuriyet taban aylığının %70'i ifadesi" yerine, "11.500 gösterge rakamının memur aylıklarına uygulanan aylık katsayısıyla çarpımı sonucu bulunacak miktarda ücret" ifadesi getirilmiştir (RG, 05.08.2006/26250).

⁴ Maliye ve Gümrük Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğünün, Diyarbakır Valiliğine 05 Temmuz 1988 gün ve VI/53-2177-4716/42414 sayılı "Olağanüstü Hal Tazminatı" konulu yazısı.

2000 tarihli Yönetmelik'te, köy korucularına ödenecek ücretin, köy ihtiyar meclisince tespit edileceği ve köy bütçesinden karşılanacağı hükmü bulunmasına (RG, 01.07.2000/24096) rağmen, köy bütçesi adı altında köy korucularının maaşlarını ödeyebilecek bir bütçe söz konusu olmadığından köy korucularının maaşları İçişleri Bakanlığı bütçesinden ödenmeye devam edilmiştir.

5673 Sayılı Kanun'la, olağanüstü hâl ilanı sonrası görevlendirilen korucularla ilgili olarak, görevleri süresince verilecek ücret, görevden ayrılırken verilecek tazminat ve giyim bedellerinin İçişleri Bakanlığı tarafından karşılanacağına dair ifade çıkarılmıştır. Köy Kanunu'nun 74. maddesinin sonuna eklenen fıkralarla; korucu başlarına geçici köy korucularına ödenen ücretin %10'u kadar ilave ücret ödeneceği, güvenlik güçleriyle birlikte operasyonlara katılan geçici köy korucularının işlerinin birlikte operasyona katıldıkları birliklerce sağlanacağı; başarılı görev yapan veya önemli yararlılıklar gösteren geçici köy korucularına, Valinin teklifi ve İçişleri Bakanının onayıyla yılda bir kez aylık ücretlerinin iki katına kadar ödül verilebileceği; güvenlik güçleriyle operasyonlara katılan geçici köy korucularına vergi ve kesinti yapılmaksızın her ay 400 gösterge rakamının memur aylık katsayısıyla çarpımı sonucu bulunacak tutarda ek tazminatın ayrıca ödeneceği hükme bağlanmıştır (RG, 02.06.2007/26540). 674 Sayılı KHK ile ek tazminat hesaplamasındaki "400 gösterge rakamı" ifadesi "225 gösterge rakamı" olarak değiştirilmiştir (RG, 01.09.2016/29818 Mükerrer).

680 Sayılı KHK ile, yaş sınırları nedeniyle görevden ilişiği kesilmiş güvenlik korucularının operasyonel faaliyetlerde görevlendirilebilecekleri, bu şekilde görevlendirilenlerin harcırah ve ek tazminattan yararlandırılacakları ve bu ödemeler dolayısıyla kamudan aldıkları ödemelerden kesinti yapılamayacağı açıklanmıştır (RG, 06.01.2017/29940 Mükerrer).

500 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Adıyaman, Kars, Ağrı, Tunceli, Batman, Bingöl, Bitlis, Osmaniye, Ardahan, Diyarbakır, Elâzığ, Malatya, Erzincan, Mardin, Erzurum, Şırnak, Gaziantep, Hakkâri, Kilis, Hatay, Iğdır, Kahramanmaraş, Muş, Siirt, Van ve Şanlıurfa illerinde istihdam edilen güvenlik korucularına, 375 sayılı KHK'nın 28. maddesinin (B) fıkrası kapsamında, aylık 135 Türk Lirası ek tazminat ödeneceği belirtilmiştir (RG, 26.12.2018/30637). 2184 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile "135 Türk Lirası" ifadesi "190 Türk Lirası" şeklinde değiştirilmiştir (RG, 04.03.2020/31058).

3.9. Korucuların Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Hakları

Geçici köy korucularına hizmetin bitiminde verilecek tazminat miktarının Bakanlar Kurulunca tespit edileceği ve İçişleri Bakanlığınca karşılanacağı; geçici köy korucularının görev süresince ölmeleri, yaralanmaları veya sakatlanmaları halinde "2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun" hükümlerinin uygulanacağı ifadesi 3175 sayılı Kanun'la Köy Kanunu'na eklenmiştir (RG, 04.04.1985/18715).

85/9678 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan esaslar kapsamında, görev süresi sonunda, her hizmet yılı için en son alınan aylık ücretin iki katı üzerinden kesintisiz tazminat ödeneceği, bir yıldan az olan hizmet süresinin bir yıl kabul edileceği, bir yılı aşan süreler için de bu süre ile orantılı ödeme yapılacağı belirtilmiştir (RG, 29.07.1985/18826).

1986 tarihli Yönetmelik'te, köy korucularına, istifa, idari zorunluluklarla görevine son verilmesi veya sağlık nedeniyle görevden ayırma hallerinde, 3175 Sayılı Kanun ve 85/9678 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı gereği tazminat ödeneceği açıklanmıştır (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986). 2000 tarihli Yönetmelik'te ise, köy korucularının görevli oldukları süre içinde ölmeleri, yaralanmaları veya sakatlanmaları halinde 2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun maddelerinin uygulanacağı açıklanmıştır (RG, 01.07.2000/24096).

5443 sayılı Kanun'la, sosyal güvenlik kurumu güvencesi olmayan geçici köy korucuları ile bunların eşleri, bakmakla yükümlü oldukları kişilerin muayene, tetkik ve tedavilerinin, yeşil kart verilerek sağlanacağı belirtilmiştir. Bu fıkranın yürürlüğe girdiği tarih öncesi ve sonrasında asgari 10 yıl üzerinden tazminat alarak görevinden ayrılan geçici köy korucuları ile bunların eşleri, bakmakla yükümlü oldukları kişilerin muayene, tetkik ve tedavileri hakkında da bu fıkra hükümlerinin uygulanacağı açıklanmıştır (RG, 03.01.2006/26042).

5673 Sayılı Kanun’la, geçici köy korucularından 55 yaşını doldurmaları nedeniyle görevden ilişiği kesilenlerden 15 yıl veya daha fazla hizmeti olanlara 5.000 gösterge rakamının memur aylıklarına uygulanan aylık katsayısı ile çarpımıyla bulunacak miktarda, Sosyal Güvenlik Kurumunca aylık bağlanacağı; 55 yaşını doldurup 15 yıldan az hizmeti olan veya 55 yaşını doldurmamış olan geçici köy korucularından; ölen, sağlık ve idarî nedenlerle görevine son verilenlere 20.000 gösterge rakamının memur aylıklarına uygulanan aylık katsayısı ve hizmet yılı ile çarpımı sonucunda bulunacak miktarda tazminat ödeneceği hükme bağlanmıştır. 55 yaşını doldurmaları nedeniyle ilişikleri kesilecek geçici köy korucularından 10-15 yıl arasında hizmeti olanlara 5.000 gösterge rakamı esas alınarak Köy Kanununun ek 16. maddesi hükümleri uyarınca aylık bağlanır. 55 yaşını doldurmuş geçici köy korucularından 10 yıldan az hizmeti olanlar istekleri halinde 10 hizmet yılını tamamlayıncaya kadar görevlerinde bırakılırlar (RG, 02.06.2007/26540).

1 Ocak 2012 tarihinden itibaren, yeşil kart yöntemiyle karşılanmakta olan geçici köy korucularının tedavi giderleri, Genel Sağlık Sigortası kapsamına alınmıştır (TBMMTD, 14.08.2012: 1551-1552; TBMMTD, 1.10.2013: 2155-2156).

678 Sayılı KHK ile Köy Kanunu’na eklenen geçici 3. maddenin “a” bendine göre, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde 49 yaşını dolduranların görevleriyle ilişiği kesilir. Bu kapsamda ilişiği kesilenlere aylık bağlanır. 15 yıldan az hizmeti olanlar

için, 15 yıl esas alınır. Yaşı 44-50 arası, hizmet süresi 15 yıl ve üzeri olanlardan bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde başvuruda bulunanların ilişiği başvuru tarihinden itibaren altı ay içinde kesilir. Bu kapsamda ilişiği kesilen güvenlik korucularına tazminat ödenir (RG, 22.10.2016/29896).

690 sayılı KHK ile güvenlik korucusu olarak görevlendirilenler hakkında İş Kanunu ile İşsizlik Sigortası Kanunu hükümlerinin uygulanmayacağı belirtilmiştir. Güvenlik korucularının sigortalı sayılacakları ve uzun vadeli sigorta kolları ile genel sağlık sigortası kapsamı uygulanacağı belirtilmiştir. Çalışma gücünün en az %60'ını veya görevini yapmasına engel olacak şekilde meslekte kazanma gücünü kaybeden güvenlik korucuları malûl sayılır (RG, 29.04.2017/30052).

3.10. Korucuların Disiplin İşlemleri, Koruculara Yasak Olan İşler ve Korucuların Karıştıkları Suçlar

Köy Kanunu'na göre, vazifesinde kayıtsızlık ve tembellik gösterenler ile koruculara yasak işleri (koruculuktan başka iş yapmak; izinsiz vazifesini terk etmek, koruduğu bağ ve bahçe ve ekinlerden faydalanmak; kendi hayvanlarını otlatmak ve köye çobanlık etmek; levha, elbise ve silah ve cüzdanını üzerinde taşımamak veya değiştirmek) yapanlar, ihtiyar meclisi tarafından ilk defasında tekdir, ikincisinde tevbih olunur, üçüncü defasında işten çıkarılır (RG, 07.04.1924/68).

1986 tarihli Yönetmelik’e göre koruculara; emir ve görevleri zamanında yapmadıkları, görevle ilgili resmi belge, araç ve gereçleri korumadıkları ve hor kullandıkları hallerde “uyarma”; izinsiz ve özürsüz olarak 1 ile 5 gün göreve gelmedikleri, amirlerine karşı küçük düşürücü veya aşağılayıcı fiil ve hareketlerde buldukları, gerçeğe aykırı rapor ve belge düzenledikleri, görevin yerine getirilmesinde, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı yaptıkları; kişilerin yarar ve zararını hedef tutan davranışlarda bulduklarını, açıklanması yasak bilgileri açıkladıkları (bu fiil, işine son verilmesini gerektirecek nitelikte ise, işine son verilir) hallerde “1 ile 10 günlük yevmiye kesme cezası”, İlçe Jandarma Bölük Komutanlığının teklifi ve kaymakamın onayı ile verilir. İzinsiz ve özürsüz olarak 5 günden çok görevi terk etmek, aylık ücretten kesme cezasını gerektirecek fiilleri tekrarlamak; Birlik Komutanının çağırmasına rağmen göreve katılmamak; gizli belge ve bilgileri açıklamak; siyasi, ideolojik eylemlerden aranan, eşkıya, kanun kaçağını saklamak, bunların saklandıkları yeri bildiği halde amirlerine bildirmemek; kendisine teslim edilen silah ve mühimmatı usulsüz olarak kullanmak, kaybetmek, eşkıyaya kaptırmak, harap olmasına sebebiyet vermek gibi hallerin vukuunda korucuların görevlerine son verilir. Korucuların görevlerine son verilmesi Valinin onayı ile resmileşir. Görevlerine son verilen köy korucularına tazminat ödenmez (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986).

2000 tarihli Yönetmelik'e göre, koruculara yasak olan işler ise şunlardır; *“koruculuktan başka iş yapmak, izinsiz görevini terk etmek; koruduğu bağ ve bahçe ve ekinlerden faydalanmak; kendi hayvanlarını otlatmak ve köye çobanlık etmek; levha, elbise ve silah ve cüzdanını üzerinde taşımamak veya değiştirmek”* (RG, 01.07.2000/24096).

Güvenlik korucularının ve gönüllü güvenlik korucularının zaman içerisinde farklı türlerde suçlara da karışmış oldukları görülmektedir. Güvenlik korucuları ve gönüllü güvenlik korucuları, 1985-3 Ocak 2020 arası dönemde; 17 gasp ve soygun, 48 öldürme, 72 yaralama, 5 zabıta kuvvetleri ile müsademe, 10 zabıta kuvvetlerine toplu tecavüz, 5 meskene ve araçlara silahlı tecavüz, 4 adam kaçırma, 7 patlayıcı madde kullanma, 17 devlete ait silah ve mühimmatı bölücü terör örgütü mensuplarına teslim etme, 2701 bölücü terör örgütüne yardım ve yataklık olmak üzere toplam *2886 terör olayına*; 166 hırsızlık, 98 gasp/yağma, 35 kasten yangın, 1399 diğer suçlar (dolandırıcılık, emniyeti suistimal, suç eşyası saklamak ve satmak, mala zarar vermek, bilişim suçları, kazaen yangın, arama-kurtarma ile ilgili olaylar, 6136 S.K.muhalefet, tasnif dışı) olmak üzere toplam *1698 mala karşı işlenen suç*; 707 öldürme, 1328 müessir fiil, 158 devlet aleyhine işlenen suçlar, 330 genel adap ve aile nizamı ile şahıs hürriyeti aleyhinde suçlar, 539 diğer suçlar (mesken hürriyetini ihlal, toplum olayları, meskun mahalde silah atmak, intihar, tasnif dışı) olmak üzere toplam *3061 şahsa karşı işlenen suç*; *916 çeşitli kaçakçılık suçlarına* karışmışlardır (Demir, 2020: 204, 212-214)

3.11. Korucuların İzin Hakları

1986 yılındaki yönetmeliğe göre, köy korucularına mazeretleri sebebiyle, yılda toplam 15 günü geçmemek üzere izin verilebilir (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986). 2000 tarihli Yönetmelik'te ise 30 gün yıllık izin verileceği belirtilmektedir. Ayrıca, mazeretleri nedeniyle yılda toplam 15 günü geçmemek üzere ilgili köy muhtarının onayı ile izin verilir (RG, 01.07.2000/24096). Her iki yönetmeliğe göre de koruculara yılda toplam 30 günü geçmemek üzere sağlık izni (resmi sağlık kurumu raporu gereği) verilebilir. Görevleri nedeniyle yaralanma durumu söz konusu olursa, yine resmi sağlık kurumlarınca verilecek rapor süresince izinli sayılırlar. Yıllık, mazeret ve sağlık izinleri süresince korucuların aylık ücretleri kesilmez (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986; RG, 01.07.2000/24096).

3.12. Korucuların Eğitimi

1986 yılındaki yönetmelik gereğince, köy korucularının eğitiminden İlçe Jandarma Bölük Komutanlığı sorumludur. Köy korucuları işe başladıklarında en az 15 günlük "Hazırlayıcı zorunlu eğitime" tabi tutulur. Eğitimde başarılı olamayanların ilişiği kesilir. Geçici köy korucuları, en az 6 ayda bir İlçe Jandarma Bölük Komutanlığınca eğitime tabi tutulurlar. Mesleki bilgiler, zimmetlerine verilen silah, mühimmat, teçhizat ve araç ve gereçlerin kullanımı ve bakımı konularında eğitilirler. Özürlü olmadığı halde eğitim programlarına katılmayan veya eğitimde başarılı olamayan korucuların

işine son verilir. Köy korucularına bağlı buldukları Jandarma Takım Komutanlıkları tarafından atış eğitimi yaptırılır (Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği, 1986). Geçici köy korucusu olmak isteyen ve atamaları yapılanlarla mevcut korucuların jandarma teşkilatınca eğitilerek, göreve uyumlarının sağlanması, böylece eğitim noksanlıkları tamamlanan korucuların kendilerine güvenlerinin ve etkinliklerinin artması hedeflenmiştir (Kozakçıoğlu, 1989: 36).

2000 yılındaki yönetmeliğe göre, İlçe Jandarma Komutanı, köy korucularının eğitim ve özlük haklarını, mülki amir adına, yürütmekle görevlidir. Jandarma Genel Komutanlığı'nın belirleyeceği esaslar dâhilinde ve görevlendireceği birlikler tarafından koruculara görevlerine başlamadan önce veya ihtiyaç duyulduğunda eğitim planlaması yapılır ve icra edilir (RG, 01.07.2000/24096).

3.13. Koruculara Tanınan Diğer Haklar

Geçici köy korucularına, Yakacak Yardımı Yönetmeliği'ne göre Devlet memurlarına ödenen “Yakacak Yardımı” miktarının her nevi vergi, resim ve harçtan muaf olarak birlikte ve peşin olarak ödeneceği “*Geçici Köy Korucularına Ödenecek Aylık Ücret, Giyim Bedeli ile Hizmetin Sonunda Verilecek Tazminata Dair Esaslar*”da (1985) belirtilmiştir (RG, 29.07.1985/18826). Yakacak yardımı yapılmasına dair ifade 89/14286 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kaldırılmıştır (RG, 01.07.1989/20212).

Şehit, gazi veya malul olan korucuların kendilerine veya aile fertlerine çeşitli istihdam olanakları sağlanmıştır. Genel, katma ve özel

bütçeli kurum ve kuruluşlarla mahalli idareler ve sermayesinin yarısından fazlası kamuya ait olan her nevi teşebbüs veya bağlı ortaklıklar, Devlet Memurları Kanununa tabi memur kadroları ile sözleşmeli personel ve sürekli işçi kadrolarının %0,7'sini, terör eylemleri nedeniyle şehit olan veya çalışamayacak derecede malûl olan köy korucularının varsa eşlerinin, yoksa çocuklarından birisinin, çocukları da yoksa kardeşlerinden birisinin veya malul olup da çalışabilir durumda olanların istihdamı için ayırmak ve bu fıkra hükümleri çerçevesinde belirlenecek kişileri işe almak zorundadır (RG, 02.06.2007/26540). İstihdam oranı 2008 yılında %0,7'den %1'e çıkarılmış (RG, 26.05.2008/26887), 2012 yılında ise istihdam oranı %1'den %2'ye çıkarılmış, ayrıca söz konusu haklardan yararlanacak kişi sayısı artırılmış; köy korucularından şehit olanların eş veya çocuklarından birisi ile ana, baba veya kardeşlerinden birisi olmak üzere toplam iki kişinin; şehidin ana, baba ve kardeşi bulunmaması durumunda eş veya çocuklarından toplam iki kişinin; şehidin eş veya çocuğunun bulunmaması durumunda ana veya babası ile kardeşlerinden birisi olmak üzere toplam iki kişinin, ana veya babanın bu hakkı kullanmaması durumunda ise bir diğer kardeşi olmak üzere toplam iki kişinin istihdamıyla ilgili değişiklik yapılmıştır (RG, 12.07.2012/28351).

Geçici veya gönüllü köy korucularından; terörle mücadele görevi ifa ederken yaralanma veya sakatlanma sonucu kendilerine malullük aylığı bağlanana, 2330 sayılı Kanuna göre aylık bağlanması

hakkından, ayrıca konut kredisinden istifade, toplu taşımdan ücretsiz istifade, kamu kurum ve kuruluşlarına ait, bunlar bulunmadığı takdirde özel rehabilitasyon ve bakım merkezleri, yurtlar ve huzurevlerinde parasız olarak veya masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere barındırılma, baktırılma ve tedavi haklarından yararlanma imkanı tanınmıştır (RG, 12.07.2012/28351).

Şehit, gazi, malul olan geçici ve gönüllü köy korucularının ve ailelerinin istihdam durumlarıyla ilgili hususlar “*Terör Eylemleri Nedeniyle Şehit ve Malul Olanların Yakınlarının ve Çalışabilecek Durumdaki Malullerin Kamu Kurum ve Kuruluşlarında İstihdamı Hakkında Yönetmelik*”te (2012) ayrıntılı olarak belirlenmiştir (RG, 11.12.2012/28494).

Yaşlılık veya hastalık gibi nedenlerle operasyonlara katılamayacak durumda olan koruculardan bir kısmının buldukları köy veya ilçelerdeki okullarda hizmetli olarak görevlendirilmesi uygulaması da yapılmıştır (www.cnnturk.com, 2005).

İl İdaresi Kanunu’na eklenen geçici 5. maddeye göre, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten önce diğer kamu görevlileriyle birlikte geçici veya gönüllü korucuları için de görev ve faaliyetleri sebebiyle işledikleri iddia edilen suçlar sebebiyle soruşturma izni verilene kadar yakalama, gözaltı ve tutuklama tedbirlerine başvurulamayacağı, görevlerini yerine getirilirken, görevin niteliği gereği veya ifası sebebiyle verilen zararların Devlet tarafından tazmin edileceği kabul edilmiştir. Görevlerini yerine getirirken, görevin ifası

sırasında işlendiği iddia olunan suçlardan dolayı korucular için soruşturma yapılması, bağlı diğer kamu görevlilerinde olduğu gibi, İçişleri Bakanının iznine tabi yapılmıştır (RG, 14.07.2016/29770). Ayrıca teröristle mücadelede görev alan güvenlik korucuları ile gönüllü güvenlik korucularının, bu görevlerin ifasından doğduğu iddia edilen suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturmalarda müdafî olarak belirlediği en fazla üç avukatın ücretinin valilikler tarafından karşılanacağı da hükme bağlanmıştır (RG, 25.08.2017/30165).

Köy korucularına tanınan haklardan birisi de öğrenci yurtlarında barınma kolaylığıdır. Gönüllü ve geçici köy korucusu çocuklarına öncelikli olarak yurtlarda barındırılacaklar arasında yer verilmiştir (RG, 09.08.2016/29796).

Eğitim anlamında da değişiklikler yapılmış, operasyonlarda görevlendirilen güvenlik korucularına profesyonel eğitim vermeye başlanmış (İzmir-Foça) ve kendi bölgelerinde Uzman Erbaş olarak görev yapma hakkı tanınmıştır (TBMMTD, 09.10.2018). 2020 yılı mart ayı itibarıyla güvenlik korucusu kaynaklı Uzman Erbaş sayısı 2276'dır (İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğünün 17.06.2020 tarihli yazısı).

Sonuç

PKK terör örgütünün 1984 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde başlattığı terör olayları köy koruculuğu sistemi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihe kadar köyün güvenliğinin

sağlanması, ekili alanların ve hayvanların muhafazası, eşkıya ve kaçakçı takibi gibi konularda kendilerinden faydalanılan köy korucuları, bu tarihten itibaren daha özel bir güvenlik alanı olan terörle mücadele harekâtlarında güvenlik güçleri ile birlikte görev yapmaya başlamışlardır.

Kırsal alanlara yönelik emniyet ve güvenlik hizmetleri şehirlere oranla önemli farklılıklar arz ettiğinden, kırsalda yerleşim yerlerinin sayısı fazla ve de coğrafi şartlar itibariyle de dağınık olduğundan asayişin sağlanması hususunda daha farklı tedbirler alınması gerekliliğini ortaya çıkarmış, bu noktada dağınık ve küçük boyutlu yerleşim yerlerinin terör faaliyetlerine karşı korunması ve bu yerleşim yerleriyle ilgili bilgi alışverişinin sağlanması hususunda köy korucuları önemli işlev görmüşlerdir.

“Köy Koruculuğu” kurumunun yetki ve sorumlulukları zamanla genişletilmiş, korucuların özlük hakları ve görevlendirilmelerinde önemli değişiklikler yapılmıştır.

Her ne kadar uygulanmaya başlandığı dönemde ve geçen zamanda “geçici” özelliği sıklıkla vurgulanmış hatta ismi 2016 yılına kadar “geçici köy korucusu” olarak kullanılmışsa da uygulama geçici vasfının çok dışına çıkmış, koruculara kamu görevlilerine verilen hakların önemli bir kısmı verilmiş, sistemin kaldırılmasına yönelik ciddi bir kararlılık görülmemiş ve korucular güvenlik sisteminin bir parçası haline gelmiştir.

Korucuların özlük haklarında yapılan iyileştirmelerin yanı sıra, güvenlik korucularının hukuki statüsü konusunda tam bir fikir birliği bulunmadığından ve sistem zayıf bir hukuki temele dayandığından, sistemin yasal zemininin de güçlendirilmesi, gerekiyorsa ayrı bir teşkilat kanunu ile korucularla ilgili mevzuatın birleştirilmesi ve düzenlenmesi gerekli görülmektedir.

Terörle mücadelede teknoloji kullanımının giderek artması, özellikle insansız hava araçları kullanımının terörle mücadelenin çehresini değiştirmesi ve istihbarat birimlerinin giderek artan etkinliği Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri özelinde terörle mücadele eden güvenlik kuvvetleri yapısının, özellikle de koruculuk sisteminin yeniden değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır. Yapılacak değerlendirme sonrası sistemin devamı hususunda bir kararlılık söz konusu ise, sistemin günümüz gerekleri doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Resmi Kayıtlar

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğünün 23 Mayıs 1990 gün ve K.K.Gn.Md.07/ 135-15/02773 sayılı yazısı.

İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğünün “7/24855 Esas Numaralı Yazılı Soru Önergesi” konulu, 17.06.2020 tarih ve 12229819-165.04-E.9648 sayılı yazısı.

İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğünün “7/31083 Esas Numaralı Yazılı Soru Önergesi” konulu, 25.11.2020 tarih ve E-12229819-165.99-19745 sayılı yazısı.

İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğünün “7/20930 Esas Numaralı Yazılı Soru Önergesi” konulu, 11.03.2020 tarih ve 12229819-165.04-E.4870 sayılı yazısı.

Hani Güvenlik Korucusu Alımı ve Başvuru Kılavuzu (2020). Erişim Tarihi: 28.08.2021, <http://www.hani.gov.tr/hani-guvenlik-korucusu-alimi-ve-basvuru-klavuzu#>

Maliye ve Gümrük Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğünün, Diyarbakır Valiliğine 05 Temmuz 1988 gün ve VI/53-2177-4716/42414 sayılı “Olağanüstü Hal Tazminatı” konulu yazısı.

Meclis Zabıtları

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 16. İnikad, 4 Haziran 1330, D.3, C.1, İçtima Senesi: 1, s.329-346.

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, 16. İnikad, 24 Haziran 1330, D.3, C.1, İçtima Senesi: 1, s.329-346.

TBMM ZC, 80. İçtima, 22.9.1337, D.I, C.12, İçtima Senesi: 2.

TBMM ZC, 108. İçtima, 21.2.1340, D.II, C.6, İçtima Senesi: 1, s.222, 230-21.

TBMM ZC, 15. İçtima, 18.3.1340, D.II, C.7/1, İçtima Senesi: 2, s.657.

TBMM ZC, 71. İnikat, 5.5.1928, D.III, C.4, İçtima Senesi: 1.

TBMM TD, 97. Birleşim, 24.6.2003, D.22, C.19, Yasama Yılı: 1, s.182-184.

TBMM TD, 132. Birleşim, 14.08.2012, D.24, C.28, Yasama Yılı: 2, s.1551-1552.

TBMM TD, 1. Birleşim, 01.10.2013, D.24, C.58, Yasama Yılı: 4, s.2155-2156.

TBMM TD, 5. Birleşim, 9.10.2018, D.27, C.2, Yasama Yılı: 2.

Mevzuat (Resmi Gazete/RG)

442 sayılı Kanun, RG, 7.4.1924, S.68.

1256 sayılı Kanun, RG, 21.5.1928, S.894.

Köy Korucularının Kıyafetleri ve Silâhlarının Şekli Hakkındaki Esaslar, Resmi Gazete, 9 Temmuz 1942, S.5153.

2/18237 sayılı Kararname, RG, 9 Temmuz 1942, S.5153.

3175 sayılı Kanun, RG, 4 Nisan 1985, S.18715.

85/9678 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 29 Temmuz 1985, S.18826.

Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği (1986).

285 sayılı KHK, RG, 14 Temmuz 1987, S.19517.

87/11989 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 28 Temmuz 1987, S.19531.

88/12795 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 11 Nisan 1988, S.19782.

336 sayılı KHK, RG, 5 Ağustos 1988, S.19890.

89/14286 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 1 Temmuz 1989, S.20212.

3612 sayılı Kanun, RG, 16 Şubat 1990, S.20435.

90/460 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 24 Mayıs 1990, S.20527.

4178 sayılı Kanun, RG, 4 Eylül 1996, S.22747.

96/8506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 19 Eylül 1996, S.22762.

6136 Sayılı Kanun'a 4178 Sayılı Kanun'la Eklenen Geçici 9. Maddenin Uygulanmasını Gösteren Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, RG, 19 Şubat 1998, S.23263.

98/10628 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 26 Şubat 1998, S.23270.

Köy Korucuları Yönetmeliği, RG, 1 Temmuz 2000, S.24096.

Geçici ve Gönüllü Köy Korucularının Elllerinde Bulundurdukları Ruhsatsız Silahların Teslimi ve Ruhsata Bağlanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, RG, 16 Mayıs 2003, S.25110.

5443 sayılı Kanun, RG, 3 Ocak 2006, S.26042.

2006/10794 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 5 Ağustos 2006, S.26250.

5673 sayılı Kanun, RG, 2 Haziran 2007, S.26540.

Geçici ve Gönüllü Köy Korucularının Elllerinde Bulundurdukları Ruhsatsız Silahların Teslimi ve Ruhsata Bağlanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, RG, 29 Ocak 2008, S.26771.

5763 sayılı Kanun, RG, 26 Mayıs 2008, S.26887.

Genel Sağlık Sigortası İşlemleri Yönetmeliği, RG, 28 Ağustos 2008, S.26981.

Köy Korucuları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, RG, 10 Ocak 2012, S.28169.

6353 sayılı Kanun, RG, 12 Temmuz 2012, S.28351.

6360 sayılı Kanun, RG, 6 Aralık 2012, S.28489.

Terör Eylemleri Nedeniyle Şehit ve Malul Olanların Yakınlarının ve Çalışabilecek Durumdaki Malullerin Kamu Kurum ve Kuruluşlarında İstihdamı Hakkında Yönetmelik, RG, 11 Aralık 2012, S.28494.

6722 sayılı Kanun, RG, 14 Temmuz 2016, S.29770.

Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Yurt İdare ve İşletme Yönetmeliği, RG, 9 Ağustos 2016, S.29796.

674 sayılı KHK, RG, 1 Eylül 2016, S.29818 (2. Mükerrer).

676 sayılı KHK, RG, 29 Ekim 2016, S.29872.

678 sayılı KHK, RG, 22 Kasım 2016, S.29896.

6758 sayılı Kanun, RG, 24 Kasım 2016, S.29898.

680 sayılı KHK, RG, 6 Ocak 2017, S.29940 (Mükerrer).

690 sayılı KHK, RG, 29 Nisan 2017, S.30052.

694 sayılı KHK, RG, 25 Ağustos 2017, S.30165.

500 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, RG, 26 Aralık 2018, S.30637.

2184 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, RG, 04 Mart 2020, S.31058.

Tetkik Eserler

Akpınar, O.C. (2023). *II. Abdülhamit Döneminde Vilâyât-ı Sitte 'de Devlet-Toplum İlişkileri: Yönetimsel Sorunlar, Hamidiye Alayları*

ve *İsyanlar (1876-1908)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Argunhan, M. (2009). *Hamidiye Alayları ile Koruculuk İlişkisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Arslan, M. (2018). “Güvenlik Koruculuğu Bağlamında 6360 Sayılı Kanun’un Değerlendirilmesi”, *Strategic Public Management Journal*, 4(7), 44-58.

Aytar, O. (1992). *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, İstanbul: Medya Güneşi Yayınları.

Dalyan, M. G. (2016). *Bir Osmanlı İç Güvenlik Teşkilatı Kır Serdarlığı – Osmanlı Geçici Köy Koruculuk Sistemi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Eraslan, C. (1997). “Hamidiye Alayları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, 462-464.

Ergül, C. (1997). *II. Abdülhamid’in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, İzmir: Çağlayan Yayınları.

Ermahiş, N. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Kolluk Kuvvet: Kır Serdarlığı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Ertekin, A. (2019). *Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Gülşen, K. (2019). *Paramilitarizm ve Kuvvetlerin Yerelleşmesi: Hamidiye Alayları ve Geçici Köy Koruculuğu Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı Yüksek Lisans Tezi.

Kaplan, G. (2013). “Geçici Köy Korucuları Hakkındaki ‘Gizli’ Yönetmeliğin Hukuksallığı”, *Güncel Hukuk Dergisi*, 112, 44-47.

Klein, J. (2020). *Hamidiye Alayları - İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çeviren: Renan Akman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kodaman, B. (1979). “Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, 427-480.

Kozakçıoğlu, H. (1989). *Olağanüstü Hal Mevzuat ve Uygulaması*, İçişleri Bakanlığı 74. Dönem Kaymakamlık Kursu.

Köy İdareleri Hesap Talimatı ve Köy Korucuları Kıyafet Talimatnamesi (1955). İstanbul: Nural Köy Kütüphanesi Kitap Neşriyatı.

Özar, Ş., N.Uçarlar ve O.Aytar (2013). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Paramiliter Bir Yapılanma: Köy Koruculuğu Sistemi*, İstanbul: DİSA Yayınları.

Özdemir, A.R. (2012). *PKK ve Korucular*, Balıkesir: Altınpost Yayınları.

Palalı, İ. ve O. Gümüştekin. (2019). *II. Abdülhamid ve Urfa Hamidiye Alayları*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

İNTİHAR EDEN DÖRT ŞAİRİN TEMEL DUYGU SÖZCÜKLERİ KULLANIMI, BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

**The Use Of Basic Emotion Words, Similarities and Differences of Four
Poets Who Committed Suicide**

Araştırma Makalesi • Research Article

Adem Göçer

Milli Eğitim Bakanlığı
Öğretmen

ademgocer@gmail.com

0000-0002-2513-5660

Doç. Dr. Ferdi Bozkurt

Anadolu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ferdib@anadolu.edu.tr

0000-0002-2209-8673

Geliş Tarihi/Received: 01.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 02.11.2023

Atıf/Citation

Göçer, A., Bozkurt, F (2023). İntihar Eden Dört Şairin Temel Duygu Sözcükleri Kullanımı, Benzerlikler ve Farklılıklar. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 75-120.

Kamu Yönetimi Enstitüsü

Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

İnsanoğlu duygularını ilk aşamada sözlerle ortaya koymuş, sözlü edebiyatı oluşturmuş daha sonra da yazıyla birlikte ilk edebî metinlerden olan şiirlerle ifade etmeye çalışmıştır. Bunu bir üst seviyeye taşıyanlar, duygu ve düşüncelerini şiirlerle sanata dönüştürmüştür. Bununla birlikte özellikle günümüzde bazı şairler hayatlarını, modern dünyanın olumlu ya da olumsuz getirilerinin yanında, aşırı duygusal yoğunlukları, anlam arayışları, çaresizlik ve çıkmazları sonucu intiharla sonuçlandırabilmektedirler. Türk edebiyatında hayatını intiharla sonlandırmış dört şairin şiirlerindeki temel duyguları belirleyip benzerlik ve farklılıkların ortaya konularak, içinde buldukları psikolojik durumun ve duygu yoğunluğunun belirlenmesi, bunlarla bağlantılı davranışın ortaya çıkarılması açısından önem arz eder. Bu fikirden hareketle oluşturulan çalışmamız betimsel nitelikte olup edebiyatımızdaki intihar eden dört şair belirlenen kriterler özelinde amaçlı örnekleme ile seçilmiştir. Seçilen bu şairlerin şiir kitaplarındaki toplam 416 şiir belirlenen temel duygu sözcükleri bakımından incelenmiştir. Elde edilen bulgular frekans halinde tablolaştırılarak betimsel içerik analizi yöntemi ile yorumlanmış ve çıkarsamalar yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: intihar, duygu sözcükleri, şiir, şair

Abstract

Mankind has revealed its feelings with words in the first stage, created oral literature and then tried to express it with poetry, which is one of the first literary texts, together with writing. He transformed his feelings and thoughts into art with poems. However, today's poets, in particular, end their lives with suicide as a result of their extreme emotional intensity, search for meaning, desperation and deadlock, as well as the positive or negative returns of the modern world. In Turkish literature, it is important to determine the basic emotions in the poems of four poets who ended their lives with suicide, to reveal the similarities and differences, and to determine the psychological state and emotional intensity they are in, and to reveal the behavior related to them. Based on this idea, our study is descriptive and four poets who committed suicide in our literature were selected with purposeful sampling according to the determined criteria. A total of 416 poems in the poetry books of these selected poets were examined in terms of the determined basic emotion words. The obtained findings were tabulated in frequency form, interpreted by descriptive content analysis method and inferences were made.

Keywords: suicide, emotion words, poetry, poet

Giriş

Edebiyatın, batı dillerindeki karşılıklarında yazı kavramı mevcut olup ilk bakışta yazılı metinleri çağrıştırdığı bir gerçektir. Ayrıca yazının bilinmediği çağlarda destanların ve her devirde yazılı olmayan edebi ürünlerin bulunduğu varsayılarak sözlü edebiyatın olduğu kabul edilir. Batı’da güzel sanatlarla ilgili teorik konular gelişme kaydettikçe edebiyat da bu sanatlardan biri olarak benimsenmiş, sanatın tarifi, amacı, din, ahlak, felsefe, toplum vb. alanlarla ilgili problemler edebiyatında problemleri kabul edilmiştir (Okay, 1994: 395).

Dış dünyada oluşan olayların kendisini doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmesiyle insan, duygu ve düşüncelerini sözlü veya yazılı olarak ortaya koymuş, ruhunun derinliklerindeki güzellik duygusunu ifade etme imkânı elde etmiştir. Bir tabiat olayı veya yaşanan acı bir hadise, ölüm veya yaralanma; kısaca insani olan her türlü sebep ve bahane edebiyata ve özellikle şiire malzeme olmuştur (Turan, 2008: 367).

Bununla birlikte intihar, bireylerin yaşadığı çıkmazlar sonucunda, çaresizlik halinde ortaya çıkan ve özellikle son iki yüzyıldır modernizm ve postmodernizmin getirileriyle beraber artan bir eylem ve olgu (Polat, 2014: 147) olup bir edebiyat türü olarak şiirlerde doğrudan veya dolaylı olarak işlenmektedir.

1.1. İntihar Kavramı, Tanımı

İnsanlık tarihi kadar eski olan intihar eylemi orta çağda Latince “kendini öldürme, katletme” manasında, “sui homicidia” veya “sui

ipisus homicidium” deyimleriyle ifade ediliyordu. Latince “sui-kendi” ve “cedera-öldürmek” köklerinden gelen “suicidum” kelimesi ilk defa Fransızcada Abbe Desfotaines tarafından kullanılmış ve 1773’te “*de Dictionaire de L’Academie*” de yer almıştır. Türkçede ise Tanzimat döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde batı dillerinden Türkçeye çevrilen eserlerde “suicide” sözcüğüne karşılık olarak kendini katletme manasında “intihar” sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır (Arkun, 1978: 25).

Arapça kökenli olan bu kelime ‘nahr’ kelimesinden türetilerek dilimize yerleşmiş olup Eyüboğlu’nun tanımına göre “göğüs, göğse vurma, boğazından asılma, deveyi boğazlama, gırtlığı bıçakla kesme” anlamlarına gelmektedir. Kök anlam olarak ise kendi kendini boğazlama, bıçakla boğazı, göğsü kesme, boğazından ip geçirerek asma, öldürme anlamlarına gelmektedir (Eyüboğlu, 1998: 179).

TDK *Türkçe Sözlük*’te (2011: 1199) intihar, “1. (isim) Bir kimsenin toplumsal ve ruhsal nedenlerin etkisi ile kendi hayatına son vermesi. 2. (isim, mecaz) Hayatını tehlikeye düşürecek aşırı davranış veya iş.” olarak tanımlanmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi sözlük anlamı net olarak ortaya konabilse de konu tanımlamaya gelince birçok araştırmacı tarafından farklı düşünceler ortaya atılmıştır.

Durkheim, intiharı “nasıl bir sonuç vereceği kurban tarafından bilinen ve gerçekleştirilen, olumlu veya olumsuz bir eylemin doğrudan

veya dolaylı sonucu olan her ölüm olayı” biçiminde tanımlar (2013: 5). Halbwachs, Durkheim’in tanımına şunu ekler: “Kendisini öldürmek niyetiyle olay kurbanı tarafından yapılan bir aksiyonun sonucu olan her ölüm intihardır.” Delmas ise olayı bilinçle ilişkilendirip şu şekilde ifade eder: “İntihar, akli başında bir insanın yaşamakla ölmek arasında bir seçme yapabileceği halde her türlü ahlak baskısı dışında ölümü seçip kendisini öldürmesidir.” (Arkun, 1978: 26).

1.2. İntiharın Tarihçesi ve Kimi Toplumlardaki Algısı

İntihar, insanlık tarihinin başladığı andan itibaren günümüze kadar varlığını devam ettirmiş bir olgudur. Çünkü insanın bulunduğu her yerde insanla ilgili her şey de yaşanabilmektedir. Hayat ve ölümsüzlük nasıl insanlar için her zaman kıymetli olmuşsa, ölüm ve intihar da onlar için her daim gizemliliğini korumuştur. İntihar neredeyse tüm topluluklarda spesifik bir formda ortaya çıkmıştır (Sümer, 2016: 93).

İlkel topluluklarda intiharın kötü ruhlarla, intikamla, utançla ve bastırılmış öfke ile alakalı olduğunu gösteren birçok inanış vardır. Kabileden kabileye değişiklik gösteren bu tür inanışlar batıl inanç formunda olup, birçok kültüre olduğu gibi geçmiştir. Bu inanışlar doğrultusunda örneğin Gotlar ve Keltler, normal olarak ölmenin utanç verici olduğuna inanırken Vikingler hayatlarına savaşta kılıçla veya bir uçurumdan atlayarak son vermeyi şanssız bir ölüm olarak görmüşlerdir (Farberow, 2003: 796).

Antik Yunan topluluklarındaki insanlar çok farklı nedenlerden dolayı intihar etmişlerdir. Bu sebeplerden bazıları soylu insanların kendilerini hastalıklı bir beden içinde görmeme isteği, acılardan kurtulma ve yaşlılığın getirdiği titreklik, bunaklık gibi olumsuz durumlardan kurtulma isteğidir. Bu dönemde yaşayan soylular için çaresizlik ve hastalıklı bir şekilde yaşamak insan onuruyla bağdaşmayan bir durumdur. Bu nedenle acizce yaşamaktansa intihar etmek daha asil bir davranıştır (Fedden, 1972: 27-29).

Yine bu dönemde yaşayan filozoflarda intihar konusunda görüş ayrılıkları yaşamıştır. Örneğin Minois (2008: 57) Kyreneciler, Kynikler ve Stoacılar insanın kendi hayatına devam edip, etmemesini özgürlük olarak görmüşlerdir. Onlara göre yaşam güzelse insan onuruna uygunsuz ve üzüntüden çok mutluluk getiriyorsa sürdürülmeyi hak eder. Aksi halde yaşamak deliliktir.

Bazıları ise intihar olgusunu kabul etmeyerek, karşı olan fikirleri sürmüşlerdir. Mesela Pythagoras'a göre ölümden sonra ruh yaşamını sürdürür. Dünyevi yaşam, tanrıların insanlara verdiği bir cezadır. İlahi sonsuzluğa ulaşabilmek için kişi hayatı boyunca matematik ve felsefe çalışarak kendini arındırmalıdır (Gutmann, 1978: 236).

Romalılar arasında da antik Yunan'da olduğu gibi intihar yaygın bir olgu olmuştur. Birçok Romalı düşünür intiharın lehinde veya aleyhinde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Örneğin Roma Stoacıları

intiharı bir sorumluluk olarak görüp mantıklı bir adamın yapacağı uygun bir hareket olarak görmüşlerdir (Battin, 2004: 2478).

İnsan hayatını sona erdiren bir eylem olarak intihar, semâvî ve beşerî tüm dinlerde ya yasaklanmış ya da yapılması uygun olmayan/yasak/kötü bir eylem olarak nitelendirilmiştir. Bu nitelendirmeler kaynaklı olarak, dini kitaplarda, Kur'an-ı Kerim'de Bakara ve Nisâ sûresi, İncil'de ise Korintililer sûresinden yola çıkılarak temellendirilmiş, bununla birlikte Hz. Muhammed'in sözlerinden ve yaşantısından yola çıkılarak üzerine din adamları tarafından hükümler verilmiştir (Polat, 2014: 27).

Yahudilik'te intihar, Zalmut'ta (Yahudilerin kutsal kanun ve tefsir kitabı) günah kabul edilmiş ve müntehir için, geleneksel cenaze merasimi yasaklanmıştır. Brahman ve Budist inanışlarına göre ise, beden değersizdir ve her an terk edilebilir. "Suttee" gibi geleneksel değerlerle yaşayan toplumlarda, kocası ölen yaşayan kadınların eşlerinin cesedi ile beraber yakılması, Japonların onurları için yaptıkları "harakiri" gibi bazı istisnalar bulunsa da dinlerin çoğu intiharı hoş karşılamaz. Judaism hayatın kutsallığı üzerinde durur (Arkun, 1978: 117-118).

Sonuç olarak dinlerin genelinde insan yaşamı Tanrının bir armağanı olarak kutsal kabul edilmiş, intihar edenlerin ise hayatına son vererek Tanrının emirlerine karşı geldiği ifade edilmiştir. Bu karşı gelme sonucunda nelerle karşılaşacağı ve cezalandırılacağı da

bildirilmiş, intihar konusunda bugünkü bakış açılarının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1.3. İntihar Kavramının Edebî Eserlerdeki Yansımaları

Bir toplumda yaşayan insanların intihar düşüncesinin bulunması, bu düşüncelerini de farklı şekillerde gün yüzüne çıkarma isteği her zaman süregelenmiştir. İnsanın içinde bulunduğu bu düşünce hayatında uğruna savaştığı siyasi bir ideolojiyi savunma, sevgilisine kavuşamayan bir sevgilinin tepkisi, hayattan beklentisi kalmayan insanların geldiği yere veya anne karnına geri dönme isteği gibi birçok sebeplerle oluşabilip eyleme de dönüşebilir. Başarılı veya başarısız olma ihtimali de vardır. Bu intihar edenlerin bir kısmı yaptıkları eylemleri farklı sebeplerle kalıcı hale getirmeye çalışmak için sanatın/edebiyatın bir ucundan tutma istekleri doğabilmektedir. Sanatçılar veya edebiyatçılarda intiharı kullanarak eserler ortaya çıkarmaktadır. Ulutaş'a (2006: 36) göre, Albert Camus intiharı "sanat yaratmak" olarak değerlendirir. Buradan yola çıkarak edebiyatçıların bir kısmının intihar girişiminde bulunması, intihar etmesi veya intihar düşüncesini fikri olarak da olsa onaylamaları edebiyatla intihar arasında bir ilişki olduğunu düşündürür.

Türk şiirinde intihar konusunu genel olarak iki döneme ayırabiliriz. Ulutaş'a (2006: 47) göre birincisi Klasik Türk Edebiyatı olup bu dönemin en önemli eserleri içinde bulunan Divan şiirinde intihar dört şekilde kullanılmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki şairin

herhangi bir olayda açık bir şekilde intihar etmeyi düşünmesi, hayal etmesidir. İkincisi için kullanılan bir tabir de “Hançere düşmek” ifadesidir. Bu tabir Onay (1993: 190) tarafından “hançer, kama, bıçak gibi ucu sivri olan keskin bir öldürme aracının ucunu kalp üstüne dayayıp hızla yere atılıp aletin göğüsten girip sırttan çıkarak intihar etmeye “hançere düşmek” derlermiş.

Ulutaş’a (2006: 48) göre şairlerin intiharı konu aldığı kullanılan üçüncü bir tabir de Ferhat’ın intiharıdır. Ferhat ile şirinin öyküsünün anlatıldığı şiirlerde sevgilisinin ölüm haberini alan Ferhat’ın, o öldükten sonra onsuz yaşayamayacağını söyler ve kazmasıyla (külüng) kendini öldürür. Bu olay şairlerin intihardan bahsetmek istediklerinde kullandıkları bir benzetme olur.

Son olarak Klasik Türk Edebiyatında intihar bahsedilirken kullanılan şekil de (Pala, (b.t.): 402) Pervane’nin (Kelebek) intiharıdır. Kelebek Mum’a aşıktır. O kadar aşıktır ki başka bir şey görmez ve sürekli Mum’un etrafında döner durur, en son da kendini Mum’un üzerine bırakır ve kelebek yanar.

Kelebek geceleri ışık kaynağının etrafında kendini kaybetmişçesine döner durur, en sonunda kendine zarar verir ve ölür. Şairler de bu durumu şiirlerinde kullanmışlardır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere (Ulutaş, 2006: 49) intihar kelimesi kullanılmayıp genel olarak telmihler üzerinden gidilmiştir. İlk olarak şiirlerde intihar kelimesi ise 19. yüzyılda şair

Asaf'ın bir kasidesinde redif olarak kullanılır. (beyit 1) “1. Kim demiş kim nâ-revadır intihâr// Hastaya en son devâdır intihâr”.¹

Türk şiirinde intiharın ikinci dönemi ise Tanzimat ve sonrasıdır. Ulutaş (2006: 50) gerçek manada intihar kelimesi bu dönemden itibaren kullanılmaya başlanmış olup en önemli sebepleri ise toplumun sosyal ve siyasi bir buhrandan geçmesi ve bunun sonucu olarak da bireylerin olumsuz etkilenmesidir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar geçen süre içinde ilk siyasi ve sosyal kırılmalarının sonucu olarak toplum siyasi otoriteyle özdeşleşme sorunları yaşar ve intiharlar bir salgın halinde büyür.

Ayrıca Türk edebiyatında modernizmin tam manasıyla ortaya çıktığı dönem 50 kuşağıdır (Gümüş, 2019: 31).

1950'den sonra ise hissedilir bir şekilde etkileri görülen varoluşçu ve modernist edebiyatın bu kuşakta belirli yansımaları olmuştur. En öne çıkanı ise karamsarlıktır. “Türkiye'deki ve Batı'daki modernist edebiyat akımlarının temsilcilerinin dünya görüşleri, en genel biçimiyle felsefi karamsarlık olarak saptanabilir. Modernizmin çeşitli okulları arasında nasıl ayrımlar olursa olsun, karamsar felsefenin özünde yatan, insanın saygınlığının yitirilmesinin, onun güçsüzlüğünü yansıtmaktır” (Uturgauri, 1989: 45-46).

¹ Âsaf Divanı (Hazırlayan: Ömür Ceylân), Akçağ yayınları, Ankara 2003, s. 79-81 (Kaside VII).

Sonuç olarak özellikle 50 kuşağı ile birlikte Modernist ve varoluşçu akımın etkisiyle intihar kavramı sıkça kullanılmaya başlanmış, bazı yazarlar intihar etmiş, bazıları da eserlerinde kahramanlarına intihar ettirmişlerdir. Okay’a (1969: 74) göre Edebiyatımızın bilinen ve en trajik intiharı Beşir Fuad’ın (1852 - 1887) intiharıdır. Polat’a (2014: 8) göre edebiyatımızda ise Sadullah Paşa, Şakir Efendi, Galib Efendi, İlhan Şevket Aykut, Turgut Günay, Metin Akbaş, Can İren, İlhami Çiçek, Soysal Ekinci, Nilgün Marmara, Hüseyin Alacatlı, Zafer Ekin Karabay, Kaan İnce, Özge Dirik gibi şairlerimiz intihar etmişlerdir.

1.4. Duygu Kavramı, Tanımı ve Özellikleri

Etimolojik olarak duygu sözcüğü Latince “dışarıya” anlamına gelen “e” harfiyle ön ek olarak hareket etmek, kıpırdatmak, çalkalamak manalarına gelen “movere” sözcüğüyle birleşiminden türemiştir (Sheets Johnstone, 1999: 273). Böylece ağaçların sallanmasından, insanların yüzlerinin kızarmasına kadar bedenlerin ve nesnelere bütün hareketlerini, kıpırdanmalarını tanımlarken kullanılan bir kavram “emotion” olmuştur (Smith, 2018: 17). Kavram süreç içerisinde bireyin ruhsal ve fiziksel olarak kendisini ifade etmesini sağlayan olguları ifade ederek (Manz, 2009: 15) içinde olanı dışarı doğru hareket ettiren anlamında yorumlanmıştır (Tarhan, 2006: 56).

TDK *Türkçe Sözlük*’te (2011: 729) duygu, “1. (isim) Duyularla algılama; his, ihtisas. 2. (isim) Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim; kalp. 3. (isim) Nesnelere ve

olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği. 4. (isim) Kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik.” olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan Bozkurt (2014) temel duygu kavramlarının her biri ile ilgili ayrıntılı bir tanım önerisinde bulunmuştur.

Plutchik’e (1994: 139) göre duygu, his, davranış, itici kuvvet, fizyolojik değişiklikler ve kontrol etme gibi birçok öğeden meydana gelir. Canlının karışık durumları olduğu için, bu sebeple duyguların ölçülmesi ve belirlenmesi de karışık bir işlem gerektirir. Duygu terimini Carlson (1998: 362), “bize önemli bir şey olduğu zaman uyanan hislerin belirmesi” şeklinde tanımlar.

Farklı şekillerde ortaya çıkan ve tek tip olamayan duyguların ortak özellikleri de vardır. Bunlar (Titrek, 2007; Akt. Akçay ve Çoruk, 2012: 5):

- i. Duygu dünyasını önceden tahmin etmek imkânsızdır. Duygular spontan olarak, istek dışı gelişir.
- ii. Bir duygu ve heyecan aynı anda hissedilir.
- iii. Duygular olumlu ya da olumsuz şekillerde ortaya çıkabilir.
- iv. Duygular kendini beden diliyle, jest ve mimiklerle yansıtır. İstek, amaç ve hareketleri etkiler.

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak duyguyu öncelikle dış uyaranların etkileriyle insanın içinde beliren, daha sonra da

biyolojisinde değişiklikler meydana getirip davranışını ve tepkilerini etkileyen durumlar olarak tanımlayabiliriz. Buradan da insanın davranışlarının temelinde duygularının olduğunu ve duyguların davranışları yönlendirdiği anlaşılmaktadır (Akçay ve Çoruk, 2012: 5).

1.5. Temel Duygular

Birçok araştırmacı, insanın temel duygularının hangileri olduğunu farklı farklı şekillerde ele almıştır. Frijda'ya (1986: 85) göre temel duyguların, insanın biyolojik yapısıyla çok yakından ilişkili olduğuna, bunların belirlenebilmesinde duygu esnasında insan vücudunda fark edilebilir özellikteki fiziksel değişikliklere bakılması gerektiğine inanılır. Ortony ve Turner (1990: 316) ise birçok araştırmacının esas aldığı temel duyguları liste biçiminde sunmuştur.

Tablo 1

Çeşitli Bilim İnsanlarına Göre Temel Duygular

Kaynak	Temel Duygular	Esas aldığı
Arnold (1960)	öfke (anger), tiksinti (aversion), cesaret (courage), neşesizlik (dejection), arzu (desire), umutsuzluk (despair), korku (fear), nefret (hate), umut (hope), sevgi (love), üzüntü (sadness)	Hareket eğilimine göre
Ekman, Friesen ve Ellsworth (1982)	öfke (anger), nefret (disgust), korku (fear), neşe (joy), üzüntü (sadness), hayret (surprise)	Evrensel yüz ifadeleri
Frijda (1987)	arzu (desire), mutluluk (happiness), merak (interest), hayret (surprise),	Harekete hazırlılık şekilleri

	şaşkınlık-hayranlık (wonder), keder (sorrow)	
Gray (1982)	öfke (rage) ve dehşet (terror), endişe (anxiety), neşe (joy)	Fiziksel bağlantı
Izard (1972)	öfke (anger), küçümseme (contempt), nefret (disgust), ıstırap (distress), korku (fear), suçluluk (guilt), merak (interest), sevinç (joy), utanç (shame), hayret (surprise)	Fiziksel bağlantı
James (1884)	korku (fear), keder (grief), sevgi (love), öfke (rage)	Bedensel bağlantı
McDougall (1926)	öfke (anger), nefret (disgust), kıvanç (elation), korku (fear), bağlılık (subjection), hassalık (tender-emotion), şaşkınlık (wonder)	Güdülerle ilişki
Mowrer (1960)	acı (pain), zevk (pleasure)	Öğrenilmemiş duygusal durumlar
Oatley ve JohnsonLaird (1987)	öfke (anger), nefret (disgust), endişe (anxiety), mutluluk (happiness), üzüntü (sadness)	Önermesel içeriğe ihtiyaç duymama
Panksepp (1982)	beklenti (expectancy), korku (fear), öfke (rage), panik (panic)	Fiziksel bağlantı
Plutchik (1980)	kabul (acceptance), öfke (anger), ümit (anticipation), nefret (disgust), sevinç	Biyolojik sürece uyarlamaya göre

	(joy), korku (fear), üzüntü (sadness), hayret (surprise)	
Tomkins (1984)	Öfke (anger), merak (interest), küçümseme (contempt), nefret (disgust), istrap (distress), korku (fear), sevinç (joy), utanç (shame), hayret (surprise)	Sinirsel ateşleme yoğunluğu
Watson (1930)	korku (fear), sevgi (love), öfke (rage)	Fiziksel bağlantı
Weiner ve Graham (1984)	mutluluk (happiness), üzüntü (sadness)	Nitelik yönünden bağımsız

Tablo 1.de görüldüğü gibi birçok araştırmacı esas aldığı duruma göre temel duyguları farklı farklı ifade etmişlerdir. Birbirleriyle ortak ve farklı yönleri bulunmaktadır.

1.6. Duyguların Anlaşılması ve Açıklanması

Ortony vd., (1994: 8-12) duyguların anlaşılıp açıklaması için araştırmacıların araç olarak kullandığı dört kaynağa işaret ederler: İlk olarak duyguların kendisinin dilsel olmadığını fakat duygulara ulaşabilmek için dilin bir araç olarak kullanılabileceğine değinirler. Farklı duygu türlerinin farklı dillerde mutlaka bir karşılığı olmayacağı gibi bir dildeki duygulara gönderme yapan tüm duygu sözcüklerinin mutlaka farklı duygulara gönderme yapmasının gerekmediğine, ayrıca bir toplumun söz varlığında ilgili duygunun karşılığının olmaması o duygunun yaşanmadığı anlamına gelmeyeceğini söylerler. İkinci kaynak olarak ise kişinin deneyimlediği duyguların rapor edilmesiyle o kişinin duygu yaşantısı hakkında bilgi elde edilebileceğini ancak bir

kişinin belirli bir rengi, deneyimlediğini belirlemenin bilinen bir yolu olmadığı gibi belirli bir duyguyu deneyimlediğinin kesin olarak belirleyecek nesnel bir ölçütün olmadığından bahsederler. Tüm bunların uygulamada sorun teşkil etmeyeceğini, kişisel olduğunu söylerler. Üçüncü kaynak olarak ise duygunun sebep olduğu davranışlar olduğunu görüşündedirler. Ortony ve arkadaşları davranışlar sonucu oluşan tepkileri dikkate almakla birlikte davranışların çoğu zaman bir duygu oluşturmadığını fakat yorumlama da katkı sağlayacağını söylerler. Son olarak da duygusal deneyimlerin fizyolojik sonuçlarını yani beden içine duygu ile meydana gelen tepkimelerin duyguyu tanımlamada kullanılabileceği görüşündedirler.

Buraya kadar sıralanan araçlar duyguların karmaşık yapısı hakkında bilgi vermektedir. İnsanın dış dünyadan aldığı bir etki devamında vücudumuzda meydana gelen hareketlenmeler sonucunda ortaya çıkan bir tepki olarak yaşayan insan bunu duygu olarak görür. Tabi bu belirli bir süreç sonunda bütünsel bir olgu olarak yansır. Sonuç olarak duyguları ve buna sebep olan etkenleri incelerken biyolojik, davranışsal ve zihinsel açıdan incelememiz gerekir.

Son on yılda dil, biliş ve duygular arasındaki ilişki bilişsel dilbilim, sinirdilbilim, bilişsel ve kültürel psikoloji ve dilbilimsel antropoloji çalışmalarında ön plana çıkmıştır (Pavlenko, 2002: 45). Birçok katılımcı ve intihar notları üzerinde yapılan araştırmalar sonucu Pestian, vd., (2012: 2) not bırakanları, daha önce intihar girişimi öyküsü olmayan, psikiyatrik hastalığı olmayan ve dinî inançları olmayan, dul

olmayan medeni durumdaki genç kadınlar olarak belirlemiştir. Bunun yanında gençler tarafından yazılan intihar notlarının daha uzun olduğu, duygu açısından zengin olduğu ve sıklıkla af dilendiği görülmüştür. Ayrıca gerçek notların genellikle yetişkin travması deneyimi, kararsızlık ifadeleri, aşk duyguları, nefret ve çaresizlik, kısıtlanmış algılar, kayıp ve kendini cezalandırma gibi ifadeleri içerdiğini kaydetmiştir.

Sosyal medya sitesi Twitter ile yapılan bir araştırma da (O’Dea vd., 2017: 320) intiharla ilgili gönderilerin otomatik dilbilimsel analizi, destek veya müdahaleye ihtiyaç duyanları olmayanlardan ayırmaya yardımcı olabilmek için yapılmıştır. İntiharla ilgili Twitter gönderilerinin dilsel profillerini karakterize ederek intiharla ilgili olan ve olmayan Twitter gönderileri ile karşılaştırılmış, intiharla ilgili gönderiler güçlü bir şekilde daha yüksek kelime sayısı, birinci şahıs zamirlerinin artan kullanımı ve ölüme daha fazla gönderme ile karakterize edilmiştir.

Ayrıca Ji vd. (2020: 2) kullanıcıların sosyal web sitelerindeki gönderileri, zengin bilgileri ve dil tercihlerini ortaya koyuyor. Kullanıcı tarafından oluşturulan içerik üzerindeki keşifsel veri analizi yoluyla, intihara teşebbüs edenlerin dil kullanımına ve dilbilimsel ipuçlarına ilişkin bir fikir edinilebilir. Ayrıntılı analiz, intiharla ilgili gönderilerde sözlük tabanlı filtreleme, istatistiksel dilbilimsel özellikler ve konu modellemeyi içerir.

Bu yeni araştırma (Ophir vd., 2021: 5) eğiliminin arkasındaki mantık, yazılı veya sözlü insan dilinin, insanların düşünceleri, duyguları ve davranışları hakkında açık olduğu kadar incelikli sinyaller içermesidir. Belirli kelimeler ve dil kalıpları, aleni olmasalar bile bize konuşmacının ruh hali hakkında bilgi verebilir. Örneğin depresyon, olumsuz duyguların ve depresif belirtilerin (örneğin üzgün, değersiz, ağlamak, yalnız) açık ifadeleriyle ve ayrıca birinci şahıs zamirlerinin, geçmiş zamanın aşırı kullanımı gibi daha örtük dil işaretleriyle izlenebilir.

İntihar notlarının analizi psikoloji veya adli dilbilim gibi çeşitli akademik ortamlarda, bir intihar notunun gerçekliğini belirlemek veya notu yazan kişinin ruh halini tahmin etmek için kullanılmıştır (Schoene vd., 2021: 2). Daha önceki araştırmalarda dürtümüzün veya motivasyonumuzun nasıl iletişim kurduğunuzu etkilediği öne sürülmüştür ve bu nedenle sözlü ve yazılı dilimizin değişen psikolojik durumları temsil ettiğine inanılmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı 20. yüzyılın ikinci yarısında intihar eden dört Türk şairin şiirlerindeki temel duygu sözcüklerinin kullanımı ve duygu sözcüğü kullanımını açısından aralarındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada cevabı aranan sorular şunlardır:

i. İntihar eden şairlerin temel duygu sözcüklerinin (korku, nefret, umut, üzüntü, sevinç, tiksinti, sevgi, umutsuzluk, öfke, arzu, kabul, cesaret ve hayret) kullanım oranları nedir?

ii. İntihar eden şairler temel duygu sözcüklerine kendi şiirlerinde ne kadar yer vermişlerdir?

3. Yöntem

3.1. Veri Seti

Araştırma evreni üzerinden örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri setini oluşturacak eserlerin şairlerinin seçiminde bir dizi seçim ölçütleri geliştirilmiştir. Bu yöntemde belirlenen ölçütler özelinde;

- i.** 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve intihar etmiş şairler,
- ii.** Ortalama 30 yıl yaşamış şairler,
- iii.** Kesin ölümle sonuçlanan intihar şekliyle ölen şairler,
- iv.** Üniversiteye devam eden veya mezun olan şairler,
- v.** İntihar etmeye yakın veya intihar ettikten hemen sonra yayınlanan kitapları olan şairler içerisinde Tablo 1’de gösterilen şair ve kitapları belirlenmiştir.

Tablo 2*Şairlerle İlgili Veri Tabanı Tespit Tablosu*

Şair	Doğum- Ölüm Yılı	Yaş	Kitabın Yayımlandığı Yıl	Kitap Adı
Nilgün Marmara	1958-1987	29	1988	Daktiloya Çekilmiş Şiirler
Soysal Ekinci	1954-1994	40	1989	Biri Yitik İki Ülke
Kaan İnce	1970-1992	22	1992	Gizdüşüm
Özge Dirik	1978-2004	26	2009	Hayat Susunca Konuştu Ölüm

3.2. Veri Toplama ve Çözümleme Süreci

Söz konusu araştırmada yukarıda kısıtlamalar bölümünde verilen özelliklere göre seçilen yazarların şiir kitapları öncelikle satın alınmıştır.

Kitapların her bir sayfası bilgisayar ortamında taranıp resimden metne çeviren programlar yardımıyla kelime işlemci (Office Word) programına yüklenmiştir. Böylece Türk edebiyatında intihar etmiş dört şairin şiirleri Microsoft Word ortamında listelenerek araştırmanın evreni bağlamında veri havuzu oluşturmuş ve düzenlenmiştir.

3.3. Verilerin İşlenmesi

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi ile nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. İntihar eden şairlerin şiirlerindeki metin yapısında bulunan temel duygu sözcükleri belirlenen temel duygu sözcükleri sınıflandırmasına göre şair bazında tek tek incelenip bağlamındaki cümlelerle veriler elde edilmiştir. Elde edilen bulgular frekans halinde tablolaştırılarak frekans analizi ve betimsel içerik analizi yöntemi ile yorumlanmış ve çıkarımlar yapılmıştır. Araştırmada veriler amaçlı örnekleme yöntemine göre araştırmanın amacına en uygun örneklemelerle belirtilen kısıtlamalara göre belirlenip elde edilmiştir.

Çalışmada Ortony ve Turner'ın (1990: 316) esas aldığı temel duygu sınıflandırması içerisinden Plutchik'in (1980) ve Arnold'ın (1960) sınıflandırmasındaki temel duygular kullanılacaktır. Araştırmada kullanılacak temel duygu sözcükleri şunlardır: korku, nefret, umut, üzüntü, sevinç, tiksinti, sevgi, umutsuzluk, öfke, arzu, kabul, cesaret, hayret.

Nilgün Marmara'nın *Daktiloya Çekilmiş Şiirler* adlı kitabı, Soysal Ekinci'nin *Biri Yitik İki Ülke* adlı kitabı, Kaan İnce'nin *Gizdüşüm* adlı kitabı ve Özge Dirik'in *Hayat Susunca Konuştu Ölüm* adlı kitaplarındaki toplam 416 şiir belirlenen temel duygu sözcükleri bakımından incelenmiştir. Veri havuzu olarak seçilen şairlerin şiir kitaplarındaki şiirlerin temel duygu sözcükleri sınıflandırması ile birlikte sözcüğün cümle içerisindeki bağlamı, kitap sayfa numarası

gösterilerek Microsoft Word ortamında 4 dosya şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca bu düzenleme içerisinde Arnold'un (1960) esas aldığı temel duygulardan "umut" ile Plutchik'in (1994) esas aldığı temel duygulardan "ümit" sözcükleri "umut" sözcüğü altında, "aşk", "sevda" sözcükleri "sevgi", acı, çılgılık sözcükleri de "üzüntü" sözcüğü altında belirtilmiştir. Düzenlenen bu şairlerin şiirleri temel duygu sözcükleri tek tek değerlendirilmiş ve yüzde oranları belirlenerek yorumlanmıştır.

4. Bulgular

Çalışmada Türk edebiyatından dört intihar etmiş şairinin belirlenen şiir kitaplarındaki toplam 416 şiir duygu sözcükleri bakımından incelenmiş ve bu şiirler içerisinde 1013 duygu sözcüğü kullanıldığı belirlenmiştir. Söz konusu duygu sözcüklerinin şairlerin şiir kitaplarına göre veya aralarındaki dağılıma göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

4.1. Şairlerdeki Duygu Sözcükleri ve Dağılımları

İntihar eden dört şairin kişi bazında kullandıkları toplam duygu sözcükleri sayısı, dört şairin kullandıkları toplam duygu sözcükleri sayısı ve aralarındaki duygu sözcüğü yüzde kullanım oranları **Tablo 3**'de verilmiştir.

Tablo 3*Şairlerdeki Toplam Duygu Sözcükleri ve Yüzdeler Oranları*

Şair	Duygu Sözcüğü Sayısı	Yüzdeler Oranı
Nilgün Marmara	182	17,96
Soysal Ekinci	412	40,67
Kaan İnce	347	34,25
Özge Dirik	72	7,10
Toplam	1013	%100

Dört şair içerisinde en fazla duygu sözcüğü kullanan şair 412 ile Soysal Ekinci olmuştur. Bu dört şairin toplam kullandıkları duygu sözcükleri sayısına göre oranı ise %40,67'dir. Ayrıca diğer şairlere göre Soysal Ekinci'nin şiirlerinde siyasi düşüncelerine bağlı duygu durumları ön plana çıkmıştır. Örnek olarak Zindzi'ye mektup adlı şiirinde "Bazı günler olurdu umudun umutsuzluğa gömüldüğü, güneşi sırtıma alır ona alnımdan bakardım o zaman ve Özgürlük afişi'nden çıkan her güneş gözlü kahraman, bir orduya dönüştürdü arkamızdaki çekingen kitleyi, araladıkları perdelerinden sokakları korkuyla seyredenler" şeklinde duygularını ifade etmiştir.

4.2. Temel Duygu Sözcüklerinin Şairlere Göre Dağılımları

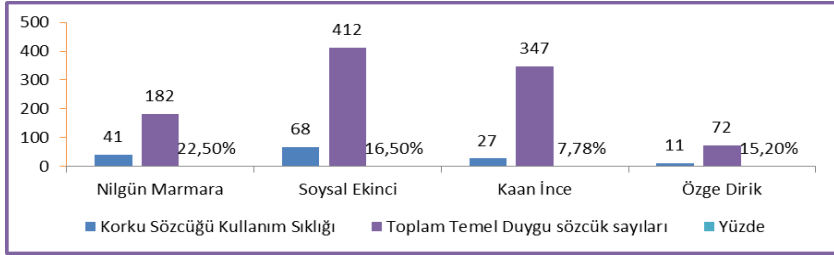
Aşağıda her bir şairin temel duygu sözcüklerinin (korku, nefret, umut, üzüntü, sevinç, tiksinti, sevgi, umutsuzluk, öfke, arzu, kabul, cesaret ve hayret) kullanım sayıları, toplam temel duygu sözcükleri kullanım sayıları ve her bir temel duygu sözcüklerinin, toplam temel

duygu sözcüklerine göre yüzde oranları bulunmuş ve karşılaştırma yapılmıştır.

4.2.1. Korku Sözcüğü

Şekil 1

Şairlerin Korku Sözcüğü Kullanımları

Şekil 1.de görüldüğü üzere Nilgün Marmara 41, Soysal Ekinci 68, Kaan İnce 27 ve Özge Dirik 11 korku sözcüğü kullanmıştır. Bunun yanında Toplam temel duygu sözcük sayıları ise sırayla Nilgün Marmara 182, Soysal Ekinci 412, Kaan İnce 347, Özge Dirik 72'dir. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara % 22,5, Soysal Ekinci % 16,5, Kaan İnce %7,78 ve Özge Dirik %15,20'dir. Dolayısıyla korku sözcüğünü adet bakımından en fazla Soysal Ekinci, oransal olarak ise en fazla Nilgün Marmara kullanmış olup örnek olarak

“Yalnız cüceler kaçıyorsa karda,

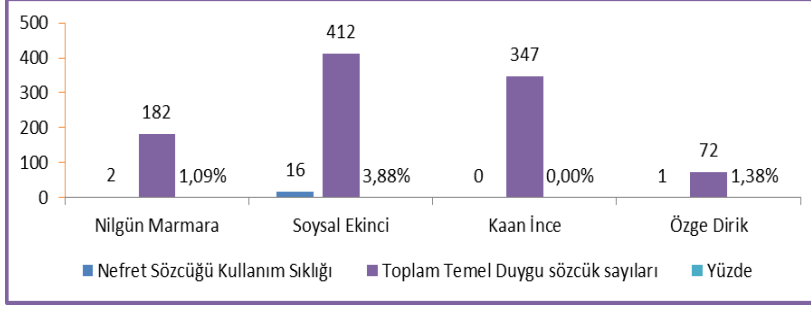
korkunun eyerinde küçük atlarının,

kaçtıkça yıkımlarının izleri geçmişte.” verebiliriz.

4.2.2. Nefret Sözcüğü.

Şekil 2

Şairlerin Nefret Sözcüğü Kullanımları

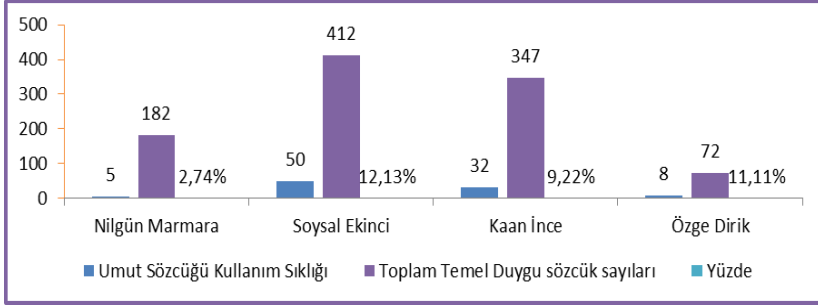
Şekil 2’de görüldüğü üzere Nilgün Marmara 2, Soysal Ekinci 16, Kaan İnce kullanmamış ve Özge Dirik 1 adet nefret sözcüğü kullanmıştır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara % 1,09, Soysal Ekinci % 3,88, Kaan İnce %0 ve Özge Dirik %1,38’dir. Dolayısıyla nefret sözcüğünü adet bakımından ve oransal olarak da Soysal Ekinci kullanmış olup örnek olarak

“bütün nefretlerin birleşmiş dehşetiyle kınanacak her yerde”
verebiliriz.

4.2.3. Umut Sözcüğü

Şekil 3

Şairlerin Umut Sözcüğü Kullanımları

Şekil 3'te görüldüğü üzere Nilgün Marmara 5, Soysal Ekinci 50, Kaan İnce 32 ve Özge Dirik 8 adet umut sözcüğü kullanmıştır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara % 2,74, Soysal Ekinci % 12,13, Kaan İnce %9,22 ve Özge Dirik %11,11'dir. Dolayısıyla umut sözcüğünü adet olarak da oransal olarak da en fazla Soysal Ekinci kullanmış olup örnek olarak

“gece fırtınalarına direnen dağların kirletilmiş

şafağında

yanarken ihanet alevleri

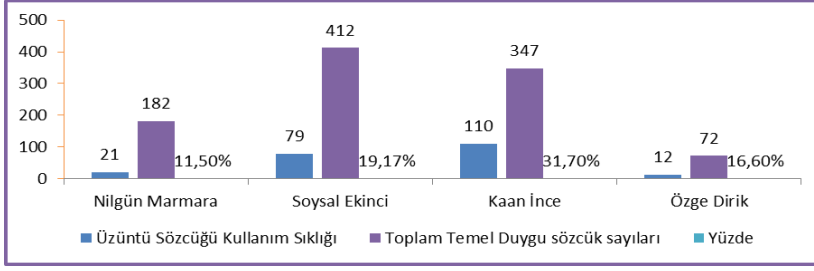
bir rota çizdim umut şarkılarından

tutsak yolculuğumun da bir onur panosu olmalıydı” verebiliriz.

4.2.4. Üzüntü Sözcüğü

Şekil 4

Şairlerin Üzüntü Sözcüğü Kullanımları

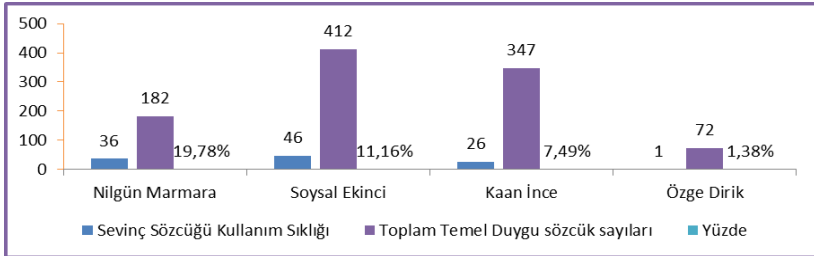
Şekil 4'te görüldüğü üzere Nilgün Marmara 21, Soysal Ekinci 79, Kaan İnce 110 ve Özge Dirik 12 adet üzüntü sözcüğü kullanmıştır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara % 11,50, Soysal Ekinci % 19,17, Kaan İnce %31,7 ve Özge Dirik %16,60'tır. Dolayısıyla üzüntü sözcüğünü adet ve oran olarak en fazla Kaan ince kullanmış olup örnek olarak

“Yalnızlık düştü bana düşe düşe
ay hüznüldü vurdu şavkı yüzüme
yarısı ıslak yarısı çocuk.” verebiliriz.

4.2.5. Sevinç Sözcüğü

Şekil 5

Şairlerin Sevinç Sözcüğü Kullanımları

Şekil 5'te görüldüğü üzere Nilgün Marmara 36, Soysal Ekinci 46, Kaan İnce 26 ve Özge Dirik 1 adet sevinç sözcüğü kullanmışlardır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara %19,78, Soysal Ekinci %11,16, Kaan İnce %7,49 ve Özge Dirik %1,38'dir. Dolayısıyla sevinç sözcüğünü adet bakımından en fazla Soysal Ekinci kullanmış, oransal bakımdan en yüksek olarak ise Nilgün Marmara kullanmıştır. Örnek olarak

“Nasıl da biçilmiş kaftan ölüm

bu solgun yürek için.

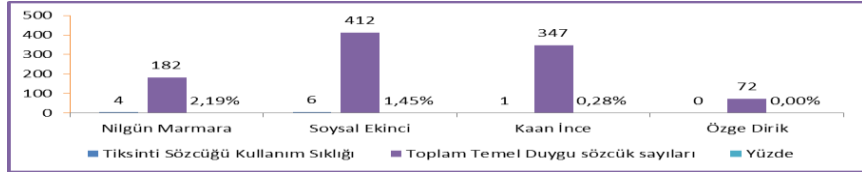
Sevinçlerle sevinçleri bağlamayan zaman bir,

bir boz köprü ve onun dayanılmaz gölgesi.” verebiliriz.

4.2.6. Tiksinti Sözcüğü

Şekil 6

Şairlerin Tiksinti Sözcüğü Kullanımları

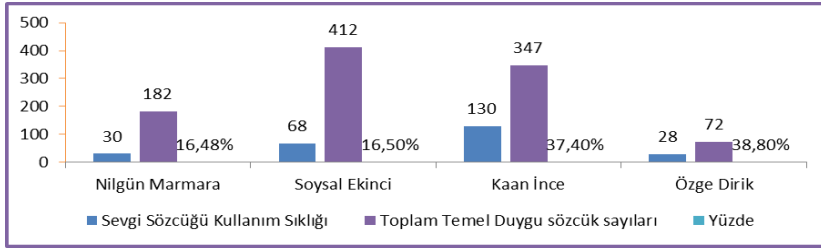
Şekil 6'da görüldüğü üzere Nilgün Marmara 4, Soysal Ekinci 6, Kaan İnce 1 ve Özge Dirik 0 adet tiksinti sözcüğü kullanmıştır. Dolayısıyla tiksinti sözcüğünü adet bakımından en fazla Soysal Ekinci, oransal olarak ise Nilgün Marmara kullanmıştır. Örnek olarak

“Bu an; bu baskıcı bu tiksiniç bu anlamsız
 bu hoşgörülü bu eşsiz bu gülyüzlü
 zaman parçası” verebiliriz.

4.2.7. Sevgi Sözcüğü

Şekil 7

Şairlerin Sevgi Sözcüğü Kullanımları

Şekil 7’de görüldüğü üzere Nilgün Marmara 30, Soysal Ekinci 68, Kaan İnce 130 ve Özge Dirik 28 adet sevgi sözcüğü kullanmıştır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara %16,48, Soysal Ekinci %16,5, Kaan İnce %37,4 ve Özge Dirik %38,8’dir. Dolayısıyla sevgi sözcüğünü adet bakımından en fazla Kaan İnce, oransal olarak ise Özge Dirik kullanmış olup örnek olarak

“Yüzünü görünce onun,

ne de çok isterdim incinmesin.

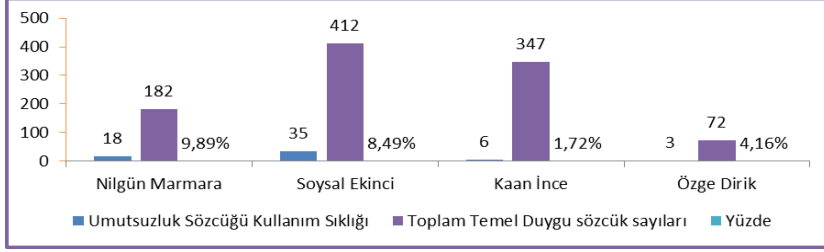
Benden önce sen ispiyonlasaydın keşke

başka bir adama harcadığın sevgini.” verebiliriz.

4.2.8. Umutsuzluk Sözcüğü

Şekil 8

Şairlerin Umutsuzluk Sözcüğü Kullanımları

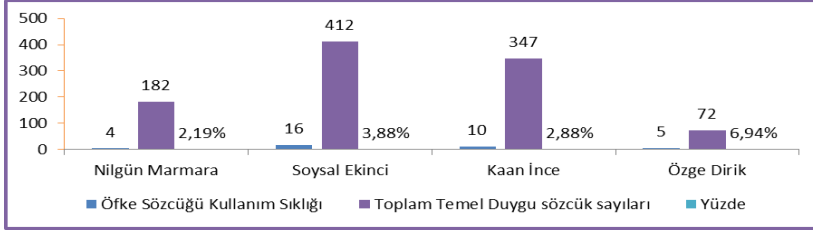
Şekil 8’de görüldüğü üzere Nilgün Marmara 18, Soysal Ekinci 35, Kaan İnce 6 ve Özge Dirik 3 adet umutsuzluk sözcüğü kullanmıştır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara %9,89, Soysal Ekinci %8,49, Kaan İnce %1,72 ve Özge Dirik %4,16’dır. Dolayısıyla umutsuzluk sözcüğünü adet bakımından en fazla Soysal Ekinci oransal olarak ise Nilgün Marmara kullanmış olup örnek olarak

“Dalgın tireler eski bir taş üzere,
uzanmışken unutmuşken direnmeyi
biricik umutsuzluk açısında.” verebiliriz.

4.2.9. Öfke Sözcüğü

Şekil 9

Şairlerin Öfke Sözcüğü Kullanımları

Şekil 9’da görüldüğü üzere Nilgün Marmara 4, Soysal Ekinci 16, Kaan İnce 10 ve Özge Dirik 5 adet öfke sözcüğü kullanmıştır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara %2,19, Soysal Ekinci %3,88, Kaan İnce %2,88 ve Özge Dirik %6,94 biçimindedir. Dolayısıyla öfke sözcüğünü adet bakımından en fazla Soysal Ekinci, oransal olarak ise en fazla Özge Dirik kullanmış olup örnek olarak

“Hatırlayınca hayatın kürek mahkûmluğunu

siyaha sabretmekten sıkılır

"ölsek" derdik "hiç olmazsa deniz dinlenir"

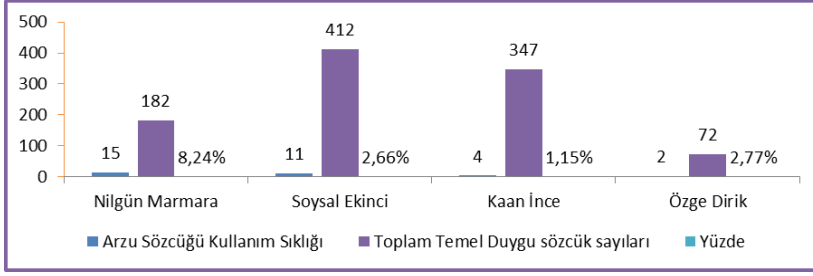
öfkesi zehirli çocuklar büyüttü

kanımıza rengini veren kızıl düş perisi.” verebiliriz.

4.2.10. Arzu Sözcüğü

Şekil 10

Şairlerin Arzu Sözcüğü Kullanımları

Şekil 10’da görüldüğü üzere Nilgün Marmara 15, Soysal Ekinci 11, Kaan İnce 4 ve Özge Dirik 2 adet arzu sözcüğü kullanmışlardır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara %8,24, Soysal Ekinci %2,66, Kaan İnce %1,15 ve Özge Dirik %2,77’dir. Dolayısıyla arzu sözcüğünü adet bakımından da oransal olarak da en fazla Nilgün Marmara kullanmış olup örnek olarak

“Duysaydım kuşku benimi, bensizliğimi

ince bir edimle çevre bulutlarının

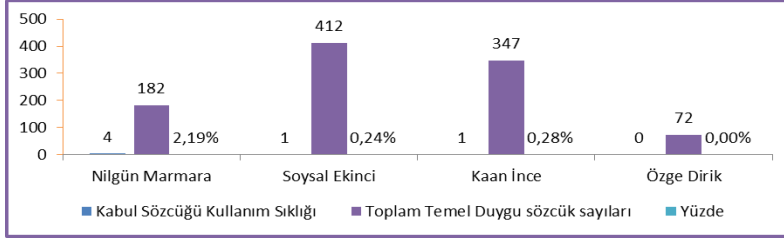
yükselteceğine bir gölgesine eğer,

bilseydim bile gerçekleşen bu arzu sonrasında” verebiliriz.

4.2.11. Kabul Sözcüğü

Şekil 11

Şairlerin Kabul Sözcüğü Kullanımları

Şekil 11'de görüldüğü üzere Nilgün Marmara 4, Soysal Ekinci 1, Kaan İnce 1 ve Özge Dirik 0 adet kabul sözcüğü kullanmıştır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara %2,19, Soysal Ekinci %0,24, Kaan İnce %0,28 ve Özge Dirik %0'dır. Dolayısıyla kabul sözcüğünü adet bakımından da oransal olarak da en fazla Nilgün Marmara kullanmış olup örnek olarak

“Perdeler çekilidir bakışına belleğin

çok öncelerden beri kabul,

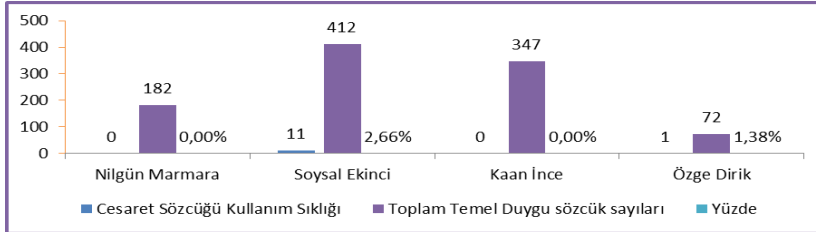
büyüyen ağaçlarına özgür çocukların,

vurur baltasını sinsi körlüğüyle tarih!” verebiliriz.

4.2.12. Cesaret Sözcüğü

Şekil 12

Şairlerin Cesaret Sözcüğü Kullanımları

Şekil 12'de görüldüğü üzere Nilgün Marmara 0, Soysal Ekinci 11, Kaan İnce 0 ve Özge Dirik 1 adet cesaret sözcüğü kullanmışlardır. Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara %0, Soysal Ekinci %2,66, Kaan İnce %0 ve Özge Dirik %1,38'dir. Dolayısıyla cesaret sözcüğünü adet olarak da oransal olarak en fazla Soysal Ekinci kullanmış olup örnek olarak

“bir Osmanlı Sipahisi kadar vahşi ve cesur

Ne tam bir ümmeti Muhammet'tir,

ne de asrını yaşayan bir ulus

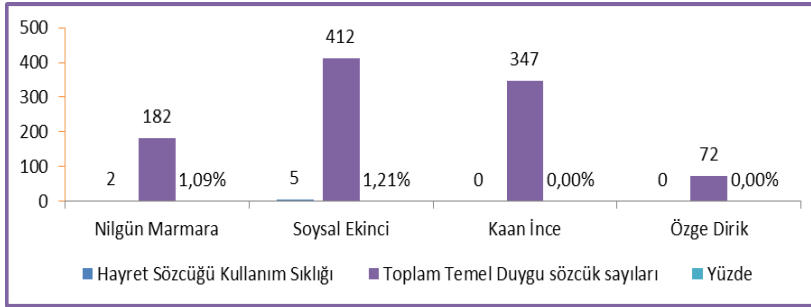
Umutsuzluğun resmini yüzlerinde bulursunuz

mutusuzluğun resmini yüzlerinde” verebiliriz.

4.2.13. Hayret Sözcüğü

Şekil 13

Şairlerin Hayret Sözcüğü Kullanımları

Şekil 13'te görüldüğü üzere Nilgün Marmara 2, Soysal Ekinci 5, Kaan İnce 0 ve Özge Dirik 0 adet hayret sözcüğü kullanmışlardır.

Yüzde olarak kullanım oranları ise Nilgün Marmara %1,09, Sosyal Ekinci %1,21, Kaan İnce %0 ve Özge Dirik %0'dır. Dolayısıyla hayret sözcüğünü adet olarak da oransal olarak en fazla Sosyal Ekinci kullanmış olup örnek olarak

“-İlk çatışmadan sonra yükselip çoğalan
ateşböcekleri karşısında
halkımın hala şaşkın, hala yumuktu gözleri
ve çatışma çatışmayı, kırım kırımını izledi-” verebiliriz.

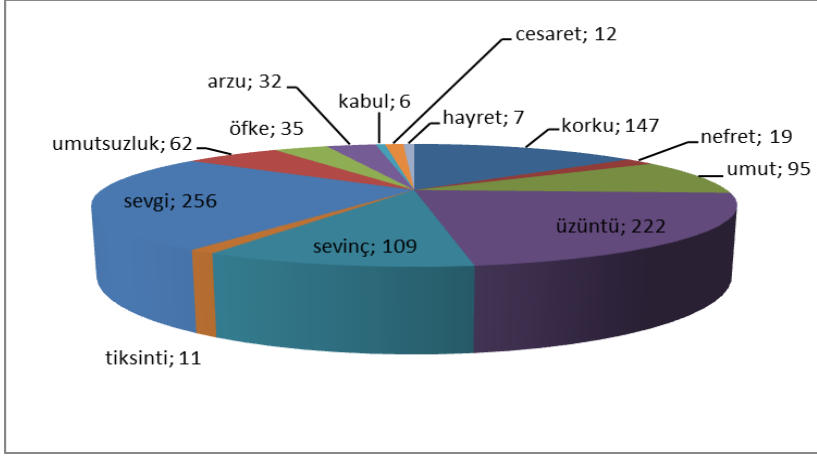
5. Sonuç ve Öneriler

20. yüzyılın ikinci yarısında intihar eden ve amaçlı örnekleme yöntemine göre belirlenmiş 4 Türk şairinin temel duygu sözcüklerinin (korku, nefret, umut, üzüntü, sevinç, tiksinti, sevgi, umutsuzluk, öfke, arzu, kabul, cesaret ve hayret) kullanımında benzerlik ve farklılıkların incelemesi yapılmış ve kullanım oranları ve aralarındaki karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında belirlenen temel duygu sözcükleri içerisinde intihar eden dört şair tarafından en fazla kullanılan sözcük 256 kullanım ile sevgi sözcüğüdür. Sevgi sözcüğünü 222 ile üzüntü ve 147 ile korku sözcükleri takip etmektedir. Belirlenen diğer duygu sözcükleri kullanımı ise **şekil 14**'te gösterilmiştir.

Şekil 14

Dört Şairin Kullandıkları Toplam Duygu Sözcükleri Sayıları

Ölüm ve mutlu yaşama isteği arasında güçlü bir ilişki vardır. İnsanlar, mutsuz oldukları ortamlarda yaşamaya zorlandıklarında ruhsal bunalıma girebilirler. Bu durumda kişi bir korku hâlinin içindedir ve bunu bir şekilde gösterir. Çevresinden ve kendisinden kaçmaya çalışır ve ölümü tercih edebilir. Ölüm acıya karşı gelmek ve ondan kurtulmak için bir yoldur. Yaşadığı sürece mutluluğa bir türlü kavuşamamış kimi şairler de ölümle huzura kavuşmayı ummuşlardır (Erol, 2010: 289-290, 292-293).

Nilgün Marmara, ölümü hayattan bir kaçış noktası olarak görmekle birlikte, bu kaçışla birlikte ölüm mutluluğun zirve noktasıdır. Onun için ölümü sadece aşk erteleyecektir (Özdemir, 2017: 67). Yaşadığı duygu durumlarındaki farklılıkları ölüm, aşk, üzüntü, sevinç, korku gibi birbirine zıt duyguları “Pembe Sevgili” şiirinde de *gülmek* ve *ağlamak* gibi sevinç ve üzüntüyü bir arada yaşamaktadır:

Ey, öyleydi o!

Kedilik kafesinde yaşardı,

Kötülük denli gerçektir,

Dünyaya karşı güler, gülerdi.

Pembe sevgili

Deliliğin oyuncak odasındaydı

Sanat denli kurmaca gözyaşıyla

Ağlar, ağlardı dünyaya karşı.

Sümevra (2007: 153) intihar notunda da “Bir insanın özgürlüğü için bin insanı acılar içinde bıraktım. Beni affedin.” şeklinde Soysal Ekinci üzüntüsünü son olarak ifade etmiştir.

Kaan İnce ise Erol (2010: 344) şiirlerinde sıkça intihar konulu cümlelere yer vermesinin yanında “Zaman Kısıkcısı” adlı şiirinde ‘Kabristan durağında inecek yok’ diyerek ölüme karşı kararlı duruşunu göstermiş ancak nihai eylemi ile sevenlerini şaşırtmıştır. Bununla birlikte en çok kullandığı sevgi sözcüğüne farklı bir açıdan bakmak istersek, şiirlerinde Polat’ın (2014, s.81) dediği gibi yoğun bir şekilde çocuk sözcüğü ile bağlantılı ölüm konusu işlenmiştir. Çamurla oynayan birilerinin akılda ve dolayısıyla da uykuda leke kalması çocukluğa bir özlem gibi algılanabileceği gibi;

“Işık cümbüşüydü sisler içinde çocukların gülüşü gittiler işte”, “çek kürekleri tayfa götür bu limandan denizi küstüm çocuk gibi çünkü zamana”, “tok bir çocuk benim sevgim kalbim” cümlelerinde özlem yanında çocukluk sevgisi olarak da algılanır.

Oransal olarak en çok sevgi sözcüğü kullanan Özge Dirik'in intihar notunda "VASİYETİMDİR. Bu 30 parça kitaplaşsın. Bir tanesini de mezarıma gömün. Öpücük sesi." Kamer (2007). "Öpücük sesi" ile sevgisini son cümlelerinde de göstermiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere şairler çoğunlukta yaşadıkları duygularını intihar notlarında yansıtma eğilimindedirler.

Şairler bireysel olarak değerlendirildiğinde ise her şairin en fazla kullandığı ilk dört sıradaki duygu sözcükleri genel olarak aynıdır.

Tablo 4

Dört Şairin En Fazla Kullandıkları Duygu Sözcükleri

Şair	En Fazla Kullandıkları Duygu Sözcükleri
Nilgün Marmara	Korku, Sevgi, Sevinç, Üzüntü
Soysal Ekinci	Üzüntü, Korku, Sevgi, Umut
Kaan İnce	Sevgi, Üzüntü, Umut, Korku
Özge Dirik	Sevgi, Üzüntü, Korku, Umut

Tablo 4 incelendiğinde şairlerin en fazla kullandıkları ilk dört duygu sözcükleri sevgi, üzüntü, korku ve umut diyebiliriz. Buradan çıkaracağımız sonuç intihar eden bu dört şairimizin hayatlarına son verme nedenlerini eserlerinde sık kullandıkları bu sözcükler vasıtasıyla anlatmaya çalıştıklarını ve bu ortak duyguları paylaştıklarını söyleyebiliriz.

Ayrıca bu çalışmada duygu içerikli yazınsal metinler olan şiirleri ortaya çıkaran, hayatını intihar ile sonlandıran şairlerin duygu sözcüklerinin kullanımının tespit edilmesi, benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılması ile şiirlerinin anlaşılmasına, duygu durumlarının belirlenmesine ve şiir bilimsel açıdan okuyucularda ne tür duygu durumu etkileri bırakacağına belirlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmada kullanılan amaçlı örnekleme yöntemine göre belirlenen ölçütler değiştirilerek benzer çalışmalar yürütülebilir. Düşüncelerini, duygularını kelimelerle veya sembollerle ifade eden sanatçıların düşünceleri ve duygu durumları hakkında bilgi sahibi olmada ve sonu olumsuz bitebilecek eylemleri tahmin etmede fikir vermesi amacıyla da kullanılabilir.

Kaynakça

Akçay, C. ve Çoruk, A. (2012). Çalışma Yaşamında Duygular ve Yönetimi: Kavramsal Bir İnceleme. *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, 1 (1), 3-25.

Arkun, N. (1978). *İntiharın Psikodinamikleri*. (2.baskı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Battin, M. P. (2004). Suicide. *Encyclopedia of Bioethics*. New York: Thomson Gale Press.

Bauer, M., Bosch, G. ve Freyberger, H. (1985). *Psikiyatri, Psikosomatik-Psikoterapi* (Çev: G.Koptagel-İlal). Kırklareli: Sermet Matbaası.

Bozkurt, F. (2014). Sözlüklerdeki temel duygu kavramlarının yeniden tanımlanması: bir yöntem önerisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21(1), 3.

Carlson, N. R. (1998). *Discovering Psychology*. Massachusetts:Allyn and Bacon Inc.

Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Çev. Z. İlkelen). İstanbul: Pozitif Yayınları.

Erol, K. (2010). *Modern Türk şiirinde Aşk Ölüm ve İntihar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Eyüboğlu, İ.Z. (1998). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Farberow, N.L. (2003). *Encyclopedia of Death and Dying*. New York: Macmillan Press.

Fedden, H. R. (1972). *Suicide: A Social and Historical Study*. New York: Benjamin Blom İNC Publishers Press.

Frijda, N. H. (1986). *The Emotions*. New York: Cambridge University Press.

Gutmann, J. (1978). *Death: Western Philosophical Thought, Encyclopedia of Bioethics*. New York: The Free Press.

Gümüş, S. (2019). *Modernizm ve Postmodernizm*. (4. baskı). İstanbul: Can Yayınları.

Ji, S., Pan, S., Li, X., Cambria, E., Long, G. ve Huang, Z. (2020). Suicidal ideation detection: A review of machine learning methods and applications. *IEEE Transactions on Computational Social Systems*, 8(1), 214-226. <https://doi.org/10.1109/TCSS.2020.3021467>

Kamer, V. (2007). Özge Dirik Kitabı: Nokta Durağı, Kuzey Yıldızı Edebiyat Dergisi. <https://kuzeyyildizi.com/ozge.dirik.kitabi>. (Erişim tarihi: 02.11.2022).

Manz, C. C. (2009). *Duyguları yönetmenin gücü duygusal disiplin*. (Çev. N. Bayraktar). İstanbul: Arıtan Yayınları.

Minois, G. (2008). *İntiharın Tarihi, İstemli Ölüm Karşısında Batı Toplumu*. (Çev. N. Acar). Ankara: Dost Kitabevi.

O'Dea, B., Larsen, M. E., Batterham, P. J., Calear, A. L. ve Christensen, H. (2017). A linguistic analysis of suicide-related Twitter posts. *Crisis*, 38, 319–329. <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000443>.

Okay, O. (1969). *Beşir Fuad*. İstanbul: Hareket Yayınları.

Okay, O. (1994). Edebiyat. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 10), 395-397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Ophir, Y., Tikochinski, R., Brunstein Klomek, A., ve Reichart, R. (2022). The hitchhiker's guide to computational linguistics in suicide prevention. *Clinical Psychological Science*, 10(2), 212-235. <https://doi.org/10.1177/216770262110220>

Ortony, A. ve Turner, T. J. (1990). What's basic about basic emotions?. *Psychological Review*, 97 (3), 315-331. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.97.3.315>

Ortony, A., Clore, G.L. ve Collins, A. (1994). *Cognitive Structure of Emotions*. New York:Cambridge University Press.

Özdemir, M. (2017). *Nilgün Marmara ve Didem Madak şiirinin feminist bağlamda mukayeseli incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pala, İ. (b.t.). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ yayınları.

Pavlenko, A. (2002). Bilingualism and emotions. *Multilingua*, 21, 45–78.

Pestian J.P., Matykiewicz P. ve Linn-Gust M. (2012). What's in a note: Construction of a suicide note corpus. *Biomedical Informatics Insights*, 5, 1-6. <https://doi.org/10.4137/BII.S10213>.

Plutchik, R. (1994). *The Psychology and Biology of Emotion*. New York:Harper & Collins.

Polat, İ. (2014). Post-dramatik yaşamların ötesinde: Sarah Kane ve Kanat Güner. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (34), 147-155.

Polat, İ. (2014). *Sanatçının intiharı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Schoene, A.M., Turner, A., De Mel, G.R. ve Dethlefs, N. (2021). Hierarchical multiscale recurrent neural networks for detecting suicide notes. *IEEE Transactions on Affective Computing* <https://doi.org/10.1109/TAFFC.2021.3057105>

Sheets Johnstone, M. (1999). Emotion and movement. A beginning empirical-phenomenological analysis of their relationship. *Journal of Consciousness Studies*, 6(11-12), 259-277.

Smith, T. W. (2018). *Duygular sözlüğü*. İstanbul: Kolektif Kitap

Sümer, N. (2016). Antik ve ilkel toplumlarda intihar olgusu. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 83-116.

Sümeýra, C. (2007). *Kendi Kalemini Kıranlar, Türk Edebiyatında İntihar*. İstanbul: Şûle Yayınları.

Tarhan, N. (2006). *Duyguların psikolojisi ve duygusal zekâ*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Titrek, O. (2007). IQ'dan EQ'ya: Duyguları zekice yönetme. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Turan, L. (2008). Türk edebiyatında şiir yazma sebepleri ve Edirneli Örfi Mahmud Ağa Divanı'ndaki on iki gazelin yazılma sebepleri üzerine. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2), 42-70.

Türkçe Sözlük (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara (11. baskı).

Ulutaş, N. (2006). *Türk romanında intihar (1872-1960)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uturgauri, S. (1989). “*Bunalım Edebiyatı ve modernizmin sorunları*”, Türk Edebiyatı Üzerine. İstanbul: Cem Yayınevi.

Taranan Eserler

Kaan İnce, 2019, *Gizdüşüm*, ve Yayınevi.

Nilgün Marmara, 2017, *Daktilo Edilmiş Şiirler*, Everest Yayınevi.

Özge Dirik, 2009, *Hayat Susunca Konuştu Ölüm*, ArtShop.

Soysal Ekinci, 2017, *Biri Yitik İki Ülke*, Manos Kitap.

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

NAZİ ANTİSEMITİZMİNDE DÖNÜM NOKTASI: KRİSTAL GECE VE BASINA YANSIMALARI

**Turning Point in Nazi Anti-Semitism: Crystal Night and Its Reflections
in the Press**

Araştırma Makalesi • Research Article

Doç. Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü
selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr

0000-0001-6828-1679

Ayşegül AKGÜN

Bilecik Şeyh Edabali Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi
aysegul.akgn98@gmail.com

0000-0002-9579-3087

Geliş Tarihi/Received: 10.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 16.05.2023

Atıf/Citation

Çetinkaya, S., Akgün, A. (2023). Nazi Antisemitizminde Dönüm Noktası: Kristal Gece ve Basına Yansımaları. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 121-160.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Batı toplumlarında asırlardır var olan Yahudi karşıtlığı (Antisemitizm), esas manada 30 Ocak 1933'te Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi) lideri Adolf Hitler'in şansölye olarak atanması ile Almanya'da daha belirgin bir hal almıştır. Alman Sosyalizmi içinde öne çıkan Alman ırkının üstünlüğü fikriyle yoğrulan Yahudilere yönelik düşmanlık, Hitler'in söylemlerinin Almanya'da destek görmesiyle giderek artmış ve söylem olmaktan çıkarak eylemselliğe evrilmiştir. Eylemlerin de şiddet seviyesinde gün geçtikçe bir artış gözlenmiştir. Bu noktada 1935'te kabul edilen Nuremberg Yasaları ile Yahudilerin aşağı bir ırk olduğu fikrini yasal zemine dayandırmalarının mühim rol oynadığı görülmektedir. Yahudi sorununun İkinci Dünya Savaşı sürecinin anahtar kelimelerinden biri olarak ve Almanya ile aynı cümleler içinde karşımıza çıkmasının temelinde de 1939 öncesinde yaşananların giderek büyümesi ve şiddetin artan boyutu yatmaktadır. Savaş öncesinde karşılaşılan ve Antisemitizm çerçevesinde değerlendirilmesi gereken olaylardan birisi de kuşkusuz "Kristal Gece" olarak adlandırılan hadisedir. 9-10 Kasım 1938 tarihleri arasında Almanya'daki Yahudilere karşı gerçekleştirilen pogromlar şeklinde kısaca açıklanabilecek bu olayın, Yahudi topluluğuna yönelik uygulamalara gösterilen bireysel bir tepkinin Nazi rejimi tarafından fırsata çevrilmesi olduğu söylenebilir. Bu olayı önemli kılan öge ise Antisemitist eylemleri şiddeti bir daha azalmayacak şekilde arttırmış olmasıdır. Öyle ki kitlesel şiddet eylemlerini içeren kasım pogromları, milyonlarca Yahudi'nin ölümüne yol açan Holokost'a sebep olmuştur. Gereğesi bir Alman elçilik görevlisinin öldürülmesi olan ve Naziler tarafından arkasında enternasyonal Yahudilik yapılanmasının olduğu düşünülen bir suikastın fırsata çevrilmesinden ibaret Kristal Gece, Nazi Partisi lideri Adolf Hitler'in Yahudilere karşı artan nefretini ve düşmanlığını yansıtan bir olay olarak tarihe geçmiştir. Bu pogromun Yahudilerin Almanya'daki varlıklarını ve etkilerini azaltmaya yönelik uzun vadeli bir planın parçası haline getirildiği görülecektir. Nitekim Yahudileri Alman toplumundan dışlamaya ve onları toplumun dışına itmeye çalışan Naziler, suikast öncesinde de var olan Yahudi karşıtı hareketliliklerini toplumu da kışkırtarak daha da arttırmıştır. İşlenen suç bireysel olarak ele almayı bir topluluğa mal eden Nazi yönetimi, diğer ülkelerden de benzer tepkileri istemiştir. Herschel Grynszpan nezdinde tüm Yahudiler cezalandırılmış; evlerine, iş yerlerine saldırılan bu kesimin Almanya'dan silinmesi için uğraş verilmiştir. Hazırlanan bu çalışma, Kristal Gece'ye giden süreci ve bu süreçte yaşanan gelişmeleri ele almaktadır. Hazırlanmasında tetkik eserler ile yerli ve yabancı gazetelerden istifade edilen bu makaleyle Nazi Antisemitizminin şiddet eylemleri İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önceki senelere götürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Antisemitizm, Nazi Almanyası, Kristal Gece, Herschel Grynszpan, Ernst vom Rath.

Abstract

Anti-Semitism has existed in Western societies for centuries. However, on January 30, 1933, the leader of the National Socialist German Workers' Party (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei/NSDAP/Nazi) Adolf Hitler became the chancellor in Germany. Hostility towards the Jews was combined with the idea of the superiority of the German race, which was prominent in German socialism. This hostility gradually increased with the support of Hitler's rhetoric in Germany and turned into action instead of being a rhetoric. The protests also became increasingly violent. Meanwhile, the Nuremberg Laws were adopted in 1935. With these laws, the idea that the Jews are an inferior race was based on legal ground. The Jewish question is one of the keywords of the Second World War process. This problem appears in the same sentences as in Germany. Because what happened before 1939 creates this perception. One of the events within the framework of Anti-Semitism that took place before the war is the so-called "Crystal Night". The Crystal Night is the pogroms against Jews in Germany between 9-10 November 1938. This event is the turn of an individual reaction to the practices against the Jews into an opportunity by the Nazi regime. What makes this event important is the role it played in increasing the violence of anti-Semitic protests. The November pogroms, involving acts of mass violence, led to the Holocaust, which killed millions of Jews. The cause of the Crystal Night is the murder of a German embassy official. According to the Nazis, this assassination was supported by the international Jewish establishment. Saying these things, the Nazis actually turned the Crystal Night into an opportunity. Thus, the growing hatred and hostility of the leader of the Nazi Party, Adolf Hitler, towards the Jews became even more evident. These pogroms are part of a long-term plan to reduce the Jewish presence and influence in Germany. As a matter of fact, the Nazis, who tried to exclude Jews from German society and push them out of society, succeeded in provoking the society with this assassination. The Nazi administration did not deal with the crime individually, but attributed it to a community, and expected similar reactions from other countries. All Jews were punished, not just Herschel Grynszpan who carried out the assassination. With the Crystal Night, Jews' homes and workplaces were attacked, and this community was asked to be deleted from Germany. This study deals with the process leading to the Crystal Night and the developments in this process. In its preparation, research works and local and foreign periodicals were used. With this article, the violent acts of Nazi Anti-Semitism are taken to the years before the start of the Second World War.

Keywords: Antisemitism, Nazi Germany, Crystal Night, Herschel Grynszpan, Ernst vom Rath.

Giriş

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi, iktidara geldiği 1933 senesinde Almanya’da yaşayan Yahudilerin sayısı her ne kadar tüm nüfusun % 1’i civarında olsa da antisemitik politikaları ve üstün Alman ırkı fikirleri nedeniyle bu oranın yine de fazla bulunduğunu düşünmekte idi. Bu düşünceyle otuzlu yılların son yarısında gerçekleşen uygulamalar, özellikle 1935 tarihli Nuremberg Yasaları zemininde yaşananlar 1937’nin sonunda yaklaşık 130.000’den fazla Yahudi’nin Almanya’dan göç etmesine neden oldu. Ancak Naziler tarafından bu sayı da fazla bulundu ve 1938 yılında ülkede kalan Yahudilerin yaşamlarını doğrudan etkileyen birçok kanun ve kararnameler yayınlandı (van Dijk, 1988: 132; Meinecke ve Zapruder, 2014: 27). Partinin sadece Ari ırktan ve Almanya’nın “ırksal ve siyasal seçkinlerinden” meydana gelen bir örgüt olması gayesiyle kurulan Koruma Timi (SS: Schutzstaffel), Irk ve Yerleşim Ana Ofisi (Race and Settlement Main Office)’nin idaresini üstlendi. Hitler’in ilahi bir emir olarak kabul ettiği ırkın korunması teorisi Rudolf Hess, Hermann Göring, Hans Frank ve Walter Buch gibi partinin önde gelenleri tarafından da kullanıldı (Mckale, 1973: 228).

1933’te açılan ilk toplama kampı Dachau’dan sonra Almanya’nın pek çok farklı yerinde yeni kamplar oluşturuldu. 27 Ekim 1938’de ise Nazi rejimi, Polonya uyruklu Yahudilerin sistematik olarak toplanmasını ve sınır dışı edilmesini başlattı. O zamanlar Almanya’da Polonya uyruklu yaklaşık elli bin Yahudi yaşıyordu ve bunların büyük

çoğunluğu ya 1933'ten önce gelmişti ya da kendileri Almanya'ya göç etmiş ebeveynlerden doğmuştu. Nazi rejiminin bu Yahudileri Polonya'ya gitmeye zorlayacağını tahmin eden Polonya Hükümeti, onları dışarıda tutmak için idari adımlar atmıştı. Polonya'nın bu tutumuna Almanya'nın yanıtı, toplama ve sınır dışı etme şeklinde bir oldu-bitti uygulamak oldu ve üç gün süren operasyon ile neredeyse hiç haber verilmeden evlerinden alınan yaklaşık on sekiz bin Yahudi 1938'in ekim ayında mühürlü trenlere doldurulup Almanya-Polonya sınırına nakledildi (Steinweis, 2009: 16; Caplan, 2012: 258-261). İki sınır arasında kalan Yahudilerin, bu ve buna benzer antisemitik uygulamalar karşısında Nazi rejimine karşı çoğunlukla ses çıkaramadığı görülmektedir. Ancak kimi zaman yükselen sesler olduğu ve bunların neticesinde cezalar verildiği de muhakkaktır. Bu cezaların içinde en ağır olanı kuşkusuz 1938'in sonunda verilmiştir. Çünkü bir gencin Almanya ile Polonya arasında yaşamak zorunda bırakılan Yahudiler içinde yer alan ailesinin intikamını almak amacıyla işlediği suikastın cezası, Almanya'da yaşayan Yahudi toplumunun tamamına kesilmiş ve tarih bu hadiseyi “Kristal Gece” olarak kaydetmiştir.

Kristal Gecenin başlaması, Almanya'dan kovulan Polonyalı Yahudiler arasında yer alan ailesinin yaşadığı sıkıntılara karşı bir tepki olarak 7 Kasım 1938 Pazartesi sabahı saat 09:35'te Herschel Grynszpan isimli bir Yahudi gencinin Fransa'daki Alman elçiliğine saldırıp Ernst vom Rath'ı öldürmesiyle ilişkilidir (Stephanie, 2019: 171). Bu suikastın hemen ertesinde, Nazilerin muhafız birliği olan SS görevlilerinin 9-10 Kasım 1938'de Yahudilere ait sinagog, ev ve iş yerlerini tahribata

uğratmasıyla yaşanan ve bu tahribat esnasında Yahudi dükkanlarının kırılmış pencere camlarının parçalarından yola çıkarak “Kristallnacht” (Kristal Gece) adı verilen olayın bir Alman’ın öldürülmesine verilen tepki olduğu bilinmektedir. Aslında baskı-suikast-şiddet olarak dizilimi yapılabilecek bu olaylar zinciri, Nazi yönetiminin politikalarından kaynaklanan faaliyetlerine gösterilen bireysel bir tepkinin bir topluma nasıl sirayet ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu öneminden dolayı hazırlanan makalede öncelikle 1938’in kasımına giden yolda yaşananlar, ardından suikast hadisesi ve en son olarak pogromların başlaması başlıkları altında Kristal Gece ile ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Kristal Gece’ye Giden Süreçte Nazilerin Antisemitik Politikaları

1933’ün ilk ayının sonunda Alman Şansölyesi olan Adolf Hitler’in liderliği altında yer alan Nazilerin 5 Mart 1933 seçimleriyle oyların büyük çoğunluğunu alıp aynı ayın 24’ünde yasama yetkisini üstlenmesi sonrasında Yahudilere yönelik politikaların topluma yansımaları daha görülür hale gelmiştir. Öyle ki 1 Nisan 1933’te Yahudilere ait dükkanlarla bankalara, ayrıca Yahudi doktorlarla avukatlara boykot uygulanmaya başlanmış, 7 Nisan’da ise Meslek Tazminatı Yasası çıkarılmıştır. Nazi Yönetiminin Alman toplumunun “Yahudilikten arındırılması” politikaları kapsamında aldığı bu kararlar, yine Yahudilerin Alman devlet kurumlarındaki görevlerinden geniş kapsamlı tasfiyeleri ve Yahudi mülkünün Yahudi olmayan mülkiyete

zorla devredilmesine ilişkin uygulamalar sonraki sürecin ağır gelişmelerine zemin hazırlamıştır (Krošlák, 2015: 184-185). Bu noktada 1930’ların en dikkate değer Yahudi karşıtı önlemleri arasında elbette Yahudileri dinsel terimler yerine ırksal terimlerle tanımlayan 1935 Nuremberg Yasalarını belirtmek gerekir. Almanya’nın Ari olmayanlardan arındırılması olarak değerlendirilebilecek uygulamaların dayanak noktası olan bu yasalarla Yahudiler püskürtülmek istenmiş; buna yönelik olarak Yahudiler sosyal ve kültürel yönden toplumdan izole edilmeye çalışılmıştır. Nazi Partisi’nin yıllık Nuremberg Mitinginde açıkladığı 15 Eylül 1935 tarihli Yahudi karşıtı yasalardan birincisi Reich Vatandaşlık Yasası iken ikincisi “Alman Kanını ve Alman Namusunu Koruma Kanunu” olarak adlandırılan yasa olmuştur. Bu yasalarla ırksal bölünmeye meydan vermemek adına Yahudilerle Almanların Almanya’da ya da başka bir ülkede evlenmeleri, bununla birlikte evlilik haricinde ilişki yaşamaları yasaklanmış; yasaklara uymayanlar hapis cezasına çarptırılırken Yahudilerin evlerinde 45 yaş altı Alman kadını çalıştırmasına da hapis ve/veya para cezası getirilmiştir. Bunlardan ayrı Yahudilere Reich bayrağıyla Alman bayrağı da yasaklanmış, yalnızca Yahudi renklerini sergilemelerine müsaade edilmiştir (Krošlák, 2015: 188-189; Steinweis, 2009: 10).

Bahsi geçen yasalar, adından da anlaşılacağı üzere Almanların kan ve namusunu korumaya almayı, Yahudilerle birliktelikleri halinde “saf” hallerinin kaybedilmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla iki ırkın birbirine karışmaması esası üzerinde duran Naziler, “üstün”

olan Alman ırkını “aşağı” olan Yahudi ırkının bozmaması için bu baskı ve şiddet eylemlerine başvurulması gerektiğini düşünmekteydi. Nitekim bu düşünceden hareketle Almanya’da daha uzun yıllar antisemitizm temelli Nazi eylemleri yaşanmıştır. Bu eylemlerin devamlılığı, 1930’lu yıllar boyunca çıkartılan Yahudi karşıtı birçok yasayla sağlanabilmiş, yapılanlar yasal zemine dayandırılarak normalleştirilmeye çalışılmıştır. Devlet görevlilerinin mesleklerine son verilmesi, özel sektördeki iş yerlerinin boykot edilmesiyle başlayan, Almanlarla evlenmelerine yasak getirilmesiyle devam eden Yahudilere yönelik yasaklar giderek gündelik hayatın her bir sahasına sirayet etmeye başlamıştır.

Yahudilerin toplu taşıma araçlarına, parklara ve diğer ortak alanlara erişiminin kısıtlanmasına dahi yasaklar getirilerek (Steinweis, 2009: 10) toplumsal yaşamdan soyutlanmaya çalışılmaları esasen bu kesimin kendisini Almanya’dan göç etmek zorunda hissetmesini de amaçlamaktaydı. Toplum içinde arttırılan ötekileştirme ile sosyal hayatta etkisizleştirilen Yahudilerin ülkeden gitmesiyle Naziler, ülkedeki Yahudi sayısının azaltılması ve hatta bitirilmesi nihai hedefine ulaşmış olacaktı. Gitmeyenler için ise Alman toprakları yaşanmaz hale getirilmeye çalışılmıştır ki bu uygulamalar karşısında tepki gösteren Yahudilerin sesi giderek daha az çıkmaya başlamıştır. Suskunluğun arttığı bu ortamda göçlerle beraber sayısal azalma da kendini göstermiştir.

Nazi diktatörlüğünün başladığı 1933 senesinde dahi Almanya’da tüm nüfusun neredeyse % 1’ine karşılık gelecek kadar bir oranda olsalar da rejimin işlevselliği açısından Yahudilerin hiç olmamalarının yeğlendiği de muhakkaktır. Buradan hareketle üretilen politikalar 1937’nin sonunda 130 binden fazla Yahudi’nin Almanya’dan göç etmesine yol açmıştır. Ancak bu azalma, Nazi rejimi için yeterli olmaktan çok uzak kalmıştır ki 1938 yılına, çoğu kanun ve kararnamelerde yer alan bazı önlemler damgasını vurmuştur. Örneğin Yahudi topluluklarının haklarından mahrum bırakılması önlemi kapsamında 1 Ocak 1938’den itibaren, Yahudi toplulukları bir şirketin kamu hukuku kapsamındaki korunmalarını kaybederek “kayıtlı dernekler” statüsüne indirilmişlerdir. Bundan ayrı Yahudi varlıklarının kaydı konusunda alınan önlemlerle 26 Nisan 1938’den itibaren, 5 binden fazla Reichsmark sahibi olan her Yahudi, bu varlığını kesin miktarı belirterek kaydettirmek zorunda bırakılmıştır. Doktor ve avukatlara yönelik 1933’teki boykot, 1938’e gelindiğinde meslekten men edilmeleriyle sonuçlanmıştır. Öyle ki 25 Temmuz 1938’den itibaren Yahudi doktorların mesleklerine devam etmeleri yasaklanırken 27 Eylül 1938 itibariyle bu yasak avukatlara da uygulanmaya başlanmıştır. Bir diğer önlem ise zorunlu adların getirilmesi olmuş; 17 Ağustos 1938’den itibaren, Yahudi çocuklara her yerde hemen Yahudi olarak tanınabilmeleri için yalnızca çok özel adlar verilebileceğine yönelik karar alınmıştır. Yahudi adı açıkça belli olmayan tüm yetişkinlerin kimlik kartlarında kendi adlarına eklenmiş olarak kadınlar için “Sara” ve erkekler için “İsrail” adlarına sahip olmak zorunluluğu

getirilmiştir. Haziran 1938 tarihinde de önceden hüküm giymiş ve cezalarını çekmiş yaklaşık 1500 Yahudi tekrar tutuklanarak toplama kamplarına götürülmüş, “toplum dışı” şeklinde yaftalanarak Almanya’yı çoktan terk etmemiş olmakla suçlanmışlardır. Ekim 1938’deki sözde Polonya Eyleminin bir parçası olarak da 15 bin ila 17 bin Polonyalı Yahudi sınır dışı edilmiştir (van Dijk, 1988: 132).

Almanya'nın Polonyalı Yahudilere yönelik toplama ve sınır dışı etme uygulaması bir oldu-bitti şeklinde gerçekleşmiş; üç gün süren operasyon, neredeyse hiç haber verilmeden evlerinden alınıp mühürlü trenlere doldurulduktan sonra Almanya-Polonya sınırına nakledilen yaklaşık on sekiz bin Yahudi’yi etkilemiştir. Almanya’nın Yahudileri Polonya’ya gitmeye zorlayacağını tahmin eden Polonya Hükümeti de onları dışarıda tutmak için idari önlemler almakta gecikmemiş (Steinweis, 2009: 16), Yahudilerin Polonya’ya girişini reddederek onları tarafsız bölgede yaşamaya mecbur bırakmıştır. Almanya’daki tüm bu önlem olarak adlandırılan baskıcı tutumlar ve özellikle de ekim ayında Almanya dışına atılan ve Polonya tarafından da istenmeyen Yahudilerin kötü koşullarda yaşamaya çalışmaları, 1938’in sonunda on yedi yaşındaki Herschel Grynszpan’ın tepkisini doğurmuştur. Onun tepkisine ise Nazi yönetimi oldukça sert bir karşılık vermiş, bu hareketliliğinin dünyada karşılık bulması için de çaba sarf etmiştir.

2. Nazi Antisemitizmine Yönelik Bir Tepki: Ernst vom Rath Suikastı

Nasyonal Sosyalist rejimin kendilerine yönelik baskıları karşısında Edelheit'in ifadesiyle "siyasi ve ekonomik zayıflıkları nedeniyle sınırlı tepki gösteren" (Edelheit, 1994: 135), dönem genel manada değerlendirildiğinde seslerini çıkaramaz hale gelen Yahudi toplumunun bu suskunluğunun 7 Kasım 1938'de bireysel bir eylemi doğurduğu görülmektedir. Eylem, Amerikan basınına Almanya'nın Polonya kökenli Yahudileri ülkeden çıkartmaya yönelik politikasına karşı 7 Kasım tarihinde Paris'te, Almanya doğumlu Yahudi asıllı Polonyalı bir göçmen olan on yedi yaşındaki Herschel Grynszpan'ın kendi ifadesiyle "Nazi zulmünden ve baskısından mustarip Yahudi kardeşlerinin intikamını almak" amacıyla bir suikast eyleminde bulunduğu şeklinde yankı bulmuştur. Habere göre ilk ifadesinde "Almanya'dan yeni sürülen Polonyalı Yahudilere misilleme" olarak Almanya'nın Paris Büyükelçiliğinde görevli olan Almanların tümünü öldürmek için harekete geçtiğini söyleyen Grynszpan, Büyükelçi Kont Johannes von Welczeck'in kaçtığını, yine de yüksek bir makamda olmasa da büyükelçiliğin üçüncü katibi Ernst vom Rath'ı vurduğu için mutluluk duyduğunu belirtmiştir (The New York Times, 8 Kasım 1938: 1-4). Olay Türk basınında da 8 Kasım itibariyle yer bulmuş; 1921 Hannover doğumlu olan ve Paris'teki Polonya Konsolosluğundan verilmiş pasaportu bulunan Herschel Grynszpan'ın¹ 1938'in ortasına

¹ 1921'de Hannover'da doğan Polonya uyruklu Grynszpan, yaklaşık bir yıl boyunca Frankfurt'ta bir yeshiva veya haham ilahiyat okuluna katılmıştır. Babası işsiz olan Herschel, oldukça fakir göçmen bir ailenin oğludur ve aile Nazilerin Yahudi karşıtı yasalarından ve Reich'ı "Yahudi egemenliğinden" kurtarma politikalarından epey zarar görmüştür. Hitler'in Almanya şansölyesi olduğu ilk süreçte devlet okulu öğrencisi olan Herschel, sınıfının en gerisinde oturmak zorunda bırakılarak

kadar Paris'te amcasının yanında kaldığı ve ağustos ayının sonunda sınır dışı edildiği için Boulogne Ormanı, Seine Nehri ve Brüksel'de yaşamını sürdürmeye çalıştığı şeklinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Haberlerden Grynszpan'ın, Almanya'dan sınır dışı edilen diğer Polonyalı Yahudiler gibi vagonlarda kalmakta olan anne babasının içinde bulunduğu şartlara tepki olarak bu suikasta giriştiği anlaşılmaktadır (Son Posta, 8 Kasım 1938: 3; Anadolu, 9 Kasım 1938: 6). Akşam gazetesi Paris Büyükelçiliği binasına giden 17 yaşındaki Yahudi gencin, sefirin yeğeni olan üçüncü katip vom Rath'a ateş açarak omzundan ve karaciğerinden yaraladığını; olayın ardından Hitler'in özel doktorunu ve alanında uzman bir hekimi Paris'e gönderdiğini (Akşam, 8 Kasım 1938: 2; Akşam, 11 Kasım 1938: 4) belirtirken ulusal basının verdiği bir diğer bilgi suikastın "Almanya'dan kovulmuş olan Yahudi dindaşlarının intikamını almak" amacını taşıdığı yönünde olmuştur (Cumhuriyet, 8 Kasım 1938: 9; Haber-Akşam Postası, 8 Kasım 1938: 1-6).

dışlanmıştır. 1936'da henüz on beş yaşındayken Almanya'dan ayrılmayı başarak önce Brüksel'de yaşayan bir amcasına gitmiş, daha sonra yasadışı bir şekilde Fransa'ya geçmiştir. Bkz. Michael R. Marrus, *The Strange Story of Herschel Grynszpan, The Nazi Holocaust*, Berlin: De Gruyter Saur, 1989, s. 597.

Fotoğraf 1. Herschel Grynszpan.

Kaynak: Gerald Schwab, The Day the Holocaust Began The Odyssey of Herschel Grynszpan, New York, Praeger Publishers 1990.

Alman basınına bakıldığında ise suikastın dört saat sonrasında Alman Haber Ajansı Deutsches Nachrichtenbüro (DNB) tarafından olayla ilgili ilk haberin “Paris’te Yahudi Suikast Girişimi” başlığıyla servis edildiği görülmektedir. “Paris’teki Alman Büyükelçiliği’ndeki korkakça Yahudi silahlı saldırısı” şeklinde lanse edilen olayda yaralanan Elçilik Katibi vom Rath’a sıkılan iki kurşundan birinin omzu deldiği ve tehlikeli olmadığı, ikinci kurşunun ise dalağı delip mideye iki yerden hasar verdiği ve omurganın darbe almadığı belirtilerek hadise detaylarıyla anlatılmıştır. Hatta “Klinik d’Alma’dan Profesör Baumgartner tarafından gerçekleştirilen acil ve son derece zor bir operasyonun öğleden sonra ikiye kadar sürdüğü, dalağın çıkartılıp midedeki yaraların dikildiği, vom Rath’ın durumunun ciddiyetini koruduğu” da aynı haber içinde verilen bilgiler arasında yer almıştır

(Deutsches Nachrichtenbüro, 8 Kasım 1938: 1). Saldırının “korkak” olarak karakterize edilen bir Yahudi tarafından gerçekleştirildiği ve Alman elçilik çalışanı vom Rath'ın ciddi şekilde yaralandığı şeklinde ayrıntılı olarak sunulduğu görülen haberde, Grynszpan'ın suikastı neden gerçekleştirdiğine yönelik bilginin yüzeysel verilmesi ise dikkat çekmektedir. Nitekim olayın ardından Fransız polisi tarafından failin tutuklandığına, kullandığı tabancanın satıcısının da bulunduğu dair bilgi veren Alman basını, satıcının ifadelerine göre Grynszpan'ın sakin göründüğünü ve büyük meblağlar taşıdığını, bir otomatik tabanca ile davul tabancası arasında tercih yapmakta tereddüt etmişse de satıcının tavsiyesi üzerine 6.35 kalibrelik tamburlu tabanca satın aldığını dahi duyurmuştur (Rheinsberger Zeitung, 8 Kasım 1938: 1; Deutsches Nachrichtenbüro, 8 Kasım 1938: 1). Suikastın nedenine detaylı değinmeyerek intikam duygusu ile hareket eden bir Yahudi tarafından işlendiğinin ve üstelik bu gencin yanında çok parasının olduğunun söylenmesi elbette bilinçli yapılmıştır. Zira hadiseden kısa süre sonra başlayan olaylar da 7 Kasım'da yaşananların yansımından başka bir şey değildir. Parası bol bir gencin eylemi şeklinde lanse edildiğinde Alman toplumunun Yahudilerin mallarını yağmalamak isteyeceğini düşünen Nazi yönetimi, ayrıca Yahudi hesaplarına el koymasına ve Yahudi Bankasını üstüne almasına da kılıf hazırlamış olacaktı ki dönem basını incelendiğinde böyle olduğu görülecektir.

7 Kasım 1938 suikastını “Küstah Yahudi Saldırısı” olarak sunan Nazi propagandası suikastçıyı da Polonya uyruklu bir Yahudi olarak

tanımlayarak Yahudilere karşı düşmanlığı artırmayı hedeflemiştir. Bu propaganda çabaları, Nazi rejimi tarafından Yahudilerin halk düşmanı olarak algılanmasına ve sonunda Holokost'a yol açacak olan korkunç eylemlere neden olmuştur. Bu noktada DNB raporunun büyük rol oynadığı görülmektedir. Çünkü buna göre Grynszpan'ın sadece bir alet olduğu iddia edilerek suikastın arkasında uluslararası bir Yahudi örgütünün bulunduğu ima edilmiştir. Ayrıca raporda Alman-Yahudi göçmenlerinin Grynszpan'a silah verdiği iddiası da yer almaktadır ki bu iddiaların gerçekliğinin hala tartışıldığını ve Grynszpan'ın eyleminin tam olarak neyin bir sonucu olduğunun belirsizliğini koruduğunu belirtmek gerekir (Steinweis, 2009: 19). Ancak şu da rahatlıkla söylenebilir ki Grynszpan'ın suikast eylemi, vom Rath'ın da hayatını kaybetmesiyle birlikte Nazi propaganda makinesi tarafından hemen kendi amaçları doğrultusunda kullanılabilir hale getirilmiş; Almanya'da Yahudilere karşı artan baskı ve zulüm, suikast bahane edilerek daha da yoğunlaştırılmıştır.

Nazilerin olayı propaganda malzemesi haline getirmesinde basından istifade ettiği muhakkaktır. Öyle ki Alman basını, suikastı kısa süre içinde Yahudi karşıtı bir kampanyaya dönüştürmüştür. Örneğin Teltower Kreisblatt gazetesinin manşetinde, suikastta yaralanan diplomat Ernst vom Rath'ın ölüm riskinin devam ettiği ve “fırtınalı bir öfke dalgası”nın Alman halkını sardığı iddia edilmiştir (Teltower Kreisblatt, 8 Kasım 1938: 1). Oysaki aslolan bu fırtınalı öfke dalgasının halkı sarması için toplumun basın yoluyla yönlendirilmesi ve Nazi idaresinin yıllardır sürdürdüğü yoğun baskıların sokaktaki insan

tarafından da desteklenmesi adına çaba sarf etmesidir. Bu çabanın en çok hissedildiği yerlerin başında gelen Alman Haber Ajansı DNB'nin 7 Kasım 1938 tarihli talimatı, Steinweis'in de dikkat çektiği üzere (2009: 18) Nazilerin Yahudilere yönelik nefret dolu propagandasının temelini atmıştır. DNB'den aldığı bilgiler doğrultusunda Alman medyasının suikast hakkında geniş kapsamlı haber yapması ve Yahudilerin bu olayın sonuçlarına katlanması gerektiği gibi cümlelerin kurulması da provokatif söylemleri açıkça göstermektedir. Üstelik sadece Alman toplumunun değil, bütün dünyanın Yahudilere karşı durması da bu söylemler içinde yer almıştır.

Fotoğraf 2. Alman basımından bir örnekle 7 Kasım Suikastı
Kaynak: Rheinischer Zeitung, “Wohlüberlegte Tat des Juden Grynizpan”,
 8 Kasım 1938: 1.

Diğer ülkelerin de kendisi gibi davranmasını isteyen Nazilerin bu minvaldeki ifadelerini Alman basınının öne çıkardığını, Türk gazetelerine konu olmasından da anlayabilmek mümkündür. Nitekim konuyla ilgili haberleri okuyucusuna sunan Türk gazetelerinden Anadolu'nun Der Angriff'te tüm medeni ülkelerin Yahudilerle mücadele etmesi adına bir çağrıda bulunduğu dair yazısı (Anadolu, 9 Kasım 1938: 6) bunu gösterir mahiyettedir. Ayrıca Haber gazetesi (9 Kasım 1938: 6), Lokal Anzeiger'de çıkan suikastın Almanya'daki Yahudileri etkileyeceğine dair haberi paylaşmış, ilaveten Berliner Tageblatt'ta yazan "bu suikast bütün ağırlığı ile Yahudilerin üstüne düşecektir" cümlesini de bu habere eklemiştir. Yine Anadolu'da 12 Uhr Blatt'ın Almanya'daki Yahudilerden bunun hesabının sorulacağını yazdığı tehdit de paylaşılmıştır ki durumun kötü bir hal alacağına dair belirtiler aslında kendisini suikastla beraber hemen göstermiştir denebilir. Aynı gazetede, suikastçının ifadesinde amacını "ırkdaşlarının intikamını almak" şeklinde açıklamasının Almanlar için siyasal ve hukuksal bir önem taşıdığına dair Berliner Boersen Zeitung'un yaptığı habere de yer verilmiştir. Haberin devamında Davos'ta Gustloff'u öldüren Frankfurter'in² "onu öldürdüm çünkü Yahudi'yim ve çünkü şimdiki Alman rejiminden nefret ediyorum" itirafından hareketle Grynszpan'ın da aynı amacı taşıdığını ve dolayısıyla bunun da

² Yugoslav bir Yahudi olan tıp öğrencisi David Frankfurter, 1936'da İsviçre Nazi Lideri Wilhelm Gustloff'a karşı bir suikast düzenlemiştir. Gustloff, suikastın ardından hayatını kaybederken Frankfurter ise 1945'in ağustos ayında İsviçre Federal Konseyi tarafından affedilmiştir. Bkz. The Jewish News, 10 Ağustos 1945: 7; 24. The Jewish Telegraphic Agency Daily News Bulletin, 16 Mayıs 1945, s. 1

“enternasyonal Yahudiliğin nasyonal sosyalist Almanya’ya karşı bir suikast olduğunu” söyleyen Berliner Boersen Zeitung, bu suikastın ayrıca Alman-Fransız ilişkilerini hedef aldığını da vurgulamıştır (Haber-Akşam Postası, 9 Kasım 1938: 6). Yaklaşık iki yıl önceki hadiseyle birlikte ele alarak Almanya’nın ülke dışındaki görevlilerine yönelik Yahudi suikastları ile Nazi rejiminin tehdit edildiği, diplomatik yönden Almanya’ya zarar verilmeye çalışıldığı izlenimi yaratmayı isteyen basının amacına kısa süre içinde ulaştığı görülmektedir. Kısaca ailesinin de içinde bulunduğu Polonyalı Yahudilere yaşatılanların intikamını almak isteyen ve Fransa’daki Alman Büyükelçiliğine suikast düzenleyen Grynszpan’ın bu eylemi, Nazilerin propaganda malzemesi yapması için hızla harekete geçirilmiştir.

Nazilerin iktidarı boyunca Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı koltuğunda oturan Joseph Goebbels’in kontrolü altında faaliyet gösteren DNB tarafından servis edilen haberlerle suikasta karşı harekete geçilmesi çabuklaştırılmış, diğer Alman gazeteleri ve Alman radyosu aracılığıyla toplumun her kesimine kısa sürede ulaşılmış (Steinweis, 1938: 20) ve Kristal Gece ile beraber Yahudi pogromları Almanya’da kendisini göstermiştir.

3. Kristal Gece

Paris Suikastının hemen sonrasında Fransız polisi tarafından tutuklanmasının ardından Grynszpan, eylemini Almanların ailesine ve halkına yönelik muamelesinden kaynaklanan öfkenin yansıması olarak ifade etmiştir. Sorgu esnasında “haksız yere çirkin muameleye maruz kalan ailesine ve halkına duyduğu sevgiden dolayı harekete geçtiğini”

açıklayan Grynszpan'ın “Sonuçta Yahudi olmak suç değil. Ben bir köpek değilim. Yaşamaya hakkım var. Halkımın bu dünyada var olmaya hakkı var” ifadelerinde Yahudilerin o süreçteki duygularının yansımaları görülebilir. Fransız gözetiminde kaldığı süre boyunca açıklamasında farklılığa gitmeyen Grynszpan'ın gerçekleştirdiği suikastın Almanlar tarafından fırsata çevrildiğini ve Nazi propagandacılarının kısa süre içinde çalışmalara başladığını da söylemek gerekir (Steinweis, 2009: 17). Nitekim suikast sonucunda Ernst vom Rath'ın hayatını kaybetmesi, antisemitizmden beslenen Nazilerin provokasyonu için yeterli bir neden olmuş ve Alman Şansölyesi Adolf Hitler'in talimatıyla Propaganda Bakanı Joseph Goebbels harekete geçmiştir.

Ernst vom Rath'ın ölüm haberini aldığı sırada Münih'te eski silah arkadaşlarıyla birlikte Birahane Darbesi'nin 15. yıldönümü için düzenlenen ve Yahudi karşıtı şiddeti genişletip koordineli hale getirmeye yönelik kararlar alınan törende bulunan Hitler, törenden ayrılarak Goebbels ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Goebbels ise daha sonra tüm parti liderlerini ve bölge başkanlarını bilgilendirerek intikam talep etmiştir ki aynı gün akşam yemeğinden sonra, Nazi Partisi'nin milis gücü olan Fırtına Bölüğü'nün (SA: Sturmabteilung) liderleri vom Rath'ın intikamını almak için eylem talimatı almıştır. Bu talimatlarla beraber “Kristal Gece” olarak bilinen ve Yahudi mülkleri ile işletmelerinin yağmalanıp yıkıldığı bir dizi şiddetli saldırı yaşanmıştır. Nazi Almanya'sının Yahudi karşıtı politikalarının doruğa

çıktığı, birçok Yahudi'nin öldürüldüğü ve tutuklandığı Kristal Gece, bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Steinweis, 2008: 471. van Dijk, 1988: 133). Bu dönüm noktası pek çok ülkenin basınında kuşkusuz yer bulmuştur. Türkiye'de de yaşanan hadiselerle ilgili çok sayıda haber yapılmıştır. Bu haberlerin çerçevesinin Türk-Alman ilişkilerine dayalı şekillendiğini söylemek pek doğru olmayacaktır. Buna dikkat eden gazeteler olsa da diplomatik gerekçeleri dikkate almadan yapılan haberlerle daha çok karşılaşılmaktadır. Yani 1930'larda Nazi Almanya'sı ile iyi ilişkiler sürdürüldüğünden dolayı Türk basınında olayların şiddetini hafifletmeye, Nazi rejimini savunmaya ve Yahudileri suçlamaya yönelik bir eğilim gösteren yayınlar değil, olayların insanlık dışı olduğunu ve Almanya'nın Yahudilere karşı yürüttüğü politikanın kabul edilemez olduğunu vurgulayan yayınlar görülmektedir. Elbette Kristal Gece'nin ilk haberleri Almanya'dan alındığı için, Alman basınındaki haliyle tercüme edilip nakledildiğinden dolayı yazılanların ne kadar Türk gazetelerinin bakışı olduğu da tartışmalıdır. Kaldı ki konuyla ilgili haberlerde yorumdan kaçınıldığı dikkat çekmektedir. Sonraki günlerde İngiliz ve Fransız basınından haberlerin de ilave edilmesiyle yaşananların daha net görüldüğü ve yine de yorumsuz sunulduğu görülmektedir. Bunu iki şekilde açıklamak mümkündür. İlk olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin banisi Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı sürecine denk gelmesi dolayısıyla dönem gazetelerinde Berlin'de yaşanan hadiselerle ilgili haberlerin görece çok yer tutmadığını söyleyebiliriz. İkincisi ise savaşın ayak seslerinin

duyulduğu bu dönemde böylesi konularla ilgili yapılacak haberlerde temkinli davranıp toplumu galeyana getirebilecek söylemlerde bulunmamayı amaçlamaktır denilebilir.

Bu saptamaları elde tutarak Kristal Gece'nin Türk basınına yansımalarına dair örnekler bakılacak olunursa Anadolu'da yapılan 11 Kasım tarihli habere Almanya'daki 12 havradan dokuzunun yağmalandığı, 60 yaş altındaki Yahudilerin zabıtalardan tarafından toplandığı, İngiliz konsoloslukuna vize için sığınan Yahudilerin de ele geçirildiği ve bu esnada 22 Yahudi'nin kendini öldürdüğü bilgilerine ulaşılabilmektedir. Aynı haberde Münih'teki Yahudi bankasının yağmalandığından ve banka ikinci müdürünün korkudan kendini öldürdüğünden, Alman Hükümetinin bu olaylara son verilmesine dair beyanda bulunduğu halde olayların devam ettiğinden de bahsedilmiştir (Anadolu, 11 Kasım 1938: 5). Haberlerde Nazilerin öldürdüğü Yahudi olup olmadığına dair bir bilgiye rastlanmazken Yahudilerin kendilerini öldürdüğüne dair yazıların çokluğu dikkat çekmektedir. Ancak döneme genel olarak bakıldığında bu bilgilerin ne derecede doğruyu yansıttığı şüphelidir. Öte yandan Goebbels'in talimatıyla harekete geçen Nazilerin ve yine bakanın talimatıyla haber yapan DNB'nin kışkırtmasıyla büyüyen olaylara karşı hükümetin sona erdirilmesi için uyarılarda bulunması da inandırıcı gelmemektedir.

Dönemin Türk basınına bir kez daha bakılacak olursa önemli gazetelerden Tan'ın 13 Kasım 1938 tarihli bir haberinde, yaklaşık 4 bin Yahudi'nin tutuklandığını belirttiği ve İngiltere ile Fransa'nın

yaşananlara tepki verdiği görülecektir. Yahudi aleyhtarı hareketlerin İngilizler tarafından “gaddarane ve tahripkarane” karşılandığını söyleyerek Alman Hükümetinin kapattığı Musevilere ait kültürel kuruluşlarla gazeteleri hala açmadığı da aynı habere eklenmiştir (Tan, 13 Kasım 1938: 2). Akşam’da ise Yahudilerin silah taşınmasına ve evlerinde silah bulundurmasına getirilen yasaktan bahsedilerek bu yasağa uymayanların kamplara sevk edilerek 20 sene nezaret altında bırakılacağından söz edilmiştir (Akşam, 10 Kasım 1938: 4). Cumhuriyet gazetesi de olayları daha kapsamlı ele almış, 11 Kasım 1938 tarihli sayısında “Yahudiler Aleyhinde Tezahürat” başlıklı bir haber yayımlayarak çok sayıda sinagogun ateşe verildiğine dikkat çekmiştir. Aynı haberde çekiçlerle mağazaların ve evlerin camlarının kırıldığı, mağazadaki mallarla evlerdeki eşyaların parçalandığı yazılmıştır (Cumhuriyet, 11 Kasım 1938: 7). Haber-Akşam Postası gazetesi de bu bilgileri paylaşmış, ayrıca Münih’teki Yahudilerin apartman, dükkan, garaj anahtarlarını karakollara teslim ettiklerini de yazmıştır (Haber-Akşam Postası, 11 Kasım 1938: 4). Kristal Gece’de ve diğer antisemitizm temelindeki eylemlerde ekonomik gerekçelerin olduğu muhakkaktır. Nitekim 12 Kasım 1938’de Ulus gazetesinde Münih’te Yahudi Bankası’nın Almanların eline geçtiğine, Yahudilerin bankadaki mevduatlarından en fazla 1000 mark çekmelerine izin verildiğine ve Yahudi bankerlerle avukatların birçoğunun tutuklandığına dair haberler yapılmıştır. Yaklaşık 700 kişinin tutuklandığını da belirten Ulus gazetesi, Alman Angriff gazetesinden naklen bu hadiseler bağlamında Yahudi ticarethanelerinin hızla

arileştirileceğini yazmıştır. Ulus gazetesinden Berlin'deki Yahudi tüccarların mağazalarına “derhal kiralık dükkan” ilanı astıklarını da öğrenmekteyiz (Ulus, 12 Kasım 1938: 8) ki bu da akla Almanlara geçmeden Yahudilerin mülklerini elden çıkarmaya çalıştıklarını getirmektedir. Türk basınında Kristal Gece genel olarak bu yönleriyle ele alınırken diğer ülkelerde özellikle de Amerikan ve İngiliz gazetelerinde daha detaylı bilgilere de rastlamak mümkündür.

Fotoğraf 3. Kristal Gece’de yaşananların anlatıldığı Daily Ekspress
Kaynak: Daily Express, “Looting Mobs Defy Goebbels”, 11 Kasım 1938:
 1.

Yaşanan hadiselerle ilgili Amerikan basınından bir örnek verilecek olunursa The New York Times’ın 11 Kasım 1938’de Yahudi dükkanları ile ibadethanelerinin yağmalandığını, Viyana’daki tüm sinagogların da saldırıya uğradığını, çok sayıda kişinin intihar ettiğini

ve pek çok Yahudi'nin de tutuklandığını ifade eden haber söylenebilir (The New York Times, 11 Kasım 1938: 1). The Houston Chronicle ise Almanya'nın 48 saat içinde ülkeyi terk etmeleri için Yahudilere baskı yaptığından bahisle mağazaların yağmaladığından polisin kalabalık karşısında yetersiz kaldığından söz etmiştir (The Houston Chronicle, 10 Kasım 1938: 1-6). Akşam'da dikkat çekilen Fransız Epoque gazetesi ise herkes tarafından sevilen bir diplomat olan vom Rath'ı katleden genç Yahudi'nin bu eylemini kınamakla beraber “bir delinin şahsi hareketiyle Alman Yahudilerini istila eden kin dalgası arasında bir münasebet bulamadıklarına” dikkat çekmiş, Matın gazetesinde de “otorite her yerde nizamı temin etmek demektir. Kargaşalığa müsaade edenler artık otoriteden bahsedemezler. Adalet her yerde daima devlete münhasır kalan bir imtiyazdır. Adalet halka terk edildiği zaman artık adaletin tesisi mevzuu bahis olamaz” sözleriyle sokaklardaki Nazi yanlılarının eline bu fırsatı veren yönetim tenkit edilmiştir. Akşam'ın yer verdiği bir diğer Fransız gazetesi de Petit Parisien olmuş, buradan “hoyratça bir terörün yerine sistematik bir zulüm ikame edilecek. Bu hareket Almanya'nın şerefine ve menfaatine uygun değildir ve nasyonal sosyalizmin gaddarane hareketleri etrafındaki düşmanlık çemberini genişletmekten başka bir işe yaramayacaktır” cümleleri nakledilerek Nazilere karşı olanların sayısının bu pogromlarla daha da artacağına dikkat çekilmiştir. Son olarak Oeuvre gazetesinin Berlin'in kendilerini Yahudi meselesinin uluslararası bir problem olduğu konusunda kendilerini ikna etmeye çalıştığını, ancak Fransız-Alman

ilişkilerini geliştirmek için Alman-Yahudi düşmanlığı gibi bir durumun Fransız-Yahudi ilişkileri için geçerli olmayacağını belirten cümlelerine değinilmiştir (Akşam, 13 Kasım 1938: 6).

Dönemin İngiliz gazetelerine bakıldığında ise Kristal Gece olayı ile ilgili birçok haberin yayınlandığı görülecektir. Örneğin The Times, 10 Kasım 1938'de “Almanya’da Yahudilere Yönelik Kitlese Saldırıları” başlıklı bir haber yayınlamış, Nazi destekçilerinin Yahudi dükkanlarına, sinagoglara ve evlere nasıl saldırdıklarını ve Yahudilere ait mülkleri nasıl yağmaladıklarını anlatmıştır. Ayrıca binlerce Yahudi’nin tutuklanıp toplama kamplarına gönderildiğini de bildirmiştir (The Times, 10 Kasım 1938: 1). The Guardian da aynı gün “Almanya’da Yahudilere Yönelik Büyük Saldırı” başlıklı bir haber yayınlamıştır. Aynı şekilde Berlin ve diğer şehirlerde Yahudilere ait işyerlerinin ve evlerin yağmalandığını yazan gazete, Yahudi kadınların taciz edildiğini ve çok sayıda kişinin tutuklandığını da bildirmiştir. Ayrıca Nazi lideri Adolf Hitler'in saldırıları desteklediği ve Yahudilere yönelik nefret söylemi kullandığı belirtilmiştir (The Guardian, 10 Kasım 1938: 1). Daily Telegraph ise 10 Kasım 1938'de “Nazi Saldırıları Devam Ediyor: Yahudi İşletmeleri Yok Edildi” başlıklı bir haber ile Nazi destekçilerinin Yahudilere ait işletmeleri yakıp yağmaladığını, Yahudi kadınları taciz ettiğini ve Yahudilere ait mülkleri yok ettiğini yazmıştır (Daily Telegraph, 10 Kasım 1938: 1). Manchester Guardian da Almanya’daki Yahudi karşıtlarının duydukları öfke ile bu kesimin tüm mağazalarına saldırıldığından bahsetmiştir (Manchester Guardian, 11 Kasım 1938: 1). Daily Express ise yıkım ve yağma bittikten sonra

polisin önlem almaya çalıştığına, olaylar esnasında kadınlara şiddet uygulandığına değinmiştir (Daily Express, 11 Kasım 1938: 1-2). 13 Kasım'da Türk gazetesi Kurun'da çıkan haberde ise Goebbels'in açıklama yapmak için gazetecileri davet ettiğine dair News Chronicle kaynaklı bir bilgiye rastlanmaktadır. Aynı gazete, Daily Herald'dan da yaşanan olaylar ile bazı siyasilere yapılan saldırıların İngiliz-Alman ilişkilerine zarar vereceğini, belki de Goebbels'in bunu hedeflediğini yazan haberi nakletmiştir. Ayrıca Berlin kaynaklı bir haberden de The Times'ın Kristal Gece ile ilgili verdiği detaylı bilgiler nedeniyle toplattırıldığı görülmektedir (Kurun, 13 Kasım 1938: 8).

İngiliz gazetelerinden ayrı BBC'ye bakıldığında ise 1938-1939 yılları arasında Alman halkını Yahudilere yönelik Nazi zulmüne karşı uyandırmak yerine İngiltere'nin Almanya ile savaşı önleme dış politikasını desteklemek için çaba gösterdiğine dair yayın yaptığıyla ilgili görüşler ağırlık kazanmaktadır. Stephanie'ye göre Kristallnacht da İngiltere'nin Almanya ile ilişkilerini sürdürme ve savaşı önleme politikasının gölgesinde kalmıştır. BBC'nin Almanca yayınları olayların tam boyutunu yansıtmamış, Yahudiler ve vom Rath Suikastı davası BBC programlarında uzun uzadıya tartışıldıysa da bu çatışmacı olmayan bir dille yapılmış ve Kristal Gece kınanmakla beraber İngiltere'nin Berlin'deki Yahudi karşıtı politikası nedeniyle eleştirilerden kaçınılmıştır. BBC'nin Alman dinleyicilere Nazilerin Yahudilere neden zulmettiğini açıklayamadığını söyleyen Stephanie, Almanları Yahudilere sempati göstermeye ve zulmü durdurmaya

çağırmadığı için BBC'yi eleştirmiştir (Stephanie, 2019: 182-185). Ancak İngiltere'nin Kristal Gece'ye karşı duruşuna yine basın üzerinden bakıldığında Nazi Almanya'sına nota verdiği de görülecektir. Fakat bu nota sadece Kristal Gece sırasında Almanya ve Avusturya'da zarar gören İngilizlerle ilgilidir ve İngiltere'nin Nazilere tazminat isteme hakkının doğduğunu hatırlatma içeriklidir (Akşam, 13 Kasım 1938: 6).

Dün Geceki ve Bu Sabahki Haberler

Avam kamarasında hararetlili münakaşalar

Hükümetin dış politikası tenkid edildi, hükümet bunlara cevap verdi

Londra 10 — Erkin meclisimiz, bu akşam Avam Kamarasında hararetlili münakaşalar yapılmış ve dış politikası tenkid edilmiştir. Bu çok muhîm meclisler tarihinde ilk defa bu şekilde tenkid edilmiştir. Bunlara hükümet nazırı B. Butler cevap vermiştir.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

B. Butler, hükümetin, Milletler Cemiyetinden uzaklaşarak beyazlınlara yardım etmekte olduğunu ve bu emelini yetmiş altı milyonluk bir halkın yararına olduğunu söylemiştir.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Avam Kamarasında bu akşamki münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir. Bu münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Filistin'de yeni bir çarpışma

Araplardan 19 kişi öldü, bir kaşaba tahrip edildi

Rudis 10 (A.A.) — Filistin yarımadasında bu akşamki münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir. Bu münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Almanya'da Yahudilere karşı tecavüzler

Berlinde sinagoglara ateş verildi, Yahudi mağazalarının camları kırıldı

Berlin 10 (A.A.) — Hava ajansı bildiriyor ki, Berlin'de bu akşamki münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir. Bu münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Berlin'de bu akşamki münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir. Bu münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Bir İtalyanın yahudi ile evlenmesi yasak edildi

İtalyada yahudiler askerlik ve yahudi olmalarıyla mürebtilik yapamıyacaklar

Roma 10 (A.A.) — Yahudilerin İtalya'da evlenmesi yasak edildi. İtalya'da yahudiler askerlik ve yahudi olmalarıyla mürebtilik yapamıyacaklar.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

İtalya'da yahudiler askerlik ve yahudi olmalarıyla mürebtilik yapamıyacaklar. İtalya'da yahudiler askerlik ve yahudi olmalarıyla mürebtilik yapamıyacaklar.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Fransada partilerin teşriki mesaisi

Daladier ve tevcih olanları hükümetin şiddetle protesto edildi

Paris 10 (A.A.) — Halk cephesi bir parti olarak teşriki mesaisi yapıyor. Daladier ve tevcih olanları hükümetin şiddetle protesto edildi.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Sinagoglar yakıldı

Berlin 10 (A.A.) — Hava ajansı bildiriyor

Berlin 10 (A.A.) — Hava ajansı bildiriyor ki, Berlin'de bu akşamki münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir. Bu münakaşalar, hükümetin dış politikasını tenkid etmekte ve hükümetin buna cevap vermektedir.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Rumen Krallığı'nda Yahudilerin hakları

Yahudilerin hakları genişletildi

Bucuresti 10 (A.A.) — Rumen krallığında Yahudilerin hakları genişletildi. Yahudilerin hakları genişletildi.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

İspanyada vaziyet

Şiddetli mübahareler devam ediyor

Madrid 10 (A.A.) — Millî meclisimiz, İspanya'da şiddetli mübahareler devam ediyor. İspanyada vaziyet şiddetli mübahareler devam ediyor.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

İspanyada vaziyet şiddetli mübahareler devam ediyor. İspanyada vaziyet şiddetli mübahareler devam ediyor.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Fransanın 5000 tayyare

İhtiyacı var

Paris 10 (A.A.) — Fransanın 5000 tayyare ihtiyacı var. Fransanın 5000 tayyare ihtiyacı var.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Rumen Krallığı'nda Yahudilerin hakları

Yahudilerin hakları genişletildi

Bucuresti 10 (A.A.) — Rumen krallığında Yahudilerin hakları genişletildi. Yahudilerin hakları genişletildi.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

İngiltere'ye altı yüz tayyare sipariş etti

Hava bütçesi iki milyona İngiliz lirasına çıkarılıyor

Londra 10 (A.A.) — Hava bütçesi iki milyona İngiliz lirasına çıkarılıyor. İngiltere'ye altı yüz tayyare sipariş etti.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Avrupa istasyonlarının emtekâmîliği

Paris 10 (A.A.) — Yüce Avam Kamarası, Avrupa istasyonlarının emtekâmîliği hakkında münakaşalar yapıyor. Avrupa istasyonlarının emtekâmîliği hakkında münakaşalar yapıyor.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

İspanyada vaziyet

Şiddetli mübahareler devam ediyor

Madrid 10 (A.A.) — Millî meclisimiz, İspanya'da şiddetli mübahareler devam ediyor. İspanyada vaziyet şiddetli mübahareler devam ediyor.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Fransanın 5000 tayyare

İhtiyacı var

Paris 10 (A.A.) — Fransanın 5000 tayyare ihtiyacı var. Fransanın 5000 tayyare ihtiyacı var.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Rumen Krallığı'nda Yahudilerin hakları

Yahudilerin hakları genişletildi

Bucuresti 10 (A.A.) — Rumen krallığında Yahudilerin hakları genişletildi. Yahudilerin hakları genişletildi.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

İngiltere'ye altı yüz tayyare sipariş etti

Hava bütçesi iki milyona İngiliz lirasına çıkarılıyor

Londra 10 (A.A.) — Hava bütçesi iki milyona İngiliz lirasına çıkarılıyor. İngiltere'ye altı yüz tayyare sipariş etti.

B. Butler demiş ki:

Hükümetin B. Chamberlain'ın politikasını mütalaka etmemek, bu politikayı, mesul olmak zorunda, ammiye ile mütalaka etmek mümkün değildir. Bu hükümetin politikasını mütalaka etmek zorundadır.

Fotoğraf 3. Kristal Gece'ye yönelik yaptığı bir haberle Akşam Kaynak: Akşam, Almanya'da Yahudilere Karşı Tecavüzler", 11 Kasım 1938, s. 4.

Sonuç

Kristal Gece olaylarının başlangıcı, 7 Kasım 1938 tarihinde, Alman diplomat Ernst vom Rath'ın Paris'te bir Yahudi tarafından suikasta uğramasına dayanmaktadır. Bu olay, Nazilerin Yahudilere yönelik nefret propagandasını kışkırtmak için bir fırsat olarak kullanılmış, Alman basını, suikastı Yahudi karşıtı bir kampanyaya dönüştürerek Yahudilere yönelik bir “komplo” olduğunu iddia etmiştir. Esasen Yahudi karşıtı politikalar, kabul edilen kanunlar ile kararnamelerin uygulanmaya başlanması, toplama kamplarının kurulması, Yahudi dükkanlarının boykot edilmesi gibi gelişmelerle 1933'te başlamış ve 1938'e gelindiğinde geri dönülemez bir yola girmiştir. Öyle ki beş yılın sonunda artık kitlesel tutuklamalar ve sınır dışı etmeler ile antisemitizm Nasyonal Sosyalistlerin en öne çıkan faaliyetleri haline gelmiştir. Bu faaliyetlerden birisi de ekim ayında Polonyalı Yahudilerin Almanya'dan çıkarılması olmuştur ve Polonya'nın da bu insanları ülkeye almaması üzerine sınırda lokomotiflerde yaşam mücadelesi vermeye başlamışlardır. Bu insanlar arasında yer alan bir ailenin oğlu olan ve akrabalarının yanında Paris'te oturmakta iken kendisi de oradan kovulan Grynszpan'ın kendisinin, ailesinin ve aslında tüm Yahudilerin yaşadıkları karşısında duyduğu öfke, 7 Kasım 1938'de Almanya'nın Paris Büyükelçiliğinde patlamıştır. Bu suikastta üçüncü dereceden bir Nazi diplomatının hayatını kaybetmesi, Almanya için fırsata dönüştürülmüş; Hitler'in talimatıyla Propaganda Bakanı Goebbels, devletin haber ajansı DNB'yi ve Fırtına bölümü SA'yı harekete geçirmiştir. DNB'nin verdiği bilgiler ışığında haber yapan Alman gazeteleri olayın bir Yahudi'nin değil,

enternasyonal Yahudiliğin işi olduğunu vurgularken diğer ülkelerin desteğini beklemiş, Grynszpan'ın çok miktarda para taşıdığına dikkat çekilerek Yahudi varlıklarının yağmalanması için topluma mesaj vermiştir.

Nazi destekçisi Almanların bu mesajlarla ateşe vererek veya taş ve sopalarla saldırarak Yahudilere ait evleri, ibadethaneleri, mağazaları ve bankaları kullanılmaz hale getirmesi sonucu sokaklarda oluşan manzaradan ismini alan Kristal Gece, 1938 kasım ayı pogromlarının başlangıcı kabul edilmektedir. Aynı zamanda Holokost'a giden yolu da açan Kristal Gece'ye dair diğer ülkelerin gazetelerinde yapılan haberler üzerinden genel bir değerlendirme yapıldığında, ilk olarak Alman basınından alınan haberler çerçevesinde bir bilgilendirme ile yetinilirken Almanya'daki yabancı muhabirlerinin aktarımları ile olayların boyutunun daha net görüldüğünü söylemek gerekir. Dolayısıyla ilk anda olayın büyüklüğü anlaşılammış ve fakat ilerleyen günlerde detaylar ortaya çıkmıştır. Bu da devletlerin tepki göstermeye başlamasına yol açmış ve Nazi yönetimi yabancı gazetelere basın toplantısı düzenlemek, Yahudi karşıtı eylemlere son verilmesini isteyen konuşmalar yapmak ama aynı zamanda ülkedeki yabancı gazeteleri toplatmak gibi uygulamalara girişmiştir. Türk basınının da Berlin, Paris ve Londra üzerinden verdiği haberler aracılığı ile halkı aydınlatmayı hedeflediği bu dönemde bilgi vermekle yetinildiği ve olayların yorumlanmayıp yalnızca aktarımda bulunduğu görülmektedir. Aslında toplumsal manada kargaşa yaşanmaması adına tıpkı İngiltere

ve Fransa gibi ülkelerin uyguladığı yöntem izlenmiş ve provokatif habercilikten kaçınılmaya çalışılmıştır. Bu durum yaşananlar karşısında sessiz kalındığı yönünde bir izlenim yaratmakla beraber dünya basınında olduğu gibi Türkiye’de de yorumsuz kalındığı ama sessiz kalınmadığı görülmektedir. Tirajı yüksek ya da düşük fark etmeden Türk basınındaki birbirinden farklı gazetelerde yer bulan Kristal Gece, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucusu Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı nedeniyle ilk sayfalarda olmasa da iç sayfalarda yerini almıştır. Dünyanın savaşa doğru yöneldiği bu yıllarda toplumu kışkırtmanın neticelerini gösteren Kristal Gece karşısında sağduyulu bir yaklaşımla yapılan ve propagandayı hedeflemeyen gerek Türk gerekse dünya basınının bu tutumu kayda değer görülmelidir. Öte yandan yaşanan hadise edebiyata da yansımış ve konuya dair birçok şiir de yazılmıştır.

CRYSTAL NIGHT: BERLIN 1938

It is so still
she can hear the piano
next door;
someone is practicing
being alien.
In her bedroom
a large child
stares at a homemade dollhouse.
She frowns;
she moves figures around.

She takes away
the furniture in the living room
three times:
a pasted couch
and tables, empty spoons.
There is nothing in the kitchen
but in the bathroom
a small plastic toilet
gives private delight.

The piano stops
stumbling. Its large silence
makes a vacancy,
if only someone
were warned.
But the child
is intent on her dollhouse
family, placing them
with thick steady fingers:
they do what she wants.

In their wallpaper nest
the mother and father
are rigid as little matchsticks:
mother slants back
against the sofa
and father in the armchair
also doesn't listen.

The puppet master child
can hardly breathe,
there is such fixed concentration
in the cutaway shoebox dollhouse.
Upstairs a toy baby flops
in a small pink bassinette
and the older sister feels ugly.
She lies on a floor
waiting to be used.

Outside it is wartime
or snow raging.
The winds are carrying
whole countries, shattered glass,
away. But the child
moves furniture into place
and tacks down the curtains,
just so.

Now the pink baby is smacked
rather too hard,
the doll sister
shoved roughly onto her bed
while downstairs
mother and father, stiffly,
do not stir.
Night, masked, impassive,
peeps in the window
and the future,
that hit man,
takes his position in the shrubbery.

Fotoğraf 4. Kristal Gece'yle ilgili yazılmış bir şiir.

Kaynak: Kathleen Spivack, "Crystal Night: Berlin 1938", Poetry, Ağustos 1981, s. 280-281.

KAYNAKÇA

Akşam, “Bir Leh Yahudisi Paris Alman Sefareti Katibini Vurdu”, 8 Kasım 1938: 2.

Akşam, “Almanya’da Yahudiler Aleyhinde Şiddetli Nümayişler Oldu”, 10 Kasım 1938: 4.

Akşam, “Almanya’da Yahudilere Karşı Tecavüzler”, 11 Kasım 1938: 4.

Akşam, “Paris Gazeteleri, Yahudilere Karşı Yapılan Tecavüzleri Şiddetli Bir Lisanla Tenkit Ediyorlar”, 13 Kasım 1938: 6.

Akşam, “İngiltere Almanya’ya Dün Bir Nota Verdi”, 13 Kasım 1938: 6.

Anadolu, “Almanya’nın Paris Sefaretinde Yapılan Suikast”, 9 Kasım 1938: 6.

Anadolu, “Almanya’da Yahudilerin Havraları Yakıldı, Mağazaları Yağma Edildi”, 11 Kasım 1938: 5.

Caplan, J. (2012). *Hitler Almanyası 1933-1945*. Çev. İdem Erman, İstanbul İnkılap Yayınevi.

Cumhuriyet, “Paris’te Bir Hadise”, 8 Kasım 1938: 9.

Cumhuriyet, Yahudiler Aleyhinde Tezahürat”, 11 Kasım 1938: 7.

Daily Express, “Jewis Homes Fired, Women Beaten”, 11 Kasım 1938: 1-2.

Daily Telegraph, “Nazi Outrages Continue: Jewish Businesses Destroyed”, 10 Kasım 1938: 1.

Deutsches Nachrichtenbüro, 8 Kasım 1938: 1.

Edelheit, Abraham J. (1994). “Jewish Responses To The Nazi Threat, 1933–1939: An Evaluation”. *Jewish Political Studies Review*, 6, (1/2), 135-152.

Haber- Akşam Postası, “Paris Suikastı Nasıl Oldu?”, 8 Kasım 1938: 1-6.

Haber- Akşam Postası, “Fransa’daki Cinayetin Hesabını Almanya’daki Yahudiler Verecekler”, 9 Kasım 1938: 6.

Haber-Akşam Postası, “Bütün Havralar Yakıldı”, 11 Kasım 1938: 4.

Krošlák, D. (2015). “Nuremberg Laws”. *The Lawyer Quarterly*, 5 (3), 184-194.

Kurun, “Almanya’nın Yahudi Aleyhtarı Hareketleri”, 13 Kasım 1938: 8.

Manchester Guardian, “The Anti-Jewish Outrages in Germany”, 11 Kasım 1938: 1.

Marrus, M. R. (1989). The Strange Story of Herschel Grynszpan, Michael R. Marrus (Ed.), *The Nazi Holocaust* (s. 597-607), Berlin: De Gruyter Saur.

McKale, D. (1973). “A Case of Nazi ‘Justice’-The Punishment of Party Members Involved in the Kristallnacht, 1938”, *Jewish Social Studies*, 35 (3/4), 228-238.

Meinecke, W. F. ve Zapruder, A. (2014). *Law, Justice, and the Holocaust*, Washington: United States Holocaust Memorial Museum Publishing.

Rheinsberger Zeitung, “Wohlüberlegte Tat des Juden Grynizpan”, 8 Kasım 1938: 1.

Schwab, Gerald, *The Day the Holocaust Began The Odyssey of Herschel Grynszpan*, New York, Praeger Publishers 1990.

Spivack, K. (1981). “Crystal Night: Berlin 1938”, *Poetry*, 280-281.

Steinweis, A. E. (2008). “The Trials of Herschel Grynszpan: Anti-Jewish Policy and German Propaganda, 1938-1942”, *German Studies Review*, 31 (3), 471-488.

Steinweis, A. E. (2009). *Kristallnacht 1938*. Londra: Harvard University Press.

Stephanie, S. (2019) The Absence of “Kristallnacht” and Its Aftermath in BBC German-language Broadcasts during 1938–1939, Steven J. Ross, Wolf Gruner, Lisa Ansell (Ed.), *New Perspectives on Kristallnacht: After 80 Years, the Nazi Pogrom in Global Comparison* (s. 171-193), Indiana: Purdue University Press.

Son Posta, “Paris’teki Alman Elçilik Binasında Bir Suikast”, 8 Kasım 1938: 3.

Tan, “Muhtelif Dış Haberlerden Kısa Hülasalar”, 13 Kasım 1938: 2.

Teltower Kreisblatt, “Wilhelm Gustloff- Ernst vom Rath”, 8 Kasım 1938.

The Guardian, “Nazi Riots”, 10 Kasım 1938: 1.

The Houston Chronicle, “Jews Attacked in all Germany”, 10 Kasım 1938: 1-6.

The Jewish Telegraphic Agency Daily News Bulletin, “David Frankfurter, Who Killed Swiss Nazi Leader, Pardoned; Served Nine Years”, 16 Mayıs 1945: 1.

The Jewis News, “David Frankfurter Expected in Zion”, 10 Ağustos 1945: 7.

The New York Times, “Nazis Smash, Loot and Burn Jewish Shops and Temples until Goebbels Calls Halt”, 11 Kasım 1938: 1.

The New York Times, “Reich Embassy Aide in Paris Shot to Avenge Expulsions by the Nazis”, 8 Kasım 1938: 1-4.

The Times, “Mass Attacks on Jews in Germany”, 10 Kasım 1938: 1.

Ulus, “Berlin’de Sükun Yeniden Kuruldu”, 12 Kasım 1938: 8.

van Dijk, L. (1988). *Der Attentäter: Herschel Grynszpan und die Vorgänge um die “Kristallnacht”*. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch.

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

TÜRK KAMU YÖNETİMİNİN DEĞİŞİM SÜRECİNE ULUSLARARASI KURULUŞLARIN ETKİSİ

**The Impact of International Organizations on the Change Process of
Turkish Public Administration**

Araştırma Makalesi • Research Article

Prof. Dr. Mehmet AKİF ÖZER
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
mehmet.ozer@hbv.edu.tr

0000-0003-2220-2271

Dr. Serpil YILDIRIM
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
serpilakis@gmail.com

0000-0001-7593-4666

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 11.08.2023

Atıf/Citation

Özer, M.A., Yıldırım, S. (2023). Türk Kamu Yönetiminin Değişim Sürecine Uluslararası Kuruluşların Etkisi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 161-206.

Kamu Yönetimi Enstitüsü

Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Bilindiği gibi küreselleşme; ekonomik, siyasal ve sosyal yapıları dolayısıyla da kamu yönetim yapılarını derinden etkileyen bir süreçtir. Kamu yönetimleri, yaşadıkları bu değişim ve dönüşüm süreçlerinde taşıdıkları sorumluluklarından dolayı kendi özgün yapılarını korumak zorundadırlar. Ancak bir yandan da küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği yeni üretim tarzları, örgütlenme şekilleri ve yeni yönetim modelleri gibi yeni yaklaşımları da bünyelerine katmak durumunda kalmışlardır. Özellikle neoliberal politikaların etkisiyle bir işletme mantığında çalışması beklenen kamu yönetimleri, bu yeni süreçte etkinlik ve verimliliği merkeze almış ve kendi yönetsel yapılarını bu çerçevede yeniden yapılandırmışlardır. Son yıllarda yoğun küreselleşme süreci, ülkelerin kurumsal yapılarını ve toplumla olan ilişkilerini değiştirmiş, toplum ve devlete ilişkin bir faaliyet alanı olarak kamu yönetim yapıları da bu süreçten kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Kamu harcamalarının bütçe üzerine getirdiği yük ve bütçe açıklarının mali sitemde yol açtığı sıkıntılar, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim ve toplumsal talepler karşısında kamu kesiminin performansının yetersiz kalması, âdeta kamu yönetimlerini ciddi bir değişim ve dönüşüm sürecine girmeye zorlamıştır. Küreselleşme ile birlikte ulusal kamu yönetimlerinin büyüklüğü ve kapsamında da değişme olmuş ve devlet küçültülerek kamu politikalarının oluşturulması ve piyasanın korunması gibi süreçlerde görev almıştır. Küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan bu yeni kamu yönetimi model ve uygulamaları gelişmiş ülkelerden başlayarak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri de kapsamına alan geniş bir çerçevede önemli sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Bu çalışmada söz konusu kapsamda Türk kamu yönetiminin değişim süreci incelenmekte ve sürece küreselleşmenin aktörleri olarak uluslararası kuruluşların etkisi tartışılmaktadır. Bu amaçla öncelikle küreselleşme sürecinde kamu yönetiminin değişim ve dönüşüm süreci ele alınmaya çalışılmıştır. Sonrasında devletin yaşadığı bu dönüşüme koşut olarak Türk kamu yönetiminde yaşanan dönüşüm ihtiyacı incelenmiştir. Türk kamu yönetiminde yaşanan değişimin yönü siyasal ve yönetsel süreçler değerlendirilerek aktarılmaya çalışılmıştır. Ardından Türk kamu yönetimi üzerinde etkili olan uluslararası kuruluşlar, Türk kamu yönetiminin uluslararası sistemle nasıl ve ne yönde bütünleştiğinin değerlendirilmesi amacıyla incelenmiş ve küreselleşmenin lokomotifi olarak değerlendirilen bu kuruluşların

* Bu makale Hacı Bayram Veli Ün. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.'da Prof. Dr. M. Akif ÖZER danışmanlığında, Serpil YILDIRIM tarafından hazırlanan ve başarıyla savunulan “Küreselleşme ve Ulus-Devlet İlişkisinin Türk Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkisi” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

sadece Türk kamu yönetimini değil küresel ölçekte dünya yönetim sistemlerini de nasıl dönüştürdükleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma, metodolojik olarak nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüştür. Ağırlıklı olarak doküman analizi ve literatür taraması kullanılmış, konuya ilişkin kitaplar, makaleler, derleme çalışmalar, tezler gibi internet kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu kaynaklardan elde edilen veriler içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kamu Yönetimi, Değişim, Uluslararası Kuruluşlar, Dünya Bankası

Abstract

As it is known, globalization is a process that deeply affects economic, political and social structures and therefore public administration structures. Public administrations have to preserve their original structures due to the responsibilities they bear in these change and transformation processes. However, on the other hand, they had to incorporate new approaches such as new production styles, organizational forms and new management models brought about by the globalization process. Especially with the effect of neoliberal policies, public administrations, which are expected to work in a business logic, have focused on efficiency and productivity in this new process and have restructured their administrative structures within this framework. In recent years, the intense globalization process has changed the institutional structures of countries and their relations with the society, and public administration structures as an area of activity related to society and the state have been inevitably affected by this process. The burden of public expenditures on the budget and the problems caused by the budget deficits in the financial system, the rapid change in information and communication technologies and the inadequacy of the performance of the public sector in the face of social demands forced the public administrations to enter a serious change and transformation process. Along with globalization, the size and scope of national public administrations have also changed and the state has taken part in processes such as creating public policies and protecting the market by downsizing. These new public administration models and practices, which emerged with the effect of globalization, started to produce important results in a wide framework, starting from developed countries and including developing countries such as Turkey. In this study, the change process of Turkish public administration is examined in this context and the impact of international organizations as actors of globalization is discussed. For this purpose, first of all, the change and transformation process of public administration in the globalization process has been tried to be discussed. Afterwards, in parallel with this transformation of the state, the need for transformation in Turkish public administration was

examined. The direction of the change in Turkish public administration has been tried to be conveyed by evaluating the political and administrative processes. Then, the international organizations that are influential on the Turkish public administration were examined in order to evaluate how and in what way the Turkish public administration was integrated with the international system, and it was tried to understand how these organizations, which are considered as the locomotive of globalization, transformed not only the Turkish public administration but also the world administration systems on a global scale.

The study was carried out methodologically with the qualitative research method. Mainly document analysis and literature review were used, and internet resources related to the subject such as books, articles, compilation studies and theses were used. The data obtained from these sources were evaluated by making content analysis.

Key Words: Globalization, Public Administration, Change, International Organizations, World Bank

Giriş

Literatürde sanayi toplumundan bilgi toplumuna, fordist üretimden esnek üretime, ulus-devletten küreselleşmiş dünyaya ve modernist düşünceden postmodernist düşünceye geçiş, kamu yönetimi alanında yaşanan değişimin temel süreçleri olarak değerlendirilmektedir (Acar, 2016: 148). Esasen kamu yönetimindeki bu değişim, tarihsel süreçteki değişimler göz önüne alındığında daha çok Sanayi Devrimi'yle ilişkilendirilmektedir. Zira günümüz kamu yönetimi düşüncesinin Sanayi Devrimi'yle şekillendiği kabul edilmekte (Aksoy, 2016: 31) ve bu ilişki tarihsel-sosyolojik çalışmalarda tarım toplumu, sanayi toplumu bilgi toplumu sıralamasıyla aktarılmaktadır. Ayrıca küresel düzeyde yaşanan değişimler, uluslararası aktörlerin kamu yönetimi üzerindeki baskıları, yönetimde etkinlik ve verimlilik

arayışları, katılımcı, hesap verebilir ve demokratik yönetim yapılarına duyulan ihtiyaç kamu yönetiminde değişim taleplerini artırmıştır (Acar, 2016: 148).

Bununla birlikte kamu hizmetlerinin kaliteli ve şeffaf bir biçimde sunulmasına yönelik istek ve beklentilerin artması, demokrasi ve vatandaşın yönetime katılma taleplerinin gündeme gelmesi gibi nedenler de kamu yönetiminde değişimi zorunlu kılmıştır. Sanayi Devrimi'nin konjonktürel yapısı içinde gelişen katı, hiyerarşik, merkeziyetçi, yasal-ussal ilkelerine bağlı olarak biçimlenmiş olan Weberyen bürokrasi ise gelişen bilgi toplumu ve küresel ölçekte yaşanan dinamizm karşısında kendisine yeni açılımlar geliştirmiştir. Bu süreçte Geleneksel Kamu Yönetimi yoğun bir eleştiriye maruz kalırken Yeni Kamu Yönetimi kendine önemli bir yer edinmiştir (Gökçe ve Turan, 2008: 176-177).

Bu süreçte bürokratik ve hiyerarşik yapılar etkin bir kontrol mekanizması sunsa da örgütsel etkinliği sağlayamadığı, belirsizlikleri önlemekle birlikte iş akışını ağırlaştırdığı, işte standartlaşmayı sağlasa da yeniliklere kapalı olduğu için eleştirilmiştir. Ayrıca kamu hizmetlerinin sunulmasına ilişkin en iyi tek yol düşüncesinin sorunlu olması ve bürokratik modelin demokratik olmaması ve teknik etkinliği sağlamaktan uzak olması gibi nedenlerle de bürokratik modelin eleştirilmesine neden olmuştur (Acar, 2016: 147).

Kamu yönetiminde değişimin bir başka nedeni ise küreselleşme ve neoliberal politikaların gelişmesidir. Özellikle 1850-1920 yılları arasında yaşanan yoğun serbest ticaretle hızlanan küreselleşme süreci

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla zayıflasa da 1970’li yıllardaki krizlerden sonra tekrar hız kazanmış, 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle hızlı bir yükselişe geçmiş, 2000’li yıllarda ise doruğa ulaşmıştır. Son küreselleşme dalgasının hâkim söylemi olan neoliberal politikalar ise başta siyasal ve yönetsel alan olmak üzere hemen hemen her alanda etkili olmuş ve kamu yönetiminde değişim sürecine damgasını vurmuştur. Bu süreçte üretim odaklı fordist anlayıştan tüketim odaklı post-fordist anlayışa geçilmiştir. Bu geçiş sürecinde kalkınmacı sosyal devletin özel kesimdeki temel dayanağı olan fordist üretim ve örgütlenme modeli yeni süreçte kitlesel norm ve standartlar yerine farklılaşmanın, yalınlığın ve esnekliğin hâkim olduğu bir üretim sürecine dönüşmüştür (Acar, 2016: 148-149).

Kamu yönetiminin değişimin nedenlerinden bir diğeri, sosyal refah devletinin dönüşümüdür. Sosyal refah devleti, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelen bir yönetim modeli olarak savaş sonrasında ekonomik dengenin sağlanmasında Keynesyen ekonomi politikalarının uygulanması ile devletin düzenleyici ve ekonomide etkin rolünü ön gören bir yönetim modeli olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal refah devleti modelinde devlet müdahaleci nitelikteki politikalarla doğrudan yatırım yaptığı gibi özel sektöre de arka çıkmıştır. Keynesci ekonomi politikalarının uygulandığı sosyal refah devletinde üretim modeli olarak fordist üretim benimsenmiştir. Dolayısıyla fordist üretim tarzının etkisiyle artan kitlesel üretimin devamlılığını sağlamak için iç pazarın genişletilmesi gerekmiş olup

sistemin devamı için sosyal devlet uygulamaları bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

“Piyasa başarısızlıkları” olarak adlandırılan bu durum aynı zamanda devletin iktisadi varlık gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Piyasanın başarısız olduğu durumlarda kamu sektörüne iktisadi anlamda bazı görevler düşmektedir. Devlet, piyasanın başarısız olduğu durumlarda sadece düzenleyici ve denetleyici görevler üstlenmez aynı zamanda bir üretici olarak da piyasaya girer. Bu süreçte devlet çeşitli kamu örgütleri ve KİT’ler kurarak kamu personelini istihdam eder ve kaynak ve bütçeyi yönetir (Demir ve Gür-Türkdoğan, 2019: 69). Nitekim sosyal refah devleti de bu işlevi gerçekleştirmiştir.

1. Türk Kamu Yönetiminde Değişimin Yönü

Kamu yönetimi devletin örgütsel yapısı, amacı ve niteliğine paralel olarak bir gelişim gösterir. Nitekim gelinen noktada Türk kamu yönetiminin de dünya örneği ile paralel bir gelişim sürecinde olduğu ve günümüz yapılanmasında küreselleşme ve neoliberal politikalar çerçevesinde bir değişim yaşadığı görülmektedir. Türk kamu yönetiminde değişimin önemli nedenlerinden biri dünya genelinde olduğu üzere yönetim teorisinde modern yapıdan postmodern yapıya geçilmesidir. Postmodern toplumda merkezîyetçi bürokratik yönetim yapısının zayıflaması nedeniyle önemi azalacak olan kamu yönetiminin, yalnızca devlet tarafından yönlendirilmesi eleştirisiyle karşılanmaktadır. Bunun yerine kamu yönetiminin, kamu ve özel kesim örgütleri, STK’lar, uluslararası örgütler ve siyasal erki kullanan yapılar

arasında dinamik ve karşılıklı etkileşim süreci içinde yürütülmesi gerektiği savunulmaktadır.

Endüstri toplumundan post-endüstri toplumuna geçişle birlikte klasik bürokrasi anlayışı postbürokratik bir nitelik kazanmıştır. Bu dönüşüm sürecinde bürokrasinin otoriteye dayanan sıkı kontrol sistemi, hiyerarşik örgütlenme şekli, inisiyatif almayı reddeden ve belli kurallar çerçevesinde çalışan yönetsel yapısı ile merkezî yönetimin yerel yönetimler üzerindeki hâkimiyeti daha esnek yapıları işaret eden postbürokrasiye doğru evrilmiştir.

20. yüzyıla gelindiğinde bilim ve teknolojideki ilerlemeler, enformasyon, iletişim alanındaki gelişmeler, sanayi toplumunun yasal-ussal bürokrasisini aşındırmış ve bu yapılanmaların yerini sonuç odaklı, esnek, yalın ve şeffaf örgütlenmeler almıştır (İrdem, 2019: 199). Bu süreçten Türk kamu yönetimi de kendine düşen payı almıştır.

1.1. Kamu Yönetiminden Kamu İşletmeciliğine

Yukarıda ana hatları ortaya konan kamu yönetiminde değişimin en önemli nedenlerinden birisi, kamu yönetiminin kamu işletmeciliği felsefesiyle yönetilmesi gerektiğine ilişkin görüşün yaygınlık kazanmasıdır. Kamu işletmeciliği yaklaşımı 1980'lerde yükselen özelleştirme, esneklik, yerelleşme gibi küresel süreçlerle birlikte gelişmiştir (Acar, 2016: 151).

Küreselleşme ve neoliberal politikaların bir sonucu olarak gelişen kamu işletmeciliği yaklaşımı, devletin görev alanının daraltılması ve kamu kuruluşlarının piyasa anlayışıyla işletilmesi

gerektiğini ileri sürer. Bu bağlamda kamu işletmeciliği yaklaşımı devletin esneklik, kârlılık, verimlilik, etkenlik ve rekabetçilik gibi piyasa koşullarına duyarlı işletmecilik anlayışı ile yönetilmesi gerektiğini savunur.

Günümüzde hemen her gün onlarca yönetim tekniği üretilmektedir. Özel sektör uyguladığı bu tekniklerle başarıya ulaşırken, kamu sektörü özel kesimin yakaladığı bu başarıyı gösterememiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan refah devleti uygulamaları bürokrasinin hantallaşmasına ve işlevsiz kalmasına neden olmuştur. Bu durum halkta memnuniyetsizlik yaratmış ve nihayetinde 1973 sonrasında yaşanan devlet krizinden sonra kamu yönetiminin rol ve etkinliğinin artırılması için Yeni-Sağ politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1979'da İngiltere'de Muhafazakâr Partiyle başlayan bu sistem kamu sorunlarının çözümünde özelleştirme uygulamalarına öncelik vermiştir.

Ancak ilerleyen süreçte özelleştirmenin kamuda verimliliği artırmanın ideal bir yolu olmadığı anlaşılmıştır. Bu gelişmelerin üzerine kamu kurumlarının mülkiyetini değiştirmek yerine onların yönetim tekniklerini değiştirmenin daha işlevsel olacağı değerlendirilmiş ve böylece kamu işletmeciliği yaklaşımına geçilmiştir (Ateş, 2011: 184-185).

Kamu işletmeciliği yaklaşımı her ne kadar Batılı ülkelerde uygulanıp gelişse de farklı ülkelerde de farklı uygulamalarla ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Yeni Kamu İşletmeciliği kavramının kamu yönetimine çerçeve bir özellik sunduğu söylenebilir. 1991 yılında

İngiliz akademisyen Christopher Hood'un adını koyduğu bu yaklaşım; profesyonel yöneticilik, açıkça belirlenmiş performans ölçütleri, çıktılar üzerine dikkat ve kontrol, büyük bir rekabet ortamına kayış, özel sektör yönetim tekniklerinin kamu yönetimine uygulanması ve kaynak kullanımında disiplin ve tutarlılık (Ateş, 2011: 187-188) gibi ilkeleri savunmaktadır.

Böylece kamu yönetiminde işletmecilik yöntem ve tekniklerinin kullanılarak kamu yönetiminin temel amaçlarından olan etkinlik ve verimliliğin sağlanabileceği değerlendirilmiştir.

1.2. Tek Merkezlilikten Çok Merkezliliğe

Kamu yönetimde tek merkezli hiyerarşik bürokratik örgütlenmenin hâkim olduğu piramit devlet yerine, ağ devlet modeline vurgu yapan ve devlet piyasa ve sivil toplumun ortak bir paydada bulunduğu yönetim modeli olarak yönetişim yaklaşımının benimsenmesi de kamu yönetiminde değişimin bir başka nedenidir (Acar, 2016: 152).

Günümüzde yurttaş kavramının içeriği değişmektedir. Merkezî ve ulusal bir yapının içinde yurttaş olmakla yerel ve özel bir topluluğun üyesi olmak şüphesiz aynı şeyler değildir. Günümüzde yaşanan küresel değişimlere bağlı olarak bireyin sorumlulukları da değişmekte ve evrensel ilişkiler içinde yerel bağlılık ve sorumluluklar da yeniden tanımlanmaktadır. Bu bağlamda pasif bireylerden oluşan toplum yerine, eylemde bulunma kapasitesine sahip bireylerden oluşan bir

toplum daha çok tercih edilmekte ve bu bireyler devlet tarafından desteklenerek kamu yönetiminde yönetimin bir parçası olmaktadır.

Hiyerarşik olarak üst kademe yönetimlerin kararlarıyla yönetilme yerine otonom ve çok sayıda aktörün katılımıyla gerçekleşen yönetişim aktörlerin kendi aralarında uyumu ve koordinasyonunu da gerektirmektedir. Yönetişim farklılıkların kendilerini ifade etmelerine imkân veren bir platformdur. Ancak farklılıklarını kendini ifade edebilmesi için uygun ortamın yaratılması ve farklılıkların birbirini kabul etmesi gerekmektedir. Bu kapsamda henüz gelişim aşamasında olan yönetişimin başarısının toplumun ihtiyaçlarıyla aktörlerin kapasitelerinin uyumuna bağlı olduğunu (Tekeli, 2012: 668-670) belirtmek gerekmektedir. Sonuç itibarıyla yönetişim, günümüz küreselleşmesinde bürokrasinin etkin bir aracı olarak kabul edilmektedir.

1.3. Ulusal Yapılanmadan Ulus Aşırı Yapılanmaya

Devletin ulusal yapıdan uluslararası bir sisteme yönelmesi, temelde 1970’lerde yoğunluk kazanmıştır. Bu yönelim, devlet ve sermayenin birbirini belirleyen iki farklı toplumsal örgütlenme biçimi olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu görüşe göre sermayenin “yersiz yurtsuzlaşması” devletin kapitalist çıkarlara tabi kılınmasını gerektirir. Yani uluslararasılaşma devleti bir anlamda tamamen kapitalist kılmaktadır. Oysa uluslararasılaşmadan önce devlet kapitalist bir devletten daha fazlasıdır. Ancak sermayenin uluslararasılaşmasıyla devlet kapitalizme doğru bir kırılma yaşamıştır. Bu ise devleti küresel

kapitalist çıkarların salt bir aracına dönüştürmüştür (Bonefeld, 2008:63).

Bu kapsamda ulus-devleti “neredeysi ekonomik bir birim” olarak görenler de vardır. Bu bakış açısıyla devletin ve kamu yönetiminin uluslararasılaşması yine 1970’li yıllarda popülarite kazanan çok ulusu şirketler aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Çok uluslu şirketler bu yıllarda bir “büyüme endüstrisi” gibi ele alınmış ve hukuk ve vergilendirme gibi konular bu şirketler esas alınarak belirlenmeye çalışılmıştır (Bonefeld, 2008:64).

Kuşkusuz uluslararası sermayenin yükselişi, kamu yönetiminin uluslararası bir nitelik kazanmasında temel bir rol oynamıştır. Uluslararası ticaretle gelişen ilişkiler sermayenin büyüyüp genişlemesi ile daha derinleşmiş ve ulusal ölçekli yüzeysel yapılar uluslararası nitelikli derin ve karmaşık bir ağ haline gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ulus ötesi nüfuz ve entegrasyon hızlanmış, küresel ekonomiyi yönlendiren dev şirketler belli bir ülkenin şirketi olmaktan çıkarak ulus ötesi sermayeyi temsil etmeye başlamışlardır. Bu süreçte ulus ötesi sermayenin büyümesi ve ulus ötesi sermayeye bağlı kuruluşların yayılması, yabancı kaynaklı yatırımlarda olağanüstü bir artışa neden olmuştur.

Bu artışla birlikte sınır ötesi birleşme ve satın almalardaki genişleme, şirketler arasındaki karşılıklı yatırımlardaki hızlı büyüme, ulus ötesi zirve ve işbirliklerinin artması, borsa hisse senedi gibi finansal faaliyetlerin yayılması ve geniş küresel dış kaynak

kullanımının yaygınlaşması (Robinson, 2017:171) gibi uluslararası faaliyetler kamu yönetiminin doğal olarak uluslararası sisteme eklenmesini gerektirmiştir.

Sonuç olarak ulus ötesi şirketler arasındaki bu rekabete rağmen ekonomik gücün böylesine olağanüstü yoğunlaşması ulus-devletler ve siyasi yapılar üzerinde muazzam bir baskı yaratmaktadır. Bu anlamda sermaye hegemonik bir güç olarak işlemekte ve yerel devletleri giderek artan bir şekilde kendisiyle bütünleştirmektedir. Ayrıca sermaye yine bu gücün etkisiyle üretimin genel yönü ve karakteri üzerinde dünya çapında etkide bulunmakta ve küresel kapitalist toplumun sosyal, politik, kültürel karakterini değiştirmektedir. Hatta ulus ötesi sermayenin ulusal, yerli ve millî sermaye üzerindeki etkisi o kadar güçlüdür ki ulusal temelli küçük ölçekli sermaye varlığını sürdürebilmek için çeşitli mekanizmalar aracılığıyla ulus ötesi sermayeye bağlanmaya çalışır (Robinson, 2017). Tüm bu süreçler de devletin işletim sistemi olan kamu yönetimi aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu, aynı zamanda kamu yönetiminin uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından da yapılandırıldığı anlamına gelmektedir.

1.4. Klasik Yönetimden Dijital Yönetime

Günümüzde bilgi teknolojilerinin hayatın hemen her alanını temelden değiştirdiği görüşü yaygın kabul görmektedir. Günümüzde sanayi sonrası toplumlar için dönüşümün dili bilgi teknolojileridir. O kadar ki bu teknolojiler bireylerin hayatını etkilediği gibi toplumsal ve siyasal sistemler üzerinde de etkilidirler. 1980'lerin sonundan yüzyılın

başına kadar geçen süre, bilgi teknolojilerinin altın çağı olarak değerlendirilmektedir.

Teknolojiyi her türlü organizasyonda etkin bir şekilde kullanma anlayışının benimsendiği günümüz çağı ise, bilgi teknolojilerinin gelişimi ve toplumsal, siyasal, ekonomik hayata etkileri bakımından durağan bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Danziger ve Andersen 2002: 1-3).

Kamu yönetimi alanında da bilgi teknolojilerinin giderek yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. AB raporlarına göre kamu kuruluşlarının yönetiminde bilgi teknolojileri basit ofis kullanımından çok çeşitli ve karmaşık uygulamalara kadar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Dijital iletişim, tümleşik süreçler, karmaşık veri paylaşım sistemleri, coğrafi bilgi sistemleri, web tabanlı sistemler, otomasyon sistemleri, veri ambarları, veri işleme sistemleri, internet ve mobil teknolojiler, kamu yönetiminin bilgi teknolojilerinin kullanımına ilişkin örneklerindendir (Danziger ve Andersen 2002: 3). Bu teknolojilerin etkin ve yaygın kullanımı ise vatandaş ve yönetim arasındaki ilişkinin desteklenmesi bakımından önemlidir.

Günümüzde bilgi ve teknolojiyi kullanmayan bir kamu yönetimini hayal etmek neredeyse imkânsızdır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı toplumda dijital bilginin kullanımını yaygınlaştırdığı gibi; daha verimli, şeffaf, etkili bir kamu yönetimine de imkân tanımaktadır. Bu eğilimlerin bir sonucu olarak hesap verebilirlik ve katılım mekanizmaları da işlemeye başlamaktadır. Bu açıdan dijital

yönetim kamu yönetiminde inovasyon, ortak yönetim, şeffaflık ve kamu değeri yaratmanın önemli bir aracı olarak işlev görmektedir.

Bugün çeşitli mobil uygulamalar, veri sistemleri, sosyal medya, teknik ve organizasyonel sistemler ve daha fazlasını ifade edecek şekilde kamu yönetiminin içine gömülü olan bu teknolojiler; yeni liderlik tarzlarının oluşturulması, yeni karar verme süreçlerinin geliştirilmesi, yeni vatandaşlık kavramları, yeni yönetim süreçleri gibi birçok alanda yeni açılımlar yaratmaya da elverişli yapılardır.

Günümüzde kamu yönetiminde dijital teknolojilerin kullanımı, verimlilik ve etkinliği artırdığı gibi temsil, katılım, demokrasi, hesap verebilirlik, şeffaflık, saydamlık ve katılım gibi değerlerin de gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Gil-Garcia vd., 2018: 46).

Dijital bilgi teknolojilerinin kamu yönetimleri için taşıdığı bu potansiyele karşın günümüzde kamu yönetimi alanında kullanılan dijital teknolojilerin aşırı maliyetli, yetersiz ve standartların altında teknolojiler olduğu da görülmektedir. Bu durum kamu yönetiminin dijital çağda hızlı gelişen standartlara ayak uyduramaması demektir. Bu da kamu yönetimini özel kesimin gerisinde bırakmakta ve kamu hizmetlerinin sunumunda önemli bir sorun yaratmaktadır (Clarke, 2020:1).

Öte yandan kamu yönetimin yaşadığı bu sorunun, kamu yönetimi reformlarının yükselişe geçtiği 1980 ve 1990'lı yıllarda birçok devletin bilgi teknolojilerinin işlevlerini büyük ölçüde özel sektöre devretmesinin ve kendisinin uzun yıllar teknolojiye uzak bir şekilde çalışmasının bir sonucu olarak geliştiği (Clarke, 2020:1) ileri

sürülmektedir. Konuyla ilgili bir başka sorun da bu yüksek teknolojilerin kullanımına ilişkindir. Zira bahsi geçen teknolojilerin kullanımı nitelikli personel sorununu gündeme getirmektedir. Sonuç olarak bir dönüşüm sürecini ifade eden teknoloji tabanlı yönetim; personel, alt yapı, güvenlik, bilgiye erişim, bilginin muhafazası, teknoloji transferi gibi birçok konunun etrafıca değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

1.5. Bürokrasiden Postbürokrasiye

Kamu yönetiminde değişimin yaşandığı alanlardan biri de örgütsel yapılarda yaşanan dönüşümdür. Bilindiği üzere geleneksel kamu yönetimi modernizmin yönetim anlayışı olan bürokratik örgütlenmeleri esas almaktadır. Weber'in bürokratik örgütlenme tezi modernizmin en büyük başarılarından birisidir. Merkezden yönetim, hiyerarşi, kurallara bağlılık, bilimsellik, nesnellik, dikey örgütlenme, uzmanlaşma ve gayrişahsilik gibi ilkeler modern bürokratik örgütlerin genel özellikleridir (Yıldırım 2009: 704).

Birçok disiplinin çalışma alanını kapsayan bürokrasi oldukça zengin bir tanımlama çeşitliliğine sahiptir. Bürokrasi kavramı Türkçe literatürde sıklıkla dört farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlar kısaca; bir hastalık (pejoratif anlamı), idare (kamu mal ve hizmetlerini üreten bürolar), bir örgütlenme biçimi (Weberyen, modern bürokrasi) ve kararları uygulayan uzman çalışanlar grubu (memurlar) şeklinde sınıflandırılabilir. Bürokrasi kavramı tanımlandığı tarihsel dönemlerin

özelliklerini taşıyabildiği gibi tanımlayan yazarların değer yargıları ve ideolojileri de tanım üzerinde etkili olabilmektedir.

Bu bağlamda kimi bakış açılarına göre bürokrasi en üstün ve etkin bir örgütlenme yönetim ve üretim biçimi iken, kimilerine göre hantallığın, israfın beceriksizliğin sebebi olarak görülmektedir. Yine bazı tanımlarda eşitlik ve adaleti sağlamada kestirme bir yol iken bazı kuramcılara göre egemen sınıfların toplumu sömürme aracıdır (Öztaş, 2019: 1).

Bu süreçte postbürokratik bir örgütlenme modeli olarak “adhokrasi” en çok kabul gören bir örgütlenme modeli olarak ortaya çıkmıştır (Altan, 2019: 109). Adhokrasi; değişim hızında yaşanan artış, yoğunlaşan rekabet, işletmeciliğin küreselleşmesi, teknolojik değişim, işgücü yapısının değişmesi, stratejik kaynaklarda yetersizlik, kararsız pazar koşulları ve sivil toplum örgütlerinin artan talepleri gibi nedenlerle özellikle küreselleşme sürecinde postbürokratik bir yaklaşım olarak bürokratik yönetimin yerine önerilmektedir.

İnsan kaynaklarına önem vermesi, otoritenin arka planda olması, soyut kurallar içermemesi, hiyerarşik yapı barındırmaması, dinamik bir yapı ve açık bir sistem mantığı taşıması ve etkileşim halindeki unsurları içermesi adhokrasinin bürokrasiye bir çözüm önerisi olmasını sağlayan temel özellikleridir (Altan, 2019: 117-123).

Bürokrasiden postbürokratik sisteme geçişin nedenlerinden biri de 1970’li yıllardan sonra yoğun bir gelişim gösteren postmodern süreçtir. Postmodern söylem modern yönetim düşüncesini ve bürokratik örgüt yapısını derinden etkilemiştir (Yıldırım 2009: 704).

Evrenselliğin karşısında durarak farklılıkları, çoğulculuğu, çeşitliliği, öngörülemezliği savunmuş ve böylelikle bu felsefik bakış açısı; merkeziyetçilikten uzaklaşılması, âdem-i merkeziyetçi yönetimlerin geliştirilmesi, hiyerarşik bir örgütlenme yerine ad-hoc yapıların oluşturulması, esnek, yalın ve yatay örgütlenmelerin kurulması, sözleşmelere dayalı görev esaslı yaklaşımın benimsenmesi, uzmanlığın stratejik bir güç olarak değerlendirilmesi ve vatandaş katılımı ve demokrasinin benimsendiği çok merkezli yönetim yapılarının desteklenmesi şeklinde yönetim alanına da yansımıştır.

2. Türk Kamu Yönetiminin Değişiminde Uluslararası Kuruluşların Etkisi

Bilindiği gibi 1980’lerde tüm dünyayı saran küreselleşme dalgası, ABD ve İngiltere’nin öncülük ettiği serbestleşme ve özelleştirme hareketleriyle hız kazanarak “serbest piyasa” ideolojisine bürünmüş ve dünya ekonomilerinde “liberalleşme” olarak kendini göstermiştir. Bu süreçte SSCB’nin dağılmasıyla merkezinde ABD’nin olduğu tek kutuplu dünya düzenine geçilmiş ve piyasaların serbestleştirilmesi için bütün engellerin kaldırılması gerekmiştir. İşte bu süreçte etkinliklerini artıran Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, küreselleşme sürecine yön verdikleri gibi getirdikleri kamu işletmeciliği, yönetim özelleştirme, esnek yönetim gibi yeni yaklaşımlarla ulusal yapıları da derinden etkilemişlerdir. Bu kuruluşlar, dünya genelinde olduğu gibi Türk Kamu yönetiminde de

ekonomik, siyasal ve yönetsel değişimin araçları olarak işlev görmüşlerdir.

2.1. İstikrar Politikaları: Uluslararası Para Fonu

1944 yılında uluslararası para sisteminin esaslarının belirlendiği Bretton Woods anlaşması gereğince kurulan IMF ve Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkeler için vazgeçilmez finansman kaynağı olmuştur. Özellikle gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler, karşılaştıkları darboğazdan dolayı bu iki kuruma kuruluş yıllarından itibaren başvurmuşlardır (Öztürk 2006: 36). IMF'nin kuruluş amacı, uluslararası ticaretteki aksamaları ortadan kaldırmak amacıyla üye ülkelerin beklenmedik ve öngörülemeyen likidite sorunlarını çözmek ve ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaştıkları ülkelere, bu sorunları aşabilmeleri için krediler açmaktır (Acar, 2016: 152). Bu kapsamda IMF, uluslararası parasal işbirliğini temin etmek, uluslararası ticaretin dengeli bir biçimde büyümesini sağlamak, kur istikrarını korumak ve ödemeler dengesi zorlukları yaşayan üyelere kaynak temin etmek gibi amaçları taşımaktadır (Çiçek ve Coşkun, 2019: 539).

Koşulluluk (Conditionally) ilkesi IMF programlarının en önemli özelliklerindedir. Bu ilkeye göre IMF, verdiği krediler karşılığında, ulusal ekonomi politikalarının yerine, kendisinin öngördüğü politikaların izlenmesini ve serbest piyasanın kurumsallaştırılmasını talep etmektedir (Kutun, 2007: 119). Bu kapsamda IMF ekonomik istikrarsızlık çeken ülkelere iç talebin kısılması, döviz kurunun aşırı değerlendirilmemesi, ekonominin dışa

açılması, yasal kurumsal serbestleşme, özelleştirme, alt yapı yatırımlarının artırılması gibi konularda politika önerilerinde bulunmaktadır (Dinç ve Nesil, 2015: 65).

Türkiye'nin IMF ile ilişkileri 11 Mart 1947'de Türkiye'nin IMF ye üye olmasıyla başlamıştır. Türkiye 1990 yılından itibaren sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı ülke statüsündedir. IMF ile Türkiye arasında şimdiye kadar 19 anlaşma yapılmıştır. Türkiye söz konusu anlaşmalardan önce de Fondan destek almıştır. İlk Stand-by anlaşması 01 Ocak 1961 tarihinde yapılmıştır. Bu dönem, Türkiye'nin ekonomik istikrar aradığı ve planlı döneme geçtiği yıllardır. Nitekim Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963 yılında yürürlüğe girmiş ve aynı dönemde AB ile Ankara Anlaşması imzalanmıştır.

1971-1978 yılları arasında IMF ile herhangi bir anlaşma imzalanmamıştır. Ancak 1970'li yıllardaki petrol krizinin Türkiye'yi de etkilemesi ve başlangıçta yüksek işçi dövizî girişleri ile yapılan ödemelerin yetersiz kalması sonucunda Türkiye 1977 yılı ortalarında Cumhuriyet tarihinin en önemli dış ödeme kriziyle karşı karşıya kalmıştır (Dinç ve Nesil, 2015: 66). 1979 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşması ile Türkiye serbest piyasa mekanizmasının uygulanmasına ilişkin politikalara işlerlik kazandırmış ve IMF'nin ortaya koyduğu yapısal düzenleme koşullarını kabul etmiştir.

24 Ocak Kararları'nın uygulandığı 1980–1988 yılları arası dönem ise ticari liberalizasyonun ve mal ve hizmet ticaretindeki serbestleşmenin yerleştirilmeye çalışıldığı dönemdir. 1989 sonrası

süreç sermayenin serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırmasına ilişkin düzenlemeleri içermektedir. 1990’ların sonu ve devamındaki yıllarda ise Türkiye’nin IMF ile ilişkileri “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programı kapsamında alınan önlemlerle devam etmektedir (Kutun, 2007: 119-121). Sonuç olarak IMF ile ilişkilerde küreselleşme sürecinde ekonomik büyümenin ve etkin rekabetin sadece piyasa mekanizması ile gerçekleştirilebileceği savunulmakta ve kamu yönetiminin de bu mekanizma ile uyumlu olacak şekilde yapılandırılması öngörülmektedir.

2.2. Yapısal Uyum Politikaları: Dünya Bankası

IMF’yle birlikte 1944 yılında Bretton Woods anlaşmasıyla kurulan Dünya Bankası İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin yeniden yapılanmalarına ve kalkınmalarına yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Dünya Bankası’nın kuruluş amacı, savaşta yıkıma uğramış veya az gelişmiş üye ülkelere uzun vadeli (35-50 yıllık) krediler sağlayarak gelişmiş ülkelerin mali olanaklarını gelişme yolundaki ülkelere kanalize etmek ve dünya genelinde yaşam kalitesini yükselerek fakirliği azaltmaktır (Öztürk, 2006: 36).

Türkiye, Dünya Bankası’na 1947 yılında üye olmuştur. Dünya Bankası üyeliği her ülkeye açıktır ancak Dünya Bankası’na üye olmak için öncelikle IMF’ye üye olmak gerekmektedir. Dünya Bankası, üye ülkelerle ilişkisini kamu kesimi üzerinden kurar. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi kurum sadece üye ülke hükümetine veya hükümet garantisi altında bir kamu kurumuna borç verebilir. İkincisi ise kurumun çalışmalarını yürütmek için ihtiyaç duyduğu bilgi ve

belgelerin çoğu kamu kurumlarının elinde bulunmaktadır. Üye ülkeler de kurumla ilişkilerini Hazine, Merkez Bankası gibi üst düzey kurumlar aracılığıyla yürütürler.

Dünya Bankası'na üye olan ülkelerin “üye olma amaçları” gelişmişlik düzeylerine göre farklılaşmaktadır. Az gelişmiş ülkeler, kalkınmaları için ihtiyaç duydukları finansman desteğinin sağlanması amacıyla üye olurken gelişmiş ülkeler hem Dünya Bankası yönetiminde sahip oldukları oy güçleri aracılığıyla dünya politikasında belirleyici olmayı hem de kurumun finansmanının sağladığı yatırım projelerinin uygulanmasında kendi şirketlerinin iş almasını amaçladıkları için üye olmaktadırlar (Öztürk, 2006: 44).

1970'lerde yaşanan ekonomik kriz, Dünya Bankası ile IMF'yi birbirine yaklaştırmış ve bu iki kurum arasındaki ayırım belirsizleşmeye başlamıştır (Acar, 2016: 153). Özellikle 1980'lerden sonra IMF döviz kurlarının istikrarlı hale gelmesini kolaylaştırmak ve ülkelerin kendilerini finansal dalgalanmalara karşı korumalarına yardım etmek yerine önceliği sermaye akışı ve spekülâtif kâr arayışı önündeki engelleri kaldırmaya vermiştir. Dünya Bankası ise yoksul yerel halkın ekonomilerini geliştirmelerine yönelik yatırımları kolaylaştıracak yerde IMF'nin bir aracına dönüşmüştür (Göngen, 2013: 127).

Oysa başlangıçta IMF para ve maliye politikaları aracılığıyla makroekonomik istikrarın korunmasını, Dünya Bankası ise yoksulluğun azaltılması gibi toplumsal amaçları taşımaktaydı. Ancak 1980'li yıllardan sonra Dünya Bankası yol, baraj, ulaşım gibi projelere

kredi vermektten öteye geçerek yapısal uyum kredileri adı altında mali alanın da ötesinde eğitim sağlık, ulaşım, turizm gibi alanların da neoliberal politikalar çerçevesinde işlemleri gerektiğini belirtmiştir (Acar, 2016: 153; Dinç ve Nesil, 2015: 66; Göngen, 2013: 127). Bu kapsamda Türkiye’de 24 Ocak kararlarıyla başlayan süreçle birlikte her alanda ekonomik serbestleşme öngörülerek yapısal uyum reformları aracılığıyla dünya ile bütünleşme sürecine girilmiştir.

Küreselleşme sürecinde yapısal uyum programlarının hayata geçirilmesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme sürecine uyum sağlayabilmeleri açısından önemlidir. Türk kamu yönetiminde yeniden yapılandırma sürecine 1979 Stand-by anlaşması ve Dünya Bankası ile imzalan 1984 yılına kadar süren 5 ayrı yapısal uyum kredisi ile başlanmıştır.

Bu anlaşmalar KİT’lerin tasfiyesi, enerji sektöründe özelleştirme, mali sermayenin küresel ilişkilerinin düzenlenmesi, tarım sektöründe gübre tohum ilaç makine gibi girdilerde devlet tekelinin karılması vb. şeklindedir. 2000’li yıllara gelindiğinde ise Dünya Bankası “devlet reformu”nu düzenlemeye yönelik Türkiye’ye verilen en yüksek tutarlı kredi olma özelliğini taşıyan 2002 tarihli “Program Amaçlı Mali ve Kamu Yönetimi Uyarlama Kredisi’ni açmıştır.

Kredinin önemli bir kısmı merkezî yönetim, hukuk, adalet, kamu yönetişimi gibi konularda yapılacak reformlara; kalan kısmı ise kamu yönetiminin örgütlenmesi ve kamu personel rejimi reformuna ilişkin çalışmalara ayrılmıştır. Sonuç olarak Dünya Bankası devletler ve devlet politikaları üzerine yoğunlaşmış (Kutun, 2007: 123) ve

böylelikle neoliberal politikaların devlet tarafından da desteklenmesi sağlanmıştır.

2.3. Düzenleyici Etki: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), 1947-1960 yılları arasında faaliyette bulunan Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilatı (OEEC)'nin yerine kurulmuş olan uluslararası bir kuruluştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yıkıma uğrayan Batı Avrupa ekonomilerinin onarımı amacıyla ABD tarafından yapılan Marshall yardımlarının dağıtımına yardımcı olmak üzere kurulan OEEC'nin zamanla Batı Avrupa'nın güçlenmesiyle işlevsiz hale gelmesi sonucunda 14 Aralık 1960 tarihinde Paris Sözleşmesi'yle kurulan OECD, resmî faaliyetlerine 30 Eylül 1961 tarihinde başlamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022b; OECD, 2022).

OECD'nin, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 20 kurucu üyesi bulunmaktadır. Bugün itibarıyla OECD'nin 38 üyesi vardır. Ancak OECD kendisine üye olmayan ülkelerle de çalışmaktadır (OECD, 2022).

OECD'nin çalışma alanı; gıda, çevre, göç, biyoteknoloji, tarım, hayvancılık, ticaret, ekonomi, eğitim, sağlık, yönetim, enerji, maliye, yatırım, teknoloji, işgücü, sanayi gibi birçok sektörü kapsamaktadır. Bu kapsamda dünya ekonomisinin yaklaşık dörtte üçünü üreten ülkelerin forumu olarak OECD (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022b) hükümetlere esnek, kapsayıcı ve sürdürülebilir büyümeyi destekleyen politikalar

konusunda tavsiyelerde bulunarak dünya çapında daha fazla refah sağlamayı amaçlamaktadır. Yine OECD G7 ve G20 ile yakın işbirliği halinde çalışarak kanıta dayalı politika analizi ve tavsiyeler, standartlar ve küresel politika ağları aracılığıyla reformların ve küresel zorluklara yönelik çok taraflı çözümlerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır (OECD, 2022).

OECD'nin bünyesinde olup Türk kamu yönetiminin çeşitli kuruluşlar aracılığıyla işbirliği geliştirdiği uluslararası kurumlar bulunmaktadır. Bu kapsamda Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) ve Nükleer Enerji Ajansı (NEA) OECD bünyesinde yer alan iki önemli kuruluştur. Ülkemiz, 1974 yılında kurulan UEA'nın kurucu üyesidir.

Üye ülkelere petrol stoku bulundurma zorunluluğu getiren bu kuruluşun amacı petrol piyasasında yer alabilecek krizlere karşı hazırlıklı olmak ve üye ülkeler arasındaki dayanışmayı artırarak enerji güvenliğini sağlamaktır. NEA ise üye ülkelerin nükleer enerji üretimlerinin barışçı amaçlarla geliştirilmesini amaçlamakta ve nükleer alanda üye ülkelere verilen kararların uyumlaştırılmasına çalışmaktadır.

Yine OECD'nin bünyesinde faaliyet gösteren İşçi Sendikaları Danışma Komitesi (TUAC) ve İşveren ve Sanayi Danışma Komitesi (BIAC) iş ve işveren çevreleri ile OECD arasında eşgüdümü sağlamak amacıyla kurulmuş komitelerdir. Ülkemizden Türk-İş TUAC'a, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) da BIAC'a üyedir (T.C. Dışişleri

Bakanlığı, 2022b). Bu kuruluşlar ilgili sektörde Türk kamu yönetiminin gelişmesi üzerinde etkilidirler.

OECD uluslararası bir kurum olmasına karşın yürüttüğü politikalarla ulusal kamu yönetimlerini dünya standartları ile uyumlaştırıcı bir etkiye sahiptir (Kutun, 2007: 130-131). Bu kapsamda OECD'nin uluslararası alanda bazı düzenleyici inisiyatifler aldığı görülmektedir. “Uluslararası Ticari İşlemlerde Rüşvetin Önlenmesi”, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı başta olmak üzere uluslararası örgütsel suçların ve bunlardan kaynaklanan gelirlerin önlenmesi için “Kara Para Aklanmasının Önlenmesi Mali Eylem Grubu” ve ulusal ve uluslararası şirketlerin yönetimine yönelik geliştirilen “kurumsal yönetim ilkeleri” bu çalışmalardan bir kaçıdır. OECD sahip olduğu geniş görev alanının getirdiği tecrübe ve birikimle ilgili alanda önemli bir bilgi merkezi ve forum olma işlevine sahiptir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022b; OECD, 2022). Bu nedenle OECD'nin, görev alanı çerçevesinde yürüttüğü her politika ve geliştirdiği her düzenleme ulusal kamu politikalarını etkileyip dönüştürerek ilgili alanda uluslararası bir standardın oluşmasını sağlamaktadır.

Günümüzde küreselleşmenin de getirdiği rekabet ortamında sürdürülebilirlik hem kamu hem özel sektör işletmelerinin en temel sorunudur. Bu kapsamda “kurumsal yönetim” bütün ülkelerin temel sorundur. Esasen 1930'lardan itibaren önem kazanan bu kavrama ilişkin dünya çapında en kapsamlı çalışmayı OECD yapmıştır. Öte yandan kurumsal yönetim alanında yapılan çalışmalar tek bir kurumsal

yönetim ilkesi modelinin olamayacağını göstermektedir. Bu ilkeler ülke şartlarına göre değişmektedir.

Bu ortaya çıkan ilke ve kurallar içerisinde en yaygın olarak destek bulan ve uygulanan ilkeler ise OECD tarafından 1999 yılında hazırlanan ve 2004 yılında revize edilen ilkelere aittir. Bu ilkeler kısaca; hissedarların hakları, hissedarların adil muamele görmesi, kurumsal yönetimde doğrudan çıkar sahiplerinin rolü, kamuoyuna açıklama yapma ve şeffaflık ve yönetim kurulunun sorumlulukları şeklinde beş başlık altında sınıflandırılabilir (Onbulak, 2017: 114-115). Bu ilkeler ülke düzenlemelerine referans olmaları bakımından önemlidir. Bu kapsamda OECD'nin Kamu Yönetimi Komisyonu (PUMA), devlet ve kamu yönetiminin piyasa odaklı işlemesi gerektiğini savunarak hesap verebilirlik, şeffaflık, yeterlilik ve etkinlik, sorumluluk, yetki devri, uzak görüşlülük ve yasaların üstünlüğü ilkelerini öne sürmektedir.

Sonuç olarak değerlendirildiğinde OECD neoliberal felsefenin tüm dünyada hâkim olabilmesi için teorik arka planın yaygınlaştırılmasına çalışan bir kurumdur. Bu çerçevede OECD ve PUMA liberal ekonomik yapılanmanın sağlanabilmesi için (Acar, 2016: 154) devlet ve kamu yönetimi örgütlenmesinin minimal devlet yapılanmasına elverecek şekilde olması gerektiğini savunurlar.

2.4. Ticari Bütünleşme: Dünya Ticaret Örgütü

Dünya ticareti ve yatırımlar sistemi çok taraflı anlaşmalara ilk kez İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra konu olmuştur (Kıyan ve Yüksel, 2011: 26) Bu dönemde Bretton Woods anlaşmaları savaş sonrası uluslararası ekonomik düzene damgasını vurmuştur. IMF, Dünya

Bankası ve GATT ise savaş ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlayan kurumsal yapılar olmuştur (Göngen, 2013: 128). GATT uluslararası ticareti haklar ve sorumluluklar açısından düzenleyen bir anlaşmadır. Çoğunluğu Güney ülkelerinden oluşan 23 ülkenin 1947 de imzaladığı bir anlaşma ile kurulmuş ve 1 Ocak 1948 de yürürlüğe girmiştir. GATT'ın kuruluş amacı; gümrük vergilerini, tarife dışı engelleri ve tercihli anlaşmaları azaltarak, uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak ve uluslararası ticareti kolaylaştırmaktır (Orhan ve Güllü, 2008: 215).

GATT dünya mal ticaretine hukuki bir çerçeve kazandırmıştır. Ancak GATT'ın imzalanmasından sonraki süreçte çok taraflı ticaret anlaşmaları, mal ticaretinden hizmetler, fikrî ve sınaî mülkiyet hakları ve yatırımcı hakları alanına doğru genişlemeye başlamıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1986'dan 1993'e kadar geçen sürede Uruguay müzakereleri yürütülmüş ve 15 Nisan 1995'de Fas'ın Marakeş kentinde imzalanan ve 1 Ocak 1995'te yürürlüğe giren anlaşma ile Dünya Ticaret örgütü (DTÖ) kurulmuştur (Göngen, 2013: 128; Kıyan ve Yüksel, 2011: 26).

GATT 123 üyesiyle birlikte DTÖ'ye dönüşmüş (Orhan ve Güllü, 2008: 215) ve Türkiye de DTÖ'ye kurulur kurulmaz üye olmuştur (Kıyan ve Yüksel, 2011: 40). Bugün itibarıyla DTÖ'nün 164 üyesi bulunmaktadır (WTO, 2022: 1). Karşılıklı mutabakat esasına göre çalışan DTÖ'de en küçük ülkenin dahi millî çıkarları söz konusu

olduğunda sistemi bloke etme hakkı bulunmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022a: 1).

DTÖ'nün kurulması GATT'ı ortadan kaldırmamıştır. Aksine güncellenerek kurucu bir anlaşma olarak varlığını sürdürmüştür. DTÖ ile birlikte, GATT eliyle mal ticareti, GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) eliyle hizmet ticareti, TRIPS (Ticaretle İlişkili Fikri Mülkiyet Hakları) eliyle de fikrî mülkiyet ticareti kapsamlı bir hukuksal çerçeveye oturtulmuştur (Kıyan ve Yüksel, 2011: 40).

Bugün, DTÖ tarafından yürütülen çalışmaların çoğunluğu Uruguay müzakerelerine dayanmaktadır (Göngen, 2013: 129; Kıyan ve Yüksel, 2011: 26; Orhan ve Güllü, 2008: 215). Uruguay raundunda alınan tarım, sınai ürünler, dokuma giyim sektörü ve entelektüel alanlara ilişkin kararlar dünya ticaretini serbestleştirmekten çok çevre ülkelerin kazançlarını ortadan kaldırmaya yönelik olmuştur (Wallach ve Sforza, 2002: 2). Şöyle ki tarım ürünlerine getirilen ihracata yönelik destek indirimiyle az gelişmiş bir ülkenin ürettiği yerli bir üründe %40'a varan bir gümrük vergisi indiriminden yararlanması mümkündür, ancak az gelişmiş ülkelerin aksine gelişmiş ülkeler sahip oldukları biyoteknoloji ile her türlü çevre koşullarına dayanıklı bir tarımsal gıda ürünü üretebilmektedir. Bu da ekonomisi tarıma dayalı olan az gelişmiş ülkelerin pazarda rekabet edebilme gücünü azaltmaktadır. Dolayısıyla az gelişmiş ülkeler bu teknolojiye yoksun oldukları için gümrük vergisi indirimine tabii olsalar bile üretimin kalitesini etkileyen bu teknolojik farktan dolayı pazar dışı kalabilmektedirler (Göngen, 2013: 129).

DTÖ 2001 yılında kalkınma için Doha Programını kabul etmiş ve bu tarihten itibaren yeni müzakereleri gündemine almıştır (Orhan ve Güllü, 2008: 215). DTÖ'nün işleyişine ilişkin bir eleştiri de onun uluslararası ölçekte bir merkezileşmeye yol açtığı yönündedir (Wallach ve Sforza, 2002: 2). Bu görüşün savunucuları özellikle ekonomik ve ticari alanda kritik karar alma mekanizmalarının DTÖ gibi uluslar üstü bir kuruluşa verilmesinin yerelde devleti ciddi anlamda yetkisizleştireceğine vurgu yapılmaktadır (Brodie, 2004: 1; Wallach ve Sforza, 2002: 3). Sonuç olarak küresel ölçekte yoksulluğu azaltmak, eşitlik ve refahı artırmak, savaş sonrası yıkımın etkilerini ortadan kaldırmak ve bu amaçla piyasa ekonomisi sistemine geçişi hızlandırmak için oluşturulan IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi kuruluşların başlangıçtaki amaçlarına ulaştıklarını söylemek güçtür (Göngen, 2013: 132; Orhan ve Güllü, 2008: 223).

Bu durum ancak gelişmiş merkez kuzey ülkelerinin geri kalmış çevre güney ülkelere pazarlarını açmaları ve onların ürettikleri pamuk, şeker gibi tarımsal yerel ürünlerine sübvansiyonlarını kaldırmaları ile mümkün olabilir. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi gibi uluslararası örgütlerin yeniden yapılandırılması da bu sürecin iyileştirilmesinde etkili olacaktır. Dünya Bankası'nda kararların %45'inin en zengin yedi ülke, IMF'deki kararların %45'inin dünyadaki beş büyük ekonomi tarafından alınmasına karşın Afrika'da açlık tehlikesi yaşayan 20'nin üzerindeki ülkenin bu kararların alınmasındaki %1'lik paya sahip olması (Orhan ve Güllü, 2008: 222-223), bu

kurumların savunmakta olduğu küresel ölçekte yoksulluğun azaltılması, eşitlik ve refahın sağlanması (Acar, 2016: 153; Dinç ve Nesil, 2015: 66; Göngen, 2013: 127; OECD, 2022: 1; Orhan ve Güllü, 2008: 222; Öztürk, 2006: 36) hedefine neden ulaşamadığı hakkında bir bilgi vermektedir.

2.5. Siyasal, Ekonomik ve Yönetimsel Bütünleşme: Avrupa Birliği

Küresel ve bölgesel dinamiklerin Türk kamu yönetimine olan etkisi değerlendirildiğinde Avrupa Birliği (AB)'nin Türk kamu yönetimi üzerinde özellikle önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim AB ile ilişkiler Türk kamu yönetiminde yeniden yapılanmanın kaynağını oluşturduğu gibi Türk kamu yönetiminin küreselleşme çabalarına da bir yanıt oluşturmaktadır.

Tarihsel gelişim olarak AB; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya barışının tekrar tehlikeye düşmesini önlemek amacıyla savaş sanayinin hammaddesini oluşturan kömür ve çelik üretiminin kontrolünün uluslararası bir kuruluşa devredilmesini öngören Paris Anlaşması'yla Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg devletlerinin katılımıyla 1951 yılında “Avrupa Kömür Çelik Topluluğu” olarak kurulmuştur. Aynı ülkeler 1957 yılında Roma Anlaşması'yla Avrupa Atomik Enerji Topluluğu'yla Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurmuşlardır. AET çatısı altında birleşen bu üç kuruluş Avrupa'da tek bir pazar kurmayı ve sınırsız tek bir Avrupa yaratmayı amaçlamıştır (Ökmen ve Canan, 2009: 140-141).

Topluluk, üye ülkeler genelinde ekonomik faaliyetlerin uyumlu ve dengeli gelişiminin sağlanması, çevreye saygılı bir şekilde sürdürülebilir bir kalkınmanın ve enflasyonsuz bir büyümenin gerçekleştirilmesi, istihdam ve sosyal kalkınmanın teşvik edilerek yüksek derecede ekonomik performansın sağlanması ile üye devletler arasında koruma yaşam standardının yükseltilmesi ve ekonomik ve sosyal açıdan uyum ve dayanışmanın sağlanması gibi ilkeleri hedeflemiştir (Moss, 1996: 19).

Türkiye AET'ye kayıtlı olmak için 31 Temmuz 1959 tarihinde başvuruda bulunmuş bu başvuru 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'yla üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık rejimi çerçevesinde kabul edilmiştir. Temelde “ekonomik alan” yaratmayı amaçlayan bu anlaşma malların, hizmetlerin, sermayenin, işçilerin, hizmetlerin ve kişilerin ortak bir rekabet düzeni çerçevesinde serbestçe dolaşabileceği bir alan yaratmayı; bunun yanında tarım, ulaştırma, rekabet, vergilendirme, mevzuat ve ekonomi politikalarının uyumlaştırılması gibi konularda düzenlemeler geliştirmeyi içermiştir. Bu süreç, Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerin artırılarak, ekonomik ve siyasi bütünleşmeye giden bir süreç olarak düşünülmüştür.

1 Ocak 1973 tarihinde AET ile Katma Protokol imzalanmış ve bu protokolle Türkiye ile AET arasında gümrük birliğine geçilmesine ilişkin hususlar düzenlenmiştir. Katma Protokol Ankara Anlaşması'na paralel olmakla birlikte daha kapsayıcı ve ayrıntılı düzenlemeler

içermektedir. Türkiye'nin 14 Nisan 1987 de tam üyelik başvurusuna ise Komisyonun 18 Aralık 1989 tarihli cevabında Türkiye'nin üyelik ehliyetini taşıdığı ancak Birliğin öncelikle kendi içinde bir bütünleşme sürecini tamamlaması gerektiği belirtilerek bu sürede Türkiye'nin de AB ile gümrük birliği sürecini tamamlaması gerektiği vurgulanmıştır. 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde ise Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak kabul edilmesi Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir açılım yaratmıştır.

08 Mart 2001'de Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum sağlaması için yapılması gerekenlerin sıralandığı Katılım Ortaklığı Belgesi kabul edilmiştir. Bu belge Türkiye -AB ilişkilerini anlamak bakımından Ankara Anlaşmasıyla beraber temel nitelikteki iki metinden biridir. Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesini amaçlayan bir ulusal programı 19 Mart 2001 tarihinde kabul etmiştir. Bu programa göre Türkiye'de insan hakları ve temel özgürlükler alanında hukuki, idari ve siyasi reformlar yapılmış, düşünce ve ifade özgürlüğünün genişletilmesi vb. konularda önemli reformlar gerçekleştirilmiştir (Ökmen ve Canan, 2009: 142).

Ayrıca Türkiye-AB ilişkilerinde Ekim 2005'te katılım müzakerelerinin açılması, Türkiye'nin yerine getirmesi gereken kısa ve orta vade önceliklerini belirleyen Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi'nin Ocak 2006'da kabul edilmesi, Ekim 2006'da katılım sürecinin ilk aşaması olan müktesebatın incelemesinin tamamlanması (Bulut, 2011: 102) süreçleri önemli birer tarihsel eşik oluşturmuştur.

Avrupa Birliğinin kamu yönetimi ile ilgili getirdiği temel çerçeve incelendiğinde ise bazı noktaların öne çıktığı görülmektedir. Bu noktada 1986 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi önemli bir anlaşmadır. Bu anlaşma ile “ulusal sınırların olmadığı bir ortam” anlayışıyla “adalet ve içişlerinde işbirliği” yaklaşımı benimsenmiştir. 1993 tarihli Maastricht Antlaşmasıyla üye ülkelerin siyasi sosyal ve ekonomik yönden bütünleştirilmesi, amaçlanmıştır. Bu anlaşmayla “adalet ve içişlerinde işbirliği” anlayışına ek olarak “ortak dış ve güvenlik politikası” anlayışı benimsenmiştir (Ökmen ve Canan, 2009: 148). Temelde ekonomik hedefleri merkeze alan AB, Maastricht Antlaşmasıyla sosyal bir nitelik kazanmıştır (Moss, 1996: 19).

1995 tarihli Madrid Zirvesinde uygun bir yönetsel yapının gerekliliği vurgulanarak bu kriterlere uymayan ülkelerin AB’ye kabul edilmeyeceği kararlaştırılmıştır. 1997 tarihli Amsterdam Anlaşması ise AB’nin kurumsal yapısının etkili hale getirilmesi için özgürlük, güvenlik ve adalet alanlarının kurulmasını öngörmektedir (Ökmen ve Canan, 2009: 148-149). Tüm bu süreçler incelendiğinde bu anlaşmalarla getirilen düzenlemelerin kamu yönetiminin çerçevesini belirlediği öte yandan bu hedeflerin de ancak etkin bir kamu yönetimi ile gerçekleştirilebileceği görülmektedir.

AB’nin kamu yönetimi konusunda herhangi bir müktesebatı bulunmamaktadır. Dolayısıyla kamu yönetimi konusunda ülkelere belli bir model ya da yapı da sınımamaktadır (Acar ve Sevinç, 2011: 2. Ancak AB’nin savunduğu değer ve ilkeler üye ve aday ülkelerin kamu

yönetimlerine yön vermektedir. Nihayetinde her üye ülkenin bir yönetim sistemi vardır. Örneğin Fransa merkeziyetçi bir anlayışı benimserken İngiltere âdem-i merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Ancak üye ülkeler kamu yönetimlerindeki bu farklılıkları Birliğin ilke ve politikalarını benimsemek ve uygulamakla gidermektedirler. Yani bu süreçte önemli olan AB müktesebatının etkin ve verimli şekilde uygulanmasıdır (Ökmen ve Canan, 2009: 149).

Topluluk hukukunun üye ülkelerin anayasalarının üstünde yer aldığı hususu da dikkate alındığında, millî hükümetlerin AB Bakanlar Konseyinde oy çokluğuyla dahi alınan kararları uygulamak zorunda olmaları ulusal yapıların bölgesel bir yapı olan AB'ye ne derece tabi olduklarının anlaşılması bakımından önemlidir (Şahin, 2006: 202). Siyasal açıdan ise bu durum, egemenlik anlayışının kırıldığı yerleri göstermesi bakımından dikkate değerdir.

AB'nin kamu yönetimiyle ilgili düzenlemelerinden birisi de Avrupa Yönetiş Alanı yaklaşımıdır. Buna göre ulusal devletlerin kendi sınırları içinde aldıkları kararlar “ortak tanıma ilkesi” gereğince diğer üye ülkeler içerisinde de geçerlilik kazanmaktadır. Bu ilkeye göre bir devletin kendi ulusal sınırları içinde aldığı kararlar sadece kendi içerisinde değil ortak bir yönetiş alanda da resmîyet kazanmaktadır. Bu noktada kamu yönetimlerinin uyumlaştırılması temel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Zira üye ülkelerin birbirlerinin kurumlarına karşılıklı güven esasına göre işleyen AB sistemi, bu farklılıkların fazla olması durumunda siyasi ve idari açıdan önemli bir tehditle karşılaşacaktır (Acar ve Sevinç, 2011: 3).

Bu noktada uyumlaştırma faaliyetleri AB'nin entegrasyona dayalı politikalarının işlerlik kazanmasında (Ökmen ve Canan, 2009: 149) en önemli araçlarından birisidir. Bu bağlamda AB'nin aday ülkelerin özellikle genel idari kapasitelerinin geliştirilmesine destek sağlamak amacıyla geliştirilen SİGMA Programı (Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve Yönetimde İyileştirme Desteği) önemli bir yere sahiptir (Acar ve Sevinç, 2011: 3).

AB ve OECD'nin 1992 yılında başlatmış olduğu SİGMA Programı özellikle Merkezî ve Doğu Avrupa ülkelerinin kamu yönetimi sistemlerini demokratik, etik ve hukukun üstünlüğü ilkeleri ışığında desteklemek üzere geliştirilmiştir. SİGMA Programının 1998 tarihli "Avrupa Kamu Yönetiminin İlkeleri" isimli raporunda kamu yönetimi ile ilgili olarak güvenilirlik ve öngörülebilirlik, açıklık ve şeffaflık, hesap verebilirlik, etkinlik ve etkenlik ilkelerinin altı çizilmiştir (Ökmen ve Canan, 2009: 148-151).

1992 yılında faaliyete geçen SİGMA reform programlarının dizaynı ve uygulanması, dış denetim, mali kontrol, yasal çerçeve, kamu hizmetlerinin sunumu, politika yapım süreci, koordinasyon, işbirliği, yapısal politikalar gibi süreçleri içermektedir. Türkiye 2004 yılı itibarıyla SİGMA programını uygulamaya başlamıştır (Acar ve Sevinç, 2011: 1-3). Giderek daha komplike bir hale gelen sorunların üstesinden gelmek için 2001 yılında AB Komisyonu tarafından geliştirilen White Paper isimli programda da açıklık, katılımcılık, hesap verebilirlik, etkenlik, bütünlük, orantılılık ve yerellik ilkeleri vurgulanmış (Ökmen

ve Canan, 2009: 148-151) ve kamu yönelimlerinin halka daha yakın ve şeffaf olması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Şüphesiz AB tüm bu düzenlemeleri gerçekleştirebilmek için üye ve aday ülkelerde de belli bir yapı ve örgütsel bir düzlemeye ihtiyaç duyar. Bu yapı ve örgütlenme AB'ye uyum sürecinin hızlanması ve etkili yürütülmesi bakımından önemlidir. Bu kapsamda AB'nin Türk kamu yönetimi içindeki örgütlenmesi değerlendirildiğinde bu sürecin 2000 öncesine göre daha istikrarlı olduğu görülmektedir. Her bakanlıkta bir AB birimi bulunmakta ve bu bakanlıklar AB'ye uyum sürecinde aktif olarak rol almaktadırlar (Şener, 2010: 84).

AB ilişkileri bağlamında Türk kamu yönetiminin dönüşümüne etki eden faktörlerden birisi de Türkiye hakkında hazırlanan; yasama, yürütme ve yargı erkleri, sivil toplum, ekonomik sektörler ve birlik standartları temelinde değerlendirmeler içeren ilerleme raporlarıdır. Raporlar yönetim sistemini sadece yürütme erkiyle sınırlı tutmamakta yasama ve yargıya ilişkin süreçleri de içermektedir. Raporların genel sistematığına bakıldığında, siyasi kriterler açısından demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıklara saygı, azınlıkların korunması gibi konularda kurumsal garantiler ve idari kapasite tespitine yönelik değerlendirmeler ile uluslararası yükümlülüklerle bağlılık, üye devletlerle iyi komşuluk ilişkileri ve desteklenmesi gereken alanlar üzerinde durulduğu, ekonomik kriterler açısından ise işleyen bir piyasa ekonomisi, birlik içinde rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesi gibi konuların ele alındığı görülmektedir (Bulut, 2011: 91-104).

Türkiye için AB tarafından ilerleme raporu hazırlanması 15-16 Haziran 1998 tarihlerinde gerçekleştirilen Cardiff Zirvesi'nde kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'ye ilişkin ilk rapor 4 Kasım 1998 tarihinde hazırlanmıştır. Adaylık statüsünün kazanılması ve üyelik kararlarının alınmasında hayati bir öneme sahip olan bu raporlar Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanmaktadır. Bu raporlar aday ülkelerin katılım ortaklığı önceliklerine uyumunu sağlamada ve ulusal programları değerlendirmede temel referans kaynaklarıdır. Yine bu raporlar hukuki bağlayıcılığı olmasa da AB müktesebatının ulusal mevzuata aktarılması bakımından da önemlidir (Bulut, 2011: 103).

Türkiye hakkında hazırlanan ilerleme raporlarında Türk kamu yönetiminin merkeziyetçi, bürokratik ve toplumsal aktörlerle yeterince işbirliği geliştiremeyen yapısına değinilmekte ve kamu yönetimi reformlarının da büyük oranda bu çerçevede yapılması önerilmektedir (Bulut, 2011: 122).

Bu bağlamda ilerleme raporlarının sadece mevcut durumu belirlemeye yönelik bir kapasite tespitinin ötesinde, aday ülkelerin kamu yönetimlerini AB sistemiyle uyumlaştıran ve reformize eden bir nitelik taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sonuç olarak AB'ye üyelik konusunda Türkiye her ne kadar gelişmiş bir örüntü sergilese de bu kurumların etkililiği ve işlevselliğiyle ilgili birtakım sorunlar bulunmaktadır. Bu durum kurumsal mekanizmaların işletilebilmesi için siyasi bir inisiyatifin gerekli olduğunu (Şener, 2010: 84) ortaya koymaktadır.

Sonuç

Çalışmada genel olarak ele alındığı gibi kapitalist sistemin son aşaması olarak nitelendirilen küreselleşme; “uluslararasılaşma” olarak adlandırılan ekonomi, ticaret, yönetim ve siyaset süreçlerinin birbirine eklenmesi kapsamında kamu yönetimlerini etkilemektedir. Temel amacı serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak olan küreselleşme, bu amacını gerçekleştirebilmek için birçok açılıma gitmek zorunda kalmakta ve bu süreçte kamu yönetimlerini de değişime ve dönüşüme zorlamaktadır.

Öncelikle küreselleşme sürecinde kamu yönetiminde biçimsel ve hiyerarşik yapılar yerine katılımcı, stratejik, performans odaklı ve verimlilik üzerine inşa edilmiş örgüt yapılarına bırakmaktadır. Devletin ekonomik hayattan çekilmesi ve yönetimin işletmecilik esaslarına göre işlemesi gerektiği savunulmakta, kamu hizmetlerinin serbest piyasa koşullarında rekabetçi, girişimci ve demokratik yöntemlerle sunulması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Bu süreçte kamu yönetimlerinin uluslararasılaşması büyük önem kazanmıştır. Özellikle 1970’li yıllardan sonra kamu yönetimleri üzerinde etkili olan IMF, Dünya Bankası, DTÖ, GATT ve AB gibi uluslararası kuruluşlar ülkelerin küresel sisteme nasıl ekleneceklerine ilişkin düzenlemeleri yürütmüşlerdir. Bu kuruluşlar neoliberal politikaların uygulanmasına zemin hazırlayacak şekilde oluşturdukları düzenlemelerle ülkelerin kamu yönetimlerini küresel sisteme uyarlama sürecinde önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Türk kamu yönetimi üzerinde de etkili olan bu kuruluşların aynı kaynaktan beslenip aynı amaca hizmet etmesi bu kuruluşların ulusal yönetimlerce kabul edilebilirliğini artırmıştır. Öte yandan ulusal ekonomilerin dolayısıyla ulusal yönetimlerin küresel sistemle bütünleşmelerinin öncelikle bu sistemlere uyumla mümkün olması gerçeği de bu kuruluşların ulusal yapılar üzerinde etkili olmasını sağlamıştır. Kısa sürede de bu kuruluşların yönlendirdikleri yeni yaklaşımlar hızla yaygınlaşmıştır.

Özellikle kamu hizmetlerinin sunumunda etkinlik, ekonomiklik ve verimliliğin ölçüt olarak alındığı bu yeni yaklaşımların esas itibarıyla Türk kamu yönetimi üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasında küreselleşmenin açtığı alanda etkinliklerini artıran uluslararası kuruluşlar aracılığıyla bu yeni yaklaşımlar, kamu politikaları yapım ve uygulama süreçlerini âdeta derinden etkilemiştir. Bu süreçte dünya ölçeğinde kamu yönetimine yön veren ilkeler olarak devletin yeniden keşfi ve buna ilişkin on ilke (katalitik yönetim, toplum odaklı yönetim, rekabetçi yönetim, misyon odaklı yönetim, sonuç odaklı yönetim, müşteri odaklı yönetim, girişimci yönetim, gelecek odaklı yönetim, yerelleşmiş yönetim ve piyasa odaklı yönetim) yeni dönemde Türk kamu yönetiminin nasıl olması gerektiği ve hangi alanlara evrilmesi konusunda temel yol göstericiler olmuşlardır.

Kaynakça

Acar, A. ve Sevinç, İ. (2011). Avrupa Birliği Sigma (Support for Improvement in Governance and Management) Programı'nın Türk Kamu Yönetimine Yansımaları. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(2), 1-11.

Acar, E. (2016). Dünyada ve Türkiye'de İdareyi Değişime İten Nedenler. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Afro-Avrasya Özel Sayısı), 147-159.

Aksoy, A. (2016). Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 2(3), 31-37.

Altan, S. (2019). Değişen Yönetim Anlayışında Bürokrasiye Çözüm Önerisi: Adhokrasi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(87), 109-125.

Ateş, H. (2011). Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Hesapverebilirlik. B. Parlak (Edt.) içinde, Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar (2. b., s. 179-227). Bursa: Alfa Aktüel.

Bonefeld, W. (2008). Global Capital, National State, and the International. Critique, 36(1), 63-72.

Brodie, J. (2004). Introduction: Globalization and Citizenship Beyond the National State. Citizenship Studies, 8(4), 323-332.

Bulut, M. (2011). Türk Kamu Yönetiminin Dönüşümünde Etkili Bir Araç: Avrupa Birliği İlerleme Raporları. Sayıştay Dergisi, (82), 97-124.

Clarke, A. (2020). Digital Government Units: What are They, and What Do They Mean for Digital Era Public Management Renewal? *International Public Management Journal*, 23(3), 358-379.

Çiçek, U. ve Coşkun, S. (2019). IMF Politikalarının Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Başarısı (z)lıkları Üzerine Bir Değerlendirme. VI. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi, Antalya.

Danziger, J. N. ve Andersen, K. V. (2002). The Impacts of Information Technology on Public Administration: An Analysis of Empirical Research from of Public Administration, 25(5), 591-627.

Demir, M. ve Gür-Türkdoğan, T. (2019). Bürokrasinin İktisadi Gerekçesi: Piyasa Başarısızlıkları. N. Öztaş (Ed.), Bürokrasi içinde, (s. 69-79). Ankara: Nobel.

Dinç, A. ve Nesil, Ö. F. (2015). Uluslararası Para Fonu- Türkiye İlişkileri. Başarı Öğrenci Sempozyumu, Samsun.

Gil-Garcia, J. R., Dawes, S. S. ve Pardo, T. A. (2018). Digital Government and Public Management Research: Finding the Crossroads. *Public Management Review*, 20(5), 633-646.

Gökçe, O. ve Turan, E. (2008). Kamu Yönetiminin Dönüşümü ve Dönüşümün Temel Unsurları. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 175-200.

Göngen, M. A. (2013). Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Küreselleşmeyi Yöneten Üç Ana Kurum: IMF, Dünya Bankası,

Dünya Ticaret Örgütü. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (29), 117-134.

İrdem, İ. (2019). Postmodernizm ve Bürokrasi. N. Öztaş (Ed.), Bürokrasi içinde, (s. 193- 208). Ankara: Nobel.

Kıyan, Z. ve Yüksel, H. (2011). GATS ve Küreselleşen Kamu Hizmetleri: Türkiye ve Türk Telekom Örneği. Amme İdaresi Dergisi, 44(1), 25-49.

Kutun, M. (2007). Uluslararası Kuruluşların Türk Kamu Yönetiminde Yönetimsel Dönüşüme Etkileri. Toplum ve Demokrasi Dergisi, 1(1), 117-134.

Moss, P. (1996). Early Years in Europe: The Development of European Union Policy. International Journal of Early Years Education, 4(3), 19-30.

OECD (2022). <https://www.oecd.org/60-years/> [Erişim Tarihi: 24.08.2022]

Onbulak, E. (2017). Kurumsal Yönetim ve Türkiye Yansımaları. Journal of Social Policy Conferences (72), 101-126.

Orhan, O. Z. ve Güllü, İ. (2008). Dünya Ticaret Örgütünün Uluslararası Ticaretin Geliştirilmesi Yönündeki Çabaları ve İktisadi Kalkınma. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (25), 209-224.

Ökmen, M., ve Canan, K. (2009). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi. Yönetim ve Ekonomi: Celal

Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dergisi, 16(1), 139-171.

Öztaş, N. (2019). Bürokrasi Tanımları Derlemesi. N. Öztaş (Ed.), Bürokrasi içinde, (s. 1-7). Ankara: Nobel.

Öztürk, İ. (2006). Dünya Bankası Politikaları”. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 36-55.

Robinson, W. I. (2017). Debate on the New Global Capitalism: Transnational Capitalist Class, Transnational State Apparatuses and Global Crisis. International Critical Thought, 7(2), 171-189.

Şahin, K. (2006). Türkiye’de Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus-Devlete Bakış. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Şener, H. E. (2010). Türk Kamu Yönetiminde AB Örgütlenmesi: Yapı ve İşleyiş, H. E. Şener ve E. Esen (Edt.) içinde, Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinin Örgütlenmesi: Türkiye, Macaristan ve Polonya (s. 65-88). Ankara: Phoenix Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022a). Dünya Ticaret Örgütü Doha Bakanlar Toplantısı ve Sonrası. <https://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-doha-bakanlar-toplantisi-ve-sonrasi.tr.mfa> [Erişim Tarihi: 27.08.2022]

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022b). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı. <https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-teskilati.tr.mfa> [Erişim Tarihi: 23.08.2022]

Tekeli, İ. (2012). Yönetim Kavramı Yanısıra Yönetişim Kavramının Gelişmesinin Nedenleri Üzerine. B. Aykaç, Ş. Durgun ve H. Yayman (Ed.), Türkiye’de Kamu Yönetimi içinde, (2. b., s. 661-671). Ankara: Nobel.

Wallach, L. ve Sforza, M. (2002). DTÖ: Kimin Ticaret Örgütü, D. Aytaş (Çev.), Şirket Küreselleşmesine Direnmek İçin Nedenler içinde (s.1-11). İstanbul: Metis Yayınları.

WTO. (2022).

https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

[Erişim Tarihi: 27.08.2022]

Yıldırım, M. (2009). Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(2), 380-397.

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

FİNLANDIYA EĞİTİM SİSTEMİNDE SOSYAL BİLGİLERİN YERİ VE ÖNEMİ

**The place and importance of social studies education in the
Finnish education system**

Araştırma Makalesi • Research Article

Prof. Dr. Selçuk UYGUN

Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
selcukuygun@sdu.edu.tr

0000-0002-6808-2829

Baki ALTUNAL

Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi Doktora Öğrencisi
bakialtunal38@gmail.com

0000-0002-1420-0068

Özgür KARACABEY
Millî Eğitim Bakanlığı
okaracabey_38@hotmail.com

0009-0009-5743-6845

Mahmut Doğan ÖZMEN
Millî Eğitim Bakanlığı
mdozmen@gmail.com

0000-0001-7306-525X

Geliş Tarihi/Received: 17.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 05.12.2023

Atıf/Citation

Uygun, S., Altunal, B., Karacabey, Ö., Özmen, M. D. (2023). Finlandiya Eğitim Sisteminde Sosyal Bilgilerin Yeri ve Önemi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 207-239.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Sosyal bilgiler eğitimi modern dünyada ve kültürler arası ilişkilerin hızlandığı günümüzde önem kazanan dersler arasında yer almaktadır. Sosyal bilgiler eğitimi ile amaçlanan durum ise istenen tip vatandaş yetiştirmektir. Finlandiya eğitim sistemi gerek dünya genelinde eğitim hususundaki başarısı gerek uluslararası sınavlarda sergiledikleri başarıları sebebiyle dünya genelinde gıpta edilen ülkeler arasında yer almaktadır. Araştırmada Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler eğitiminin yeri ve önemi araştırılmıştır. Araştırmada nitel araştırma modellerinden durum çalışması ile yürütülmüştür. Araştırmaya Finlandiya’da özel bir öğretim kurumunda çalışan beş uzman gönüllülük esasına dayalı olarak katılmıştır. Veriler uzman görüşü alınarak yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Elde edilen veriler temalaştırılmış ve ortaya çıkan kategoriler çerçevesinde kodlanmıştır. Araştırmanın sonunca Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler eğitiminin önem verilen bir ders olduğu ve Finlandiya vatandaşı olan her bir bireyin etkin, haklarının bilincinde olan, iyi birer vatandaş yetiştirme amacıyla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finlandiya eğitim sistemi, sosyal bilgiler, vatandaş

Abstract

Social studies education is among the courses that have gained importance in the modern world and today, when intercultural relations are accelerating. The aim of social studies education is to raise the desired type of citizens. The Finnish education system is among the envied countries around the world due to its success in education worldwide and its success in international exams. In the study, the place and importance of social studies education in the Finnish education system was investigated. The research was conducted with a case study, one of the qualitative research models. Five experts working in a private educational institution in Finland participated in the research on a voluntary basis. The data was obtained through a semi-structured interview form by taking expert opinion. The data obtained were thematized and coded within the framework of the emerging categories. As a result of the research, it was concluded that social studies education is an important course in the Finnish education system and that each individual who is a Finnish citizen aims to raise good citizens who are active, aware of their rights.

Keywords: Finnish education system, social studies, citizen

Giriş

1.1. Finlandiya Eğitim Sisteminde Sosyal Bilgiler Dersi

İçinde yaşamımızı devam ettirdiğimiz toplumu daha doğru ve daha iyi anlamak, topluma uyumlu iyi bir vatandaş olabilmek ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimlere ayak uydurabilmek için sosyal bilimleri daha iyi anlamak ve sosyal bilimlerin doğasına uygun eğitim- öğretim sağlamak oldukça önemlidir (Akhan ve Şimşek, 2015). Bilindiği üzere sosyal bilimler, insan davranışlarını farklı yönlerden, nesnel bir yaklaşımla derinlemesine ele alan alanlardan meydana gelmektedir. Bu bakımdan sosyal bilimler, insanın insanla ve bunun yanında çevresiyle etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan bilgilerle insanı ve toplumsal yönlerini ispatlamak amacıyla meydana çıkmış olan bilimler topluluğudur (Barth ve Demirtaş, 1997). Sosyal bilgiler, sosyal bilim alanlarından meydana gelen içeriği kullanarak farklı konularla alakalı konularda gelecek zamanlarda vatandaşların sosyal konular hakkında daha iyi ve doğru düşünerek seçimler yapabilmelerine yardımcı olmaktadır (Savage, 1996). Tarihi süreç içerisinde eğitim felsefesi konularında çalışmalar yapan uzmanların, farklı görüşlere sahip olduğu gibi sosyal bilgiler alanında çalışmalar yapan eğitim uzmanlarının da sosyal bilgilerin aktarımı konusunda değişik fikirler ortaya koydukları görülmüştür (Doğanay, 2005). Sosyal bilgiler eğitiminin temel amacı, eğitimin verildiği ülkenin ruhuna uygun olan insan tipini yetiştirmektir. Bu durumda her ülkenin kendine has bir vatandaş yetiştirme tarzı ve istediği tip vatandaş profili vardır. Şöyle ki devletlerin eğitim sistemlerinin temeli yetiştirmeyi amaçladığı insan

modeline dayalı olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda devletler eğitim politikalarını ve bu politikalar kapsamında eğitim uygulamalarını ilerleyen zamanda yetiştirecekleri donanımlı bireylerin taşınmasını istedikleri niteliklere göre yapılandırmaktadır (Özerbaş ve Safi, 2022). Eğitim politikalarına yön veren ise ülkelerin siyasal sistemleriyle bağlantılı olarak izlenen eğitim felsefeleridir. Bu felsefelerden biri de ilerlemeciliktir. 20. yy başlarında pragmatist felsefe Amerika ve İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Pragmatist felsefeden etkilenen eğitim felsefesi ilerlemeciliktir. İlerlemecilik, modern dünya eğitim sistemine egemen olan bir eğitim yaklaşımıdır. Vatandaş yetiştirme eğitiminde de ilerlemeci eğitim yaklaşımı etkisini göstermektedir (Aydın, 2012). Türkiye de ilerlemeci eğitim felsefesine uygun olarak zaman zaman eğitim sistemini yapılandırmaktadır. Bunlardan birisi de 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren itibaren tedrici olarak Finlandiya’ya benzer bazı özellikleri de içinde barındıran yapılandırmacı yaklaşıma göre okul programlarını düzenlemiştir. Bunların içerisinde hayat bilgisi ve sosyal bilgiler dersleri de vardır (Uygun, Genc ve Damğa, 2006).”

Eğitimin amacı; öğrencilerin ahlaki ve insani değerlere sahip bireyler olarak yetişmelerini ve hayatları boyunca kullanacakları beceri ve bilgilere sahip olmalarını sağlamaktır. Eğitim topluma eşitlik ve medeniyet kavramlarını aktarmalı ve öğrencilere eğitimin şart olduğu, kendilerini hayatları boyunca geliştirmelerinin gerektiğinin bilincini aşılmalıdır. Eğitimin bir diğer amacı tüm ülkede fırsat eşitliğini sağlamaktır (Eurydice, 2011). Yapılan sınavlarda birinciliği elden

bırakmayan ve dünyada en başarılı eğitim sistemlerinden birine sahip olduğu kabul edilen Finlandiya (Søby, 2015) eğitim sisteminin temel prensiplerinden biri, bütün bireylerin yüksek kaliteli eğitim ve öğretim imkanlarına eşit olarak erişime sahip olmaları gerektiğidir (Ministry of Education and Culture [MEC], 2017). Finlandiya eğitim sisteminde ayrıcalıklı bir yere sahip olan yaşam boyu öğrenme, Fin eğitim sisteminin başarı kaynakları arasında yer alan başka bir faktördür. Yaşam boyu öğrenme anlayışında öğrenme kavram olarak, bilinçli yansıma, yeni bilgilerin işlenmesi olarak görülür. Bilgi ve düşünme bir arada harmanlanır. Öğrenci yaparak ve yaşayarak deneyim ve bilgiyi harmanlamanın avantajlarından yararlanarak öğrenir. Öğrenme durumları, bireylere uygun olarak düzenlenir. Öğrenme, bir bireyle ve grupla/diğeriyle etkileşim halinde gerçekleşmektedir. Farklı türden konuların dersler esnasında veya farklı öğrenme türleriyle birlikte öğrencinin yeni edindiği bilgiyi işleyip yansıtması, zaten sahip olduğu önceki bilgi aracılığıyla gerçekleşmektedir. Yaşam boyu öğrenme, eğitim hayatı boyunca devam eder ve bu eğitim süreci tamamlandıktan sonra hayatın akışı içinde de sürdürülür. Finlandiya eğitim sisteminin başarısının ana nedenleri arasında yer alan bir diğer unsur ise şüphesiz öğretmenlerdir. Finlandiya eğitim sisteminin içinde öğretmenin rolü sadece bilgi aktaran bir eğitimciden daha çok bir antrenör veya rehber olarak öğrenme- öğretme sürecini koordine etmektir (Rauhansalo ve Vytautas, 2017).

1. 2. Finlandiya Eğitim Sistemi ve Zorunlu Eğitim Süreci

Finlandiya eğitim sistemi; erken çocukluk eğitimi ve bakımı, okul öncesi eğitimi, zorunlu eğitim olan temel eğitim, lise eğitimini kapsayan ortaöğretim ve yükseköğretim olmak üzere dört temel öğretim kademesinden oluşmaktadır. Zorunlu eğitim ise 9 yıllık bir eğitim-öğretim süresinden meydana gelmektedir (NCEE, 2019). Sosyal anlamda ve bireylerin sosyalleşmesi anlamında gereken bütün faaliyetler Finlandiya eğitim sisteminin içeriğinde yer almaktadır. Zorunlu eğitim dönemindeki öğrenciler sağlık, yemek, bilgisayar ve yazıcı kullanımı, geziler gibi etkinliklerden ücretsiz olarak faydalanmaktadır (Malaty, 2006). Fırsat eşitliğinin ön planda tutulduğu Finlandiya’da okul öncesi eğitim ve yükseköğretim dâhil olmak üzere her seviyede ücretsiz eğitimin verildiği adil bir sistem sunulmaktadır (Legco, 2019). 2015 yılında ocak ayında çıkmış olan yasa ile birlikte okul öncesi eğitim de zorunlu hale gelmiştir ve 6 yaşına gelmiş tüm çocukları kapsamaktadır. Böylelikle zorunlu eğitim bir sene okul öncesi, 9 sene (6+3) kapsamlı okul ile birlikte 10 yıl olmuştur. Yani eğitim 6 yaşında başlar, 10 yıl sürer ve temel eğitim adı verilen tek yapı bir sistemde gerçekleştirilmektedir (MEC, 2017). Finlandiya okullarında vatandaşlık, toplum, politika, ekonomi ve hukuk gibi dersler sosyal bilgiler dersi çatısı altında ele alınır. Konunun adı – Fince, yhteiskuntaoppi ("toplumun incelenmesi") ve İsveççe’de samhällslära ("toplumun incelenmesi") - tüm okullarda aynıdır. İlkokuldan ortaokul ve liseye kadar olan sınıflarda sosyal bilgiler

dersinde yurttaşlık ve vatandaşlık eğitiminin en önemli bağlamıdır. Yurttaşlık becerileri maantieto (coğrafya) ve kotitalous (ev ekonomisi) gibi diğer konularda da ders verilir. Ancak bu dersler öğrenci konseylerinin etkinliklerinde öğrenilir (Mehtäläinen vd, 2017).

1. 3. Finlandiya Eğitim Sisteminde Sosyal Bilgiler Öğretim Programı

Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler öğretim programının belli başlı yapısal özellikleri vardır. Sosyal bilgiler öğretim programında her öğrencinin bilmesi gereken temel bilgiler bulunmaktadır. Ancak, bazen bu bilgilerin ne olduğu ve bu bilgileri kimin belirleyeceği tartışılabilir. Çekirdek bir program geliştirme teorisi olan müfredat, programda geliştirilecek temel bilgi ve becerilerin belirlenmesi anlamına gelmektedir. İstenen bilgi ve beceriler, tüm öğrencilere ve öğrencilerin fayda sağlayacağı biçimde en uygun ortamlarda verilir (Öncül, 2000). Sosyal Bilgiler müfredatının hazırlanmış olması bu yaklaşım doğrultusunda öğrencilerin edindikleri bilgileri başkalarına aktarabilmelerini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Problem çözmek ve karar vermek bu dersin daha başarılı olmasını sağlamıştır (Önal ve Kaya, 2006). Finlandiya Milli Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği talimatlar doğrultusunda Sosyal Bilgiler dersi veren öğretmenler, kurslar kendi ders kitaplarını ve eğitim araçlarını belirleme ve bağımsız olarak karar verme hakkına sahiptir. Diğer branş öğretmenleri gibi eğitim yöntemleridir (Erginer, 2006). Finlandiyalı yetkililer eğitimde başarının sırrının nasıl olduğu sorusuna cevap vermenin faydalı olduğunu belirtiyor Frassinelli'ye (2006) göre

Fin eğitim sisteminde başarıyı sağlayan “öğretmenler, öğretmenler ve yine öğretmenler.” Finlandiya eğitim anlayışında eğitim işini yürüten okullara ve diğer kurumlara eşit şekilde maddi ödeme yapılmaktadır. Eğitim ve öğretimin eşit şekilde ülke genelinde uygulanması yoluyla tüm ülke sınırları içerisinde eşit olarak maddi desteğin dağıtılmasına dikkat edilmektedir ve bu durum kanunlarla sağlam temellere oturtulmuştur (Demirel, 2000).

Finlandiya’da hem tarih hem de sosyal bilgiler temel eğitimin zorunlu okul dersleridir. Onlarca yıl bu derslerle ilgili esnek bir tabiat koalisyonu kurulmuştur. Bu dersler Haziran 2014’te tarih ve sosyal bilgiler olarak adlandırılıyordu ve ortak bir müfredata sahipti her birinin içeriği entegre durumda değildi. Temel Ulusal Müfredatta Eğitim (NCCBE, 2004), farklı iki konuya ayrıldı ve öğrenci başarıları her birinde bağımsız olarak değerlendirilmeye başlandı. Ancak her iki konu da kural olarak hâlâ tarihi ana ve sosyal meslekleri olarak alan aynı öğretmenler tarafından öğretilmektedir. Bu dersler yan konu olarak birbirine bağımlıdır. Tarih ve sosyal bilimleri ayırma kararı bu derslerin farklı doğalarına dayalıdır ve her ikisi de farklı akademik disiplinlere dayanmaktadır. Ayrımın temelinde yatan neden budur. Bu ayırıştırma aynı zamanda sosyal bilgiler eğitiminin statüsünü iyileştirmeye yönelik bir girişim olarak da yorumlanabilir. Çünkü politikacılar vatandaşlık eğitimini teşvik etmeye çalışmaktaydı ve gençlerin siyasetle ve toplumsal meselelerle daha fazla ilgilenmelerini istemekteydiler. Ancak ortak bir kanı vardı. Bu da seçmen katılımı ve genç nesillerin

ulusal araştırma sonuçlarına dayanan politikayla ilgili huzursuz yaklaşımları ve bu konulara karşı olan zayıf katılımlarıydı. Bu durumun tespiti, Yurttaşlık Eğitimi Araştırması 1999'un sonuçlarına dayalı olarak elde edilmişti (Torney-Purta, Lehmann, Oswald ve Schulz, 2001). Sosyal bilgiler içerik anlamında diğer sosyal bilimlerle alakalı bir yapıya sahiptir. Sosyal bilgiler doğası gereği çok disiplinli bir okul dersidir ve içeriği sosyal bilimlerin farklı dallarına dayanmaktadır. Bunlar: siyaset bilimi, ekonomi, sosyal politika, sosyoloji ve hukuk olarak sıralanabilir (Elio, 1993; Löfström, 2001). Bunların işlevi okul konusuna yönelik bilimler olarak yalnızca gerçek içerikle ilgili içerikler değildir. Belki de daha da fazlası olarak düşünme biçimine ve temel kavramlara dayanmaktadır (Löfström, Virta ve Van den Berg 2010).

Finlandiya'daki zorunlu okul için sosyal bilgilerin temel amaçları şunlardır: Öğrencilerin toplumda aktif ve sorumlu aktörler olmalarını desteklemek ve toplumun yapısı ve işlevleri hakkında temel bilgilerle ve vatandaş olarak hareket ederken ihtiyaç duyulan becerileri edinmelerini sağlamaktır. Ayrıca “elde etmeyi ve kullanmayı” da öğrenmelilerdir. Toplum ve ekonomik hayata ilişkin bilgilerin eleştirel bir biçimde ele alınması” öğrencilere verilmesi gereken davranışlar açısından önem arz etmektedir. Ayrıca sosyal bilgiler öğrencilerin hoşgörülü, demokratik vatandaşlar olarak yetişmelerine katkıda bulunmalı ve onlara sosyal eylem deneyimi ve demokratik nüfuz kullanımı imkanı sağlamalıdır (NCCBE, 2004). Bu hedeflerden de anlaşılacağı üzere Finlandiya'da sosyal bilgiler çift yönlüdür. Karakter, belki de herhangi bir okul sisteminde olduğu gibi: bir yandan

öğrencileri sosyalleştirmek, vatandaşlığa hazırlamak ve diğer yandan öğrencileri analitik yaklaşımla tanıştırmak ve sosyal bilimlere özgü eleştirel düşünme becerisi kazandırmaktır (Ochoa ve Becker, 2007). Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler eğitiminin yeri ve önemi bu açıdan değerlendirilmesi gereken, araştırmaya açık bir durum olarak önemli bir durumdur.

1. 1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinin yerini ve önemini incelemeyi amaçlamıştır.

Bu genel amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi verilerek ne amaçlanmaktadır?

2. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinde sınıf içi uygulamalar ne şekildedir? (Yöntem- teknik vs.)

3. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi ile ilgili sınıf/okul dışı uygulamalar var mıdır?

4. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinin içeriği ne şekildedir?

1. 2. Araştırmanın Önemi

Türkiye son zamanlarda eğitim sistemi konusunda köklü reformlar gerçekleştirmiştir. Finlandiya eğitim sistemi ise, dünya

genelinde eğitimde yakaladığı başarılar sebebiyle örnek alınan bir eğitim sistemine sahiptir. Dünya genelinde Finlandiya eğitim sistemi çeşitli ülkelere model olmaktadır. Türkiye de dünya genelindeki diğer ülkeler gibi dikkat çeken Finlandiya eğitim sistemini merak etmektedir. Sosyal bilgiler eğitimi, istenen vatandaş yetiştirme konusunda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi amacıyla önemli bir ders olarak ilköğretim müfredatında karşımıza çıkmaktadır. Finlandiya eğitim sistemi içerisinde sosyal bilgiler dersinin yerinin ve öneminin ne olduğu, eğitim konusunda başarılı bir ülke olması itibarı ile araştırılmaya değer bir konudur. Bu araştırmanın Türk eğitim sisteminde sosyal bilgiler eğitimi alanında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda Finlandiya eğitim sistemi, Türk eğitim sisteminde sosyal bilgiler eğitiminde vatandaş yetiştirme konusunda örnek alınabilecek ve olumlu yönleri eğitim sistemine uyarlanabilecek bir yapıya sahiptir.

1.3. Sınırlılıklar

Bu araştırma:

1. Finlandiya’da özel bir öğretim kurumunda görev yapan 5 eğitim uzmanı ile,
2. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler öğretimi ile,
3. Çalışmanın kavramsal çerçeve kısmı alan yazında ulusal ve uluslararası resmi kanallarda yer alan tez, makale ve dergilerden elde edilen bilgiler ile sınırlıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada, Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler eğitiminin yerini ve önemini incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışmalarında; güncel olan bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarla belirginleşmiş olmadığı ve çok fazla kanıtın veya veri kaynağının bulunduğu durumlarda kullanılan, göreceli bir araştırma yöntemidir (Yin, 1984, aktaran, Yıldırım ve Şimşek, 2005). Durum çalışmasının yöntem olarak seçilmesinin sebebi çalışmanın yapısına en uygun yöntem olduğu düşünülmektedir. Durum çalışmalarında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gönüllülük esasına dayalı olarak veri toplanır ve toplanan veriler doğrudan ve alıntılarla ve temalar oluşturularak gruplanır.

2.2. Verilerin Toplanması ve Veri Kaynakları

Araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile gönüllük esasına dayalı olarak yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak elde edilmiştir. Görüşme yapılan kişiler katılımcıların kimliklerinin gizli tutulması amacıyla, katılımcılar K1, K2, K3, K4, K5 şeklinde kodlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler doğası gereği, sahip olduğu belli düzeydeki standartlığı ve esnek yapısından ötürü, yazmaya ve doldurmaya dayalı testler ve anketlerdeki sınırlılığı ortadan

kaldırması ve belirli bir konuda derinlemesine bilgi edinmeye yardımcı olması (Yıldırım ve Şimşek, 2003) sebebiyle araştırmacılar tarafından daha çok tercih edilmektedir. Veri kaynağını Finlandiya’da özel bir eğitim kurumunda çalışan 5 eğitim uzmanı oluşturmaktadır.

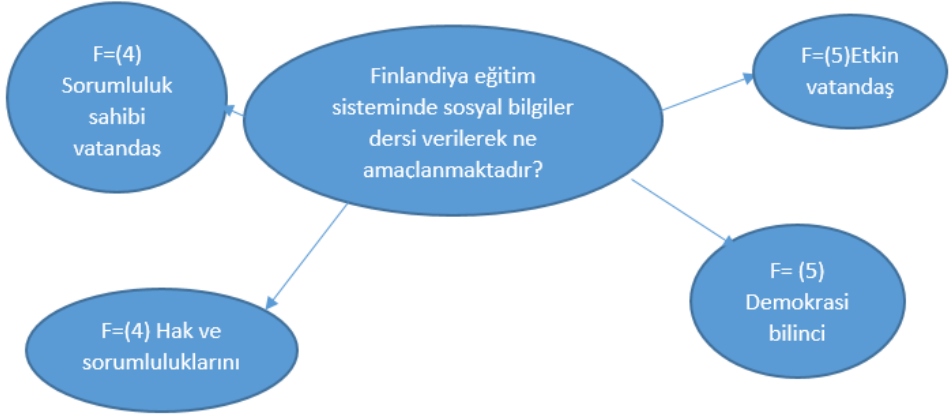
2.2.1. Katılımcıların Özellikleri

Katılımcı	K1	K2	K3	K4	K5
Öğrenim Düzeyi	Yüksek Lisans	Yüksek Lisans	Lisans	Lisans	Lisans
Yaş	38	35	30	32	30
Cinsiyet	Bayan	Bayan	Bayan	Erkek	Erkek
Uyruk	Hint	Afgan	Türk	Fin	Fin
Vatandaşlık	Finlandiya/ a/ Hindistan	Finlandiya/Türkiye	Finlandiya/ a	Finlandiya/ a	Finlandiya/ a

2.3. Verilerin Analizi

Veriler araştırmanın amaçları doğrultusunda belirlenen kriterler doğrultusunda temalaştırılarak kod ve kategorilere ayrılmıştır. Kod ve kategorilerin ayrılmasında MAKQUA programından yararlanılmıştır. En fazla tekrar eden kodlar tablolaraştırılarak verilmiştir. Yapılan bu analiz yaklaşımı, verilerin araştırma sorularının ortaya çıkardığı temalara göre organizasyonuna ve görüşmede kullanılan sorular veya boyutlar hesaba katılarak sunulmasına olanak tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2003). Bu doğrultuda veriler seçilmiş, düzenlenmiş,

benzerlikler ve farklılıklar bir araya getirilmiş, karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Ayrıca yapılan görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda görüşme yapılan kişiler kodlanmış ve doğrudan alıntılara da yer verilmiştir. Görüşmeler İngilizce olarak yapılmıştır. Yapılan görüşmeler izin istenerek kaydedilmiş ve Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca, amaca uygun yapılan görüşmelerde bir doyum noktasına ulaşıldığından veri kaynaklarının yeterli olduğu düşünülmektedir.

3. Bulgular

Araştırmanın bu kısmında problem cümlesine bağlı araştırmanın alt problemlerine dayalı bulgular ve bulgulara dayalı yorumlara yer verilmiştir.

3. 1. Bu araştırma sorusunda Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi verilerek ne amaçlanmaktadır? Sorusuna cevap

aranmıştır. Yapılan görüşmeler çerçevesinde alınan cevaplar ve doğrudan alıntılar şekil 1’de belirtilmiştir.

Şekil 1. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi verilerek ne amaçlanmaktadır?

Şekil 1 incelendiğinde Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi aracılığıyla sorumluluk sahibi vatandaş yetiştirmek, etkin vatandaş yetiştirmek, hak ve sorumluluklarını bilen vatandaş yetiştirmek, demokrasi bilincine sahip vatandaş yetiştirmek kavramlarının çok sık tekrar ettiği görülmektedir.

Araştırmada yapılan görüşmelerde sosyal bilgiler dersi aracılığıyla Finlandiya eğitim sisteminde ne amaçlanmaktadır sorusuna ise doğrudan alınan cevaplardan dikkat çekici olanlardan bazıları şu şekildedir.

K3: ‘‘Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi aracılığıyla bireyin sosyalleşmesinin desteklenmesinin yanı sıra bireylerin etkin vatandaşlar olarak yetiştirilmeleri, topluma duyarlı insanlar olmaları, hak ve sorumluluklarını bilen aynı zamanda da başkalarının da hak ve hürriyetlerine saygı duyan vatandaşlar olarak yetiştirilmeleri amaçlanmaktadır.’’

K5: ‘‘Finlandiya eğitim sisteminin temel amaçları arasında yer alan iyi vatandaş yani demokratik ilkelere bağlı demokrasi kavramını tam olarak anlamış ve bunu hayatına yansıtan bireyler yetiştirmek sosyal bilgiler eğitiminin temel noktasını oluşturmaktadır. Bunun yanında

vatandaş sorumluluğu taşıyan bireyler yetiştirmek de sosyal bilgiler eğitiminin prensipleri arasında yer almaktadır.’’

K1: ‘‘Finlandiya lke olarak eğitime çok büyük önem veren bir ülkedir. Burada eğitimde her alanda bireylerin etkin öğrenmeleri ciddi bir yer işgal eder. Sosyal bilgiler eğitiminde de temel amaç öğrencileri topluma hazırlamak ve öğrencilerin iyi bir vatandaşta bulunması gereken bütün özelliklerle donatılmasını sağlamaktır. İyi bir vatandaş özellikle başkalarının sorumluluklarını ve kendi sorumluluklarını bilen, hal ve özgürlüklerini ve bu hak ve zgrlklerinde sınırlılıklarını bilen bireyler olarak ele alınmalıdır. Bunun yanında iyi bir vatandaş demokratik değerlerle donatılmış vatandaş olarak da değerlendirilir.’’

3. 2. Bu araştırma sorusunda Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinde sınıf içi uygulamalar ne şekildedir? (Yöntem- teknik vs.) Sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan görüşmeler çerçevesinde alınan cevaplar ve doğrudan alıntılar şekil 2’de belirtilmiştir.

şekil 2. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinde sınıf içi uygulamalar ne şekildedir? (Yöntem- teknik vs.)

Şekil 2 incelendiğinde Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinde sınıf içi uygulamalar ile alakalı olarak en fazla; doğrudan anlatım, gurup çalışmaları, drama ve sosyal alan gezilerinin çok sık tekrar eden kavramlar olduğu görülmektedir.

Araştırmada yapılan görüşmelerde Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinde sınıf içi uygulamalar ne şekildedir? sorusuna ise doğrudan alınan cevaplardan dikkat çekici olanlardan bazıları şu şekildedir.

K. 2: ‘Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler öğretiminde sınıf içi uygulamalarda genellikle öğrencilerin derste aktif olması ve aktif katılım sağlaması istenir. Bu nedenle genellikle öğretmenin düz anlatımı sonrasında drama etkinlikleri yapılmaktadır. Gurup çalışmalarına da ekstra önem verilir. Sosyal alan gezileri hükümet binaları da dersler sonrasında gezilir. Ancak belirttiğim gibi kuramsal

bilgi öğretmen tarafından verildikten sonra sosyal devlet kurumlarına geziler yapılır. Ders içerisinde istasyon tekniğine de yer verilmektedir. Bu şekilde öğrencilerin gurup çalışması yapması ve ekip ruhu kazanması amaçlanır.’’

K. 3: ‘‘Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinde etkin vatandaş yetiştirmek amacıyla genellikle ders esnasında istasyon tekniği, doğrudan anlatım tekniği, işbirlikli öğrenmeyi desteklemek amacıyla gurup çalışmaları yapılmaktadır. Bunun yanında doğrudan anlatım tekniği de öğretmenler tarafından sınıf içi uygulamalarda kullanılmaktadır. Yapılan çalışmaların çoğundan sonra okul dışı etkinliklerde yapılmaktadır. Sosyal devlet kurumlarına yapılan geziler bu uygulamalar arasında yer almaktadır.’’

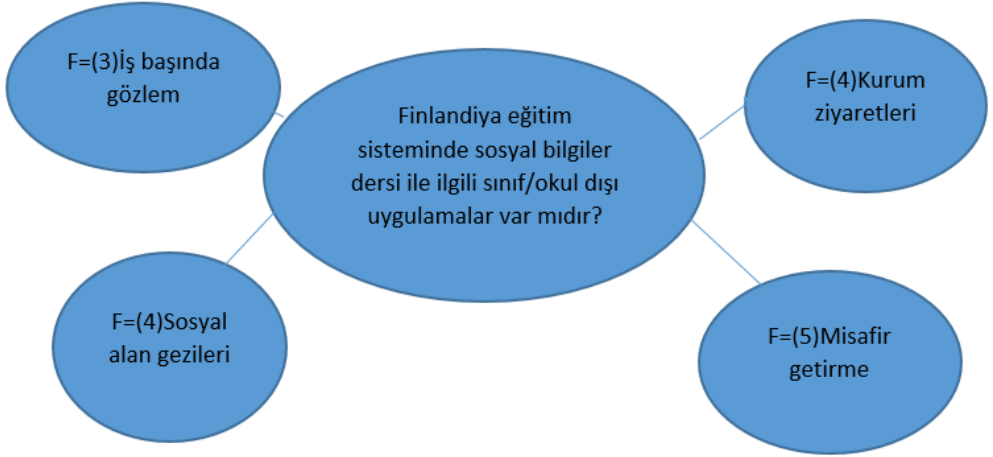
K.4: ‘‘Finlandiya eğitim sisteminde genellikle modern öğretim ve yöntem ve teknikleri sınıf içi uygulamalarda bütün derslerde de uygulanmaktadır. Gurup çalışmaları, drama tekniği, doğrudan öğretim, sosyal alan gezileri Finlandiya eğitim sisteminde sıklıkla kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri arasında yer almaktadır. Sosyal bilgiler öğretiminde özellikle sosyal devlet binalarına iş başında işlerin nasıl yürüdüğünü göstermek için yapılan geziler düzenlenmektedir. Bu geziler aracılığıyla öğrencilerin işlerin yürüyüş şeklini öğrenmeleri amaçlanmaktadır.’’

K. 5: ‘‘Finlandiya eğitim sisteminde ders içi etkinliklerde genel olarak öğrenci merkezli eğitim öğretim etkinliklerine yer verilmektedir. Bu

etkinliklerde öğrenci genellikle öğrenilen konunun genel çerçevesini kuramsal olarak öğretmenlerden öğrendikten sonra kendileri gurup çalışmaları, drama ve istasyon tekniği gibi modern sınıf içi yöntem ve tekniklerle öğrenir ve bu uygulamalar sonucunda okul dışı etkinliklere de yer verilir.”

3. 3. Bu araştırma sorusunda Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi ile ilgili sınıf/okul dışı uygulamalar var mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan görüşmeler çerçevesinde alınan cevaplar ve doğrudan alıntılar şekil 3’de belirtilmiştir.

Şekil 3. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi ile ilgili sınıf/okul dışı uygulamalar var mıdır?

Şekil 3 incelendiğinde Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi ile alakalı sınıf dışı uygulamalarla ilgili yapılan görüşmeler çerçevesinde en fazla sınıfa misafir davet etme, kurum ziyaretleri yapma, iş başında gözlem yapma, sosyal alan gezileri yapılan

etkinlikler doğrultusunda en fazla tekrar eden kavramlar olduğu görülmektedir.

Araştırmada yapılan görüşmelerde Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi ile ilgili sınıf/okul dışı uygulamalar var mıdır? sorusuna ise doğrudan alınan cevaplardan dikkat çekici olanlardan bazıları şu şekildedir.

K. 1: Finlandiya eğitim sisteminde okul içi doğrudan anlatımlar ders esnasında yapılmaktadır. Ancak düz anlatımlar yapıldıktan sonra öğrenciler sosyal bilgiler dersinde ele alınan konular çerçevesinde okul dışı etkinliklere götürülmektedir. Örneğin vatandaşlıkla alakalı bir konu ele alındıktan sonra öğrenciler bir belediye binasına götürülüp iş başında çalışma ortamlarına götürülmektedir. Yapılan okul dışı etkinliklerle öğrenmeler daha kalıcı hale gelmektedir.”

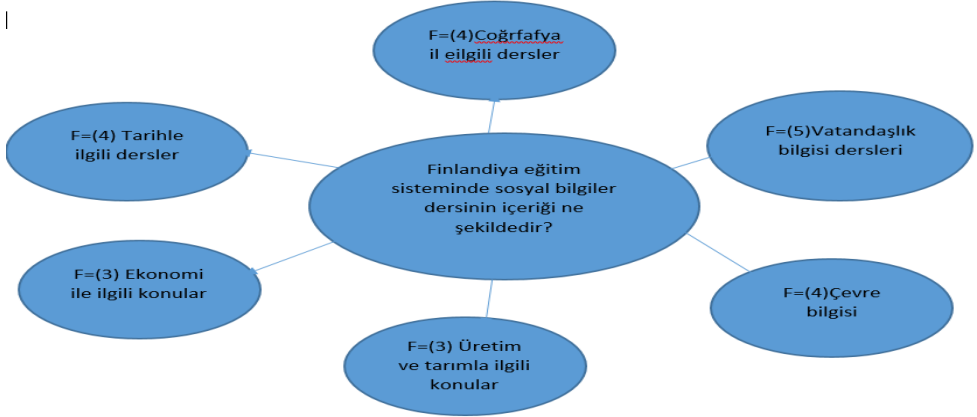
K. 3: “Sosyal bilgiler dersiyle alakalı sınıfi içinde ele alınan konulardan sonra öğrenciler sosyal alan gezilerine götürülmektedir. Bu öğrencilerin öğrenmelerinin hayata aktarımına büyük katkı sağlamaktadır. Yapılan alan gezileri öğrenmelerin yansıtılmasında son derece önemlidir ve öğrenmelerin kalıcılığını sağlamaktadır.”

K. 4: “Derlerden sonra konunun alakalı olduğu kurumlara öğrencilerle birlikte planlı ziyaretler yapılabilmektedir. Yani bu durum öğrencilerin öğrenme alanlarına daha fazla duyu organıyla katılımlarını sağlamasına ve öz güvenlerinin daha yüksek olmasına katkı sağlaması açısından önemli bir durumdur.”

K. 5: Sosyal bilgiler geniş kapsamlı bir ders içeriği olduğu için sınıf dışı uygulamaların yanı sıra sosyal bilgiler dersi kapsamında sınıfa misafir davet etme etkinlikleri de eğitsel anlamda düzenlenmektedir. Yapılan bu etkinliklerle hem farklı bir öğrenme yaşantısı gerçekleştirilmekte hem de öğrenmeler daha kalıcı hale gelmektedir.’’

3.4. Bu araştırma sorusunda Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinin içeriği ne şekildedir? Sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan görüşmeler çerçevesinde alınan cevaplar ve doğrudan alıntılar şekil 4’de belirtilmiştir.

Şekil 4. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinin içeriği ne şekildedir?

Şekil 4 incelendiğinde Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi içeriği ile ilgili yapılan görüşmeler sonucunda; coğrafya ile ilgili dersler, tarihle ilgili dersler, vatandaşlık bilgisi dersleri, ekonomi ile ilgili konular, üretim ve tarımla ile ilgili konular ve çevre bilgisi konularının en fazla tekrar eden kavramlar olduğu görülmektedir.

Araştırmada yapılan görüşmelerde Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinin içeriği ne şekildedir? sorusuna ise doğrudan alınan cevaplardan dikkat çekici olanlardan bazıları şu şekildedir.

K. 2: ‘‘Sosyal bilgiler dersi, doğası gereği birden fazla konuyu içinde barındıran bir ders içeriği olduğundan geniş kapsamlı bir ders olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerik olarak genellikle vatandaşlık bilgisi dersleri, ekonomiyle alakalı derslerin yoğun olarak ele alındığı bir derstir.’’

K. 3: ‘‘Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi içerik olarak üretim ve tüketimle alakalı konuları içinde barındıran bir ders içeriğine sahiptir. Tarih dersinin konularından da içeriğinde belirli konular vardır. Özellikle Avrupa tarihi konuları da ele alınmaktadır. Çevre eğitimi dersleri de ders içeriği olarak ders kapsamında yer almaktadır.’’

K. 4: ‘‘Sosyal bilgiler derslerinde genellikle coğrafya, tarih, vatandaşlık dersleri, tarım ve üretimle ilgili olan dersler daha çok ders içeriği olarak sosyal bilgiler dersinin içeriğinde yer alan dersler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilgiler dersi içerik bakımından zengin olan bir derstir. Bundan dolayı sosyal bilgiler dersi ilgili olduğu alanlar doğrultusunda kısaltılmış içerikler olarak sosyal bilimlerin ilişkili olduğu ders içeriklerinden oluşmaktadır. Şöyle ki sosyal bilgiler, sosyal olan birçok branşla iç içe geçmiş ve zengin bir içeriğe sahip dersler bütününden meydana gelmektedir. Sosyal bilgiler, sosyal

bilimlerin diğer bilim dallarına ve etkin vatandaş olmaya bireyleri hazırlar niteliktedir.’’

4. Sonuç ve Tartışma

Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersinin önemi ve yeri incelendiğinde, Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler ders olarak genel anlamda sorumluluk sahibi, demokratik değerlere saygılı olan ve demokrasi kavramını benimsemiş bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir sonucuna ulaşılmıştır. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler eğitimi bilinçli vatandaşların yetiştirilmesine dayalı olan bir eğitim yaklaşımına sahiptir. Bu durum göz önüne alındığında Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler ders olarak genellikle sınıf içi etkinliklerle ve çağdaş öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanıldığı bir ders içi yaklaşımla yürütülmektedir. Bunun yanında sınıf içinde öğretmenler düz anlatım yöntemini de kullanmaktadır. Demokratik değerler de sosyal bilgiler dersi aracılığıyla öğrencilere kazandırılmak istenmektedir. Bu dersi okutmakla sorumlu olan sosyal bilgiler öğretmenleri, sosyal bilgiler dersleri aracılığıyla aktarılan demokrasi eğitimi ve sosyal bilgiler ilişkisi konusunda çok iyi bir bilgi seviyesine sahip olmalıdırlar. Demircioğlu (2008)’e göre sosyal bilgiler dersi aracılığıyla demokratik özellikler, kişi haklarının ve sorumluluklarının ne şekilde kullanılması gerektiğiyle alakalı beceri, bilgi ve tutumları öğrencilere kazandırabilme konusunda oldukça üst düzeyde sahip olmalıdırlar. Demokrasi ve insan haklarıyla da alakalı derslerin Finlandiya eğitim sisteminin içeriğinde sosyal bilgiler dersi aracılığıyla verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de demokrasi ve insan hakları

dersleri de sosyal bilgiler dersleri aracılığıyla verilmektedir. Türkiye’de insan hakları eğitiminin etkililiğinin artırılması amacıyla "Demokrasi, vatandaşlık ve insan haklarına dönük olan derslerin öğretim programlarının öğrencilerin eleştirel işbirliği, düşünme ve bu konularda katılım becerilerini geliştirecek seviyede olması gerekmektedir (Karaman-Kepenekçi, 2005).

Sınıf dışı etkinliklerle sosyal bilgiler dersinin içeriklerinde öğrenme anlamında kalıcılığı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Sınıf dışı etkinlik, ders sürelerinin dışında, o dersin hedeflerini veya da içeriğini konu edinen bireysel, grup olarak ya da bütün sınıfla uygulanan, belirli öğretim tekniklerinin işe koşulduğu, belli bir süreliğine planlana dahil edilmiş tüm faaliyetleri kapsamaktadır (Mayoh and Knutton, 1997). Akın ve Çiftçi (2012) çalışmalarında öğretmenlerin sınıf dışı çalışmaları sıklıkla yaptıklarını ifade ettikleri dikkat çekici bir durumdur. Bu bağlamda sınıf dışı uygulamalar konusunda yeni araştırmalar yapılması ve yeni bulgularla sınıf dışı etkinlik uygulamalarının desteklenmesine gerek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sınıf dışı uygulamalar, gerek öğrenme yaşantılarının gerçek hayata indirgenmesinde gerek kalıcı öğrenmelerin oluşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Strauss ve Terenzini (2007)’ de sınıflandırmada öğrenme alanı olarak sınıf içi ve dışı vurgusunu yapar. Okul ortamının dışında farklı mekanlarda yürütülen bu etkinlikler, Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda yer alan etkinlik örnekleri, öğretmenler ile yapılan görüşmeler ve çeşitli literatür taranarak elde edilen veriler

ışığında sıralanmıştır. Bunlar, gezi, gözlem, günlük, anket, röportaj, proje, performans görevi, araştırma ve grup çalışmaları olarak belirlenmiştir. Yabancı kaynaklarda sınıf dışında yapılan etkinlikler ödev (homework), günü birlik yapılan aktiviteler (everday activities) ya da sınıf dışı etkinlikler (out-of-school activities) olarak farklı şekillerde adlandırılmıştır (Hawke, 1974; Mayoh and Knutton, 1997; Roth and Lockwood, 1979). Sınıf dışı yapılan gözlem, gezi, proje, reportaj gibi etkinlikler öğrenmede kalıcılığı sağlamada dersin verimliliğine büyük katkı sağlamaktadır. Finlandiya eğitim sisteminde de sınıf dışı yapılan öğrenme etkinlikleri, öğrenmelerin kalıcılığını sağlamak ve eğitim öğretiminin içinde olan bireylerde istenen özelliklerin oluşmasına imkân sağlamaktadır.

Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi içerik olarak sosyal bilimlerin ilişkili olduğu diğer bilim dallarıyla alakalı ders kümelerinden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu tanım içerisine tarih, coğrafya, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi gibi kavramlar girmektedir. Bir bakıma sosyal bilgiler vatandaş yetiştirme ve sosyal bilgilerin doğasının gereği kültürel bir yapılandırma sürecidir. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler dersi aracılığıyla Fin kültürünün aktarımı da yapılmaktadır. Alan yazı incelendiğinde, Sözer'in (1998), sosyal bilgiler dersini, temel kültür öğelerini içeren bir ders olarak göstermesini, araştırma sonuçlarını destekler nitelikte olduğu yargısına varmak mümkündür. Bu bağlamda öğrencilerin, ulusal kimliğin oluşmasında kültür öğelerinin ne kadar önemli olduğunu fark etmelerine olanak sağlanmış olur. Sosyal bilgiler bir bakıma kültür

aktarımının temel yapısını meydana getiren bir derstir sonucuna ulaşılmıştır.

5. Öneriler

Çalışmanın bulguları doğrultusunda aşağıdaki önerilere yer verilmiştir.

1. Sosyal bilgiler eğitiminde Türkiye’de de okul dışı etkinliklere yer verilebilir.

2. Finlandiya eğitim sisteminde sosyal bilgiler eğitimi alanında yapılan bu çalışmanın farklı ülkelerde sosyal bilgiler eğitimi konusunda yeni çalışmalara ön ayak olacağı düşünülmektedir.

3. Sosyal bilgiler dersinde sınıf içi yöntem ve teknikler daha da çeşitlendirilebilir.

4. Sosyal bilgiler eğitimi konusunda vatandaşlık aktarımı ve demokrasi eğitimi konusunda yapılan sınıf içi etkinliklere ve çalışmalara ön ayak olacağı düşünülmektedir.

5. Sosyal bilgiler dersi konusunda Türk eğitim sisteminde olumlu yönde farklı uygulamalar uyarlanabilir.

Kaynakça

Akhan, N. E. & Şimşek, Ç. Ö. (2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının sosyal bilgiler lisans programı üzerine düşünceleri. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11(2), 551- 588.

Akın, F. (2012). “Okul içi ve sınıf dışı öğrenmelerin öğrenci başarısına etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Burdur.

Aydın, H. (2012). “Yapılandırmacılık felsefi temeller ışığında” Ankara: Nobel Yayınları.

Barth, J. L., & Demirtaş, A. (1997). “İlköğretim sosyal bilgiler öğretimi” (kaynak üniteler). Ankara: YÖK / Dünya Bankası Yay.

Demircioğlu, İ.H. (2008). “Türkiye’de Tarih Öğretimi Aktif Vatandaşlık Eğitimini Desteklemekte Midir? Tarih Öğretmenlerinin Görüşleri”, 21. Yüzyılda kimlik, vatandaşlık ve tarih eğitimi (Ed. Safran, M ve Dilek, D.), İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Demirel, Ö. (2000). “Karşılaştırmalı eğitim”. Ankara: Pegem A Yayınları.

Doğanay, A. (2005). “Sosyal bilgiler öğretimi”. C. Öztürk ve D. Dilek (Ed.). Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi içinde (ss. 15-46). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Elio, K. (1993). “Yhteiskunnallinen sivistys, yhteiskuntatieto ja oppiaines”. In: Arola, P., Elio, K., Huuhtanen, T. & Pilli, A. (eds.). Yhteiskuntatieto koulussa. Helsinki: Yliopistopaino.

Erginer, A. (2006). “Avrupa Birliği eğitim sistemleri: Türkiye ile karşılaştırmalar”. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Eurydice (2011). “Türk Eğitim Sisteminin Örgütlenmesi”
Ankara: MEB Basımevi. Erişim adresi:
http://sgb.meb.gov.tr/eurydice/kitaplar/Turk_Egitim_sistemi_2011/Turk_Egitim_Sisteminin_Orgutlenmesi_2011.pdf.

Frassinelli, L. (2006). Educational reform in Finland. Retrieved from <http://www.msu.edu/user/frassine/pdf>.

Hawke S. (1974). “Out of the classroom into the field, ERIC Clearing House of Studies/Social Science Education”, Boulder Consortium.

Karaman Kepenekçi, Y. (2005). A study of effectiveness of human rights education in Turkey. *Journal of Peace Education*, 2(1), 39-55.

Legco, (2019). Erişim adresi: www.legco.gov.hk.

Löfström, J. (ed.) (2001). “Yhteiskuntatiedon tiedetausta. Ainedidaktisia lähtökohtia oppiaineen kehittämiseen”. Helsinki: University of Helsinki, Department of Teacher Education.

Löfström, J., Virta, A. & Van den Berg, M. (2010). “Who actually sets the criteria for social studies literacy? The National Core Curricula and the matriculation examination as guidelines for social studies teaching in Finland in the 2000’s”. *Journal of Social Science Education*, No. 4, Vol. 9, pp. 6-14. In: <http://www.jsse.org/2010/2010-4/pdf/JSSE-4-2010.pdf> [downloaded 10.12.2013].

Malaty, G. (2006). What are the Reasons Behind the Success of Finland in PISA? *Gazette des Mathematiciens*, (108, 59- 66).

Mayoh K. ve Knutton S. (1997). Using out-of-school experience in science lessons: Reality or rhetoric?. *International Journal of Science Education*, 19(7), 849-867.

Mehtäläinen, J., Niilo-Rämä, M. & Nissinen, V. (2017). Nuorten yhteiskunnalliset tiedot, osallistuminen ja asenteet. Kansainvälisen ICCS 2016 -tutkimuksen päätulokset [Young people’s civic knowledge, participation and attitudes. Main results in the international ICCS 2016 survey]. Jyväskylä: University of Jyväskylä, Finnish Institute for Educational Research.

Ministry of Education and Culture [MEC] (2017). Education System in Finland. Erişim adresi: <http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutusjaerjestelmae/?lange>.

National Core Curriculum for Basic Education 2004 (NCCBE). (2004). In: http://www.oph.fi/english/curricula_and_qualifications/basic_education [visited 19th of January, 2023].

NCEE (2019). Building a Better System the NCEE Blueprint.
Erişim adresi: www.ncee.org.

Ochoa-Becker, A.S. (2007). Democratic Education for Social Studies. An Issues-Centered Decision Making Curriculum. Greenwich, Conn.: Information Age Publishing. (First edition by S.H. Enge & A.S. Ochoa).

Önal, H., & Kaya, N. (2006). Sosyal bilgiler ders kitaplarının (4 ve 5. sınıf) değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(16), 21-37.

Öncül, R. (2000). Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Özerbaş, M. A., Safi, B. N. (2022). İngiltere, Japonya, Norveç, Finlandiya, Singapur, Rusya ve Türk eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 63-80.

Roth C. E. and Lockwood L.G. (December 1979). Strategies and activities for using local communities as environmental education sites, Columbus Ohio: Clearing House For Science Mathematics and Environmental Education, The Ohio State University College of Natural Resources.

Soby, M. (2015). Finnish education system, *Nordic Journal of Digital Literacy* (2):64-68

DOI: [10.18261/ISSN1891-943X-2015-02-01](https://doi.org/10.18261/ISSN1891-943X-2015-02-01).

Rauhansalo, T, Vytautas, K. (2017). Finnish education system in integrated social education context. *Social Education / Sinergy of Holistic Education and Active Inclusion*, 46, Nr. 2, p. 24–39 / Vol. 46, No. 2, pp. 24–39.

Savage, T. V. (1996). *Effective teaching in elementary social studies*. New Jersey: A Simon and Schuster Company.

Sözer, E. (1998). Sosyal Bilimler kapsamında sosyal bilgilerin yeri ve önemi. Can, G. (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretimi içinde* (ss. 3-13). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Strauss, L. and Terenzini, P. (2007). The effects of students' in- and out-of-class experiences on their analytical and group skills: a study of engineering education. *Research in Higher Education*, 48(8), 967-992.

Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H. & Schulz, W. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen*. International Association for the Evaluation of Educational Achievement. Delft: Eburon.

Uygun, S, Genç, S Z, Damğa, S VE Ülger, A. (2006). İlköğretim Hayat Bilgisi Dersi Yeni Öğretim Programının Yapılandırıcılık Yaklaşımına Göre Değerlendirilmesi, XV Eğitim Bilimleri Kongresi (13- 15 Eylül), Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2005). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

HÂRİZMŞAHLAR’I ÇÖKÜŞE SÜRÜKLEYEN HADİSE: OTRAR VÂKASI

The Event That Led The Khwarazmshahs to Collapse: Otrar Incident

Araştırma Makalesi • Research Article

Mahmut Ömer UÇAR

mahmutucar@jandarma.gov.tr

0009-0008-7297-7685

Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH

Aksaray Üniversitesi

Sabire YAZICI Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

vahid.soofizadeh@gmail.com

0000-0001-8973-3144

Geliş Tarihi/Received: 05.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 08.12.2023

Atıf/Citation

Uçar, M.Ö., Soofizadeh, A.,(2023). Hârizmşahlar’ı Çöküşe Sürükleyen Hadise: Otrar Vâkası. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 241-281.

Kamu Yönetimi Enstitüsü

Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Alâeddin Muhammed tahta geçtiği süreçte Hârizmşahlar Devleti siyasi ve ekonomi açısından iyi bir dönem yaşıyordu. Öte yandan Çengiz Han önderliğinde Moğol Devleti kurulmuş hızlı bir şekilde İstila faaliyetlerine başlamıştı. Fetihlerini Çin'den başlayan Çengiz Han bölgeden ele geçirdiği önemli ganimetler ve köleler ile gücünü hızla artırmıştır. Bu hızlı güçlenme çevresindeki devletler için büyük bir tehlike arz ediyordu. Nitekim Hârizmşahlar Devleti de aynı tehlikeden endişelendiği için Çengiz Han'ın ordusu ve gücü hakkında bilgi edinebilmek amacıyla Çengiz'in ülkesine tüccarlar göndermiştir. Bu tüccarların gözlemleri neticesinde elde edilen bilgiye göre tedbir almak niyetinde idiler. Ancak tüm bu planları bozan Otrar Valisi Gayır Han olmuştur. Sebep olduğu diplomatik kriz iki devlet arasında savaş çıkarmıştır. 1219 yılında Otrar şehrinde meydana gelen bu savaş Çengiz Han'ın istila faaliyetlerini Batı'ya çevirmesindeki ilk adımdır. İran'ı, Anadolu'yu hatta Avrupa'yı etkileyecek olan istila hareketlerinin ilk savaşı olan Otrar Vakası bu sebepten ötürü önemli bir savaştır. Bu savaşı kaybeden Hârizmşahlar yıkılış sürecine girmiş ve tarih sahnesinden silinmiştir. Celâleddin Hârizmşah ülkesini yeniden toparlamaya çalıştıysa da yaptığı hatalar nedeniyle bu hayale muvaffak olamamıştır. Bu çalışmada yaşanan hadisenin sebeplerini, sonuçlarını ele alarak Moğolların neden İran ve Anadolu coğrafyasına yöneldiğini açıklamaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Otrar, Moğollar, Harezmsahlar, Çengiz Han, İpek Yolu

Abstract

When Alâ ad-Dîn Mohammad ascended to the throne, the Khwarazmshah State was experiencing a prosperous period politically and economically. On the other hand, under the leadership of Genghis Khan, the Mongol State was established and rapidly began its invasion activities. Starting his conquests from China, Genghis Khan quickly increased his power with significant loot and slaves captured from the region. This rapid empowerment posed a significant threat to the neighboring states. Indeed, the Khwarazmian Empire, concerned about the same threat, sent merchants to the country of Genghis Khan to gather information about his army and power. Based on the observations of these merchants and the information obtained, they intended to take precautions. However, all these plans were disrupted by the Governor of Otrar, Ghayir Khan. The diplomatic crisis he caused led to a war between the two states. The war that took place in the city of Otrar in 1219 is the first step in redirecting Genghis Khan's invasion activities to the West. The Incident of Otrar, which is the first war of invasion movements that would affect Iran, Anatolia, and even Europe, is therefore an important war. The Khwarazmshahs, who lost this war, entered a process of

collapse and were wiped off the historical stage. Although Celâleddin Khwarazmshah attempted to rebuild his country, he failed to achieve this dream due to the mistakes he made. In this study, we attempted to explain the reasons and consequences of the event, focusing on why the Mongols turned their attention to the geographical regions of Iran and Anatolia.

Keywords: Otrar, Mongols, Khwarazmshahs, Genghis Khan, Silk Road.

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti'nin başında bulunan Melikşah'ın vefatı sonrasında, özellikle Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında çıkan çekişmeler sonucunda devlet çöküşe sürüklendi. Daha sonra Sultan Sencer her ne kadar bu durumu düzeltmek istedi ise de artık çöküş kaçınılmazdı. Diğer taraftan Sencerle mücadele eden Atsız yeni bir devletin temellerini atmak üzereydi. Tekiş zamanında Horasan ve İran ele geçirilmiş ve Atsız'ın attığı temel Hârizmşah Devletinin kuruluşu ile sonuçlanmıştı. Kısa bir süre sonra ise Orta Asya'da dünya tarihini etkileyecek olan Çengiz Han, Moğol Devleti'ni kurdu. Çin'den başlayan İpek Yolu'nu ele geçirmek suretiyle ekonomik olarak güçlenen Moğollar, Hârizmşah Devleti ile komşu oldu. Çengiz Han'ın amacı Çin'den Hârizmşah Devleti'ne kadar uzanan İpek Yolu'na hâkim olmak ve bu sayede ekonomisini güçlendirmek idi. Çengiz Han'ın asıl gayesinin ticaret yollarına hükmetmek mi yoksa bunu İran ve Hârizmşahlar'a saldırmak için bir bahane olarak mı gördüğü konusu son derece muallaktır. Ancak sonuçta Hârizmşah Devleti, Moğol atlılarının altında parçalanarak son bulmuştur. Moğol fetihlerinin ardından ortaya çıkan Timurlu, Kara Koyunlu, Ak Koyunlu ve Safevî

Devletleri gibi devletler politik ve ideolojik açıdan daha önceki zamanlarda Moğolların sebep olduğu otorite boşluğunun sonucunda kendisine hareket alanı yaratmış oluşumlardır.

Çengiz Han, Hârizmşahlar'a karşı tarihe damgasını vuracak olan olaylara neden olacak Otrar faciasını yaşayacaktı. Çengiz Han, Muhammed ve Celalettin Hârizmşah ile savaşa girişecek ve eski Horasan topraklarında şehirler Moğollar tarafından birer birer tahakküm altına alınarak yağmalanacak ve yıkılacaktır.

1. Çengiz Han'ın Ortaya Çıkışı ve Yasaları

Timuçin, Yesügay Bahadır ve Houlen Ece çiftinin oğlu olarak 21 Ocak 1155'te Deli-ün Boldok'ta dünyaya gelmiştir (Kafalı, 1993, s. 367). Doğum tarihi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Çin ve Batı kaynakları genellikle 1162 tarihini kullanmaktadır (Bademci, 2012, s. 27). Fakat yoğun olarak verilen tarih 1155'tir. Yesügay, oğluna doğumundan önce mağlup ettiği Tatar kabilesinin reisi olan Timuçin (Demirci) ismini koydu. Timuçin babasının gözetiminde iyi bir eğitim aldı. Küçük yaşlarında babasının isteği üzere Börte Fuçin'i eş olarak belirledi ve onunla nişanlandı. Timuçin kısa bir süre sonra babasını kaybetti. Babasının vefatı onu çok etkilemiş, bu da yetmezmiş gibi babasına tabi olan kabileler tarafından terkedilerek ailece yalnız bırakılmış, baskılara maruz kalmıştır. Bu yalnız ve baskılı dönemin 27 yıl sürdüğü ve bu süre zarfında ailenin geçim kaynağının balıkçılık ve avcılık olduğu bilgisi kaynaklarda mevcuttur (Kafalı, 1993, s. 367). Aynı dönemde Timuçin babasına tabi

olup kendisine tabi olmayan kabileler ile mücadele etmiş bu sayede siyasi, idari ve askeri tecrübe ve vasıflar kazanmıştır. Timuçin bu mücadeleler sonucunda çevresindeki tüm kabileleri 1206 yılında hâkimiyeti altına almıştır. Aynı yıl yapılan kurultay ile Çengiz, “Cihan Hükümdarı” unvanı ile kağan ilan edildi (Kafalı, 1993, s. 368). Kurultayda 33 defter halinde “Çengiz Han Yasası” oluşturulmuş ve bu yasaları uygulama görevi kanunları en iyi bilen Çağatay’a verilmiştir (Cüveynî, 2013, s. 94).

Çengiz Han'ın ilk eşi Börte'den; Cuci, Ögeday, Çağatay ve Tuluy adlı dört oğlu ve iki kızı vardır. Yasal olmayan evliliklerinden olan çocuklarını saymaz isek meşru çocukları bunlardır (Roux, 2001, s. 92). Çengiz Han'ın ölümünden sonra ülke oğulları arasında paylaştırılmıştır. Büyük oğlu Cuci babasından önce vefat ettiği için mirası oğlu Batu'ya geçmiştir. İkinci oğlu Çağatay kendi adıyla bir devlet kurmuştur. Diğer oğlu Ögeday veliaht olarak Moğol liderlerinin katıldığı kurultayda büyük han seçilmiş, en küçük oğlu Tuluy'a ise imparatorluk merkezi yani Moğolistan verilmiştir (Kafalı, 1993, s. 369).

Çengiz Han küçük yaşlarında yaşadıkları olumsuzluklar nedeniyle dünyaya hâkim olmak düşüncesiyle hayatına devam ediyordu. Böyle bir düşünceye sahip olan insanın düzene ve düzenlemelere ihtiyacı olduğu aşikârdır. Dini açıdan her ne kadar kendisi dinsiz olarak düşünülse de (Bademci, 2012, s. 110) “Şamanist yaşam görüşüne sahip olduğu görülmektedir. Dini ve siyasi otoritenin

zayıf olduğu bir ortamda yetişen Çengiz Han otoriter bir devlet kurabilmek için kanunlar oluşturmuştur.

Tespit edilebilen Çengiz Yasası maddelerini şöyledir;

1. Evli olsun, bekâr olsun gayri meşru münasebette bulunan, idam cezasına mahkûm olur
2. Keza livata cürmünü işleyen de ölüm cezası ile cezalandırılır.
3. Kasten yalan söyleyen, sihirbazlıkla uğraşan yahut başkasının hareketlerini tecessüs eden, kavga etmekte olan iki şahıs arasına girerek onlardan birine yardım edenlerin cezası da ölümdür.
4. Suya yahut küpe su döken (işeyen) keza ölüme mahkûm olur.
5. Üç defa başkalarından mal alıp, üç defa iflâs eden de üçüncü defa iflâstan sonra ölüm cezası ile cezalandırılır.
6. Bir harp esirine, esir edenin müsaadesi olmaksızın yiyecek veya giyim veren de ölüme mahkûm olur.
7. Kaçan bir esiri veya harp tutsağım eline geçirip de sahibine iade etmeyen dahi ölümlle cezalandırılır.
8. Bir hayvanı kesmek isteyen, onun ayaklarını bağlayıp karnım yardıktan sonra yüreğini el ile sıkarak öldürmelidir. Ancak bu tarzda öldürülen hayvanın eti yenilebilir.
9. Savaş zamanında veyahut çekilme esnasında birinin yükünün veyahut yükünden yay gibi herhangi bir nesnenin düştüğünü gören, arkadan gelen atlı derhal atından inerek o şeyi kaldırmalı ve sahibine teslim etmelidir. Atından inmeyen, inip düşen şeyi aldıktan sonra o şeyi sahibine iade etmeyen ölüm cezası ile cezalandırılır.

10. Çengiz Han Ali bin Ebu Talip ahfadına herhangi bir şekilde vergi veya rüsüm mükellefiyeti yükletilmesini zemmetmiştir. Keza fukaradan, Kur'an'ı hıfzetmiş olanlardan, fakihlerden, tabiplerden, Ulemadan, hayatlarını ibadete hasretmiş zahitlerden, müezzinlerden, ölüleri yıkayanlardan da vergi veya rüsüm alınmasını menetmiştir.
11. Çengiz Han, hiçbirini diğerine tercih etmeksizin bütün dinlere hürmet edilmesini emretmiştir. Böyle hareket etmeyi Allah makbul hareket telâkki etmiştir.
12. Başkası tarafından sunulmuş bir yemeği, bu yemekten evvelâ sunan kendisi yemedikçe, yememeyi emretmiştir. Sunan emir, sunulmuş esir olsa dahi bu kanun caridir. Yemek zamanında hazır bulunan bir adamın önünde ona yemeğe davet etmeksizin yemeği menetmiştir. Bir kimsenin arkadaşlarından fazla doymasını (yemesini), yemek sofrası, yemek tabağı ve ateşin üzerinden atlayarak geçmeyi de menetmiştir.
13. Yemek yemekte olan adamlar yanından geçen adam derhal attan inmeli, yemek yiyenlerin müsaadesini almaksızın yemeğe oturmalı, yemek yiyenler de buna mâni olmamalıdır.
14. Çengiz suya el sokmamayı menetmiş, su almak için bir kap kullanmayı emretmiştir.
15. Bir defa giyilmiş, eskimiş bir elbiseyi yıkayıp tekrar giymeyi de menetmiştir.
16. Çengiz herhangi bir şeyi necis telâkki etmeyi menetmiştir. Mevcut şeyler arasında (mahiyeti itibariyle) necis olan şeyler olmadığını söylemiştir.

17. O dinî mezheplerden birini tercih etmeyi, kelimeleri onlara şiddet, kuvvet vererek telâffuz etmeyi, hükümdara veyahut herhangi bir adama hitap edildiği zaman lâkap ve unvanlar kullanmayı menetmiştir. Muhatabın ismini söylemekle iktifa etmeyi emretmiştir.
18. Çengiz ahfadına bir savaşa başlayacakları zaman neferleri ve onların silâhlarını bizzat teftiş etmeyi, neferlere lâzım olan bütün şeyleri temin etmeyi ve iğneden ipliğe kadar her şeyin mevcut olduğuna tespit etmeyi emretmiştir. Eğer neferlerden birinin bir şeyi eksik ise bunun için o neferi cezalandırmalıdır.
19. Erler savaşa iştirak ettikleri zaman erkeklerin gördükleri işleri kadınlar ifa etmelidir.
20. Çengiz seferden dönmüş askerlere hükümdar lehine bazı mükellefiyetler yükletilmiştir.
21. Her sene başında askerler kızlarını hükümdara takdim etmelidir. Ta ki O, kendisi ve oğulları için kızlar arasından zevceler seçebilsin.
22. Askerlerin reisi olarak Çengiz emirler (generaller) tayin etmiştir ve Binbaşı, Yüzbaşı ve Onbaşılık rütbeleri ihdas etmiştir.
23. Çengiz suçlu bir hareket işleyenin, kendisi en büyük general olsa dahi, kendisini cezalandırmak için hükümdar tarafından gönderilmiş memurun (Bu memur en mütevazı bir memur olsa dahi) emrine itaat etmesini, onun önünde yükünme (Eğilerek ve diz çökerek hürmet izhar etme) sini onun hükümdarın emrini (bu emir idamdan ibaret olsa dahi) yerine getirmesine mâni olmamasını kanun kılmıştır (emretmiştir).
24. Çengiz generallerin hükümdardan başka birine müracaat etmelerini menetmiştir. Eğer bir general hükümdardan başka birine müracaat

- ederse idam cezası ile cezalandırılır. Müsaadesiz kendisine gösterilmiş vazife yerini değiştiren de aynı ceza ile cezalandırılır.
25. Yasa daimî posta teşkilâtı yapılmasını emretmiştir, ta ki devlet içinde olup biten vakalar hakkında seri bir surette malûmat almak mümkün olsun.
26. Çengiz, Yasa kanunlarına riayet edilmesine nezaret etmek vazifesini oğlu Çağatay'a yükletmiştir.
27. Vazifesini ihmal eden asker, sürgün avı esnasında avı kaçırın avcı dayak cezası ile bazen de ölümle cezalandırılır.
28. Ölüm cezasına lââyık olan Diyet vererek ölüm cezasından kurtulabilir.
29. Bir kimsenin elinde çalınmış at bulunduğu takdirde bu kimse atı sahibine iade etmeğe ve bundan başka, at sahibine ceza olarak dokuz at vermede mecburdur. Eğer çalan bu malî cezayı ödeyecek durumda değilse, bunun yerine çocuklarını vermeğe mecbur edilir. Çocukları da yoksa kendisi idam cezası ile cezalandırılır (Arsal, 1947, s. 167-177).”
30. Yasa, yalan, hırsızlık ve zinayı yasaklar ve yakınlarını kendi kendini sevdiği gibi sevmegi, hakarete bulunmamayı ve onları tamamıyla unutmayı, kendiliğinden teslim olan kenti, köyü korumayı, Tanrı'ya adanmış tapınakları ve Tanrı'nın hizmetkârlarını her türlü vergiden beri tutmayı ve onlara saygıyı emreder.
31. Yasa, birini sevmeyi, zina işlememeği, çalmamayı, yalan yere tanıklıkta bulunmamayı, hain olmamayı, ihtiyarları ve fakirleri korumayı emreder. Aykırı eylemler ölümle cezalandırılırlar.

32. Çok yemekten ötürü kim kusarsa, onu çadırda sürüklemeli ve hemen öldürmeli. Bunun gibi, ordu komutanının çadırının eşğine ayakla basanı da öldürmeli.
33. İçkiyi bırakamayan ayda üç kez sarhoş olabilir. Bunu aşarsa suçludur. Ayda iki kez sarhoş olmak daha iyidir; bir kez ise daha övgüye değer. Ama hiç sarhoş olmamak! Bundan daha iyi ne olabilir? Böyle bir kimse nerede bulunabilir? Eğer gene de böyle birisi bulunursa, o her türlü saygıya değer.
34. Odalıkların çocukları nesebi sahih çocuklardır ve babalarının vasiyetine göre mirastan gereken hisselerini alırlar. Mirasın bölüştürülmesi şöyle olur: en büyük oğul küçüklerden daha çok alır; en küçük oğul babanın yurdunu (evini) alır. Çocukların yaşlılığında öncelik, genel olarak evliliğin süresine uygun olarak ananın mevkiine göre tayin edilir.
35. Babasının ölümünden sonra, anası bir yana, karılarının ne olacağı oğulun tasarrufuna bırakılmıştır ve isterse onlarla evlenir veya başkalarıyla onları evlendirebilir.
36. Kanunî mirasçılardan başka herkese bir ölünün herhangi bir şeyini kullanmak ciddi bir şekilde yasaktır.

Yukarıdaki maddelerin 1-26 Makrizî, 27-28 Mirhond, 29 İbn-i Battuta, 30 13. yüzyıl Ermeni tarihçilerinden Vartan, 31 yine Ermeni tarihçilerden Magakiya ve 32-36 diğer kaynaklardan alınmıştır (Bademci, 2012, s. 113-115).

2. Moğol Devleti'nin Ortaya Çıkışı

Moğolların VI. yüzyıldan önceki tarihleri hakkında fazla bilgi mevcut değildir. Mevcut kaynaklarda Moğol adı ilk defa VII. yüzyılda T'ang sülalesine ait olan ChiuT'ang—shu ve HsinT'ang- shu' da “Mêng-wu” ve “Mêng- wa” şeklinde geçmektedir (Özgüdenli, 2005, s. 225). Bu dönemlerde Shih- wei kabile grupları arasında küçük ve önemsiz bir gruptur. Moğol adının devlet ve hanedan adı olarak kullanılması Çengiz Han döneminde olmuştur. VI. yüzyılın ortalarında ilk olarak Göktürk hâkimiyetine daha sonra Uygur hâkimiyeti altına girmesi Moğolların, Türk kültürü ve devlet geleneğinden büyük oranda etkilenmelerine sebep olmuştur. Moğol kabileleri tarafından X- XII. yüzyıllarda Kuzey Çin ile İç Asya'da Curcen, Kitan, Karahıtaylar gibi devletler kurulmuştur. Moğolların devlet olarak ortaya çıkışı ise XIII. yüzyılın başlarında Timuçin'in verdiği uzun mücadeleler sonucunda tüm aşiretleri tek bir çatı altında toplamasıyla olmuştur. Bu birliğin XIII. yüzyılın başlarında İslam Dünyasının siyasi ve devletler açısından karışık bir süreç yaşıyorlardı. Salahattin Eyyubi 1193'de vefatı sonrası Eyyubiler yıkılışa gitmişti. Eyyubiler ve Anadolu Selçuklular ile sürekli mücadeleler halindediler. Öte yandan Haçlı Seferleri ile mücadele eden Selçuklular güç olarak bir haili zor durumdalar (Spuler, 2011, s. 29). Öte yandan Timuçin 1206'da Çengiz Han unvanını almıştır. 1209 yılına kadar Kırgız, Merkit, Nayman ve Uygurlara egemenliğini kabul ettirdi. Moğolistan'ın tam hâkimi olarak Karahıtay topraklarını 1218'de ele geçirdi. Çengiz Han bu yaptıklarının neticesi olarak Çengizliler diye de

anılan Moğolları düzenli bir teşkilatla cihan devleti olabilmesi için yapılandırdı (Özgüdenli, 2005, s. 225). Yeni kurulan Moğol Birliği haberi Abbasi Halifesine de ulaştı. 1217-1218 kurultayınca Çengiz Han unvanına sahip hükümdar Timuçin, tüm kabile ve devletleri emri altına alarak ehemmiyetli bir kavim oluşturmuştur (Spuler, 2011, s. 30). Çengiz Han'ın Karahıtay topraklarını ele geçirmesi Hârizmşahlar ile sınır komşusu olmalarını sağlamıştır.

Cüveynî ise Moğolların ortaya çıkışını eserinde biraz daha farklı anlatmaktadır. Moğol kabileleri arasında en büyük ve köklü olanı, Çengiz Han'ın atalarının reisliğini yaptığı Kıyat kabilesidir. Çengiz Han cihan hâkimi olmadan önce Ong Han, Kereit ve Sakiz kabilelerinin reisi idi. Bu kabileler diğerlerinden alet, edevat ve sayı bakımından üstündü. Çengiz yetişkin bir genç olunca Ong Han ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ong Han'ın Çengiz'i çok sevmesi ve aşırı ilgi göstermesi çocukları arasında kıskançlığa sebep olmuştur. Bu kıskançlık nedeniyle Ong Han'ın oğullarından bazıları Çengiz'e suikast planladılar. Bu planı haber alan Çengiz bölgeden uzaklaştı ve o günden sonra Ong Han ile mücadeleleri başladı. Her defasında Ong Han'ı mağlup eden Çengiz sonunda onu öldürmeye muvaffak oldu. Mallarına ganimet olarak el koyup (1202) askerleri arasında paylaşması onun itibarını artırarak diğer kabileleri nüfuzu altına almasını kolaylaştırmıştır. Bu zaferden sonra tüm kabilelere haberci göndererek Oyrat ve Kankurat kabilelerini emri altına aldı. Diğer kabilelerin de Çengiz'in hâkimiyeti altına girmesiyle devletin oluşumu tamamlanmıştır (Cüveynî, 2013, s. 91-94). Bugün Moğol bilim adamları Çengiz Han ve Moğol Devleti hakkında

“Çinggis Han adı büyük bir fatihin ismi olmaktan öte, Moğollara milli ve kültürel kimliklerini kazandıran kişidir. Moğolları devlet, Uygur yazısı esasında geliştirilmiş olan bir yazı ve İkh Yassa (Yüce Yasa) denilen ilk anayasalarının sahibi yapan odur. En önemlisi de o tarihten itibaren Moğol boylarının tek bir milli kimlik içinde birleşmiş olmalarıdır,” demektedirler (Togan, 2002, s. 25).

a. Hârizmşahlar’la İlişkiler

Karahıtay topraklarını ele geçiren Çengiz Han Gürgenç, Semerkant, Buhara, Herat, Gazne gibi şehirleriyle ünlü Türk devleti olan Hârizmşahlar ile sınır komşusu olmuştur (Roux, 2001, s. 174). Çok geniş bir coğrafyaya sahip olan Hârizmşahlar’ın hanedan olarak kuruluşu 1097 yılında Kutbüddin Muhammed’in vali olarak Hârizm’e tayin edilmesi ile başlar. Bölgeyi Selçuklular adına idare etmiştir. Hârizm bölgesinde kurulan başkenti Gürgenç olan bu devlet 1097-1231 yılları arasında hüküm sürmüştür (Özaydın, 2002, s. 283).

Alâeddin Tekiş döneminde Hârizmşahlar’ın II. Tuğrul’u yenmesi ve Irak Selçuklularına son verip İran ve Irâk- ı Acem’e hâkim olması Halife Nâsır Lidînillah ile ters düşmelerine sebep oldu. Halife Nâsır Irak’ın bir kısmını kendine bağlamak için Tekiş ile çatışmış, lakin başarılı olamamıştır. Tekiş’ten sonra başa Alâeddin Muhammed geçmiştir. Moğollarla ilk ilişkiler bu dönemde başlamıştır (Taneri, 1997, s. 229). Muhammed Hârizmşah ilk iş olarak Gurlu sultanları ile mücadeleye başlamıştır. Gurlular Horasan’a sahip olmak istiyordu.

Alâeddin Nişabur, Merv ve Serahs'ı ele geçirdi. Bu sırada Gurlu sultanı Şehâbeddin büyük bir ordu ile Gürgenç'i kuşattı. Alâeddin, Karahıtaylardan yardım istedi. Karahıtaylardan istenilen yardım gelince de Alâeddin Gurlu sultanına elçi göndererek anlaşma yoluna gitmiştir. Anlaşmak istemesinin sebebi Karahıtayların bölgeye gelmesiyle değişen güç dengesinin onların lehine dönmesinden ve bu durumdan zararlı çıkacak tarafın kendisi olacağından korkmasıdır. Alâeddin, Gurlularla yaptığı anlaşma ile Karahıtayların nüfuzunu kırarak Mâverâünnehir'den atmış ve 1207 yılında Buhara'yı zapt etmiştir. Karahıtayların güç kaybetmesi Moğolların bu bölgeyi istila etmesine sebep oldu. Alâeddin Muhammed bu durumu fırsata çevirerek Mâverâünnehir'e kesin olarak yerleşmiştir (Taneri, 1997, s. 230). Çok geniş topraklara sahip olan Muhammed Hârizmşah İslam dünyasının tek lideri olmak için uğraştıysa da başarılı olamamıştır. Halife Nâsır Lidînillâh'ın ismini hutbeden çıkartmış ve Seyyid Tirmizî'nin halifeliğini ilan etmiştir. Bu sayede Bağdat'a karşı başlatacağı harekâta zemin hazırlamıştır. Fakat başarılı olamamıştır. Halife Nâsır, Muhammed'in bu hareketine karşılık olarak Çengiz Han'a mektup yazarak Hârizmşahlar üzerine sefer düzenlemesini istemiştir. Çengiz Han halifenin isteğini doğrudan gerçekleştirmedi ise de 1218 yılında Otrar şehrinde Çengiz Han'a ait ticaret kervanının yağmalanması ve tüccarların katledilmesi Çengiz'i harekete geçirmiştir. Çengiz Han mallarının ve suçluların kendisine teslim edilmesini istemiştir. Bu isteği karşılık bulmayınca sefere çıkma kararı almıştır. Otrar şehrini ele geçirdikten sonra sırasıyla Sığnak, Hucend, Buhara ve Semerkant

Moğolların eline geçmiştir. Çengiz Han, Hârizmşahlar'ın önemli şehirlerini ele geçirerek devletin çöküşünü hızlandırmıştır (Taneri, 1997, s. 231). Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Hârizmşahlar ile Moğollar'ın ilk ilişkileri Çengiz'in 1215-16 Kıpçak seferi esnasında tesadüfen karşılaşmaları ve Muhammed'in Moğol Devletinin gücü hakkında bilgi edinmek için tüccarlardan oluşan bir heyet göndermesi ile başlamış, 1218 yılındaki Otrar vakası ile devam etmiştir (Özaydın, 2002, s. 298).

b. İpek Yoluna ve Ticarete Verilen Önem

İpek Yolu ilk ve Orta Çağ'da Çin ile Ortadoğu ve batı ülkelerini birbirine bağlayan ticaret yoludur. Bu yola İpek Yolu ismini Alman coğrafyacı Ferdinand Van Richthofen vermiştir. Bu ismi vermesinin sebebi yol üzerinde yapılan ticaretin ana maddesinin ipek olmasıdır (Bozkurt, 2000, s. 369). Ayrıca ipek Çin tarihinin başlangıcı ile de paralellik göstermektedir. İpek Çin'de çok önemli bir madde olduğundan onu bulan kişiye "Lei-tsu (ipeğin atası)" unvanı verilerek kutsallaştırılmıştır. İpeğin artan değeri vergi ödemelerinde kullanılan bir madde haline gelmesine de sebep olmuştur. Devlet büyükleri, yöneticiler ve zengin halk, ipek elbise giymeye başlamışlardır. İpeğin bu denli değer kazanması Çin ekonomisine büyük katkı sağlamış devletin zenginleşmesine ve halkın refahının yükselmesine zemin hazırlamıştır (Taşağıl, 2008, s. 172).

Çin'in zenginleşmesi komşu ülkelerle yaşadığı sorunları da artırmıştır. Güçlü devletler bu yola hâkim olmak ve ekonomilerini daha iyi seviyelere çıkarmak için Çin ile mücadelelere başlamıştır. Çin savaşlara ve istilalara karşı koyabilmek için uzun yıllar süren Çin seddinin inşasına başlamıştır. Bu set sayesinde hem tüccarların hem de ülkenin güvenliğini sağlamak hedeflenmiştir. İpek Yolunun belli noktalarına kalite ve gümrük kontrolü yapan görevliler yerleştirilmiştir. İlk kontrol noktası baş şehir Chan-gan (Xian)'den hemen sonradır. Son kontrol ise Çin seddinin batıya açılan kapısında yapılmaktaydı (Bozkurt, 2000, s. 370).

Alınan tüm bu önlemler Çin'e ve İpek Yoluna hâkim olmak isteyen devletleri yıldırمامıştır. Çin birçok devlet ile mücadele etmiştir. Bizim ele alacağımız dönem Moğollar ile mücadele yıllarıdır. Çengiz Han, Çin üzerine birçok sefer yapmıştır. Çin'i vergiye bağlamış ve ticaret yoluna hâkim olmuştur. Moğollar XII. yüzyılda başladıkları bu faaliyetlerle XVI. yüzyıla kadar bu güzergâha hâkim olmuştur. Çengiz Han ticarete ve tüccarlara çok önem veren bir devlet adamıdır. Kendi ismiyle anılan kanun maddelerinde yer alan ticaret, tüccar ilişkilerini anlatan kanun maddeleri verilen bu önemin delili niteliğindedir. Çengiz, İpek Yoluna hâkim olmanın sadece Çin'i nüfuzu altına alarak olmayacağını farkında olan bir imparatorudur. Çünkü Çin, İpek Yolunun başlangıç noktasına ve önemli ticaret merkezlerine sahip olan kısmını içine alan sınırlara sahip idi. Bu yoldan daha fazla gelir elde edebilmesi ve söz sahibi olabilmesi için yolun diğer kısımlarına da sahip olması gerektiğini biliyordu. Bu sebepten ötürü Hârizmşahlar'ın

sınırları içinde bulunan ticaret merkezleri ve önemli yollara sahip şehirler Çengiz Han'ın iştahını bir hayli kabartmıştır. Hârizm'in coğrafi konumu saldırılara karşı savunmayı kolaylaştıracak doğal bir hendeğe yani yüzlerce şehri koruyan Amuderya ve ona bağlı olan kanallara sahiptir. Bu kanallar sadece şehirlerin güvenliğini değil bölgede yaşayan canlıların yaşamsal ihtiyaçlarını da karşılamaktaydı. Bölgenin önemli ticaret ürünleri balık, ipekli ve yünlü kumaşlar, süslü elbiseler, bal, peynir, çeşitli meyveler, koyun, sığır, deve, av kuşları, her çeşit deri, kürk, meşe, gürgen, zırh, kılıç ve kölelerdir. Böylesine ürün çeşitliliğine ve savunma açısından çok önemli bir coğrafyaya sahip olan Hârizm'in özellikleri bunlarla da sınırlı değildi. Hârizm aynı zamanda Sibiryâ düzlükleri, İran, Çin, Hindistan gibi Asya ülkeleri ile Avrupa' da yer alan Güney Rusya ve İskandinav ülkelerini birbirine bağlayan yolların kavşak noktasındadır. Tüm bu etmenler Moğolların başta Otrar olmak üzere bütün Şark İslam dünyasını istila etmelerinin sebebi olmuştur (Özaydın, 1997, s. 217).

Bu yollar üzerinden getirilen ticaret malzemeleri ile değişim ve farklı kültürler ile etkileşim olmuştur. Çengiz Han çok değerli mallara ve bu yola hâkim olarak devletini ve sınırlarını hızla ilerletmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak Çengiz Han'ın hızlı ilerleyişini ve gücünü İpek yolundan aldığını söylemek doğru bir çıkarım olacaktır. İpek yoluna sahip olmak ve yol üzerindeki güzergâhların güvenliğini sağlamak ticareti ve geliri her zaman artırmıştır. Aksi durumda ise özellikle Moğolların uzun yıllar süren mücadeleleri ve yeni yolların bulunması

İpek yolunun önemini kaybetmesine neden olmuştur (Taşağıl, 2008, s. 178).

3. Muhammed ve Celâleddîn Hârizmşah

Muhammed Hârizmşah babasının ölümünden sonra Alâeddin ünvanı alarak 1200 yılında Hârizmşahlar tahtına oturdu. Saltanatının ilk yıllarında Gurlular ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadeleler esnasında Karahitaylar'dan da yardım almış ve Gurlulara üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Bu üstünlükte büyük payı olan Karahitaylar, Muhammed tarafından bir tehdit gibi algılanıyordu (Özaydın, 2002, s. 294). Mâverâünnehir'i onların elinden almak en büyük gayesi idi. Alâeddin 1207 yılında başladığı bu seferi kazanarak Karahitayları mağlup etti ve Buhara'yı ele geçirdi (Taneri, 1997, s. 229). 1208 yılında Sultan, annesi Terken Hatun'un akrabası olan Nişabur valisi Kezlik Han'ın çıkardığı isyanı bastırılmış ve Terken Hatun'un tavsiyesi ile Sultan Tekiş'in türbesine sığınan Kezlik'i orada öldürmüştür. 1212'de Alâeddin, Semerkant'ı zapt ederek Mâverâünnehir'e kesin olarak yerleşmiştir. Daha sonra 1213'de Kirman'ı, 1215'de Gazne ve civarı Alâeddin'in hâkimiyetine girmiştir. Muhammed, Gazne ve civarını büyük oğlu Celâleddin'in idaresine verdi. Celâleddin İslam dünyasının güçlü devlerinden biri olan Hârizmşahlar'ın başına geçmiş fakat Bağdat Abbasi halifesi Nâsır-Lidînillâh, kendi nüfuzu altına almak için büyük uğraş vermiş olmasına rağmen başarılı olamamıştır. Muhammed elçi göndererek isteklerini kabul ettirmeye çalışmış fakat bu da çözüm olmayarak aralarındaki gerginliği artırmıştır (Taneri, 1993, s. 250). Halife Nâsır-Lidînillâh,

Hasan Sabbah'ın fedaileri ile zararlı bulduğu Mekke emiri ve Hârizmşah'ın Bağdat'taki vekilini öldürttü (Özaydın, 2002, s. 297). Halifenin bu icraatları Alâeddini çok kızdırmış ve hilafet makamında böyle bir kişinin bulunamayacağını ileri sürüp onu azledebilmek için âlimlerden fetva alarak Nasır'ın ismini hutbelerden kaldırmış yerine Seyyid alâ Tirmizi'yi Halife ilan etmiştir. Bu suretle Bağdat'a karşı yapılacak mücadelenin meşruiyetini sağlıyordu. Alâeddin Muhammed'in 1217'deki İran seferi, Fars ve Azerbaycan Atabeylerini itaat altına almasıyla neticelenmiştir. Lakin Bağdat'a gönderdiği ordu zorlu kış şartları ve Kürtlerin saldırılarına maruz kalarak perişan olmuştur. Bu mağlubiyeti tüm Müslümanlar Allah tarafından verilmiş bir ceza olarak görüyordu. Tüm bu düşüncelere rağmen Muhammed fikrinden vazgeçmemiştir. Tüm şehirlerde hutbeleri değiştirmiş sadece annesi Terken Hatun' un nüfuzu altındaki Semerkant ve Herat'da değişiklik yapamamıştır. Bu durum Sultan ile annesi arasındaki siyasi nüfuz rekabetine de örnektir. Rekabetin sebebi bir rivayete göre Terken Hatun'un şeyhi, başka bir rivayete göre de Terken Hatun'un sevgilisi olan Mecdeddin Bağdadi'nin Alâeddin'in emri ile öldürülmesidir. Bu hadiseden sonra ana, oğul arasında rekabetin başladığı ifade edilmektedir. Muhammed Hârizmşah'ın annesi ile olan rekabeti devleti büyük oranda etkilemiş ve iki başlı yönetimin olduğunu göstermiştir (Özaydın, 2002, s. 298). Bu durumun en iyi örneği 1218 yılında Terken Hatun' un yakını olan Otrar valisi Gayır Han'ın (İnalcık) sebep olduğu ve Çengiz Han'ın, Hârizmşahlar üzerine istilasını başlatan Otrar

vakasıdır. İki devleti birbirine düşüren bu savaşa neden olan Gayır Han'ın kim olduğu ve bu yetkiyi nereden aldığını bilmek önemli bir meseledir. Vali Gayır Han kaynaklarda Terken Hatun'un akrabası olarak yer almaktadır. Fakat yakınlık derecesinin ne olduğu konusunda kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Sultanın dayısı yani Terken Hatun'un kardeşi olduğu, bazı kaynaklarda Terken Hatun'un kardeşinin oğlu olduğu, Ebül Gazi'ye göre de Terken Hatun'un amcasının oğlu olduğu bildirilmektedir. Tüm bu farklı bilgilerden anlaşıldığı üzere Gayır Han savaşa sebebiyet veren kararını Terken Hatuna olan akrabalığından ve iki başlı yönetim zafiyetinden almaktadır. 1218'de yapılan bu savaşta stratejik hatalar ve Alâeddin Muhammed'in, oğlu Celâleddin'in önerdiği teklifi kabul etmemesi ağır bir yenilgi almasına neden olmuştur. Otrar'dan sonra şehirlerin art arda düşmesi devleti çöküşe sürüklemiştir. Moğol yıkımından kaçan Muhammed Hârizmşah Âbeskûn adaya sığınmış ve burada hastalanarak öldü ancak ölmeden önce oğlu Celâleddin'i veliaht tayin etmiştir (Spuler, 2011, s. 36).

4. Otrar Faciası (1218- 1219)

Çengiz Han'ın Çin üzerine yaptığı istilanın son dönemlerinde nüfuzu altındaki coğrafyada emniyet, huzur ve asayışı artırarak halkının refahını en üst seviyeye çıkarmıştır. Yolların güvenliğini sağlayarak eşkıyalık faaliyetlerini ortadan kaldırmıştır. Bu sayede tüccarların istediği bölgeye güvenli bir şekilde gitmesini ve ticaret yapmasını sağlamıştır. Moğolların sabit bir şehirde bulunmaması sürekli ilerleyerek genişleyen bir coğrafyaya sahip olmalarından dolayı

tüccarlar onlarla fazla ticaret yapma fırsatı bulamamışlardır. Bu fırsatı yakalayan tüccarlar ise ellerindeki tüm malları çok iyi fiyatlara Moğollara satarak yüksek oranda kâr sağlamışlardır. Moğollarla ticaret yapmanın çok kârlı bir iş olduğu haberi çok kısa sürede komşu ülkelere yayılınca Muhammed Hârizmşah'ın ülkesinden Ahmed Hocendi, Emir Süleyman ve oğlu Ahmed Belhi adlarında üç tüccar anlaşarak yanlarına aldıkları sırmalı elbiseler, keten kumaşlar vb. malları Moğollara satmak üzere yola çıkmıştır (Cüveynî, 2013, s. 116). Bazı tarihçiler bu tüccarların Muhammed Hârizmşah tarafından Çengiz Han devletinin ve ordusunun gücü hakkında bilgi almak için gönderildiğini iddia etmiştir. Çengiz Han'ın sınırlarına ulaşan tüccarlar yolların eşkıyadan temizlenerek belli noktalara karakçi denilen bekçilerin yerleştirildiğini fark ettiler. Karakçiler, tüccarların ve mallarının güvenliğini sağlamak ve kontrol noktalarında malları kontrol ederek kaliteli ve Han'a layık olan malları kendisine iletmekle sorumlu idiler. Tüccarlar kontrol noktasına ulaştıklarında malları kontrol edildi ve Ahmed Belhi'nin mallarının Han'a layık görülmesi üzerine Belhi'yi ve mallarını alarak Çengiz Han'ın huzuruna çıkardılar. Mallar tekrar açılıp fiyatlar sorulunca Belhi on, yirmi dinarlık ürünlere bir miktar altın istemiştir. Yüksek fiyatlara sinirlenen Çengiz Han “Bu adam bizim hiç kumaş görmediğimizi mi sanıyor? Gidin hazineden kumaşlarımızı getirinde adamın gözü kumaş görsün” demesi üzerine tüccara kumaşlar gösterilmiş ve Belhi'yi hapsederek mallarına el koymuştur. Sonra diğer tüccarları da hanın huzuruna getirdiler ve kumaşların fiyatlarını

sordular. Fakat tüccarlar fiyat söylemeyerek “ Biz bunları Han’a hediye olarak getirdik” dediler. Bu durum Çengiz Han’ın hoşuna gitmiştir. Hapsedilen tüccarın malları da dâhil olmak üzere tüm malları değerinin üzerinde bir fiyata satın alarak onları bağışlamıştır. Tüccarların bağışlanması ile kendilerine saygı gösterilerek ikramda bulunulmuştur. Müslüman oldukları için temiz beyaz keçeden çadırlar kurulup rahat bir şekilde konaklamaları sağlanmıştır. Tüccarların tekrar ülkelerine döneceği sırada Çengiz Han komutanlarına, emirlerine haber göndererek Hârizmşah ülkesine iade-i ziyaret niteliğinde ticaret yapmaya gönderilecek güvenilir kimselerin toplanmasını istemiştir. Çengiz Han’ın isteği üzerine 450 kişilik bir kervan toplanarak ticaret yapmak üzere Hârizmşah ülkesine doğru yola çıkmıştır. Çengiz Han, Sultan’a *“Ülkenizin tüccarlarından buraya gelenler oldu. Onları memnun edip sağ salim gönderirken, onlarla birlikte ülkenizde alışveriş yapıp güzel ve nadide şeylerle geri dönsünler diye adamlar gönderiyoruz. Böylece ticari ilişkiler aramızdaki anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları kaldırıp yerine sevgi ve dostluk getirmeye, kin ve husumetin sürüp gitmesini önlemeye vesile olacak”* diye bir mektup göndermiştir (Özdemir, 2005, s. 137). Kervan Otrar’a vardığında Terken Hatun’un akrabası olan vali Gayır Han (İnalcık) önceden tanıdığı Hintli bir tüccara makamı ve akrabalık bağından aldığı güçle sert davranmıştır. Tüccarın validen korkmayıp, saygı göstermemesine sinirlenen İnalcık bütün tüccarları hapsedip mallarına el koymuştur. Gayır Han durumu bildirmek ve ceza vermek için, izin almak üzere Sultan Muhammed’e elçi göndermiştir. Bazı kaynaklar Sultanın izin

verdiğini bazıları ise valinin çift başlı yönetimi fırsat bilerek Terken Hatun'a olan akrabalığından dolayı başına buyruk hareket ettiğini öne sürmektedir. Sultan, Çengiz Han'ın da kendisi gibi keşif amacıyla ülkesine casus gönderdiğini düşünerek 450 tüccarın öldürülmesine ve mallarına el konulmasına izin vermiştir. Bu rakam Moğolların gizli tarihçesinde 100 kişi olarak aktarılmaktadır (Kaya, 2011, s. 220). Sultanın cevabı Otrar'a ulaşmadan kısa bir süre önce tüccarlardan biri zindandan kaçarak bir yere saklanmış ve arkadaşlarının başına gelenleri Çengiz Han'a ilemiştir. Duruma çok sinirlenen Çengiz Han, Sultana heyet göndererek valiyi ve mallarını teslim etmesini istemiştir. Sultan muhtemelen annesi Terken Hatun'un isteği üzerine valiyi teslim etmemiş ve gelen heyetin başındaki kişiyi öldürüp yardımcısının sakalını keserek Çengiz Han'a geri göndermiştir (Vernadsky, 2007, 56). Bu dönemde Çengiz Han'ın ordusunun bir kısmı Güçlüg Han ile Tok Toyan'ın peşinde idi. Çengiz Han ordusunun bir kısmının savaşta olmasından dolayı yardımcı kuvvet toplamak için bir süre bekledi. Bu bekleyişin sebebi mevcut fetihlerin sonuçlandırılması o bölgedeki askerleri ve toplanan yardımcı kuvvetlerin oluşturacağı büyük bir güçle saldırmak istiyordu. Ordusunu güçlendirmesinin sebebi Hârizmşah'ın ordusunun sayıca üstün olması ve olası bir Türk Devletleri birliğine karşı daha dirençli bir Moğol ordusunun bulunmasını istemesidir. Çengiz Han tüm kuvvetlerini, oğullarını, emirlerini ve Noyanlarını toplayarak ordusunu savaş düzenine sokup yeni bir yasa çıkararak 1218 yılında Otrar üzerine harekete geçmiştir. Çengiz Han, Sultana bir kez

daha elçi heyeti göndererek savaşın başladığını ve sebebinin tüccarların intikamını almak olduğunu bildirmiştir. Çengiz Han sefer güzergâhı üzerinde bulunan toplulukların da gücünü alıyordu. İlk olarak Kayalığ'a ulaşan Çengiz, Kayalığ emiri Arslan Han'ın itaatini alarak askerlerini ordusuna kattı. Sonra sırasıyla Beş Balığ'dan İdi-Kut ve adamları, Almalığ'dan Siknak Teğın ve adamlarını itaat altına alarak ordusunu bir hayli güçlendirmiştir. Topladığı kuvvetler ile birlikte 1219 baharında Otrar'a ulaşan Çengiz Han, Otrar Kalesi önüne otağını kurmuştur (Kafesoğlu, 2000, s. 253). Çengiz'in üzerine geldiğini öğrenen Sultan Muhammed Hârizmşah, kumandanları ve bazı vezirlerinin etkisinde kalarak Celaleddin Hârizmşah'ın teklifini reddetmiştir. Hiç şüphesiz bu, hızlı çöküşe sebep olan mühim bir karardı. Çünkü sultan kalabalık ordusunu bölerek Çengiz'e manevra fırsatı vermiştir. Durumun ciddiyetini anlamayan Muhammed Hârizmşah, Gayır Han'ın emrine 50 bin asker verip, Has Hacip Karacanın emrindeki 10 bin kişilik ordu ile Otrar'ın savunmasını ikisine bırakmıştır. Çengiz Han 200 bin kişilik bir kuvvet ile beraber Otrar Kalesi önünde otağı kurunca vali Gayır Han işin ciddiyetini anlamıştır (Kemaloğlu, 2016, s. 35). Oldukça kalabalık bir ordu ile Otrar'a ulaşan Çengiz, kalenin etrafında halkalar oluşturmuştur. Halkalar tamamlandıktan sonra Çengiz Han görev taksimi yaparak Çağatay ve Ögedey'i Otrar'da bırakmış, büyük oğlu Cuci'yi Cend ve Barçılığ Kent üzerine, seçkin emirlerini Hocend ve Fenaket bölgesine göndermiş, kendisi en Küçük oğlu Tuluy ile ordunun esas kısmının başında doğruca Buhara üzerine yürümüştür (Peers, 2023, s. 177-181).

Şubat 1220'de Buhara'ya varan Çengiz Han Türk garnizonu kuşatıcıları hattını delmeyi denemiş ancak çok sayıda kayıp vermiş. Böylece savunucuları tarafından terkedilen şehir ahalisi teslim olmuştur. İçine dört yüz kişi kaçmış olan şehir kalesi tırmanma ile ele geçirilmiş ve savunucuların tamamı kılıçtan geçirilerek şehir yağmalanmıştır (Grousset, 2006, s. 271-272).

Otrar halkı ve askerleri, Moğol kuvvetlerine karşı 5 ay direnebilmiştir. Kale içindeki erzakların tükenmesi ve dışarıdan erzak alamamaları sebebi ile kıtlık baş göstermiş, insanlar açlıktan ölmeye başlamıştır. Durumun kötüye gittiğini gören Karaca Moğollara teslim olma konusunda Gayır Han'a fikrini sormuştur. Fakat vali savaşa sebep olan meseleyi kendisi çıkardığı için hiçbir şekilde sağ kalamayacağını biliyordu. Bu sebepten teslim olmaya sıcak bakmayarak *“Teslim olursak, velinimetimiz olan sultana vefasızlık etmiş oluruz. Sonra bu yapacağımız şey için ne bahane bulabiliriz? Müslümanların hakkımızda söyleyeceği acı sözlere ve kınamalara ne cevap veririz?”* diyerek Karaca'yı terslemiştir. Akşam olunca Karaca emrindeki bazı adamlarla beraber Sofu-hane kapısından çıkıp kaçmaya çalışmışlar ama Tatar askerlerine yakalanmaktan kurtulamamışlardır. Şehzadelerin huzuruna çıkarılan Karaca'ya *“Sen üzerinde bunca hakkı olan efendine vefa göstermedin. Bizim de senden vefa beklememiz cahillik olur.”* diyerek hepsini şehit etmişlerdir. Kalenin dışına çıkarak 20 bin askeriyile beraber savaşan vali Gayır Han tekrar kaleye sığınmak zorunda kalmıştır. Gayır Han ve adamları tek kişi kalıncaya kadar

savaşa devam etmişlerdir. Bu şekilde bir ay kadar daha direnebilmişlerdir. En sonunda iki kişiyle kalan Gayır Han tüm gücüyle savaşmaya devam etmiştir (Cüveynî, 2013, s. 121-122). Valiyi ve iki adamını bir evin damında sıkıştırımayı başaran Moğol kuvvetleri Gayır Han'ın diri olarak ele geçirilmesi emredildiği için valinin yanındaki iki adamını öldürerek valiyi esir almışlardır. İnalçık'ın esir alınması ile Otrar düşmüş hayatta kalan halk şehrin dışına sürgün edilmiştir. Halkın arasındaki zanaatkârlar ve tüccarlar seçilerek Moğollara hizmet etmeleri şartıyla bağışlanmıştır. Şehri boşaltan ve önemli kişileri hizmetine alan Moğol askerleri şehri yağmaladıktan sonra kale de dâhil olmak üzere her şeyi yıkarak şehri ateşe vermişlerdir. Otrar'ın fethi bu şekilde tamamlandıktan sonra şehzadeler, Buhara'dan Semerkant üzerine yürüyen babalarına yetişmek üzere yola çıkmışlardır. Çengiz Han'a ulaşan şehzadeler vali İnalçık'ı babalarının huzuruna çıkarmışlardır. Çengiz Han'ın emri ile gözlerine ve kulaklarına eritilmiş gümüş dökülmesi sureti ile vali İnalçık'ı öldürmüşlerdir (Kafesoğlu, 2000, s. 255).

5. Celâleddin Hârizmşah (1220-1231)

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber asıl ismi Mengübertî'dir. Celâleddin kendisine verilen lakaptır. Mengübertî, Alâeddin Muhammed ve Hintli bir cariye olan Ayçiçek Hatun'dan dünyaya gelmiştir. Celâleddin dönemin değerli hocalarından ders almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra babası Alâeddin Muhammed, Celâleddin'i 1215 yılında Gazne merkez olmak üzere Gür, Herat, Garcistan ve Sicistan ülkelerine melik olarak tayin etmiştir (Taneri,

1993, s. 248). Celâleddin Hârizmşah'ın veliaht atanması ve tahta oturması oldukça uzun sürmüştür. Bu durumun nedeni Terken Hatun'un ve nüfuzu altındaki kumandanların Muhammed Hârizmşah'a baskı yaparak küçük oğlu Uzluğ'u veliaht tayin ettirmeleridir (Kafesoğlu, 2000, s. 210). Terken Hatun'un Uzluğ'u veliaht tayin ettirmesinin en önemli sebebi Terken Hatun ile Uzluğ'un annesinin aynı kabileden olmasıdır. Terken Hatun Celâleddin'i istemeyerek Uzluğ'u veliaht tayin ettirdiyse de Moğol İstilasası sonucunda Çengiz Han'a esir düştüklerinde annesinin baskısından kurtulan Muhammed Hârizmşah ölmeden önce oğlu Celâleddin'i veliaht tayin edip, diğer oğullarına da ağabeylerine tabi olmalarını emretmiştir. Muhammed Hârizmşah'ın ölümünden sonra Celâleddin'in veliahtlığını tanımayan bazı kumandanların suikast yapacağını ve Moğolların yaklaştığını haber alan Celâleddin kendisine sadık kişilerle beraber Horasan'a kaçtı. Devrin en kalabalık ve en önemli şehirlerinden olan Gürgenç uzun bir kuşatmadan sonra 1221'de Moğolların eline geçti. Gürgenç'in de düşmesiyle Hârizmşahlar Devleti tarih sahnesinden silindi.

Celâleddin Hârizmşah devletini tekrar toparlamak için Moğollarla amansız bir mücadeleye başladı. İlk olarak Nişabur'a gelen ve buradan emirlere, sınır beylerine haber göndererek yardımcı kuvvet aramıştır. Mart 1221'de Gazne'ye ulaşan Celâleddin büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Yardımcı kuvvetlerini de toparlayan Celâleddin, Çengiz Han'ın kumandanlarını bozguna uğrattı. Durumu haber alan Çengiz Han, Kutugu Noyan'ın komutasında bir orduyu Celâleddin'in üzerine

gönderdi. Celâleddin, Kutugu Noyan'ı da bozguna uğratmıştır. Lakin ganimetlerin paylaşımı sırasın da kumandanlar arasında anlaşmazlığın çıkması ve durumdan Çengiz Han'ın haberdar olması Celâleddin'i zor duruma düşürmüştür. Çengiz Han ve beraberindeki kalabalık ordusunun aniden baskın yapması ile Celâleddin Hârizmşah Sind nehrini geçerek Hindistan'a sığınmaya çalışmıştır. Fakat Çengiz Han, Celâleddin nehri geçmeden yetişerek Hârizmşah'ın ordusunu çember içine almıştır. Celâleddin Hârizmşah, sayıca üstün olan Moğol ordusunun merkezine saldırarak bu kısmı dağıtmıştır. Celâleddin'in savaşı kazandığını düşünmeye başladığı anda Çengiz Han'ın ihtiyatta beklettiği kuvvetlerin savaşa girmesi dengeleri Çengiz Han'ın lehine çevirmiştir. Celâleddin durumun kötüye gittiğini fark edince haremdekileri ve annesini savaş alanında bırakarak atıyla birlikte nehre atlamaş ve yüzerek karşı kıyıya çıkmıştır. Burada tekrar atına binerek Hindistan üzerine doğru kaçmıştır. Büyük bir ustalık ve cesaretle savaşan Celâleddin'i gören Çengiz Han oğullarına nasihat ederek parmağını ısırması ve *"Böyle bir evlada sahip babaya ne mutlu!"* diyerek çocuklarına serzenişte bulunmuştur (Cüveynî, 2013, s. 156). Bazı kaynaklarda ise *"Böyle bir oğula sahip olan babaya ne mutlu. Su ve ateş gibi iki bela girdabından kendini kurtarıp sahile vardı"* şeklinde yer almaktadır. Çengiz Han, Celâleddin'i yakalaması için oğlu Çağatay'ı ve beraberindeki kuvvetleri Hindistan'a göndermiştir. Fakat Çağatay'da Celâleddin'i yakalamayı başaramamıştır. Hint ordusunun saldırısına uğrayan Celâleddin bu saldırıyı da bertaraf ederek orduya ait teçhizatı ve silahları ele geçirmiştir. Celâleddin Hindistan'da kendisine

bir yurt kurabilmek için bazı siyasi evlilikler yapmıştır. Fakat bu evlilikler de kendisine çözüm olmadı ve bir süre sonra Hintlilerin yeniden mücadeleye hazırlandığını öğrenince Kirman'a kaçtı. Kirman hâkimi Barak Hâcib, Celâeddin'e itaat etmiştir. Celâleddin kardeşi Gıyaseddin Pırşah ile girdiği mücadeleyi de kazanarak itaat ettirmiştir. Celâleddin burada yapılan bir törenle tahta oturmuştur. Tüm İran'ı itaati altına alarak Azerbaycan'ı devletine katmak maksadı ile harekete geçen Celâleddin Meraga'yı teslim almıştır. Sonra Temmuz 1225'te Tebriz'i zapt ederek Azerbaycan'ın ilhakını tamamlamıştır. Sultan Gürcistan seferine çıktığı sırada Tebriz reisi Nizameddin ve kardeşi Şemseddin Tuğrâi isyan etmiştir. Durumu haber alan sultan Tebriz'e dönerek Nizameddin'i öldürmüştür. Celâleddin Tebriz'i baş şehir yaptıktan sonra Gürcistan Krallığına karşı harekete geçmiştir. Ağustos 1225'te Kerbi'de yapılan savaşta Gürcüler ağır bir yeniliye uğramıştır. Ardından sırasıyla Tiflis, Kirman, Ani'yi zapt ederek Kars'ı kuşatmıştır. Bu ilerleyişi durdurmak isteyen Gürcüler yeniden bir ordu hazırladılar fakat Kıpçaklar, Gürcüleri terk edince ağır bir hezimete uğradılar. Halifelik topraklarına saldırmayı kafasına koyan Celâleddin, Halifenin üzerine birlik gönderdi. Yapılan mücadele de Halifenin kuvvetleri bozguna uğratılmıştır. Hârizmşah, Ziyâ-ül Mülk'ü Halife Nasır'a elçi olarak göndermiştir. Nasır Lidinillah elçinin teklifini reddetti. Bunun üzerine Celâleddin Tuster şehrini kuşatmıştır. Halife, Celâleddin'i Irak'tan atmak için Kuş Timur kumandasında bir ordu hazırlatarak Celâleddin Hârizmşah'ın üzerine gönderdi. Yapılan

savaşta Celâleddin galip gelerek Kuş Timur’u Bağdat’a kadar takip etmiştir. Tüm bu olayları yakından takip eden I. Alâeddin Keykubât, Celâleddin Hârizmşah’ın tehlike teşkil ettiğini görmüş ve Eyyûbiler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Sevim ve Merçil, 2014, s. 570).

1225’te Celâleddin Merağa’yı zapt ettikten sonra I. Alâeddin Keykubât, Moğol tehlikesine karşı birlik olmak için birbirlerine mektuplar göndermişlerdir. Lakin 1226 yılında Celâleddin Hârizmşah’ın Ahlat’ı kuşatması ile ilişkiler gerginleşmiştir. I. Alâeddin Keykubât, Celâleddin’ in Moğollara karşı başarılı olamayacağını anlayınca çekingen bir siyaset izlemeye başlamıştır. Celâleddin Hârizmşah Anadolu’ya hâkim olmak ve Türkiye Selçuklu Devletini ortadan kaldırmak maksadıyla 1230 Nisan’ında yeniden Ahlat’ı zapt etti. Ahlat’ın yeniden zapt edilmesi üzerine I. Alâeddin Keykubât, Celâleddin Hârizmşah’a Tiflis’in fethinden vazgeçmesini ve Moğollarla anlaşmasını tavsiye eden bir mektup gönderdiği kaynaklarda geçmektedir. Tavsiyesini kabul etmediği takdirde kendisine cephe alacağını bildirmiştir. Celâleddin elçiyi alıkoyarak tavsiyelere uymadığını belirtmiştir. Alâeddin tavsiyesinin dikkate alınmadığını anlayınca Eyyûbi’ler ile anlaşarak Celâleddin Hârizmşah’ı Doğu Anadolu’dan çıkarmaya karar vermiştir. Birlikteliği haber alan Celâleddin Sivas’ a doğru yola çıkmıştır, iki ordu Yassıçemen ovasında karşı karşıya gelmiştir. Şiddetli çatışmalar ve Selçuklu kuvvetlerinin üstün olmasından dolayı Celâleddin savaş alanını terk etmek zorunda kalmıştır. Hârizmşahlar Ağustos 1230’da ağır bir yenilgi almıştır (Turan, 2014, s. 295). Bu yenilgi yetmezmiş gibi Moğolların kendisini

takip ettiğini öğrenen Celâleddin Âmid önlerine kadar kaçmıştır. Moğollar da farklı bir güzergâh üzerinden Celâleddin'i takip ederek Dicle köprüsü kenarında baskın yapmışlardır. Celâleddin tüm maiyetini kaybettiyse de Moğolların elinden kurtularak Meyyâfârîkîn tarafına kaçmayı başarmıştır. Celâleddin Hârizmşah'ın ne şekilde öldüğü konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bir rivayete göre Moğol kuvvetlerinden kaçarken tırmandığı sarp bir dağda eşkıya ile karşılaştığı ve onlar tarafından öldürüldüğü bildirilir. Diğer bir rivayet ise Celâleddin'in Âmid dağlarında geceyi geçirmek için çadır kurduğu ve eşkıyalar tarafından fark edildiğini kendisinin kim olduğunu bilmeyen eşkıyalarca elbiselerinin yağmalandığı esnada göğsünden bıçaklanarak öldürüldüğü aktarılmaktadır.¹

6. Mâverâünnehr'in Fethi

Celâleddin Hârizmşah'ın nüfuz kazanarak otoritesini sarsacağından korkan Muhammed Hârizmşah oğlunun Moğollara karşı kalabalık bir ordu ile uzak bir alanda savaşıma teklifini reddederek çok büyük bir hata yapmıştır. Bu hatayı Otrar'ı kaybetmekle ödeyen Hârizmşahlar Moğol kuvvetlerine diğer şehirlerinin muhasarasında da dur diyememiştir. Otrar'ın düşmesinin hemen ardından Hârizmşahlar'ın önemli şehirlerinin art arda düşmesi devletin çöküşünü hızlandırmıştır. Mâverâünnehr'in çok sayıda şehri olmasına rağmen en meşhur ve en önemlileri Buhara ve baş şehir Semerkant'tır. Çengiz

¹ Celaleddi Hârizmşah'ın nasıl öldürüldüğü hakkında bkz. Nesevi, 1384, s. 278-279.

Han, oğulları Çağatay ve Ögeday'ı Otrar'da bıraktıktan sonra büyük oğlu Cuci ve emrindeki kuvvetleri Cend üzerine, önemli komutanlarının emrindeki kuvvetleri Benaket ve Hocend üzerine, kendisi de oğlu Tuluy ile birlikte Buhara üzerine yürümüştür. Otrar'ın ilhaki tamamlandıktan sonra bölgedeki şehzade ve askerlerin cihan hâkimi Çengiz Han'a katılarak Buhara'nın ilhakinâ yardımcı güç olmuştur (Roux, 2001, s. 182). Muhammed Hârizmşah Otrar'ın düştüğünü haber alınca yaklaşık 300 bin kişilik ordusunun geri kalanını ikiye bölerek Buhara ve Semerkant' a göndermiştir. Kendisi de durumu annesi Terken Hatun'a bildirerek güvenli bir yere geçmesini istemiştir. Fakat annesi onu dinlemeyerek muhasaraya katılmış ve Han'a esir düşmüştür. Çengiz'in komutanlarının ve çocuklarının fetihlerini hızlı bir şekilde tamamlaması ve maiyetleriyle beraber Han'a katılmaları önemli şehirlerin fethini kolaylaştırmıştır. Sultan Muhammed, Çengiz'in istihbarat gücünden habersiz olarak Otrar'dan sonraki hızlı ilerleyişin devamında istila edeceği şehrin Semerkant olacağını düşünerek hazırlığını bu yönde yapmıştır. Fakat Çengiz Han tüccarları ve sağlam istihbaratı ile Muhammed'in bu bekleyişini boşa çıkararak Buhara'ya saldırmayı planlamaktaydı. Han tüccarların kullandığı yoldan ilerleyerek Hârizmşahlar'ın beklediği yolları boşa çıkarmıştır. Kaynaklarda Çengiz Han'ın bu yolları kullanırken ordusundan önce Çin'den esir aldığı mühendis ve köleleri göndererek yolların kontrolünü sağlayıp ordusundaki ağırlıkların geçebilmesi için yolların düzeltilmesi, gerekli yerlere köprü yaparak ordunun hızlı bir şekilde ilerlemesini hedeflemiştir. Çengiz Han'ın kullanmış olduğu bu yolun

bugün tren yolu hattı olarak kullanıldığı kaynaklarda geçmektedir. Buhara üzerine yürürken de aynı şekilde tüccarların kullandığı yolları genişleterek ilerleyen Çengiz Han ordusunu güvenli ve seri bir şekilde Mart 1220'de Buhara Kalesi önündeki düzlüğe getirmiştir (D'ohsson, 2006, s. 104). Kaledeki asker sayısının 20, 30 bin civarında olduğu nakledilmektedir. Çengiz Han'ın kuvvetlerinin sayısı net olarak bilinmese de önceki fetihlerden alınan esirlerinde orduya alınmasıyla birlikte Hârizmşah'ın ordusundan çok daha fazla idi. Çengiz Han esir aldığı köleleri ordusuna katarak hem sayıca üstün görünüyor hem de kale surlarına tırmanma, hendeklerin doldurulmasında bu köleleri ve cesetlerini kullanmıştır. Han'ın ordusunun çok kalabalık olması Buhara'yı savunan askerlerin zihnin de şehri teslim ederek katliamı önleme fikrini oluşturmuştur. Cesareti kırılan halk çok fazla direnemeyerek teslim olmuştur. Fakat Buhara'nın kaderi de Otrar ile aynı olmuştur. Tüm garnizon kılıçtan geçirilmiştir. Halkın arasından tüccarlar ve zanaatkârlar ayrılarak geriye kalanları şehirden dışarı sürmüşler ve şehri yağma etmişlerdir. Çengiz Han şehrin merkezinde bulunan bir camiye atıyla beraber girerek burasının ne olduğunu ve ne amaçla kullanıldığını sormuştur. İbadet edilen bir yer yani cami olduğunu öğrenince caminin imamı ve ahalisine dönerek “*Ben tanrının afetiyim*” diyerek imamlara atlarına ot bulmalarını, onlara bakmalarını emretmiş direnenleri katletmiştir. Tüm halkı katlederek imamlara, ilim adamlarına ve ibadethanelere saygısızca davranan Çengiz Han'ın din düşmanı olduğunu herkes görmüştür (Roux, 2001, s. 184).

Buhara'nın fethini de tamamlayan Çengiz' in sonraki istila şehri baş şehir Semerkant'tır. Buhara'dan elde ettiği ganimet ile askerlerini motive eden Çengiz yine tüccarların kullandığı yol üzerinden Mart veya Nisan 1220'de Semerkant'a ulaşmıştır. Semerkant Şah'ın en önemli şehirlerinden idi. Bu sebepten ötürü Şah, Semerkant' da 110 bin kişilik bir ordu, önemli savaş malzemeleri ve 20 tanede Fil bulundurmaktaydı. Tüm bunların yanın da şehir halkıda oldukça kalabalıktır. Otrar'a saldırdığı andan itibaren Semerkant şehrinin gücünü ve müstahkem kalesini bilen Çengiz Han bilinçli bir şekilde önce çevredeki şehirleri alarak en son Semerkant üzerine yürümüştür. Yol üzerinde kendisine katılan kuvvetlerle Semerkant'a ulaşan Çengiz Han kale önlerine otağını kurmuştur. Esir aldığı kölelerden birlikler oluşturarak kaleye doğru göndermiş ve Şah'ın öncü birliklerini yormuştur. Esirlerin tamamını gönderdikten sonra onların cesetleri üstünden süvari birliğini göndererek savaşa başlamıştır. Süvariler önce saldırmış ve Çengiz' in verdiği taktik gereği düşmanı peşine takarak geri çekilmiştir. Bu çekilmeyi bir kaçış sanan Hârizmşahlar kaleden çıkarak Moğollara hücum etmişlerdir. Şah'ın askerlerini arkadan kuşatan Çengiz Han tüm askerleri kılıçtan geçirerek katletmiştir. Kaynaklarda bu katliam da 50 bin ile 70 bin arasında insan öldürüldüğü nakledilmektedir. Bu büyük kaybın ardından Hârizmşahlar birkaç gün daha direnmiş ve sonunda teslim olmaya karar vermişlerdir. Semerkant'ı teslim alan Çengiz Han diğer şehirlere yaptığı gibi işe şehri yıkarak başlamış ve tüccar, zanaatkâr kesimi ayırıp halk şehirden uzaklaştırılarak yağma faaliyetlerine devam etmiştir. Direnenlerin sonu

da diğerleri gibi katledilmek olmuştur. Şehirden çok fazla ganimet elde eden Çengiz ele geçirdiği filleri ne yapacağını bilemeyerek ot yedikleri için doğaya göndermiştir. Doğal ortama ayak uyduramayan fillerin açlıktan öldüğü kaynaklarda dile getirilmektedir (D'ohsson, 2006, s. 107). Semerkant'ın da ele geçirilmesiyle Mâverâünnehr'in fethi tamamlanmıştır. Baş şehri Semerkant'ı da kaybeden Muhammed Hârizmşah saklandığı adada hastalanarak ölmüştür. Muhammed Hârizmşah'tan sonra Çengiz Han, Celâleddin Hârizmşah'la bir müddet daha mücadele etmiştir. Yaklaşık 10 yıl daha direnen Celâleddin Hârizmşah küçük çaplı başarılar elde etmiş olsa da komşu Türk devletlerinin desteğini alamayınca yanlış fetihler düzenleyerek Ahlat'ı kuşatması Anadolu Selçukluları ile arasının açılmasına sebep olmuştur. Yanlış tutum ve davranışlarından ötürü devletinin geride kalan maiyetini de koruyamayan Celâleddin, Hârizmşahlar devletinin tarih sahnesinden silinmesine, Moğollar ile Anadolu Selçuklu devletinin sınır komşusu olmasına engel olamamıştır. Mâverâünnehr'in fethini tamamlayan Çengiz Han topraklarını oğulları arasında paylaştırdıktan sonra bugün ki Moğolistan sınırlarına çekilerek yarım kalan seferleri ile ilgilenmiştir. Bu seferler esnasında büyük oğlu Cuci'nin öldüğünü ve devletinin torunu Batu Han'ın idaresine kaldığı haberini almıştır. Çengiz Han ölmeden kısa bir süre önce yarım kalan Asya fetihlerini tamamlaması için oğlu Tuluy'u görevlendirmiş ve devletinin varisi olarak Ögedey'i veliht ilan etmiştir. Kaynaklarda mezarının nerede

olduğu tam olarak bilinmese de Han'ın 18 Ağustos 1227 de öldüğü bilgisi mevcuttur.²

Sonuç

Moğolların İslam âlemine ve Hârizmşahlar devletine yönelik giriştiği istila hareketini başlatan Otrar faciasının neden olduğu kayıplardır. Şüphesiz bu kayıplar herkesin aklına böyle bir olay yaşanmasaydı yine de Moğollar İslam dünyasına istila eder miydi sorusunu getirmiştir. Yüksek ihtimalle Çengiz İran coğrafyasına girecekti ancak bu olay İran seferini öne almıştır. Çengiz Han, büyük ihtimalle Hârizmşahlar Devletinin gücünden çekindiği için ordusunu güçlendirmek maksadıyla bir süre daha bekleyecekti. Fakat Hârizmşahlar'da yaşanan iki başlı yönetim ve valinin başına buyruk hareket etmesinden dolayı meydana gelen savaşın sonuçlarının Avrupa'ya kadar ulaşacağını muhtemelen kimse tahmin edemezdi. Çengiz Han'ın güçlü bir orduya sahip olması Hârizm coğrafyasına hâkim olmasına yetecek bir sebep olmasa gerektir. Çünkü Muhammed Hârizmşah'ın başarısız bir lider olması, halkından aşırı vergi alarak devlete olan güvenlerini sarsması ve vezirlerinin onu yanlış yönlendirmesi, Çengiz Han'ın Hârizmşah ülkesine sahip olmasına sebep olmuştur. Muhammed Hârizmşah'ın, Celâleddin Mengüberti'yi dinlememesinin sebebi oğlunun önerisinin işe yaramasıyla kazanılacak bir zafer durumunda otoritesinin sarsılacağını düşünmesidir. Çengiz Han muhasaraya başlamadan önce kuvvetlerini toplamak için bir süre

² Grousset eserinde Çengiz Han'ın ölümünü Şubat ayı olduğu zikretmiştir. Grousset, 2006, s. 280

beklemiştir. Bu bekleyişin sebebi Hârizmşah'ın ordusunun sayıca üstün olması, müstahkem kalelere sahip olması ve olası bir Türk birliğinin yaşanması durumunda çok büyük bir kayıp yaşayacağını düşünmesidir. Lakin Muhammed Hârizmşah, Çengiz Han'ın tahmin ettiği kadar başarılı ve cesur bir devlet adamı değildir. Ordusunu ve devletini iyi yönetememesi önemli şehirlerini hatta devletini kaybetmesine sebep olmuştur. Hârizmşahlar Devleti'nin ortadan kalkması Moğollar ile Anadolu Selçuklu Devletini sınır komşusu yapmıştır. Fakat Çengiz Han, Alâeddin Keykubat'ın gücünden çekindiği için Anadolu'yu istila etmemiştir. Moğolların Anadolu'yu istilasını Alâeddin Keykubat'tan sonra Baba-î isyanının bastırılmasında gösterilen zafiyetten sonra olmuştur. Anadolu'ya hâkim olmak ve Avrupa'ya kadar ilerlemek Çengiz Han'ın torunu Hülâgû'ye nasip olmuştur. Hülâgû'de Çengiz Han gibi yakıp, yıkarak ardında sadece cesetlerle dolu bir enkaz bırakarak ilerlemiştir. Durumun böyle olması Mâverâünnehir'in istilasından buyana bilgin, âlim kesimin kalmaması bugünkü İran coğrafyasında birçok yalancı peygamberin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum mezhepleri ve mezhep çatışmalarını da beraberinde getirmiştir. Moğol istilasından sonra coğrafyada yaşanan siyasi boşluk insanlara keyfince hareket etme fırsatı vermiştir. Yine aynı şekilde Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya yerleşen âlimler ve halk kitleleri olmuştur. İstiladan kaçan grupların Anadolu'da yığılması bu grupları tek çatı altında toplayan Osmanoğulları beyliğini devlete dönüştürmüştür. Peki, tüm bu olaylara sebep olan Moğollar

durdurulamaz mıydı? Mevcut durumu değiştirecek bir lider olsaydı yani Muhammed Hârizmşah orduyu ya da yönetimini Celâleddin'e devretmiş olsaydı şüphesiz ki sonuç çok daha farklı olurdu. Aynı durum Anadolu Selçukluları için de geçerlidir. Çünkü Çengiz Han ilk izlenimlerinde Alâeddin Keykubat ve onun gücünden çekinmiştir. Fakat Keykubat'tan sonra devletin başına doğru kararlar verebilecek bir liderin geçmemesi, iç isyanları uzun uğraşlarla bastıran bir yönetimin bulunması Moğollara cesaret vermiştir. Bu cesaret sonucunda elde edilen başarılar ile Moğollar Avrupa'ya kadar ilerlemişlerdir. Benim ele aldığım ve önemini aktarmaya çalıştığım Otrar Katliamı işte bu hızlı ilerleyişin ilk basamağı olmakla birlikte Hârizmşahlar'ın ortadan kalkması ile birlikte Moğollarda Anadolu'ya istila etme fikrini ortaya çıkaran mühim bir olaydır.

Kaynakça

Arsal, S. M., (1974). Çengizin Yasası. Türk Hukuk Tarihi, İstanbul Ün. Hukuk Fak. Yayınları, İstanbul. s. 167-177.

Bademci, A., (2012). Cengiz ve Yasası Timur ve Tüzükatı, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, N., (2000). İpek Yolu. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. s. 369- 373.

Cüveyni, Ata Melik., (2013). Tarih- i Cihan Güşa, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

D'ohsson, M. B. C., (2006). Moğol Tarihi, IQ Yayıncılık, İstanbul.

Grousset. R., (2006). Bozkır İmparatorluğu (Attila. Cengiz. Timur), Ötüken Yayınları, İstanbul.

Kafalı, M., (1993). Cengiz Han. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. s. 367- 369.

Kafesoğlu, İ., (2000). Harezmsahlar Devleti Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kaya, M. L., (2011). Moğolların Gizli Tarihçesi, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Kemaloğlu, İ., (2016). Avrasyanın Sekiz Asrı Çengizoğulları, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Nesevi, Ş. M., (1384). Siret-i Celaleddin Mengüberti, (yay. Mücteba Minuyi), İlmî ve Ferhengi Yayınevi, Tahran.

Özaydın, A., (1997). Hârizm. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. s. 217-220.

Özaydın, A., (2002). Harezmşahlar Devleti. Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. s. 283- 305.

Özdemir, A., (2005). Moğol İstilasası ve Abbasi Devletinin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri (612-656/1216- 1258), İz Yayınları, İstanbul.

Özdemir, H. A., (2005). Moğol İstilasası Cengiz ve Hülâgû Dönemleri, İz Yayıncılık, İstanbul.

Özgüdenli, O. G., (2005). Moğollar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. s. 225- 229.

Peers, C., (2023). Cengiz Han ve Moğol Savaş Makinesi, (çev. Harun Tuncer), Ketebe Yayınevi, İstanbul.

Roux, J. P., (2001). Moğol İmparatorluğu Tarihi, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Sevim, A. & Merçil, E., (2014). Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Spuler, B., (2011). İran Moğolları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Taneri, A., (1993). Celâleddin Hârizmşah. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. s. 248-250.

Taneri, A., (1997). Hârizmşahlar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. s. 228- 231.

Taşğıl, A., (2008). İpek Yolunun Tarihi Temelleri. Dünden Bugüne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler, Ötüken Yayınları, İstanbul. s. 171- 179.

Togan, İ., (2002). Çinggis Han ve Moğollar. Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. s. 13- 47.

Turan, O., (2014). Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Vernadsky, G., (2007). Moğollar ve Ruslar, Selenge Yayınları, İstanbul.

Yuvalı, A., (2002). İlhanlılar. Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. s. 67- 74.

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

KIRGIZİSTAN’DA II. DÜNYA SAVAŞININ EKONOMİK YANSIMALARI

Economic Reflections of World War II in Kyrgyzstan

Araştırma Makalesi • Research Article

Dr. Yusuf KILIÇASLAN
kilicaslan670@hotmail.com

0000-0001-8672-9481

Geliş Tarihi/Received: 08.11.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 05.12.2023

Atıf/Citation

Kılıçaslan, Y. (2023). Kırgızistan’da İkinci Dünya Savaşının Ekonomik Yansımaları. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 283-307.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Bu çalışmanın konusu II. Dünya Savaşı'nın Kırgızistan'daki ekonomik etkilerini ortaya koymaktır. Savaş yıllarının olağanüstü şartları Kırgızlar ve Kırgızistanlılar açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Savaş Kırgız coğrafyasının çok uzağında yaşansa da etkisi her anlamda derinden hissedilmiştir. Sovyetler Birliği'ni oluşturan diğer on dört özerk cumhuriyet içinde durum farklı değildir. Kırgızistan'da savaş yıllarında yaşanan en büyük sorun işgal gören veya tehdit altında olan bölgelerden taşınan fabrikalar nedeniyle iş gücü ve enerji ihtiyacının ortaya çıkmasıdır. Bu sorunu aşabilmek adına Kırgızistan okulları çıraklık eğitim veren kurumlara dönüştürülerek öğrencilere çeşitli alanlarda eğitim verilmiştir. Kırgızlar tarih sahnesine çıktıkları günden itibaren hayvancılıkla uğraşmış ve bu alanda uzmanlaşmışlardır. Sovyet idareciler tarafından bu bilgi ve birikim çok iyi değerlendirilmiştir. Tarım ve hayvancılık sektöründe Kızıl Ordu birliklerine ve Almanlar tarafından tahrip edilmiş cumhuriyetlere ciddi anlamda lojistik destek verilmiştir. Kırgızistan'da savaş nedeniyle sosyo-kültürel ve ekonomik hayat tamamen değişmiş, bu değişimin sonuçları sancılı sonuçlar doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Kırgızlar, Ekonomi, Tarım, Endüstri.

Abstract

The subject of this study is to reveal the economic effects of World War II in Kyrgyzstan. The extraordinary conditions of the war years had negative consequences for the Kyrgyz and Kyrgyzstanis. Although the war took place far away from the Kyrgyz geography, its impact was deeply felt in every sense. The situation was no different for the other fourteen autonomous republics that made up the Soviet Union. The biggest problem in Kyrgyzstan during the war years was the need for labor and energy due to the factories moving from occupied or threatened regions. In order to overcome this problem, Kyrgyz schools were transformed into apprenticeship training institutions and students were trained in various fields. Since the day they appeared on the stage of history, Kyrgyz people have been engaged in animal husbandry and specialized in this field. This knowledge and experience was utilized very well by the Soviet administrators. In the agriculture and livestock sector, serious logistical support was provided to the Red Army troops and the republics destroyed by the Germans. Socio-cultural and economic life in Kyrgyzstan changed completely due to the war, and the consequences of this change had painful consequences.

Keywords: II. World War, Kyrgyzstan, Economy, Agriculture, Industry.

Giriş

Kırgızistan ekonomisi ülkenin ana piyasalardan uzaklığı, dağlık coğrafi yapısı ve sınırlı nüfusu yüzünden gelişme kaydedememiştir. Ülke altın, uranyum ve antimon dâhil olmak üzere hatırı sayılır miktarda doğal kaynak rezervlerine sahiptir. Aynı zamanda gelişen hidroelektrik enerji istasyonları için büyük bir potansiyele sahiptir. Fakat bu kaynaklar 1918-1920 tarihleri arasındaki iç savaş süresince yıkıma uğramış, yeniden kullanılabilmesi için büyük miktarda yatırımlar gerektirmiştir.¹ İlk beş yıllık kalkınma projesinin 1929'da başlatılmasından sonra Kırgızistan, Moskova'dan yeni yatırımlar için maddi destek talebinde bulunmuştur. İçinde bulunulan savaş durumu nedeniyle eski fabrikalar yenilenerek, yanı sıra yeni fabrikalarda açılmıştır. Kızılkaya, Sulukta, Kokyank, Taşkumira kömür madenlerinde 1940 yılına gelindiğinde bir milyon üç yüz seksen üç bin ton kömür çıkarılmıştır. Ayrıca Oş şehrinde iplik fabrikası, Frunze'de Kombine et tesisi, bez fabrikası, çırçır fabrikası, deri fabrikası ve şeker fabrikası açılmıştır.²

Kırgızistan coğrafyasındaki endüstriyel yatırımlar II. Dünya Savaşı'nın Alman ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında patlak vermesiyle bölgesel yatırımlar olmaktan çıkıp, tüm birlik arası yatırımlara dönüşmüştür.³ Önceden kendi sınırları içerisinde ve kendine yetecek kadar üretim yapan Kırgız halkı baskı ve dayatma ile çalıştırılarak, Kırgızistan'da üretilen ürünler diğer ülkelere sevk edilmiştir. Savaşın ilk günlerinden

¹ *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 268-269.

² *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 268-269.

³ *Oçerki İstorii Kommünistiçeskoy Partii Kırgızii*, Frunze, 1979, s. 366.

İtibaren sanayideki esas iş gücünü ise kadınlar oluşturmuştur. Sanayi işletmelerinde çalışan kadınların 1940 yılındaki oranı %32 iken, 1943 yılında %55 e yükselmiştir. Yine emekliler ve çalışamayacak durumda olan kişiler de çalışmak üzere sanayi ve maden ocaklarına gönderilmişlerdir. Savaşın son yıllarında hafif sanayide kadın ve yaşlıların oranı %70'lik bir paya sahiptir. Savaş zamanında fabrikalarda yirmi üç bin sekiz yüz yaşlı insan çalışmış, gençlerin katılım payı ise %36 olarak gerçekleşmiştir.⁴ Kırgızistan halkı sanayi kuruluşlarında çalışarak var güçlerini seferber etmişlerdir. Genellikle madencilik, metal işleme, gıda sanayi ve hidroelektrik santralleri gibi kuruluşlarda çalışan işçilerin sayısı on bir bin kişi artmıştır. Tüm bu girişimlerin neticesinde doğal olarak planlanan üretimin çok üzerine çıkılmış, artı üretim sayesinde Sovyet Ordusu Yüksek Komutanlığına ait özel bir fon oluşturulmuştur.⁵ Bolşevik idareciler tarafından Kırgız halkının maddi değer taşıyan bütün malların yardım fonlarına devredilmesi istenmiştir.

Savaşın patlak vermesiyle birlikte Kırgızistan'ın tüm bölgelerinde olduğu gibi Bişkek'e bağlı Balıkçı Kasabası'nda farklı meslek gruplarından oluşan üç bin kişi toplanarak, "*Biz hükümetimizi, vatanımızı ve partimizi savunmak için kendimiz hazırız, hiçbir faşist Alman'ı yaşatmayacağız*"⁶ şeklinde slogan atmışlardır. Bu fabrikalarda çalışan işçilerin cepheye katılması ile doğan boşluğu doldurmak için ev hanımları ve diğer meslek gruplarında çalışan yüz otuz kadın fabrikalara çalışmak için müracaat

⁴ Zuhra, Altımışova, "İkinci Dünya Savaşı'nda Kırgızistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, İstanbul, TBB Yayınları, 2016, s. 167.

⁵ Banay, Sultanaliyev, *Kırgızistantsi v Velikoy Ateçestvennoy Voyne*, Frunze, 1977, s. 27.

⁶ Karimbayev, Suyunali, *Sovetskiy Kırgızystan Velikoy Ateçestvennoy Voyni 1941-1945*, Frunze, 1985, s. 36.

etmiştir.⁷ Fabrikalarda ve diğer devlet kuruluşlarında gönüllü çalışmak için başvurdukları propaganda edilen ilk kadınlar İvanova, Subina ve Romanova (isimleri belirtilmediğinden soy isimleri kaynaklarda yer almaktadır) adlı üç ev hanımıdır. İsimlerinden anlaşıldığı üzere Rus kadınlar ilk girişimleri başlatmışlar ve propagandalar sayesinde üç ay içerisinde madende çalıştırılan kadınların sayısı sekiz yüz kişinin üzerine çıkmıştır.⁸ Bışkek şehrinde de kadınların çoğunluğu sağladığı mitingler düzenlenmiştir. Bu toplantılarda ana tema olarak vatanın geleceği ve cephedeki eşlerinin, çocuklarının ve kardeşlerinin başarısı için gerekli desteğin sağlanması olmuştur. Nüfus yoğunluğu nedeniyle Bışkek şehri propagandaların merkezi konumundadır. Kırgızistan sınırları içerisinde endüstrileşmenin en yoğun yaşandığı iki şehir Bışkek ve Oş şehridir. Nüfus olarak da bu iki şehir en kalabalık şehirlerdir. Dolayısıyla endüstrileşme planları yapılırken bu veriler göz ardı edilmemiştir. İki şehri ön plana çıkaran önemli iki özellik daha vardır. Birincisi karayolu bağlantısı, diğeri ise okuma yazma oranının bu şehirlerde yüksek olmasıdır.

1. Sanayi ve Endüstri'de Yansımaları

Kırgızistan II. Dünya Savaşı başladığında 2 milyondan az bir nüfusa sahiptir. Kırgızistan da yeni açılan ve işgal bölgelerinden buraya nakledilen fabrikalarda çalışan insan sayısı 1941 yılının Temmuz ayından, 1942 yılının Ocak ayına kadar olan dönemde altmış bir bin sekiz yüz kişidir. 1942 yılında tüm Kırgızistan coğrafyasındaki fabrikalarda çalışan insan sayısı ise yüz otuz

⁷ Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 36; Karimbayev, Suyunali, *Patriotizm Trudyaşihşya Kırgızı V Velikoy Atçestvennoy Voyni Savetskava Suyuza 1941-1945*, Frunze, 1954, s. 49.

⁸Jivotovskaya, N, P, *Jenşini Kırgızı Patriotki Svoey Radini*, Frunze, 1968, s. 5.

sekiz bin dokuz yüz kişidir.⁹ Sovyetler Birliği idaresinin tutumu bu rakamların hızlı artış eğilimine girmesine sebep olmuştur. Diğer yandan savaş öncesi uygulanan beşer yıllık kalkınma programları sayesinde belirli bir aşama kaydedilmesini temin etmiştir.¹⁰

Komünist Parti'den Zina Mambetseyitova öncülüğünde köylü, şehirli, kasabalı, işsiz bütün kadınlar çalışma hayatına katılmıştır. Parti içerisinde sekreterlik görevini üstlenen Mambetseyitova görevinden istifa ederek ilk girişimi gerçekleştirmiştir. Propagandaların tesirinde kalan ilk kadınlar arasında Kulina Toktomanbetova ve Fatıma Kadırbaeva öne çıkan isimlerdir. Bu çağrılar üzerine 1942 ve 1943 yılları göz önüne alındığında Oş ve Frunze şehirlerinde bin dört yüz yirmi yedi kadın iş hayatında yer almıştır.¹¹ Frunze Tütün Fabrikası Müdürü Nadejda Massiyeva Baranova işçilerle yapmış olduğu toplantıda kaliteli ve seri üretim gerçekleştirmeleri gerektiğini söyleyerek çalışmalara tüm hızıyla devam etmelerini istemiştir. Gerçekleştirilen toplantının ardından 1943 yılına gelindiğinde fabrika normalden %75 daha fazla üretim gerçekleştirmiştir.¹² Belirli bir meslek gurubundan ve tahsili olmayan kadınlar vasıfsız işçi olarak çalıştırılmıştır. Oş bölgesindeki et, süt ve tekstil fabrikalarında çalışan kadınlar savaş döneminin sıkıntılı sürecinde alışkın oldukları hayatın dışarısına çıkarak yeni düzene uyum sağlamaya çalışmışlardır. Aynı şekilde Oş bölgesinde tarım alanında çalışan kadınların sayısı tüm çalışanlar arasında önemli yer tutmaktadır. 1940 yılında toplam çalışan nüfusun %64,2'sini, 1941'de %69,7'sini, 1945 yılına

⁹ Osmanov, D. J, *İstoriya Kırgızistana*, Bişkek, 2004, s. 223.

¹⁰ *İstoriya İndüstriyalizatsiya Kırgızskoy SSR (1926-1941)*. Frunze, İlim, 1972, s. 312,314.

¹¹ Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 15.

¹² Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 15.

gelindiğinde ise bu rakam %78 e yükselmiştir. Bişkek şehrinde faaliyet gösteren et tesislerinde çalışan kadınların sayısı 1945 yılında yedi yüz yirmi ile tüm işçilerin %87'sine tekabül etmektedir. Kant Şeker Fabrikasında çalışan kadın nüfus oranı ise %76'dır. 1941 yılında Kırgızistan'da Yerel Sanayi Halk Komiserliğinde (YSHK) çalışan toplam kadın sayısı dokuz yüz elli üç iken, 1945 yılının ocak ayına gelindiğinde bu rakam iki bin üç yüz doksan iki olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin endüstriyel kuruluşlarında kalifiye eleman olarak çalışan kadınların sayısı 1942 yılının Ocak ayında dokuz bin dört yüz on, 1943 yılının Ekim ayında ise bu rakam yirmi yedi bin sekiz yüz otuz dördür.¹³ Vasıfsız işçilerin dışında mühendis, teknisyen ve kalifiye işçiler hafif sanayi endüstrisinde göstermiş oldukları başarılarla Kızıl Ordu'ya önemli lojistik destek sağlamışlardır.

Kadın işçiler sadece hafif endüstriyel fabrikalarda değil, zorunlu olarak kömür madenlerinde ve diğer ağır sanayide de üretime katılmıştır. 1940 yılında kömür madenlerinde çalışan kadın sayısı yedi yüz seksen kişidir. Bu rakam 1944 yılına gelindiğinde bin yedi yüze ulaşmıştır. Tarım ürünlerinin işlenmesinde çalışan kadınların sayısı toplam işçi oranının %39'unu oluşturmuştur. Kırgızistan altın madenlerinde çalışan kadınların oranı ise 1945 yılında %35 olmuştur.¹⁴ Savaşın gerektirdiği üzere elzem olan diğer bir sorun ise sağlıktır. Cephe gerisi sağlık organizasyonlarında doçent, profesör, hemşire, doktor ve sağlık memuru olarak görev yapan yedi bin seksen yedi kadın sağlık görevlisi olarak hizmet etmiştir.¹⁵ Komünist Parti

¹³ *İstoriya Sovetskogo Raboçego Klasa Kırgızistana*, İlim, Frunze, 1966, s. 201.

¹⁴ *İstoria Sovetskava Raboçivo...*, s. 201.

¹⁵ Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 48.

yöneticilerinin teşviki ile savaş ortamında var olan sağlık metotlarının geliştirilmesine çalışılmış ve yeni sağlık yöntemleri denenmiştir.

Üretimde devamlılığı sağlayan bir diğer kesim ise öğrencilerdir. Savaşın ilk yıllarında eğitimlerine devam eden Kırgız öğrenciler ilerleyen zamanda üretim kademesinin içerisine dâhil edilmişlerdir. 1944 yılında tamir atölyelerinde çalışan gençlerin sayısı sekiz yüz seksen dokuzdur. Yaşları on altıdan başlayan gençlerin toplam tamir atölyelerinde çalışan işçilere oranı %49.8'dir. Bu rakam sadece belli bir iş kolundaki verileri bize sunmaktadır. Diğer sanayi yatırımlarında çalışan öğrenci ve gençlerin sayısı özellikle 1943'lü yıllardan sonra ortalama olarak bu seviyelerde seyretmiştir.¹⁶ Savaşın başladığı tarihe göre daha organize hareket eden Bolşevikler üretimde devamlılığı sağlamak adına gençlik kolları sayesinde gençleri örgütlemeye başarılı olmuşlardır.

Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yerli hammadde, savaş endüstrisinin geliştirilmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Haydarkan Cıva ile Kadamcay Antimon Fabrikaları, Ak-Tüz Kurşun Madeni, nadir sanayi madenleri işleyen Kaşka-Su Sargardom gibi fabrikalar kurularak faaliyete geçmiştir. 1941 yılının sonuna gelindiğinde SSCB'de üretilen Cıva madeninin %85'i Kırgızistan'dan karşılanmıştır. 1945 yılına gelindiğinde ise 1940 yılına göre Cıva madeni üretimi üç yüz kat artmıştır.¹⁷

Savaş zamanında ülkedeki endüstriyel yatırımlardan elde edilen gelir 1941-1945 yıllarında dokuz yüz yirmi bir milyon rubledir. Üretilen malzemeler ise daha çok anlık ihtiyacı karşılamaya yönelik ürünlerden

¹⁶ *İstoriya Sovetskogo Raboçego...*, s. 202-203.

¹⁷ Altımışova, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 166.

oluşmuştur. Bu ürünlerin başında, gliserol, alkol, çimento, konserve gıda, kurşun, çinko ve ilaç gibi zaruri ihtiyaçları karşılamaya yönelik ürünler gelmektedir.¹⁸ 1943 yılında iki bin Komsomol örgütü üyesi, Oş şehrinde bulunan kömür madeni, Mayın, Kurşun ve diğer fabrikalarda çalışmak için bölgeye gitmiştir. Çalışmak üzere gidenler arasında gençler ve kadınlar ağırlıklı olmakla beraber ihtiyarlar da yer almıştır. Savaş günlerinde elzem olan iş gücünün çoğu bu şekilde sağlanmıştır. Mesleklerinin dışında işler yapmak zorunda kalan ve vasıfsız işçilerin mesleki yetersizliklerini gören Kırgızistan SSC Komsomol Merkez Komitesi üyelerinden verimliliğin artırılması için hizmet içi kursların açılmasını istemiştir. Komsomol Örgütleri, öğrencileri teknik okullara yönlendirerek burada teorik bilgi sahibi olmalarını sağlamışlardır. Yine endüstriyel kuruluşlarda teorik eğitimlere devam edilerek gerekli bilgi ve iş becerisi verilmeye çalışılmıştır. İkinci yöntem olarak çok mümkün olmasa da uygun şartlar olduğu zaman makineler üzerinde uygulamalı eğitimler verilmiştir.¹⁹

Savaş yıllarında SSCB'nin batı bölgelerinin Alman işgaline maruz kalması ve artan Nazi tehdidi sebebiyle bu bölgelerde yer alan fabrikaların Kırgızistan gibi güvenli bölgelere nakledilmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda Kırgızistan'a yirmi sekiz önemli işletme taşınmıştır. Taşınan bu fabrikaların haricinde on fabrika daha açılarak bu rakam 1942 yılının sonunda otuz sekize yükselmiştir.²⁰ Kırgızistan'a taşınan fabrikalar arasında Harkov'dan Berndyask Makina, Donetsk'ten deri, tuhafiyeye ve dikim atölyesi,

¹⁸ Jivotovskaya, *Jenşini Kırgızı...*, s. 6.

¹⁹ Tabışaliyev, S, *Zaşıtsu Radinu*, Frunze, 1960, s. 23-24.

²⁰ Osmanov, *İstoriya Kırgızistana...*, s. 223.

Rostov'dan ayakkabı fabrikası, Zaporojiya'dan cıva fabrikası yer almaktadır.²¹ Bölgeye taşınan fabrikalar genellikle ordunun anlık ihtiyacını karşılamak için üretim yapmıştır. Bölgeyi cazip hale getiren durum ise güvenli olması ve yeterli iş gücünün bölgede mevcut olmasıdır. Kırgızistan coğrafyası göz önüne alındığında dağlık bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle yatırımlar genellikle Bişkek, Kızıl-kaya, Tokmak, Oş ve Isık kul bölgelerinde ağırlıklı olarak bulunmakla birlikte, Bişkek şehri endüstrileşmenin en yoğun olduğu şehirdir. Kırgızistan'a nakledilen fabrikalar hakkında Halk komiserliğinden liste gönderilmiştir.

“Kırgızistan'a taşınacak olan hafif sanayi tesisleri hakkında Halk Komiserliğinden gelen mektup:(Kasım 1941)

- 1- *Harkiv Giyim Fabrikası: Fabrikanın bin kişi donanım filosu bulunmakta olup dört bin metre kare alan gerekmektedir. Kırgızistan şartlarında fabrika üç küçük fabrika haline dönüştürülmelidir.*
- 2- *Moskova Sentetik Deri Fabrikası: iki bin iki yüz elli ila iki bin beş yüz metrekare alan gerekmektedir. Fabrika günlük üç tona kadar üretim yapmalıdır.*
- 3- *Harkiv İndoshiva Fabrikası: Ekipmanları yüz dikiş makinesi beş yüz metre kareye kadar alan gerekmektedir.*
- 4- *Poltova Ayakkabı Fabrikası: Günlük üretim beş bin ayakkabıdır. Askeri okul ve okul öncesi ayakkabılarını üretmektedir ve üç bin metrekare alan gerekmektedir.*

²¹ Karimbayev, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 223.

- 5- *Krasnaya Polyana İpek İplik Fabrikası: Fabrika seksen dört bin kapasiteli olup gerekli minimum alan yedi ila sekiz bin metrekaredir.*
- 6- *Stanislavskaya Valanoy Ayakkabı Fabrikası: dört yüz metrekareye kadar alan gerekmektedir.*
- 7- *Rostov Ayakkabı Fabrikası*
- 8- *Taganskaya Ayakkabı Fabrikası*
- 9- *Azovskaya Ayakkabı Fabrikası*
- 10- *Şahtinskaya Ayakkabı Fabrikası”*

İşletmeler yerel fabrikalar ile birleşime tabidir notu düşülerek gerekli girişimlerin başlatılması istenmiştir.²²

Endüstrileşme bir bütün olarak düşünüldüğünde gerekli yatırımların yapılması tek başına çözüm olmamaktadır. Yeterli alt yapı oluşmadığı takdirde aksine büyük sorunlar oluşturmaktadır. Tahliye edilerek Kırgızistan’a getirilen fabrikaların varlığına bir de yeni fabrikaların eklenmesi dolayısıyla sanayi üretiminin artmasına bağlı sorunlar baş göstermiştir. Bu sorunların en önemlisi ise fabrikaların üretime geçebilmesi için gerekli enerjinin Kırgızistan’da hali hazırda olmamasıdır. Alternatif çözüm yolları arayışı içerisinde olan hükümet tarafından şehirlere verilen enerjide kısıtlamaya gidilmesi sivil halkın mağduriyetine yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı’ndan yaklaşık olarak 30 yıl önce akademisyen İ.G. Aleksandrov Narın Nehri kaynağına hidroelektrik santrali inşa etme fikrini ortaya koymuştur. Kırgız İlimler Akademisi tahminlerine göre buraya

²² *Sovetskiy Kırgızistan v Dökümentah 1917-1967, Frunze, 1983, s. 281-282.*

kurulacak hidroelektrik santralinden üç buçuk ila dört milyon kilovat elektrik üretimi gerçekleşeceği saptanmıştır. Çarlık Rusya'nın yaptırmış olduğu çalışmalar daha da genişletilerek SSCB idaresi, Çu-Kurgan Bölgesi'nde Narın Nehri üzerinde on iki milyon kilovat kapasiteli hidroelektrik santralının yapımına başlamıştır.²³ Kırgızistan coğrafi yapısı bakımından hidroelektrik santral yapmak için dünyadaki en elverişli ülkelerden biridir ve dolayısıyla Komünist Parti Hükümeti durumdan en üst seviyede faydalanmak istemiştir. 1942 Yazında Büyük Çuy Kanalı'nda Lebednovka Hidroelektrik Santralının yapımına başlanarak, 1942 yılının sonuna doğru elektrik üretimine geçilmiştir. Frunze'de kısa sürede dört bin iki yüz kilovatlık, Vorosilov Hidroelektrik Santralinde de beş bin dört yüz kilovatlık santraller kurulmuştur.²⁴ Çalışmalar neticesinde üretimde devamlılık sağlandığı gibi daha sonraki dönemler için gerekli olan alt yapı çalışmaları başlatılmıştır.

Kırgızistan kömür madeni bakımından çok büyük rezervlere sahip bir ülkedir. Türkistan coğrafyasından çıkarılan kömür madeninin %75'i Kırgızistan'da bulunmaktadır. Alternatif enerji olarak kömür madenleri daha verimli hale getirilerek buralardan gerekli olan enerji kaynağı sağlanmaya çalışılmıştır.²⁵ Şubat 1941'de SSCB Halk Komiserleri, Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulmasının on beşinci yıl dönümü nedeniyle Kırgız işçi, çiftçi ve aydınlar ile bir araya gelmiştir. Bu toplantıda Sovyet dönemi itibari ile endüstriyel yatırımlar konusunda yaşanan gelişmeler üzerinden bilgilendirme yapılmıştır.

²³ İ. P. Mulikov, A. K. Kanimetov, *Ordenonosniy Kırgızistan*, Frunze, 1957, s. 13.

²⁴ Altımışova, İkinci Dünya Savaşı'nda..., s. 165.

²⁵ Mulikov, Kanimetov, *Ordenonosniy...*, s. 13.

Komsomol Örgütlerinin öncülüğünde hayata geçirilen uygulamalar; şirketler, fabrikalar ve endüstriyel kuruluşlar tarafından geliştirilmiştir. Belirlenen komite tarafından bir plan hazırlanmış bu çerçevede yirmi altı teknik ve mekanik okul açılmıştır. Bu okullarda eğitim gören gençlerin sayısı yaklaşık olarak üç bindir. Bir yıl içerisinde okullardan mezun dört yüz otuz dokuz genç örgü fabrikalarında çalışmak için hazır hale getirilmiştir. Komsomol Örgütlerinin dayatmasıyla endüstriyel yatırımların personel bölümlerinde sadece bir alanda eğitim verilmemiştir. Bişkek şehrinde on iki bin dört yüz seksen dokuz kişi; anahtarcılık, tornacılık, demircilik, dokumacılık ve terzilik gibi çeşitli iş kollarında çalışmışlardır.²⁶ 1940 yılında Kırgız devleti tarafından endüstriyel ve tarım ekonomisinin geliştirilmesi adına yapılan plan ve program dâhilinde; 1942 yılında fabrika işçisi, demiryolu işçisi ve usta yetiştirmek üzere on yedi okul açılmıştır. 1942-1945 yılları arasında üç yıl eğitim gören yaklaşık on dört bin beş yüz genç meslek sahibi edilmiştir.²⁷ Bu gençlerin yaklaşık olarak yarısını Komsomol Örgütü üyeleri oluşturmuştur.

Oş bölgesinde kurulan ipek fabrikalarında kırk altı bin kg ipekten yüz elli bin metre ipekli kumaş elde edilmiştir. Kırgızistan'ın Calal-Abad bölgesinde pamuk ve un fabrikaları seri üretime geçerek 1926 yılına göre altı kat büyüme hızı yakalamıştır. Kırgızistan'ın başkenti olan Bişkek'te bez ve kumaş fabrikaları yoğunluk kazanmış, ince işçilik ve çok iş gücü gerektiren yatırımlar genellikle Bişkek gibi nüfus yoğunluğu fazla olan şehirlere kaydırılmıştır. Isık-Göl bölgesinde gömlek fabrikası ile birlikte et ve konserve

²⁶ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 24.

²⁷ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 24.

fabrikası, Tokmak Bölgesi'nde şeker fabrikası üretim faaliyeti içerisinde bulunmuştur. 1941-1944 yılları arasında Kırgızistan'daki tekstil fabrikaları cepheye yaklaşık olarak üç yüz kırk dokuz milyon ruble yardımda bulunmuşlardır.²⁸

2. Tarım ve Hayvancılıkta Yansımaları

II. Dünya Savaşında endüstriyel yatırımlar ve maden ocaklarının yanında büyük kazanç sağlayan üretim kolları ise Kolhozlar²⁹ ve Sovhoz³⁰ çiftlikleridir. Bolşevik örgütler aralarındaki toplantılarda neler yapabilecekleri konusunda fikir alışverişinde bulunmuş ve çözüm yolu aramışlardır. Bolşevikleri toplantılar organize etmeye iten sebep ise iş gücünün azalmasıdır. 1940 yılında tarım alanında çalışan erkek nüfus yüz seksen altı bin altı yüz kişi iken, savaşın başlaması ile bu rakam altmış bine kadar gerilemiştir.³¹ Yaşanan durumun gereği olarak kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar diğer üretim kollarında olduğu gibi gecesi gündüzü olmadan tarım alanlarında çalışmak zorunda kalmıştır. Ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un Toprak Ana eseri mesele hakkında açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Kaganovic ilçesinde yapılan toplantıda Kolhozlar:

“20 Ağustos tarihine kadar tahıl bitkilerinin tek bir tane kaybı vermeden istiflenmesi ve hasat işlemi bitirilecektir. 10 Ağustos kadar devlete verdikleri sözü yerine getirerek süt, ekmek, sebze ve diğer

²⁸ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 132-133.

²⁹ Kollektif çiftliklerdir. Belirli bir bölgede arazi toplulaştırmasıyla birlikte hayata geçirilir ve kendilerine özgü tüzükleri bulunmaktadır. (Kollektivnaya Hozyaistva)

³⁰ Kolhoz çiftliklerinden farklı oluşumlardır. Herhangi bir tüzükleri yoktur ve direkt devlet eliyle idare edilmişlerdir. Kolhozlar üretim yaparken Sovhozlar bu ürünleri işleme vazifesi de yapmışlardır.

³¹ Osmanov, *İstoriya Kırgızistana...*, s. 228.

*ürünlerin temin edilmesi sağlanacaktır. Üç gün içerisinde planlanan vergi, abone ve kredi ödemelerini ödeyerek oluşturulacak fona aktarılacaktır. Şekerpancarı hasadında yüksek verim alabilmek için gerekli tarım teknik uygulamalarını en üst düzey seviyeye taşıyarak hektar başına en az dört yüz elli kg verim elde edilecektir. Bunu elde edebilmek için Ağustos ayında iki kez sulama yapılacak ve Eylül ayında da bir sulama ve gübreleme yapılacaktır. Şekerpancarı hasadı için hazırlıklar 20 Ağustos'a kadar bitirilecektir. Kolhozlar olarak vatan savunmasına katılacağız gerekli askeri bilgi ve birikimi edineceğiz bu süreçte her çiftlik bir kale vazifesi görecektir”.*³²

Komünist idarenin güdümündeki Kolhozlar önderliğinde yapılan toplantıda yukarıda bahsedilen konuların yerine getirilmesi taahhüt edilmiştir. Kaganoviç ilçesinde yapılan bu toplantı etkili çalışmaların gerçekleştirilmesi için beklenenden daha geniş alana yayılmıştır. Çiftçiler ve çiftlikler üzerine yüklenen görevleri yerine getirmeleri için Sovyet kurumları tarafından denetlenmişlerdir. Suzak ilçesinden Sabitkul Mamarasulov tarafından Stalin'e yazıldığı iddia edilen mektupta, “*Yoldaş Stalin bize ne kadar malzeme gerektiğini söyle, ben rekor üretim gerçekleştireceğim ve en az %125 daha fazla pamuk üretimi yapacağıma söz veriyorum*”³³ ifadelerine yer verilmiştir. Frunze Et ve Süt Çiftliği müdürü F. Melnikov tarafından kaleme alınan yazıda,

³² Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 57-58.

³³ Kazanskiy, L, *Kırgızkiy Narod v Velikoy Ateçestvennoy Voyne Savetskava Suyuza 1941-1945*, Frunze, 1954, s. 26.

“Ben bir genç solcu olarak iç savaş yıllarında Kızıl Ordu için gönüllü olarak savaştım. Fakat şimdi biliyorum fiziki olarak askerlik yapmaya çok elverişli değilim Nazilere karşı ön tarafta savaşamayacağıma eminim ama burada daha fazla çalışarak çiftliğin bütün imkânlarını seferber ederek daha fazla et ve süt üreteceğim ifadelerini”³⁴ kullanmıştır.

Üretilen ürünler içerisinde şekerpancarı, buğday gibi ürünlerle birlikte önemli hammaddelerden birisi de pamuktur. Ülkenin güney kesiminde Calal-Abad, Keneş-Kuçça, Bazar-Kur ve Gapskava alanlarında pamuk yetiştirilmiştir. Calal-Abad bölgesi ise pamuk yetiştiriciliği için önemli bir alandır. Hainpahan Caparov adlı Kolhoz bu dönemde beklenen normun %310 üzerine çıkararak bir sezon için on beş ton pamuk hasadı yapmıştır.³⁵ SSCB idaresi tarafından Caparov gibi Kolhozu yüzlercesinin izlediği propagandaları yapılmıştır. Söylemleri desteklemek adına Oş şehrinde Pravda adlı devlet çiftliğinde pamuk üretiminin günlük otuz iki kg artırıldığını Mübarakhan Ahmedova adlı üreticinin ise günlük olarak yüz on sekiz kg pamuk topladığı iddia edilmiştir. Yine bir diğer çiftçi Patulhan Gazizova on günlük çalışmanın ardından bin iki yüz kırk beş kg pamuk hasadı yaptığı çalışanları isteklendirme adına açıklanmıştır.³⁶

Savaş yıllarındaki verilere baktığımız zaman Calal-Abad bölgesinin pamuk üretiminde ilk sırada yer aldığını görüyoruz. Suzak ilçesinden savaş öncesinde on dört bin ruble olan gelir, savaş yıllarında yarım milyon ruble olarak devasa artış göstermiştir.³⁷ Erkek nüfus genellikle cephede savaşmak

³⁴ *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 278.

³⁵ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 59.

³⁶ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 60.

³⁷ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 91.

zorunda olduğu için Kolhozların bu başarısında kadınların, çocukların ve yaşlıların payı oldukça büyüktür. Kadınlar hizmet içi kurslara tabii tutulup; traktör, römork, batöz gibi tarımsal donanım dersleri almak suretiyle üretime katılmışlardır. Çalışmaların sonucunda tekstil için elzem olan hammaddenin büyük bir kısmı Kırgızistan'dan karşılanarak Kafkaslardaki fabrikalara gönderilmiştir.

Kırgızistan geniş bozkırları ve verimli otlakları ile hayvancılık için elverişli coğrafyaya sahip bir ülkedir. SSCB durumdan olabildiğince faydalanmaya çalışmıştır. İnsan yaşamını sürdürmek için tarımsal üretime ihtiyaç duyduğu kadar hayvansal üretime de aynı oranda muhtaçtır. Doğal olarak hayvansal üretimde göz ardı edilmeyerek bu alanda da baskılar artırılmıştır. 1940 yılında Cumhuriyet'in hayvan varlığı dört yüz altmış bindir. 1941 yılına gelindiğinde sığır %25, koyun ve keçi %28,9, domuz oranında ise %44,5 artış söz konusudur.³⁸ Ancak burada dikkat edilmesi gereken konu içinde bulunulan durum nedeniyle Bolşevikler denetimi daha sıkılaştırarak fazla mallar Kırgızların elinden alınmıştır. Bu mesele kayıtlara ise ürün artışı olarak kaydedilmiştir. 1941 yılında Kırgızistan'dan cepheye gönderilmek üzere sekiz bin yedi yüz kg et ve yirmi bin litre süt hazırlatılarak teslim alınmıştır.³⁹ Ayrıca Ak-Car bölgesindeki kolektif çiftliklerden beş bin koyun, beş yüz at toplanmıştır.⁴⁰ Cuan-Tube Koyun Çiftliğinde çoban Doz Bergen bir tek koyun dahi telef etmeden yüz koyundan yüz elli dört kuzu yetiştirmiş komisyon teslim almıştır. Yine Koçorka çiftliğinden çoban

³⁸ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 60.

³⁹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 60.

⁴⁰ Kazanskiy, *Kırgızkiy Narod...*, s. 90.

Asarova beş yüz elli yedi koyundan altı yüz elli bir kuzu yetiştirmiş komisyona teslim etmiştir.⁴¹ Böyle onlarca örnek verebiliriz. Yukarıda verilen rakamlar baskı ve esaretin önemini vurgulaması hasebiyle değerlidir. Çiftliklerdeki üretilen ürünler ve hayvanlar yıllık döküm defterine işlenmiştir. Kayıt edilen bu veriler sayesinde üretim değerlerini izleme imkânına sahip olunmuştur. Anlaşılacağı üzere üretim artışı olarak gösterilen değerler halkın emeğinin karşılığıdır. Kırgız halkının hayatta kalması için ayrılması gereken ürünlere el konularak üretim artışı şeklinde propaganda edilmiştir.

Kırgız kadınları II. Dünya Savaşı yıllarında kolektif çiftlikler, devlet çiftlikleri ile birlikte tarım ekonomisinde çalışanların yaklaşık %80'nini oluşturmuşlardır. Kolektif çiftliklerde çalışan kadın nüfus oranı 1943 yılında %71,2'dir.⁴² Çiftliklerde çalışan kadınlar traktör, kamyon ve makine operatörlüğü gibi görevler üstlenmişler bu sayede sanayi ve tarım ekonomisinde kadın nüfus oranı ciddi rakamlara ulaşmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Kırgız köylüler ve kolhozlar; Ekmek, et, patates gibi birçok besin maddesi üreterek oluşturmuş oldukları fona teslim etmişlerdir. Bu fon aracılığı ile cepheye dört milyon beş yüz bin tahıl ürünü ve beş yüz ton et toplanmıştır.⁴³ II. Dünya Savaşı yıllarında yüz yirmi bin yedi yüz yetmiş beş tarım aletleri için yedek parça rezervi bulunmaktadır. 1941-1945 yıllarında Komsomol üyeleri ve gençlerin çalıştırılması ile bin beş yüz yetmiş traktör, yedi bin iki yüz seksen pulluk, altı yüz elli üç matkap, bin iki yüz elli dört tırmık, bin yedi yüz seksen bir hafif araba tamiratyapmışlardır.

⁴¹ Karimbayev, *Patriotizm...*, s. 60-61.

⁴² *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 307.

⁴³ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 39.

Bu atölyelerde çalışan gençlerin ve Komsomollar'ın toplam sayısı ise kırk üç bin yedi yüz seksen kişidir.⁴⁴

Üretim faaliyeti içerisinde bulunan kolektif ve devlet çiftliklerinin sayısı rakamsal olarak buhran günlerinde düşüş yaşamıştır. Sayısal düşüşün gözle görülür bir şekilde gerçekleştiği bu senelerde üretim miktarı ise buna zıt bir şekilde artış göstermiştir. Üretim miktarının artış göstermesinin ana nedenlerinden birisi Bolşevikler tarafından toplanan aynı ve nakdi vergilerdir. Topladıkları vergileri artı üretim şeklinde lanse ederek, yaşamış oldukları savaş esnasında bile gelişme gösterdiklerinin propagandasını yapmışlardır. Buna ek olarak bakıldığında Savaşın başladığı yıl olan 1941 yılı ile 1944 yılları arasında Kırgızistan coğrafyasında faaliyet gösteren çiftliklerin rakamsal verileri oldukça kıymetlidir.

Tablo: 1. 1941-1944 Yıllarında Kolektif Çiftliklerin Karşılaştırılması⁴⁵

BÖLGELER	1941-1944 YILLARI ARASI KOLEKTİF ÇİFTLİKLER			
	1941 YILI	1942 YILI	1943 YILI	1944 YILI
OŞ BÖLGESİ	520	521	504	497
CELAL-ABAD	323	323	293	275

⁴⁴ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 43.

⁴⁵ *Sovetskiy Kırgızistan v Dökümentah 1917-1967*, Frunze, 1983, s. 305.

TALAS	-	-	-	-
BİŞKEK	402	392	392	307
ISIK-GÖL	209	206	204	205
TANRI DAĞLARI	194	190	188	187
TOPLAM	1651	1632	1586	1471

Bu sayıların azalmasında kolhoz olarak çalışan çok sayıda insanın bizzat cephede savaşa katılmasının etkisi büyüktür. Kırgız halkının bu çiftliklerden elde ettiği büyük ve küçükbaş hayvanları, bunun yanı sıra et, süt, peynir gibi insan hayatı için elzem olan gıdalar cepheye gönderilmek üzere Bolşevikler tarafından toplanmıştır. Kolektif çiftlikler ve çiftçilerin ağırlıklı olarak at, sığır, koyun ve keçi üretimi içerisinde oldukları gözükmektedir. Ocak 1945 tarihinde her kolektif çiftlikte ortalama olarak, bin iki yüz altmış beş koyun ve keçi, yüz yetmiş at ve yüz kırk beş baş sığır varlığı mevcut gözükmektedir. Tanrı Dağları Bölgesi genel ortalamasının üzerine çıkarak yaklaşık olarak, iki bin üç yüz elli iki koyun ve keçi, iki yüz yirmi yedi at ve iki yüz on üç baş sığır ortalamasını yakalamıştır.⁴⁶ Tabloda görüldüğü üzere bütün bölgelerdeki çiftliklerin sayısında azalma görülmektedir. Sovyet

⁴⁶ *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 306.

kaynakları ise bu rakamsal düşüşe rağmen üretimde artış gösterdiklerini iddia etmektedirler.

Kırgızistan Komsomol Örgütleri aracılığı ile 1941-1945 yılları arasında cepheye seksen binden fazla hayvan göndermiştir.⁴⁷ Bu örgütün çatısı altında olmak üzere farklı üretim kollarında Kırgız Komsomollar büyük başarı sağladığının propagandasını yapmışlardır. Tanrı dağları bölgesinde ağırlıklı olarak hayvan yetiştiriciliği yapılırken, Calal-Abad ve Oş Bölgeleri’nde ay çekirdeği ve buğday üretimine ağırlık verilmiştir. Bişkek’te şekerpancarı tarımı yapılırken, Isık-Göl’de balıkçılık yapılmıştır.⁴⁸ Kırgızistan’ın tüm bölgelerinde coğrafi şartlar esas alınarak çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Coğrafi iklim şartları göz önünde bulundurularak dağlık alanlarda hayvancılık, sıcak iklimde pamuk ve şekerpancarı tarımı, kuru tarımda buğday yetiştiriciliği ve göl kenarındaki bölgelerde balıkçılık yapılarak arazilerden ve iklimden oldukça fazla yararlanılmaya çalışılmıştır.

1941-1945 yılları arasında Kırgızistan’da Kolhozlar ve Sovhozlar tarafından işlenen toplam arazi seksen bin hektar olarak belirtilmiştir. Kolhozlar ve Sovhozların kontrolünde işlenen bu arazide halk pamuk ve SSCB’nin ihtiyaç duyduğu endüstriyel ürünleri üretmişlerdir. Savaş yıllarında Kırgızistan Komsomol Örgütleri tarafından tehlike altında bulunan diğer Cumhuriyetler’e Kırgız gençleri ve Komsomolları adına önemli yardımlar gerçekleştirilmiştir. Bu girişim doğrultusunda Kırgızistan’dan; iki yüz doksan iki bin üç yüz on dokuz kg buğday, on beş bin elli yedi kg mısır,

⁴⁷ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 5.

⁴⁸ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 5.

bin dört yüz kg patates, on beş bin dört yüz altmış kg yaş sebze, dokuz yüz seksen altı kg pirinç, bin yedi yüz otuz kg kuru meyve ve üç yüz otuz dokuz bin altı yüz altmış dört kg diğer hububat maddesi yardımıyla bulunulmuştur.⁴⁹ Yine savaş yıllarında insan hayatı için gerekli olan besin maddelerinin temini kadar, insanı hayatta tutmaya yarayan ilaç ve şifalı bitkilerin temini konusunda da çalışmalar yapılmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Kırgızistan Komsomol Örgütleri Sivil Toplum Kuruluşları, (STK) ve öğrenciler tarafından Kırgızistan'da doğa keşif gezileri düzenlenerek şifalı bitkiler toplanmıştır. Bu bağlamda cepheye yedi yüz otuz bin yedi yüz beş kg kuşburnu, üç yüz yirmi sekiz bin kg efedri otu, kırk altı bin kg diğer tıbbi şifalı bitkiler, altı yüz elli ton fıstık, altmış ton iki yüz yetmiş dokuz kg meyve sosu, dokuz yüz on yedi ton meyve ve çilek basması gibi yiyecekler hazır hale getirerek cepheye göndermişlerdir.⁵⁰ Bu durumda Kırgız eski adetleri devreye girmektedir. Yaylak-kışlak hayatının vermiş olduğu tecrübe ile şifalı bitkileri iyi bilen bir toplum olmaları onlara alternatif tıbbi uygulama imkânı vermiştir. Öğrenciler tarafından zorunlu olarak başlatılmış olan organizasyonların neticesinde Kızıl Ordu Birlikleri'ne yapılan giyim yardımı önemlidir. Kırgız talebeler başarılı çalışmalar gerçekleştirerek cepheye; iki yüz seksen altı bin b kg elbise, on yedi bin adet ayakkabı, on sekiz bin adet muhtelif giyecekler cepheye göndermişlerdir.⁵¹

⁴⁹ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 45-65.

⁵⁰ Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 64.

⁵¹ İstoriya Sovetskogo Robeçego, s. 227; Tabışaliyev, *Zaşıtu Radinu...*, s. 69.

Ancak gıda üretimi alanındaki başarılar: Kırgızistan 94,4 milyon kutu konserve et, 177 bin ton şeker, 839 bin ton ekmek, 57 bin ton patates, 57,8 bin ton sebze, 128,6 bin ton mısırı cepheye ulaştırdı. et. Buna ek olarak, cumhuriyetin kollektif ve devlet çiftlikleri ön cepheye 11.478 at, 66 kamyon, 222 koşum takımı, çok miktarda yem ve para sağladı.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı Kırgızistan topraklarında cereyan etmemesine rağmen Kırgızları derinden etkilemiştir. Kırgızistan'dan 365 bin kişi savaşmak üzere cephelere gönderilmiştir. Savaşa katılmayan ve eli iş tutabilen herkes sanayi ve tarım kuruluşlarında çalıştırılarak Kızıl Ordu'nun lojistik ihtiyacını karşılamışlardır. Hızlandırılmış hizmet içi eğitim kurslarıyla birlikte Kırgız kadınları ve çocukları ekonomik hayatın sürdürülmesini sağlayan kurum ve kuruluşların iş yükünü sırtlanmışlardır. Savaşın ilk yıllarda Almanya lehine seyretmesi dolayısıyla işgal gören birlik ülkelerinden fabrikaların Kırgızistan'a nakledilmesi hem iş gücü açığı hem de enerji sorununu ortaya çıkarmıştır. Fabrikaların elektrik ihtiyacını karşılayabilmek için halka verilen elektrik kısıtlanarak fabrikalara verilmiştir. Madenlerde çalışanlar da fazla mesai yaparak üretim ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır. Tarım sektöründe bireysel çiftliklerdeki malların çoğuna el konulmuş, bu durum iş gücünün artı yansımaları olarak kaynaklara yansımıştır. Hem tüketimin fazla olması hem de çiftliklerde çalışanların sayıca azalmasına rağmen Kolhoz ve Sovhoz çiftliklerinin varlıklarının artması tamamen yukarıdaki durumla alakalıdır. Sonuç olarak Kırgızlar bu savaşta canlarını ve mallarını ortaya koymak zorunda kalmışlardır.

Kaynakça

Altımışova, Zuhra, “İkinci Dünya Savaşı’nda Kırgızistan”, *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, İstanbul, 2016, ss.161-174.

İstoriya Sovetskogo Robeçego Klassa Kırgızistana, Frunze: İlim, 1966.

İstoriya İndüstrializatsiya Kırgızskoy SSR (1926-1941). Frunze, İlim, 1972.

Jivotovskaya, N, P, *Jenşini Kırgızı Patriotki Svoey Radini*, Frunze, 1968.

Karimbayev, Suyunali, *Patriotizm Trudyashihsya Kırgızı V Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskava Suyuza 1941-1945*, Frunze, 1954.

Karimbayev, Suyunali, *Sovetskiy Kırgızystan Velikoy Ateçestvennoy Voyni 1941-1945*, Frunze, 1985.

Kazanskiy, L, *Kırgızkiy Narod v Velikoy Ateçestvennoy Voyni Savetskava Suyuza 1941-1945*, Frunze, 1954.

Mulikov, İ. P, Kanimetov, A. K, *Ordenonosniy Kırgızistan*, Frunze, 1957.

Osmanov, D. J, *İstoriya Kırgızistana*, Bişkek, 2004.

Oçerki İstorii Kommünistiçeskoj Partii Kırgızii, Frunze, 1979.

Sultanaliyev, Banay, *Kırgızistantsi v Velikoy Ateçestvennoy Voyni*, Frunze, 1977.

Tabışaliyev, S, *Zaşıtsu Radinu*, Frunze, 1960.

Yayınlanmış Arşiv Belgesi

Sovetskiy Kırgızistan v Dökümentah 1917-1967, Frunze, 1983.

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

KUŞAN VE KÖKTÜRK SİKKELERİNİN BAZI BENZER YÖNLERİ ÜZERİNE

On Some Similar Aspects of Kushan and Kokturk Coins

Araştırma Makalesi • Research Article

Doç. Dr. Gaybullah BABAYAR

Özbekistan Bilimler Akademisi
gaybullahbabayar123@gmail.com

0000-0003-3456-3410

Geliş Tarihi/Received: 09.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 05.12.2023

Atıf/Citation

Babayar, G. (2023). Kuşan ve Köktürk Sikkelerinin Bazı Benzer Yönleri Üzerine. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 309-330.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Kuşan Devleti'nin kuruluş tarihi kaynakların yetersiz olmasından dolayı bilinmemektedir. Ancak arkeolojik veriler sayesinde M.S 1. yüzyılı işaret eden buluntular mevcuttur. M.S 120-160 yılları arasında Hindistan'ın kuzey bölgesini zapt ettikleri bilinmektedir. Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Ceyhun nehri kıyılarındaki Kuşan yerleşimleri bizlere dönem hakkında bazı ip uçları vermektedir. Batı Köktürk Kağanlığının temelleri ise 582 yılında İstemi Yabgu'nun oğlu Tardu Kağan tarafından atılmıştır. Döneme ait sikkeler Köktürk Kağanlığı tarihine ışık tutmaktadır. Kuşan ve Köktürk Kağanlığının arasında üç yüzyıldan fazla zaman bulunmaktadır. Sikke kullanımı her iki devlette de yaygındır ve benzerlikler de oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Köktürk Kağanlığının sikke darbı geleneği konusunda Kuşanları örnek almış olma ihtimali bulunmaktadır. Bu çalışmada Köktürk Devleti ile Kuşan sikkeleri üzerindeki tasvirler değerlendirilerek aralarındaki benzerliklere değinilecek olup, ikonografik, damga ve unvanlar açısından benzerlik ve farklılıklar üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Sikkeleri incelediğimiz zaman özellikle Atlı tasvirlerin birbirine çok benzediği görülmekte olup Kuşanların ilk bastırdıkları sikkelerde de benzer figürlerin bulunduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca paralar üzerinde bulunan damgalarda birbirine yakınlık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Köktürkler, Kuşanlar, Sikke, Damga

Abstract

The founding date of the Kushan State is unknown due to insufficient sources. However, thanks to archaeological data, there are finds that point to the 1st century AD. It is known that they captured the northern region of India between 120-160 AD. Kushan settlements on the banks of the Ceyhun River within the borders of Uzbekistan give us some clues about the period. The foundations of the Western Kopturk Khaganate were laid in 582 by Tardu Khagan, the son of İstemi Yabgu. Coins from the period shed light on the history of the Kopturk Khaganate. There is more than three centuries between the Kushan and Kopturk Khaganates. The use of coins is common in both states and the similarities are quite striking. In addition, it is possible that the Köktürk Khaganate took the Kushans as an example in the coin minting tradition. In this study, the depictions on Köktürk State and Kushan coins will be evaluated and the similarities between them will be touched upon, and the similarities and differences in terms of iconography, stamps and titles will be emphasized. When we examine the coins, it is seen that the Equestrian depictions are very similar to each other, and it is noticeable that there are similar figures in the coins

first minted by the Kushans. In addition, the stamps on the coins are similar to each other.

Keywords: Kokturks, Kushans, Coin, Stamp

Giriş

Bilindiği gibi, nümismatik malzemeler devletlerin sadece iktisadî ve siyasî tarihini değil, barındırdığı ikonografik özellikleriyle yaşadıkları dönemin kültürel ve ruhanî hayatı hakkında bilgiler içermektedir. Bununla beraber nümismatik bilgiler, dönemin etnik tarihinin bazı yönlerine aydınlık kazandıracak mahiyet taşımaktadır. Bahse konu durum özellikle kendi sikkelerini Çaç (Taşkent) bölgesinde bastıran, Köktürk Kağanlığının (552-630; 682-744) batıdaki kanadı olan Batı Köktürk Kağanlığı (568-740) için geçerlidir. Nitekim, Köktürk Kağanlığından önce tarih sahnesine çıkmış Hiyonitler (Miladi 3.-4. yüzyıllar), Kidaritler (Miladi 4.-5. yüzyıllar), Eftalitler/Ak Hunlar (Miladi 5.-6. yüzyıllar) gibi Orta Asya'nın konargöçer menşeli imparatorluklarının bastırdıkları madenî paralarda daha çok Sasani İran'ına özgü darp gelenekleri görülürken, Batı Köktürk paralarında Eski Türklere özgü yönlerin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. İlginç olan, Erken Orta Çağlarda Orta Asya'daki birer vaha devleti (oasis states / petty kingdoms) olan Soğd, Toharistan, Ustruşana hükümdarlıklara ait madenî paraların bazı çeşitlerinde kendi gelenekleri üstünlük kazanırken, bazı çeşitlerinde de Sasani İran'ına özgü gelenekler ağırlıklı olarak görülür. Makalede görüleceği gibi, adı geçen Orta Asya imparatorlukları ve vaha devletlerinin madenî

paralarından farklı olarak Batı Köktürk sikkelerinde MÖ 1. yüzyıl – Miladi 3. yüzyıllarda hüküm süren, süjelerinde daha çok yerel panteonları barındıran Kuşan İmparatorluğu'na ait sikkeler arasında yakın benzerlik taşımaktadır. Oysa, Kuşanlar ve Köktürkler arasında üç yüz yıldan fazla zaman farklılığı görülmekte, onların arasında yukarıda sözü edilen Hiyonitler, Kidaritler ve Eftalitler (Ak-Hunlar) gibi art arda Orta Asya'da hüküm süren devletlerin tarih sahnesine çıktıkları bilinmektedir.

Kuşanlar'a nazaran adı geçen imparatorlukların sikke darbı geleneği Köktürkler tarafından daha iyi tanınmakta, özellikle Orta Asya'daki hakimiyeti Eftalit – Ak Hunların elinden alan Köktürk Kağanlığının bu hanedanlara ait sikkelerden etkilenmiş olması gerekirdi. Nitekim, Eftalitlerin iç bölgeleri olan Batı Türkistan'ın Toharistan kısmında, Kuzey Afganistan ve Horasan bölgelerinde Eftalit sikkeleri bastırılmakta olup, Köktürklerin 580'li yıllarda buraları ele geçirdiği tarihlerde, dolayısıyla Kağanlık onların para sistemiyle doğrudan doğruya tanışmış oluyordu. Ancak, Batı Köktürklerin kendi sikkelerini bastırırken, Eftalit anelerine değil, Kuşan geleneklerine başvurduğu görülmektedir ki, aşağıda görüleceği gibi dönemin tarihî şartlarıyla açıklanabilir.

Batı Köktürk ve Kuşan sikkelerindeki benzerlikler şu gibi yönlerde kendisini hissettirmektedir: 1) *ikonografik*; 2) *damgalar*; 3) *unvanlar*. Özellikle, ikonografik yönden bakıldığında Köktürk sikkelerinde yer alan süjelerin Kuşan sikkelerindeki süjelerle şu gibi yakın benzerlikler arz ettiği göze çarpmaktadır:

I. Tahtta bağdaş kurarak oturan hükümdar tasvirli madenî paralar.

Bu süje Kağanlık sikkelerinin iki çeşidinde görülmektedir:

1) Yazı bulunmayan, anepigrafik tip. Bu tür sikkelerin ön yüzünde sağa bakan, uzun saçlı hükümdar tasviri, ters tarafında ise Kağanlığın ilk etap sikkelerine özgü biçimli damga bulunmaktadır (Resim I, 2. 2). Bu tür

damganın bulunduğu sikkelerde en çok “Jabgu” unvanının görülmesinin yanı sıra ikonografik özellikleri onları Batı Köktürklerin ilk oluşum safhası

“Yabguluk Çağı”na ait olduğunu kanıtlamaktadır. Çin kaynaklarından belli olduğu gibi, Batı Köktürklerin bu safhası 5. yüzyılı son çeyreği – 6. yüzyılın başlarına denk gelmektedir;

2) Ön yüzünde pars ya da arslan (veya kurt?) biçimindeki zoomorfik tahtta oturan, sağa bakmış, uzun saçlı hükümdar tasvirli sikke. Bu tip sikkelerin ters tarafında () şekilli damga ve onun etrafında Soğd yazısında *βγγ twn cpyw x'γ'n* «İlahî Tun Cabgu-Kağan» cümlesi yer almakta [Resim. I, 2.1] ve bu tür sikkelerin Batı Köktürk yöneticisi Batı Köktürklerin en ünlü hükümdarı Tun Yabgu-Kağan'a

(618-630) ait olduğu anlaşılmaktadır.¹ Bu tür damgaların bulunduğu sikkelerin hep “Cabgu-Kağan” unvanıyla bastırıldığı anlaşılmakta, bu ise adı geçen sikkelerin Batı Köktürklerin ikinci safhası “Yabgu-Kağanlık Çağı”na ait olduğunu kanıtlamaktadır.

Sikkenin ikinci tipinde hükümdar iki yanı kedigiller ailesine mensup hayvan tasvirli zoomorfik tahtta bağdaş kurarak oturmuş vaziyettedir. Bu tür sikkelerin bazı varyantlarında hayvan başı daha iri yapılı olup, arslanı hatırlatmakta, diğerlerinde ise oldukça ufak biçimli pars tasviri görülmektedir.² Orta Asya resim sanatında bağdaş kuran hükümdar tasvirinin pek yaygın olduğu bilinmekte ve daha çok Eski Türklerle ilişkilendirilmekte ve uzmanlarca “Türk hükümdar oturuşu” diye algılanmaktadır.³ Bu tasvirin örneklerine Orta Asya’da kendi yönetimini kuran Türk asıllı birçok yönetici hanedan döneminde çizilen duvar resimlerinde, kap kacaklarda, gümüş leğen gibi süs eşyalarında denk gelmektedir. Batı Köktürk sikkelerinde de böyle tasvirlerin yer alması herhalde dönemin gelenekleriyle bağlantılıdır.

Buna benzer tasvirlerin mazisinin daha eskilere dayandığı ve Köktürk öncesi Orta Asya sanatında, özellikle Kuşan döneminin tasvirî sanatında yaygın olduğu bilinmektedir. Kuşan madenî paraları arasında ise en çok hükümdar Huvişka (m.s. 131-166) tarafından bastırılan sikkeler ya da onların taklitlerinde aynı Batı Köktürk sikkelerinde

¹ G. Babayar, *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*, TİKA, Ankara 2007. s. 19-20.

² E. Rtveladze, *İstoriya i Numizmatika Çaça (Vtoraya Polovina III- Seredina VIII v. n. e)*, Taşkent 2006. s. 61.

³ E. Esin, “Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1970, s. 231-242.

bulunan tasvirler yer almaktadır [Resim. I, 1. 1, 1. 2, 1. 3].⁴ Bu tür sikkeleri inceleyen E.V. Zeymal, Kuşan sikkelerinin bu çeşidinde hükümdarın oturduğu tahtın ayaklarının zoomorfik tarzda çizildiğini vurgulamıştır.⁵ Ancak sadece bu değil, Huvişka'ya ait sikkelerin birçok nüshalarında tahtın tam olarak zoomorfik tasvir olunduğu da bilinmektedir. Sadece Kuşan ve Batı Köktürk sikkelerinde şu gibi küçük farklılıklar görülmektedir:

1) Eğer Huvişka sikkelerindeki taht köpekçiller ailesine mensup hayvana (kurt?) benziyorsa, Tun Yabgu-Kağan sikkelerindeki taht ise kedigiller ailesinden olan hayvanlardan birine (arслан ya da pars) benzemektedir. Son yıllarda İsraili Orta Asya arkeolojisi uzmanı M. Shenkar gibi bilim adamları bu tasvirin eski bir Türk totemi olan kurt olduğunu ileri sürmektedirler.

2) Batı Köktürk sikkelerinde hükümdar baş giysisiz, uzun saçlı olarak tasvir olunmuşsa, Huvişka tarafından bastırılan Kuşan sikkelerinde de hemen hemen aynı biçim görülmekte, ancak diğer sikkelerde hükümdar başında miğfere benzeyen, omuzuna kadar kurdele ile sarılmış kalpak bulunmaktadır.

Büyük bir ihtimalle Huvişka sikkelerinde böyle süjelerin görülmeye başlaması ünlü Kuşan hükümdarı I. Kanişka (MS 2. yüzyıl) tarafından bastırılan bakır sikkelerdeki kutsal Buda tasvirinden

⁴ <http://www.zeno.ru> – Pre-Islamic Central Asia – Kushans # 41660; #43679; #61794.

⁵ E. V. Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, Duşanbe 1983, s. 208.

kaynaklanmış olabilir.⁶ Buna benzer bağdaş kurmuş vaziyetteki insan (hükümdar/ılahe) tasviri ile ilişkili süjeler MÖ 1. yüzyılda Kuzey Hindistan'da yönetimde bulunan ve "İskit padişahları" olarak adlandırılan Maues (MÖ 90-80'lı yıllar) ve Azes (MÖ 57-10'lu yıllar) sikkelerinde görülmektedir.⁷ Kuşanlar'da ise Huvişkadan sonraki diğer hükümdarlara ait sikkelerde de bunun örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, III. Kanişka tarafından darb olunan altın sikkelerde oturan Tanrıça Ardoş tasvirleri yer almaktadır.⁸ Nitekim, bu tür sikkelerde tanrıçanın ayakları altında yuvarlak ya da oval "halı" görülmektedir ki⁹ [bkz. Resim I, 1. 3], buna benzer tasvir Batı Köktürklerinin *Jabgu* unvanıyla basılan ve bağdaş kurarak yan yana oturan hükümdar ve melike tasvirli sikkelerde de bulunmaktadır [bkz. Resim I, 2. 3]. Gerçi, adı geçen Kuşan ve Batı Köktürk sikkelerinde süje ayrılığı (yani, Köktürk sikkelerinde artık melike tasvirinin yer aldığı) görülse bile, böyle bir benzerliğin bulunması ilgi çekicidir.

Bilindiği gibi, arslan motifli tahtın Batı Köktürk sikkelerinde görülmesi her şeyden önce yöresel (mahallî) olup, Orta Asya kökenlidir. Rus sanat tarihçisi A. M. Belenitskiy bu tür motiflerin özellikle Kuşan dönemindeki Buda heykellerinden kaynaklandığını ve böyle bir taht biçiminin yüksek arkalı, alçak tabureli Antik (Helen) kürsüsünden ortaya çıktığını vurgulamıştır. Ona göre, bu gelişim Kuşan

⁶ Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, s. 194-195.

⁷ J. E. Cribb, O. Bopearachchi, Greek hero-god, Heracles // The Crossroads of Asia. Transformation in Image and Symbol in the Art of Ancient Afghanistan and Pakistan. Cambridge 1992, s. 63.

⁸ Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, s. 223.

⁹ Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, s. 222.

cedlerinin de çıktığı yarı göçebe çevrenin zevkiyle bağlantılıdır.¹⁰ Emel Esin'in vurguladığı gibi Buddist sanatında görülen, ancak daha çok Kuşan-Gandhara hem de Proto-Türk ve Köktürk döneminin tasvirî sanatında pek fazla görülen bağdaş kurmuş insan tasvirleri 6.-7. yüzyıllarda dahi fazla dinî anlam taşımamaktaydı.¹¹

Burada Batı Köktürk sikkelerinde görülen bu tür süjelerle ilgili görüşler üzerine kısaca durmak istiyoruz. İslam öncesi Orta Asya sikkeleri uzmanı E.V. Rtveladze “Zoomorfik tahtta oturan hükümdar tasvirli Çaç sikkeleri” isimli makalesinde bizim çalışmalarımızı eleştirerek Batı Köktürklerine ait demekte olduğumuz bu tür sikkelerin tamamıyla Soğd menşeli olduğunu vurgulamakta ve bu gibi süjelerin kaynağının daha eskilere; Kuşan ve Parfiyan (Part) geleneklerine ulaştığını, onlara da Ön Asya kökenli süjelerden geçtiğini yazmaktadır. Ona göre, zoomorfik tahtta oturan İlah tasvirlerinin ilk görülmeye başladığı tarih Ön Asya’da Neolitik Çağlara ait olup, örnekleri Anadolu’daki Çatal Höyük eserlerinde yer almıştır. Araştırmacıya göre, böylece Çaç (Taşkent) bölgesinde darp olunan bu tür sikkeleri bölgenin Eski Türkler öncesine, özellikle Soğdlular’a bağlamak son derece doğrudur.¹² E.V. Rtveladze, bu görüşünü sikkelerin son serisinin oldukça yassı (skifat) yapımlı olmasına ve bu tür sikke darbının 6.

¹⁰ A. M. Belenitskiy, Zoomorfnie Troni v İzobrazitelnom İskusstve Sredney Azii// İzvestiya AN TacSSR, № 1 (28), Duşanbe, 1962, s. 24-25.

¹¹ Esin, “Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”, s. 233

¹² E. V. Rtveladze, Monetı Çaçı s İzobrajeniem Pravatelya Vossedayuşego na Zoomorfnom Trone // Taşkent: Vçera i Segodnya. Taşkent 2007, s. 27.

yüzyılın sonu – 7. yüzyılın başlarına dayandığını yazmış, ayrıca bağdaş kurmuş hükümdar tasvirli sikkeleri Batı Köktürkleriyle hiç ilişkilendirmemiştir. Ona göre, adı geçen sikkeleri Batı Köktürklerle değil, o dönemde Çaç bölgesine hâkim olan yerel hükümdarlarıyla bağlamak daha mantıklıdır.

Ancak bu tür sikkelerin şimdiye kadar ilim aleminde bilinen hiçbir nüshası yassı (skifat) değildir ve tüm özelliklerine (teknik yapım tarzı, ikonografisi, paleografisi, damga şekli, unvan vd.) göre Çaç bölgesinde basılan diğer Batı Köktürk sikkelerinden farklılık göstermemektedir. Aksine, E.V. Rtevaldze'nin kendisinin de epey önce yazdığı makalesinde kaydettiği gibi bu tür sikkelerin bazı nüshaları Köktürk Kağanlığı dönemine, yani 7.-8. yüzyıllara ait bina kalıntılarında ortaya çıkan seramikler kompleksiyle beraber bulunmuştur¹³ ki, bu da adı geçen sikkelerin Batı Köktürkleri'ne ait olduğunu yine bir kere daha ispat etmektedir.

II. Atlı tasvirli süjeler

Bu tip Batı Köktürk sikkelerinin şu gibi tipleri bulunmaktadır:

1) Ön yüzünde sağ tarafa yönelik atlı, ters tarafında ise yukarıda geçen sikkelerdekiyle aynı biçimli damga ve onun altında

¹³ E. V. Rtevaldze, L. L. Rtevaldze, Gorodişe Hanabad// v. Kn. Drevnosti Taşkenta, Taşkent 1976, s. 37, 39.

iki satır Soğdca cümle bulunmaktadır: *twrk x'γ'n* “Türk-Kağan” [bkz. Resim I, 2. 4].

2) Ön yüzünde yukarıdakiyle aynı atlı binici tasviri, ters tarafında ise biraz değişik biçimli damga ve onun etrafında Soğd yazısında *pnv cpvw*

x'γ'n «Cabgu-Kağan sikkesi» cümlesi yer almaktadır [bkz. Resim I, 2. 5].

Bu süjeler de Kuşan imparatorluğunun ilk sikkelerinden başlayarak sık sık görülür. Örneğin, atlı tasviri Kuşan sikkeleri arasında Yunan yazısıyla Sanab = “Geray” ve “Soter Megas” (anlamı “Büyük Kurtarıcı”) cümleleriyle basılan sikkelere özgüdür¹⁴. Ancak bu konuda dikkati çeken husus, bu tür Batı Köktürk sikkelerinin birinci tipinde süvari sol elini jest (el işareti) şeklinde kaldırmış olarak tasvir olunmaktadır. Fakat Batı Köktürklerinkinden farklı olarak Kuşan sikkelerindeki süjede ise süvarinin elinde yukarıya kaldırılmış cengâver balta bulunmaktadır [bkz. Resim I, 1. 4]¹⁵.

Kuşan ve Batı Köktürk Kağanlığı madenî paralarının arasındaki diğer bir yakınlık ise her hanedana ait sikkelerin barındırdığı damgaların bazı yönlerden benzerlik arz etmesidir. Özellikle, Kuşan

¹⁴ E. V. Rtveladze, *Drevnie i Rannesrednevekovie Moneti İstoriko-Kulturnih Oblastey Uzbekistana*, C. 1, Taşkent 2002, s. 132-135.

¹⁵ Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, s. 161.

sikkelerinde bulunan damgaların alt kısmında farklı elementler eklenmekte olup, bazısında bu eklentiler yuvarlak (), lir veya yay biçimli (,) ve eşkenar dörtgen/romb şeklindedir (). Böylece bu eklentilerin Batı Köktürk sikkelerine özgü esas damgalara (, ,) yakınlık gösterdiği anlaşılmaktadır.¹⁶ Burada Aşina sülalesine ait damgalarla Aşina boyunun müttefiki olan Aşida boyu damgasıyla genetik taraftan ilişkili olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim Y.A. Zuev biçimli Aşida boyu damgasının Yüeci – Kuşanlar’ın, özellikle hükümdar Bakarna’nın ve ondan önceki tüm Kuşan hükümdarlarının sikkelerindeki biçimli damgalarıyla eşdeğer olduğunu öne sürmüştür.¹⁷ Kuşan, Aşida Türkleri ve 7.-9. yüzyıllarda Kabul vadisinde yönetimde bulunan Köktürk sülaleleri damgalarının benzerliği olgusu pek çok uzmanların çalışmalarında yer almıştır.¹⁸

Y.A. Zuev fikrine göre damgaların üst kısmındaki figürler, Ay (hilal)la çağrıştırılan mitolojik Yılan / Ejder’i, yani Aji-Dahaka’nın başını simgelemektedir.¹⁹ Araştırmacıya göre, Köktürk kağanının baş hanımı – Hatun Aşida boyundan olup, balballarda görülen üç dilimli

¹⁶ G. Babayarov, *Drevnetyurskie Moneti Çaşskogo Oazisa (VI-VIII vv)*, Taşkent 2007, s. 34-35.

¹⁷ Yu. A. Zuev, *Rannie Tyurki: Oçerki İstorii i İdeologii*, Almatı 2002, s. 86.

¹⁸ R. Göbl, *Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*, Band I, Wiesbaden 1967, II/256-258; E. Esin, “Kün-Ay (Ay Yıldız Motifinin proto-Türk Devrinden Karahanlılara Kadar İkonografisi)”, VII. TTK Bildirileri, C. I, Ankara 1972. s. 349, Lev. VII A.

¹⁹ Zuev, *Rannie Tyurki: Oçerki İstorii i İdeologii*, s. 86–87.

kalpak Hatun’u simgelemekte, bu ise Aşıda damgasının üç başlı ejderha ile ilişkili olduğundan ileri gelmektedir. Gerçi, adı geçen araştırmacı Kuşan ve Aşıda boy damgalarının menşein aynı olduğu ve bu durumun aynı kökten olmalarıyla açıklanacağını vurguluyorsa da, Aşına ve Kuşan damgalarındaki benzerlik konusuna dokunmamaktadır.

Bizce, Kuşan sikkelerinde bulunan damgaların pek çoğunun alt kısmındaki biçimlerin Aşına boyu damgalarına benzerlik taşıdığı şu örneklerde görülmektedir. Kuşan sikkeleri arasında I. Kanişka (𐰽) ve Huvişka (𐰽) sikkelerindeki damgalar iki terkipli olup, onların üst kısmı Eski Türk yazıtları ve Çin kaynaklarında geçen Aşıda damgasıyla (𐰽), alt kısmı ise yazıtlar ve Batı Köktürk sikkelerindeki Aşına damgasıyla (𐰽, 𐰽/𐰽) yakınlık göstermektedir. Bunun yanı sıra diğer Kuşan damgalarının alt kısmındaki yuvarlak (𐰽), lir ya da yay (𐰽 - 𐰽, 𐰽 - 𐰽) hem de romb biçimli figürlere (𐰽 - 𐰽) gelince, Batı Köktürk Kağanlığı sikkelerindeki lir / yay ve romb biçimlerinin (𐰽, 𐰽, 𐰽) benzerliği söz konusudur. Ancak böyle bir benzerliğin neden kaynaklandığı veya neden böyle bir hal aldığı şimdilik tam olarak çözümlenmiş değildir. Gene de bu gibi benzerlikler Kuşan ve Köktürkler arasında etnik veya kültürel yönden yakınlık olduğunu düşünmeye sevk etmektedir.

Kuşan ve Köktürk benzerleri unvanlar sisteminde de kendini hissettirmektedir. Özellikle, her iki imparatorluğun en üst

unvanlarından biri *Yabgu* olarak, hem Kuşanlar'ın, hem Batı Köktürkler'in ilk dönem sikkelerinde görülmesiyle dikkate değer.²⁰ Yani her iki hanedanın siyasî oluşumunun ilk dönemlerinde de, devlet olarak kuruluşun ilk basamaklarında yöneticilerinin resmî olarak bu unvanı taşıdıkları bilinmektedir.²¹ Peki, Kuşan ve Batı Köktürk sikkelerinde *Yabgu* unvanının böyle bir şekilde bilinçli olarak yer alması ne gibi tarihî gerçeklere dayanmakta ve bu onların arasında birer etnik veya kültürel yakınlık söz konusu olduğundan mı ileri gelmektedir?

Bu unvanın Eski Türkçe veya Altayca olabileceğini savunan bilim adamlarının da görüşleri yeterince tatmin edici değildir. Bir açıdan Eski Türkçeyi andıran bu unvanın Hsiüing-nu (Hun)ların en üst unvanı olarak Çin kaynaklarında geçen “Şanyü” unvanının yerel biçimi olduğu da söz konusudur: *shanyü* = *ziän-jiu* / *d'yan-giwo* = *öabğu* > *yabgu*.²² Bu kelimeyi Türklerle ilişkilendiren bazı bilim adamları *yap-* “inşa etmek, kapatmak” veya “yapmak” fiilinden türetildiğini düşünmektedirler.²³ Buna göre, *yap-* fiiline zorunluluk ve olasılık kipi anlamındaki mutlak gelecek sıfatı eki *-yu* (*-gü*, *-qu*, *-kü*) veya benzer

²⁰ Rtveladze, *Drevnie i Rannesrednevekovie Moneti İstoriko-Kulturnih Oblastey Uzbekistana*, s. 135, 140; G. Babayarov, A. Kubatin, K Voprosu Monetnogo Çekana Zapadno-Tyurskogo Kaganata (Na Osnove Numizmatičeskikh Materialov Taşkentskogo Oazisa), *Tyurkologiya*, № 6, Turkestan-Kazahstan 2005, s. 97-105.

²¹ G. Babayarov, A. Kubatin, K Voprosu Vzaimosvyazey Mejdu Kuşanami i Drevnimi (Ha Osnove Numizmatičeskogo Materiala)// Traditsionnyy IV Mejdunarodnyy Tyurkologičeskiy Kongress Posvyaşenniy 20-letiyu Nezavisimosti Respubliki Kazahstan, Turkistan A. Yasauı Atındığı HKTU, 2011, s. 492-499.

²² P. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. O. Karatay, Karam, Çorum 2002, s. 53.

²³ *Drevnetyurskiy Slovar*, Leningrad 1969, C. 235; G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972. s. 873.

bir isim fiil ekinin kullanılmasıyla bu unvan türetilmiş olabilir.²⁴ Bazı araştırmacılar bu sözcüğün etimolojisini Eski Türkçe “mühür” veya “mührün koruyucusu” anlamına gelen *davgu* (*damgu*) kelimesiyle karşılaştırmayı düşünmüşlerdir²⁵ ki bu bizce oldukça zor bir varsayım niteliğindedir. Nitekim, birer Eski Türkçe fiil ve addan türetilen “Urungu”, “Tayangu” unvanlarına denk gelinir ki “Yabgu” unvanının menşei araştırılırken bu ve bunun benzeri etkenlere dikkat edilmelidir.²⁶

Yabgu unvanı Türkçe asıllı veya bunun tam tersi olabilir, ancak bu unvanın çok eski dönemlerden beri Türk topluluklarıyla ilişkili olarak kullanıla gelmesi ve çoğu zaman “Kağan” veya “Han”dan mevkice sonraki sırada işlev yapması ilgi çekicidir. Nitekim, MÖ 2. yüzyılda beş Yabguluktan oluşan Baktriyana’daki Yüe-çiler döneminde olsun, adı geçen Yabgulukları birleştirerek Kuşan imparatorluğunu kuran Kuşan boyu olsun, sanki bu unvanı kullanırken onun mevki olarak derecesi ne olduğunun farkına varmış gibi gelmektedir. İlk Kuşan yöneticilerinin Yabgu unvanını kullandıkları, daha sonra ise onun yerine İran dilinde “Şahinşah” unvanını kullanmaya başladıkları zamanlardan itibaren bu unvanın “imparator” anlamındaki birer unvan değil, ondan daha alt mevkideki unvanlar grubuna dahil olduğu da

²⁴ A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, TDAV, İstanbul 1988. s. 62; *Drevnetyurskiy Slovar*, s. 654.

²⁵ G. Clauson, “Turk, Mongol, Tungus”, *Asia Major*, vol. VIII, London 1960/1961, s. 115.

²⁶ G. Babayarov, A. Kubatin, “Old Turkic titles used before the Turkic Qaghanate”, *Yalım Kaya Bitigi Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, ed. Hatice Şirin User, Bülent Gül, TAKE, Ankara 2013. s. 153-165.

düşünülebilir. Yahut Asya Hunları döneminde en üst unvan olarak bilinen ve Orta Asya göçebelerinde bu etkisini uzun yıllar koruyan bu unvanının Eftalitler ve Köktürkler dönemine gelince eski haşmetini kaybederek yerini “Kağan” unvanına bırakması söz konusudur. Bilindiği gibi, Çin yıllıklarında “Tü-jue’lerin kendi efendileri olan Juan-Juanlar’dan “Kağan” unvanını benimsedikleri” kayıtlıdır.²⁷ Aşına boyunun liderlerinin kağanlık kurmalarından önce taşıdıkları unvanın “Yabgu” olduğu bilinmektedir. Böylece “Yabgu” ve “Kağan” unvanları arasındaki böyle bir mevki değişimi Bumin ve İstemi döneminde yapılmış olabileceği de düşünülebilir.

Çin kaynaklarından anlaşıldığı üzere, Kuşan devletinin kurucusu olan Yüeci kabilelerinin milattan önceki bin yılın son yüzyıllarında Altay dağlarının güney etekleri ve Doğu Türkistan’ın kuzey topraklarından Orta Asya’nın güney-batısına gelerek yer edinmişlerdir. Bilindiği gibi, Yüeci – Toharlar Orta Asya’nın Altaylar ve Doğu Türkistan’ın kuzeydoğu kısımlarında yaşarlarken²⁸ Eski Türklerle, daha doğrusu Ön-Türklerle yan yana yaşamakta, dolayısıyla bu topraklar Eski Türklerin de ilk vatanlarından biri görevini yapmaktaydı.²⁹ Bununla beraber, bu bölgelere yakın topraklarda çok eskiden Hint-Avrupa toplumlarından olan Toharlar ve İranî göçebe topluluklar birlikte yaşıyorlardı. Özellikle bu Doğu Türkistan’ın Tanrı Dağlarının güney yamaçlarındaki tarımsal vahalarında kendini daha fazla

²⁷ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 119.

²⁸ M. Tezcan, “Kuşanların Menşei”, *Türkler*, C. I. Ankara 2002, s. 789-814.

²⁹ Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov, Pratyurskiy Yazık-Osnova, Kartina Mira Pratyurskogo Etnosa Po Dannım Yazıka, Moskva 2006. s. 405.

hissettiriyordu. Milattan önceki dönemlerden adı geçen bölgelerin farklı etnik yapıları topluluklarının, daha çok Ön-Türk ve İrani kavimlerin kaynaştığı ve simbiyoz (ortak yaşarlılık) giriştiği yerlerdi. Böyle bir simbiyoz, kaynaşım her iki topluluğun kültüründe, mitolojisinde, dünya görüşünde, unvanlar sisteminde, ideolojisinde, devletçilik ananelerinde kendi ifadesini bulmuştur.³⁰

Sonuç

Orta Asya tarihinde siyasî, etnik ve kültürel yönden derin izler bırakan imparatorluklar olan Kuşan saltanatı (MÖ 1 – MS 3. yüzyıllar) ve Köktürk Kağanlığı (552-630; 682-744), daha doğrusu onun batıdaki bir kanadı olan Batı Köktürk Kağanlığı (568-740) tarafından darp olunan madeni paralar ve onların arasındaki bazı benzerlikler üzerine yapılan bu ön çalışmadan anlaşıldığı gibi her iki hanedanın arasında dolaylı veya dolaysız olarak bazı ortak yönler bulunmaktaydı. Bu ortaklıklar sadece bir tesadüf eseri de olabilir. Ancak bu çalışmada az yer ayrılan veya üzerine fazla durulmayan, ama bazı bilim adamlarınca söylene gelen birçok ortak yönler – unvanlar arasındaki benzerlikler ortada olması, tasvirî sanatta o veya bu derecede Orta Asya'nın kuzeydoğu bölgelerinin göçebe topluluklarını andıran sakalsız, biraz çekik gözlü insan tasvirlerini andıran kültürel eserlerin bulunması (*bkz.* Levha II), damgalardaki benzerlikler, hükümdar isimlerinin görülmesi

³⁰ Zuev, *Rannie Tyurki: Oçerki İstorii i İdeologii*,

vd. Kuşanlar ve Köktürkler arasında hiçbir tarihî bağ yoktur demenin de biraz düşündürücü olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

Babayar G., *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*, TİKA, Ankara 2007.

Babayarov G., *Drevnetyurskie Moneti Çaçşkogo Oazisa (VI-VIII vv)*, Taşkent 2007.

Babayarov G., Kubatin A., K. Voprosu Vzaimosvyazey Mejdu Kuşanami i Drevnimi (Ha Osnove Numizmatičeskogo Materiala), Traditsionnyy IV Mejdunarodnyy Tyurkologiçeskiy Kongress Posvyaşennyy 20-letiyu Nezavisimosti Respubliki Kazahstan, A. Yasauı Atındığı HKTU, Turkistan 2011, s. 492-499.

Babayarov G., Kubatin A., “Old Turkic titles used before the Turkic Qaghanate,” *Yalım Kaya Bitigi Osman Fikri Sertkaya Armağani*, ed. Hatice Şirin User, Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013. s. 153-165.

Babayarov G., Kubatin A., K Voprosu Monetnogo Çekana Zapadno-Tyurskogo Kaganata, (Na Osnove Numizmatičeskih Materialov Taşkentskogo Oazisa)”, *Tyurkologiya*, 6 (2005), s. 97-105.

Belenitskiy A. M., Zoomorfne Troni v İzobrazitelnom İskusstve Sredney Azii, *İzvestiya AN TacSSR*, № 1 (28). Duşanbe 1962, s. 24-25.

Cribb J.E., Bopearachchi O., “Greek hero-god, Heracles”, *The Crossroads of Asia, Transformation in Image and Symbol in the Art of Ancient Afghanistan and Pakistan*, Cambridge, 1992.

Clauson G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.

Clauson G., “Turk, Mongol, Tungus”, *Asia Major*, vol. VIII. London 1960/1961.

Donuk A., *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988.

Drevnetyurskiy Slovar, Leningrad 1969.

Esin, E. “Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul 1970, s. 231-242.

Esin E., “Kün-Ay (Ay Yıldız Motifinin proto-Türk Devrinden Karahanlılara Kadar İkonografisi)”, *VII. TTK Bildirileri*, C. I, Ankara 1972.

Golden P. G., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. O. Karatay, Karam, Çorum 2002.

Göbl R., *Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*, Band I, Wiesbaden 1967.

Rtveladze E., *İstoriya i Numizmatika Çaçı (Vtoraya Polovina III-Seredina VIII v. n. E)*, Taşkent 2006.

Rtveladze E. V., *Moneti Çaça s İzobrajeniem Pravatelya Vossedayuşego na Zoomorfnom Trone*, Taşkent: Vçera i Segodnya, Taşkent 2007.

Rtveladze E. V., Rtveladze L. L., *Gorodişe Hanabad*, v. Kn. Drevnosti Taşkenta, Taşkent 1976.

Rtveladze E. V., *Drevnie i Rannesrednevekovie Moneti İstoriko-Kulturnih Oblastey Uzbekistana*, Tom 1, Taşkent 2002.

Tenişev, Edhem Rahimoğlu, *Sravnitelno-İstoriceskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov, Pratyurskiy Yazık-Osnova. Kartina Mira Pratyurskogo Etnosa Po Dannım Yazıka*, Moskva 2006.

Tezcan M., “Kuşanların Menşei”, *Türkler*, C. I, Ankara 2002, s. 789-814.

Zeymal E. V., *Drevnie Moneti Tacikistana*, Duşanbe 1983.

Zuev Yu. A., *Rannie Tyurki: Oçerki İstorii i İdeologii*, Almatı 2002.

<http://www.zeno.ru> – Pre-Islamic Central Asia – Kushans 41660; 43679; 61794.

EKLER

1.1

1.2

1.3

1.4

2.1

2.2

2.3

2.4

2.5

Levha I. Kuşan (I) ve Batı Köktürk (II) madeni paralarındaki benzer süjeler

Levha II. Kuşan (I) ve Köktürk (II) Dönemi İnsan Figürleri:

Seramik ve Taş Heykel / Heykelcikler, Duvar Resimleri

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

SAHA (YAKUT) TÜRKLERİNİN GELENEKSEL İNANIŞLARINDA ŞAMANLAR/KAMLAR

Shamans/Kams in Traditional Beliefs of Saha (Yakut) Turks

Araştırma Makalesi • Research Article

Dr. Mehmet Mustafa ERKAL

mferkal40@gmail.com

0000-0003-1636-2463

Geliş Tarihi/Received: 29.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 08.12.2023

Atıf/Citation

Erkal, M. (2023). Saha (Yakut) Türklerinin Geleneksel İnanışlarında Şamanlar/Kamlar. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 331-356.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Sibirya bölgesi, en erken dönemlerden itibaren Türklerin yurt olarak tuttıkları önemli bir coğrafyadır. Bölgenin iklim şartları, yaşamak için zorlu koşulları da beraberinde getirmektedir. Saha (Yakut) Türkleri, Sibirya bölgesinde yaşayan ve Türklerin ana kolundan erken dönemde ayrılan bir topluluktur. Sahaların (Yakut) geleneksel inançları, sadece yerel bir motif olmanın ötesinde, Geleneksel Türk Dinine ait bilgilerin ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bölgenin coğrafi zorlukları ve geçiş güzergâhında bulunmaması, diğer kültürlerle etkileşimi zorlaştırmış ve çeşitli istilalara karşı koruma sağlamıştır. Rus işgaline kadar bölge, pek çok açıdan bakir bir alan olarak kalmıştır. Ancak Rus işgali ve dayatmaları, halkın öz benliğini korumak adına geleneklerine ve kültürlerine sıkı sıkıya bağlı kalmasını sağlamıştır. Türklerin dini yaşamlarında ve ritüellerinde köklü bir geçmişe sahip olan şamanlık/kamlık, Sahalarda (Yakut) *oyun* ve *udagan* adları altında canlı bir biçimde varlığını sürdürmektedir. *Oyun* ve *udaganlar*, yüce varlıklar ile insanlar arasındaki bağlantıyı sağlamak, hastalıkları tedavi etmek, kurban sunmak ve kehanette bulunup çeşitli felaketleri önlemek gibi farklı görevleri, vecd ve ekstaz tekniklerini kullanarak yerine getirmektedir. Bu makalede Saha (Yakut) inanışlarında önemli bir yere sahip olan Şamanlar/Kamlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Saha/Yakut Türkleri, Şaman, Oyun, Udagan

Abstract

The Siberian region is an important geography that Turks have called home since the earliest times. The climatic conditions of the region bring difficult conditions for living. Saha (Yakut) Turks are a community living in the Siberian region and separated from the main branch of Turks in the early period. The traditional beliefs of the Sahas (Yakuts) are not only a local motif, but also play an important role in uncovering information about Traditional Turkish Religion. The geographical difficulties of the region and its location on a transit route made interaction with other cultures difficult and provided protection against various invasions. Until the Russian invasion, the region remained a virgin area in many respects. However, the Russian occupation and impositions ensured that the people clung to their traditions and culture in order to preserve their identity. Shamans/Kams, which has a deep-rooted history in the religious life and rituals of the Turks, continues to exist vividly in the Sahas (Yakuts) under the names of *oyun* and *udagan*. *Oyun* and *udagan* perform various tasks such as providing the connection between supreme beings and humans,

* Bu makale yazarın (2023) doktora tezinden üretilmiştir.

treating diseases, offering sacrifices and prophesying by preventing various disasters, using rapture and extacy techniques. In this article, Shamans/Kams, who have an important place in Saha (Yakut) beliefs are analyzed.

Keywords: History of Religions, Saha/Yakut Turks, Shaman, Oyun, Udagan

Giriş

Din, insanların birbirleriyle, doğayla ve tanrıyla ilişkilerini düzenleyip toplumsal mutabakatı sağlayan sosyal bir fenomendir. Sosyolojik birlikliklerin çoğunda görüldüğü gibi dini topluluklarda da zaman zaman insanların müracaat etmesi gereken liderler bulunur. Bazı araştırmacılar kendine has yapısı olan Geleneksel Türk İnanışları'nı, toplum lideri olarak kabul edilen şaman figüründen yola çıkıp yanlış şekilde Şamanizm olarak tanımlarlar. Bunun yanında Türk topluluklarının kimi zaman *kam* kim zaman *baksı* kimi zaman da farklı adlarla andığı dini liderler için bu makalede genel ifade olarak şaman tabiri seçilmiştir.

Şamanın Seçilmesi ve Tekâmül Süreci

Bir kişinin şaman olarak nasıl seçildiğine ilişkin bazı görüşler ortaya atılmaktadır. Şamanik dini liderlerin iki yöntemle seçildiği iddiasını ortaya atan Mircea Eliade'ye göre birinci yöntem atalarından şaman olanlarda bulunan genetik miras; ikinci yöntem ise Tanrı tarafından seçilme ya da bir çağrı alma şeklinde gerçekleşmektedir. Türkistan ve Sibirya'da yaşayan toplulukların mensupları tarafından şaman olarak seçilen kişiler kolaylıkla anlaşılabilir. Öyle ki şaman olarak seçilen kişilerde yalnızlaşma, dalgınlık, ormanlık

bölgelere gezi yapma, uykularında şarkı söyleme gibi özellikler ortaya çıkmaktadır. Normalden farklı durumların görüldüğü bu döneme kuluçka dönemi adı verilmektedir. Yakutlarda şaman adayı genç bir erkeğin bilincini kaybedecek şekilde öfke nöbetleri geçirdiği, bir ağaç kabuğunun ardına saklanmak üzere ormana gittiği, kendisini bıçakla kestiği, suya ve ateşe atladığı örnek olarak anlatılmaktadır. Şaman olmak üzere seçilen kişinin ekstaz/vecd adı verilen rüyalar, transa geçme ve benzeri yöntemleri bilmesi gerekmektedir. Ayrıca şamanik tekniklerin bir gelenek olduğu göz önünde bulundurulduğunda ruhların vazifeleri ve adları, kabilesinin atalarına ait bilgileri ve kullanacağı mitolojik çalgısıyla şamanlara ait gizli dili öğrenmek şaman adayının vazifeleri arasında sayılmaktadır. Bunları bilmeyen bir kişinin şaman olarak kabul edilmesi mümkün değildir (Eliade, 2005, ss. 8269-8270 ve Arslan, 2011, s. 26).

Türkçe konuşan Sibiryalı topluluklarının inançları arasında bazı animist gelenekler varlığını sürdürür. Ancak her topluluğun animist gelenek ve inançlarında o topluluğa ait özellikler bulunduğunu ifade etmek gerekir. Yakut inanışlarında şamanların *kut* adı verilen ruhunu yetiştirmekle vazifeli *iey-kuul* denilen bir anne hayvanı bulunur. Benzer bir inanış Evenklerde de olmasına rağmen Yakutlarda farklı olarak; anne hayvanın başına bir iş geldiği zaman onun ruh eşi olan kişinin de bu işten etkilenmesidir (Balzer, 1997, s. 103). Yakut şamanları/kamlarının *iey-kuul* olarak adlandırdığı bu ruh, Türkmen ve Kırgız baksıları tarafından *arvak*, Altay kamları tarafından ise *tös* olarak adlandırılır (Radloff, 2008, s. 291). İnanışa göre anne hayvanın

ölümü, ruh eşi olan şamanın da ölümüyle neticelenir. Bu sebeple Yakut şamanları, *ıye-kuul*'unun bulunduğu yeri herkesten saklar ve ona zarar gelmemesi için ellerinden geleni yaparlar (Alekseyev, 2013, s. 100). Şamanı yetiştirmekle vazifeli ruhun varlığı Yakutlarda ve Evenklerde bulunmasına rağmen Yakutlarda o ruhla etkileşimin fazla olduğundan söz edilebilir. Etnokültürel etkileşimin bir sonucu olarak benzer inanışların benzer kültürlerde görülmesinin mümkün olduğu söylenebilir.

Tuva Cumhuriyeti'nde 2000 yılı verilerine göre, 60 tanesi Amerika ve Avusturalya gibi ülkelerde şaman eğitimi almış kişilerden olmak üzere toplam 300 civarında şaman bulunmaktadır. Tuva Cumhuriyeti'nin başkenti Kızıl'da 30 şaman yaşamaktadır. Şamanlar arasında farklı statüler bulunmasına rağmen temelde iyi ve kötü şaman olmak üzere iki ana gruptan söz edilmektedir. Tuva inanışlarında şaman olabilmek için herkes eğitime tabii tutulabilmektedir. Herkesin eğitilerek şaman olabileceği düşüncesinin Budizm'den kaynaklandığı düşünülmektedir. Tuvalarda görülen bu durum, Yakutların inanç ve uygulamalarıyla bir zıtlık oluşturmaktadır. Nitekim Yakut inanışlarında şamanlar seçkin bir topluluktur ve sadece seçkinlerden oluşmaktadır (Walters, 2001, s. 29). Yakut Türkleri, Altay ve Arktik bölgenin diğer topluluklarına göre istila ve göçlere daha az uğradıklarından dolayı farklı dinlerin etkisine daha az maruz kalmışlardır. Bundan dolayı bir istisna olarak kabul edilebilecek husus, merkezi otoriteyi elinde

bulunduran Rusların, Yakutlara yönelik dini müdahalesinin doğrudan olmasıdır.

Şaman adayları rüya, hastalık ve vecd/vizyon görme gibi bir dizi deneyim yaşamaktadır. Buna göre kişiler kendi vücutlarının parçalara ayrılarak tekrar birleştiğini deneyimlemiştir. Örneğin; İvan Cholko adlı Tunguz, şaman olmadan önce uzun bir süre boyunca hastalık geçirmiş ve bu süre zarfında zihinsel karmaşa yaşadığını ifade etmiştir. Anlattığına göre, hastalık sürecinde ölmüş şaman ataları gelmiş, vücudunu parçalara ayırmış ve kanını içmişlerdir. Ayrıca İvan Cholko, kafasının kesilip bir kazana atıldığını iddia etmiştir. Başka bir örnekte ise; şaman olmadan önce uzun bir süre hastalanan Buryatlı Mikhail Stepanov, bu süreçte ölmüş şamanların ruhlarının kendisine gelip şamanlığı öğrettiklerini belirtmiştir. Bilinç kaybı yaşadığı bu süreçte, ölü şamanların ruhlarıyla sanki gerçek hayatta gibi iletişim kurmuştur. Bu yanılsama durumu, Mikhail Stepanov'a ruhların sadece kendisinin görebildiği izlenimini vermiş, buna karşılık olarak o da başkalarının bu ruhları göremediğini ifade etmiştir. Ölü şamanların ruhları, ona işkence etmiş, vücudunu bıçaklarla parçalamış ve şiddet uygulamışlardır. Geleceğin şamanı, cerrahi operasyon sırasında yarı baygın bir durumda bulunmuş, kalp atışları zor duyulurken, nefes alışverişi zayıflamış, yüzü ve elleri morarmıştır. Yakut şamanları arasında şamanlığa geçiş süreci ile ilgili anlatıları başkalarına göre ayrıntılı olanlardan biri Petr Ivanov'dur. Şamanlık yolunda ilerleme sürecinde, onun bedeni şaman ataları tarafından demir bir kanca ile parçalanmış, uzuvları çıkarılmış, eti kemiklerinden sıyrılmış, kemikleri temizlenmiş, vücut sıvıları

çekilerek uzak bir yere atılmış ve gözleri yuvalarından sökülmüştür. Bu işlem tamamlandıktan sonra kemikleri toparlanmış ve bir demir ile bir araya getirilmiştir. Yeni gözler göz yuvalarına yerleştirildikten sonra Petr Ivanov artık tamamen yeni bir bedenle şaman olmuştur (Waida, 2005, s. 6050). Başka bir Yakut hikâyesine göre, kötü ruhlar veya cinler, bir şaman adayının vücudunu parça parça kesmiş, bu parçaları sunu kaidelerine uygun bir şekilde fırlatıp atmıştır. Ardından, şaman adayının kafasına bir mızrak saplamış ve çene kemiğini kesmişlerdir (Eliade, 2005, s. 8271). Yukarıda belirtildiği gibi, üç farklı kabilenin üyelerinin şamanlık geçiş törenleri arasında belirgin farklılıklar bulunsa da bu geçiş süreci çeşitli ritüeller sonucunda gerçekleşmiştir. Uzun süreli bir hastalıkla başlayan bu süreç, şaman ataların rehberliğinde ruhsal iletişim yoluyla devam etmiş ve bir dizi bedensel çile sonucunda yeni bir kimlikle tamamlanmıştır.

Sibirya bölgesindeki şamanların, vecd haline geçmek için önceki kuşaklardan elde ettikleri bilgileri birleştirerek bu geçişi hızlandırabilecek çeşitli yöntemler geliştirdikleri söylenir. Örneğin, Ket şamanı ritüel gününde hiç yemek yemez. Nganasan ve Saami şamanları ise ritüelden önce tam gün boyunca oruç tutar. Bazı şamanlar konsantrasyon sağlamak için ritüel öncesinde yalnız kalmaya çalışır, ancak yalnızlık imkânı bulamayanlar topluluk içinde olmalarına rağmen derin düşüncelere dalıp meditasyon yaparlar. Yakut şamanlarının odaklanma amacıyla önce yüksek sesle hıçkırdığı, ardından tüm vücutlarının titrediği söylenir. Gözlerinde hiçbir kayma

olmaz, bununla birlikte bakışlarını tek bir noktada sabitleyerek genellikle yanmakta olan bir ateşe dikkatle odaklanırlar. Yurt içinde bulunan ocaktaki ateş yavaşça azalırken ortam karanlıklaşmaya ve soğumaya başlar. Şaman, gömleğini çıkararak tören kıyafetini giyer ve çubuğunu tütürür. Çubuğundan çektiği her nefesle birlikte hıçkırığı yükselir ve titremeleri artar. Çubuk tükendiğinde, gözleri yarı baygın bir ifadeye bürünür ve cildi soluklaşır. Sonunda bir kepçe soğuk su içer ve törene başlamak için yavaş hareketlerle tokmağını ve kamçısını arar (Balzer, 1997, s. 11). Yakut şamanının ekstaz durumuna geçmek için çubuk içmesi, bu deneyimin doğal bir açıklamasını ortaya çıkarabilir. Şamanik ritüellerde, beyinde özel bir bölgeyi aktive etmek amacıyla uyarıcı maddelerin kullanıldığına dair kayıtlar birçok kabileden görülmektedir.

Asya'da birçok farklı topluluk bulunmaktadır. Bu gruplar arasında, şamanik gelenekleri sürdüren birbirinden farklı kabile ve kavimlerin varlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Her topluluğun kendine özgü uygulamaları ve ayinleri bulunması, standartlaştırmayı engelleyen bir ideal veya tek tip durum oluşturmaktadır. Bu çeşitliliğin, şamanik geleneğin çok yönlülüğünü yansıttığı ve bir tür zenginlik olarak kabul edilmesi gerektiği noktasında önemli bir kanıt niteliği taşımaktadır (Blazer vd., 2016, s. 1).

Kişiler, şaman olmak için belirli aşamaları geçmek zorundadır. Şaman olduktan sonra önceki durumlarından daha güçlü ve sağlıklı bir karakter, keskin bir zekâ, topluluğun diğer erkek üyelerine göre daha enerji dolu oldukları anlatılmaktadır. Sibiryaya ve İç Asya'yla birlikte

Güney ve Kuzey Amerika, Avustralya gibi şamanik inançların bulunduğu yerlerde yapılan incelemeler neticesinde şamanların edebi becerilerinin de toplumun diğer üyelerine nazaran daha ileri seviyede tespit edilmiştir. Örneğin Buryat şamanlarının, sözlü edebiyatın asıl koruyucusu oldukları ifade edilmektedir. Bunun yanında yapılan tespitlere göre Yakutlarda normal bir kabile üyesi gündelik konuşma diline ait yaklaşık dört bin sözcük bilmekteyken bir Yakut şamanı, şiirsel literatüre ait yaklaşık on iki bin sözcük bilmektedir (Eliade, 2005, s. 8270). Yakut inanışlarında insanların sözlerinin sadece canlıları değil aynı zamanda cansız varlıkları da etkileyebileceğine inanılmaktadır. Bundan dolayı ak şamanların çok iyi şekilde dili kullanması ve konuşması zorunluluk olarak görülmektedir (Bayat, 2010, ss. 35-36).

Yakutlarda Din Adamı Sınıfı

17. yüzyılda Yakutlar arasında din adamı sınıfı bulunmaktadır. Erkek din adamlarına *oyun*, kadın din adamlarına ise *udagan* adı verilmektedir. Din adamı sınıfının ödediği vergi miktarının oldukça yüksek olduğu ve bu miktarın tüm vergi miktarına oranının yaklaşık olarak %3'üne denk geldiği tahmin edilmektedir. Anılan dönemde *udagan*ların sayısal olarak *oyun*lardan daha fazla olduğu iddia edilmektedir. Toplu halde bir merkezde bulunmayan şamanların toplumsal hayata etkilerini anlamak için 1642 yılında çıkan isyana bakmak yeterlidir (Alekseev, 1989, ss. 85-86). Dış ticarete dönemin en değerli malları olarak görünen samur, sansar, kunduz, kara tilki gibi kürklü hayvanların en iyileri Sibiryaya coğrafyasında bulunur. Bu

hayvanların derilerini edinmek isteyen Ruslar, Yakut topraklarına gelerek halkı *yasak* adı verilen bir çeşit vergiye bağlar. Moskova tarafından bölgeye *voyvoda* adı verilen askeri vali olarak atanan Petr Golovin zalimliği ve açgözlülüğü ile tanınmıştır. Yasak vergisi altında ezilen Yakutların 1633 tarihinden itibaren başlayan çeşitli ayaklanmalarda bulunduğu görülür. Ancak 1642 yılında şamanların liderliğinde başlayan hakkını savunma mücadelesi Golovin tarafından şiddetle bastırılır. 23 lider, önce rehin alınıp sonra idam edilir ve birçok Yakut sopalara dövülerek öldürülür (*İstoriya Yakutskoy ASSR*, 1957, ss. 58-59; Kurat & Temir, 1992, ss. 447-449).

Şamanların güçlerinden etkilenenler sadece Yakutlar değildir. Öyle ki bu etkiye Rusların da şahitlik ettiği görülür. Sadece hizmet sınıfını değil, üst düzey görevlileri de etkisi altına alan “şaman gücü”, Çarlık Rusyası’nda görevli çeşitli bürokratların şamanlara başvurmasına sebep olur. 1679 yılında *voyvoda* Andrey Barnashev yakın zamanda tayin olacağını öğrenince bunu durdurmak için şamanlara başvurur. Rus görevlilerin şamanlara müracaat ettiğine ilişkin bir başka örnek ise Koluma bölgesinin vali yardımcılarında birisinin, sürekli tekrarlanan sinir krizlerinden dolayı şifa bulmak için düzenli aralıklarla şamanları ziyaret etmesidir. Her ne kadar hastalıktan tam anlamıyla kurtulmasa da gidiş gelişler sonucunda hastalığın oldukça azaldığı görülmüştür. Bazı hastalıklar için Ortodoks kilisesinin rahiplerinin şamanlara müracaat ettikleri de bilinmektedir (Balzer, 1997, s. 79). Sömürü amacıyla istila edilen topraklarda, Batı’nın her zaman yaptığı gibi yalnızca maddi varlıkların değil, manevi varlıkların

da sömürüldüğünü yukarıdaki örneklerden çıkarmak mümkündür. Kimi zaman ilkel ve bayağı olarak değerlendirdikleri bir inanca, üstesinden gelemedikleri durumda sığınmaları, Batı ahlaksızlığının ve ikiyüzlülüğünün bir örneği olarak sunulabilir.

Sibirya'nın kuzeyinde yaşayan Türk topluluklarında siyah bulutun kötü şans, beyaz bulutun ise iyi şans getirdiğine inanılmaktadır. Sibirya bölgesinde yaşayan toplulukların din adamları genellikle *ak* ve *kara* olarak ikiye ayrılmaktadır. Yakutlarda “kara şamanlar” ritüellerini uygulamak için karanlık ve aysız geceleri seçerken “ak şamanlar” ritüellerini gün ışığında yapmaktadır (Ağırel, 2009, s. 98). Yakutlarda “ak şaman” yerine iyi şaman anlamında *ayı oyun*; “kara şaman” yerine şeytanî kam anlamında *abası oyun* terimleri kullanılmaktadır (İnan, 2017, s. 75). Buryat ve Yakutlar arasında “ak şaman” iyi ruhların hizmetkârı, “kara şaman” ise kötü ruhların hizmetkârı şeklinde kategorize edilmektedir. Bu genelleme çoğunlukla doğrulanabilir olmakla beraber Buryatlarda iyi ve kötü ruhlara aynı anda hizmet etmiş şamanların varlığı da belirtilmektedir (“The Twilight of Shamanism”, 1989, s. 44). Kara ile ak arasında zıtlıktan kaynaklanan bir ilişki bulunmaktadır. Bu iki rengin, karşıt şeylerinin birbiri ile kaim olacağı anlamında kullanılmasından dolayı pek çok kültürde biri neyi temsil ediyorsa ötekinin tam zıddını temsil ettiği söylenebilir.

Şamanlarda ak ve kara şaman kategorisinin oluşması bir anda ortaya çıkmamıştır. Bu sınıflandırma, şamanın kalbinde var olan yukarı dünya ve aşağı dünyadan hangisini ziyaret etmesi gerektiği hususuyla

oluşturmuştur (“The Twilight of Shamanism”, 1989, s. 45). Ak şamanlar yüce ruhların halkı kutsaması ve halkın iyiliğine hizmet etmeye vesile olurken kara şamanlar hastalıkları tedavi ederek halkı kötü ruhlardan korumuşlardır (Yamada, 2015, ss. 227-228). Gorokov, ak ve kara şaman kategorisinin, Yakutlar tarafından görünür ve görünmez dünyanın iki kısma ayrılmasından sonra ortaya çıktığını söylemiştir. Buna göre *ayı* ilahidir; ışık, temiz ve iyiyi sembolize eder. *Abası* (*abahi*) ise şeytanidir; karanlık ve kötüyü sembolize etmiştir. İnsanlık, faydalı hayvanlar ve bitkiler *ayudan* oluşmuştur. Zararlı ve kötü olan, insanlığa zarar veren her şey ise *abasının* ürünü olarak kabul edilmiştir (Gogolev, 1992b, s. 71).

Yer altı ruhları veya dünyası ile Altay kavimlerinin çoğunda denk gelinir. Her kavim bu ruhlara farklı isimler vermiştir. Yakutlarda yer altı ruhları *abası* olarak adlandırılırken bu ruhların başında *Arsan Duolay*² bulunur (Puhov, 2015, s. 34,40,168). *Arsan Duolay Buor Magalay*, *Aarsan Tuolay*, *Adagalaah Ala Buuray Toyon* gibi adlarla da anılan Arsan Duolay, insanlara felaketler, hastalıklar ve ölüm getirmesin diye sonbahar ayında yapılan *Ihiah* festivalinin ikinci gecesi Yakutlar tarafından kendisine kurban kesilen *abasıdır*(Ergun vd., 2017, ss. 39-40). Arsan Duolay yer altının en derin kısmında yaşayan, gölgesi olmayan, boynuzlu, sakallı ve sonsuz servete sahip şekilde zihinde canlandırılır (Küçük, 2017, s. 42). Altaylılar arasında yer altı

² (Bayat’a göre Arsan Duolay boynuzlu bir varlık olarak tasavvur edilir. Boynuz figürünün Sümerlerde olduğu gibi Altay ve Yakutlarda da güç sembolü olup tanrısal vasıf kazandırdığını iddia eder (Bayat, 2016, s. 43).

dünyasının hükümdarı olan Erlik’e tazimde bulunmayan kam, *ak kam* olarak vasıflandırılmıştır. *Ak kam*, gök tanrılara ve saf ruhlara seslenmiştir. *Kara kam*ın ise farklı ruhlarla arkadaşlık edebilmesine rağmen o ruhlar aracılığıyla birisine zarar verebileceğine inanılmamıştır. Ak şamanlara kam demek aslında oldukça zor görülmektedir. Nitekim onlar, geleneklerinin büyük çoğunluğunu kaybetmişlerdir. A. N. Alekseev’in aktardığına göre Yakutlarda “ak şaman”, klasik şaman özelliklerinin pek azına sahiptir. Ak şamanların vazifeleri *Aiyy* adı verilen iyi ruhlara tazimde bulunmak olmasına rağmen ritüelleri sırasında yanında saf kız ve erkek çocuklar bulundurmışlardır. Ekstaz haline geçemeyen ak şamanlara yardım eden ruhlar da yoktur. Üstelik Yakut şamanları ritüel saflığını gözetirken bu saflığı bozacak (cesetlere dokunmak gibi) çeşitli nesnelere de uzak durmuşlardır. Yakut ak şamanlarının *Aiyy* koruyuculuğunda kabile kültürünün basit din adamları şeklinde tanımlandığı görülmüştür (“The Twilight of Shamanism”, 1989, ss. 45-46). Ak şamanların kurban kesmedikleri, yalnızca bir hayvanı göklerin sakinleri için kutsadıkları, sonrasında ise bu hayvana hiçbir iş yaptırmadıkları ve mümkün mertebe kutsanan hayvanı korudukları kaydedilmiştir (Gogolev, 1992b, s. 71).

Kabile şeflerinin görevleri arasında ak şamanları festivallere davet etmek de vardır. Nitekim ak şamanların varlığı ve sayısı kabile liderlerinin sosyal prestijini belirlemektedir. Şayet davet edilen yalnız bir şaman varsa festivallerin düzenlenmeye değer olmadığı düşünülmektedir. Ne kadar fazla şaman varsa doğa ve ateş ruhlarından

oluşan iyelerle beraber daha fazla ruhlar ve Tanrı'nın çağırılabilmesine dair bir inanç bulunmaktadır (Zola, 2009, s. 615).

Teleutlar da Yakutlar gibi şamanlığı bir hediye olarak değerlendirirler. Bunun yanında bazıları şamanlığı kötü ruhlarla denk kabul ederler. Teleut şamanları insanların yaşam gücü olan *kutu* yakalama gücüne sahiptirler. Sözelimi bir kişi, bir şamana hakaret ettiyse ve sonrasında öldüyse o kişinin şaman tarafından öldürüldüğüne inanılır. Teleutlar şamanlar için *kam* ifadesini kullanırken onlarda bir *kam*, başka bir *kamı* yutarak yok edebilir veya onun şamanlık yeteneğini elinden alabilir. Güçlü olan *kam*, zayıf olanın ruhunu bağlayıp hapsedebilir. Mağlup olan *kam* kısa süre sonra hastalanıp ölecektir (Aleksiev, 1989, s. 93). Geleneksel Türk inanışlarında, birbirleriyle savaşacak iki kabilenin ruhlarının gece sabaha kadar savaştığına ve savaşı kazanan ruhun kabilesinin gündüz yapılacak olan muharebeyi kazanacağına ilişkin bir inanç bulunmaktadır. Tümdengelimsel bir bakış açısıyla kabile ruhlarının; topluluk üzerindeki etkilerini, kabile mensubu bireylerin her birinin üzerinde de aynı şekilde gösterdikleri değerlendirilebilir.

Şamanların Kıyafetleri

Kamların kıyafetleri genel anlamda şapka, palto, ayakkabı ve çok özel durumlarda eldiveni de içeren bir tertipten meydana gelmektedir. Butanaev'e göre törenler için özel olarak dikilmiş ve koyun postundan yapılmış şalvarlardan bahsedilmektedir. Bununla birlikte Sibiryalı toplulukları arasında yalnızca Yakut din adamları için

özel pantolon dikildiği söylenmektedir (Butanaev, 2019, s. 85). Altaylarda “ak şamanlar” koyun derisinden yapılmış beyaz bir şapka takarken “kara şamanlar” ritüellerde özel bir pelerin giymektedir (“The Twilight of Shamanism”, 1989, s. 46). Yakut *oyun*larının kıyafetlerinde *mulgun* ve *çolgan* adı verilen iki koruyucu aksesuar yer almaktadır. Bunlar, omuzun eklem yerinden köprücük kemiğine bağlanan yassı, hafif oval şeklinde 10 cm çapında metalik bir diskten oluşmaktadır. İnce bir kılıfın içinde bulunan bu aksesuarlar, kıyafete kayışlarla iliştilmektedir. Sağ tarafta bulunan diskler iç içe geçmiş iki diskten oluşur. Bir görüşe göre şamanların kıyafetlerinde bulunan metalik aksesuarlar, onları düşman ruhların saldırısına karşı muhafaza etmek ve onlara karşı taarruz etmek üzere kullanılmaktadır. Yakut savaşçılarının savaş kıyafetlerinde bulunanlara benzer şekilde *mulgun*, omuzları koruyan bir koruyucu görevi görürken *çolgan* ise kalkan vazifesi görmektedir (Gogolev, 1992a, s. 40).

Oyun ve *udagan* kıyafetleri özel bir ritüel ile dikilmektedir. Kıyafet artık kullanıma hazır hale geldiğinde bir demirci ile deneyimli bir kam çağırılmaktadır. Kıyafet giyme töreni için kesilen kurbanın kanında demirci tarafından dövülen metaller tavlansak metalden, ruhları tasvir eden eşyalar yapılır (Alekseyev, 2013, s. 171).

Yakut *oyun*larının kıyafetlerini savaşçıların kıyafetine benzetme çabası oldukça önemlidir. Öyle ki savaş, savunma ve saldırı amacı bulunan bir eylemdir ve savaşçıların giyimleri bu durumlara hazırlıklı olabilecek şekilde tasarlanmaktadır. Yakut *oyun*larının, ruhsal âlemlerle

ilişkilerini bir savaşa benzeterek ona göre tertibat almış ve kıyafetlerini teçhiz etmiş oldukları söylenebilir.

Şaman kıyafetleri dünyayı farklı boyutlarda anlamlandırmak üzere dizayn edilir. Bundan dolayı şaman kıyafetleri, yalnızca yukarıdan aşağıya doğru giyilen bir şekilde oluşmamaktadır. Aynı zamanda *kardinal* yön denilen pusula yönlerini de zihin dünyasına dâhil edecek şekilde bir yapıdadır. Sözelimi kıyafetin kuzey-güney eksenini, ölümler âlemi ile göksel dünyayı birbirine bağlar. Doğu-batı eksenini ise mekân yerine zamanı gösterir. Doğu güneşin doğduğu yer olduğu için zamanı başlatırken batı ise güneşin battığı ve zamanın bittiği anlamını taşır. Doğu-batı eksenini aynı zamanda bilgeliğin, ışığın ve aydınlanmanın uğrak noktasıdır. Yakut şamanlarının kıyafetlerinin sol tarafına, göğsün üzerine gelecek şekilde dolunay veya hilal sembolü işlenir. Böylece ay, şamanın gece yaptığı astral yolculuklarda gece boyunca etrafı aydınlattığı gibi aydınlatır. Sağ tarafa ise güneş sembolü işlenir. Öyle ki şamanı *abaasılardan* kurtarmak için güneşin parlaklığına ve ısısına ihtiyaç bulunur. Yakut şamanlarının kıyafetlerinin sırt tarafına da aynı semboller nakşedilir. Güneş ve ayın arasına ise bir tüneli temsil eden metal halka yerleştirilir. Bahse konu tüneli bir giriş tüneli değildir. Hem göksel âlemden hem de yeraltı dünyasından kurtulmak isteyen şaman, bu tüneli bir çıkış olarak kullanır (Borko, 2004, ss. 61-62).

Türk kültüründe ve inanışlarında yönlerin bir anlamı ve hatta rengi olduğu bilinmektedir. Şaman kıyafetlerinde yalnızca uzay eksenini değil zaman eksenini de kullanılır. Bunun yanında ay eril bir sembolken

güneş dişil bir sembol olarak görülür. Aydınlık ve iyi ruhların seyahatinde ayın yardımı varken kötülüklerden korunmak için güneşin yardımı söz konusudur. Buna göre Yakut kıyafetlerinde güneş ve ay sembollerinin kullanım şeklini belirleyen temel hayalin; dişil güç olan güneşin bir anne gibi koruyup kollaması, eril güç olan ayın ise bir baba gibi yol göstermesi olduğu söylenebilir.

Yakut Şamanlarında Cinsiyet

Şamanlar, zaman zaman ekstaz yoluyla bedensel farkındalık elde etmeye çabalamaktadır. Bir erkek şaman, bir dişil şamanın üstün olduğuna inandığında, onun seviyesine ulaşabilmek adına kadın şamana ait nesnelere giyinir. Benzer şekilde, bir kadın şaman, bir erkek şamanın seviyesine erişmek istediğinde, kıyafetinde ona ait nesnelere bulundurmaktadır.

Yakutlarda, kadın şamanlar için süs eşyaları üreten demircinin, bu şamanların aynı güce sahip olduğuna dair bir inanç vardır (Gheorghiu vd., 2017, s. 210). Yakut bölgesindeki bilim insanları, tarihsel olarak güç açısından kadın şamanların mı yoksa erkek şamanların mı daha üstün olduğu konusunda bir tartışma yürütmektedir. Ancak her iki cinsiyetten şamanların da yaşamları boyunca farklı beceri seviyelerine sahip oldukları ifade edilmektedir (Blazer vd., 2016, s. 16).

Karşı cinse ait elbiselerin giyilmesi şeklinde tanımlanacak *Travestizm*, Latin kökenli bir terimdir. *Androjenlik* ise çift cinsiyetli

veya erkeğe benzeyen kadın anlamına gelen Grek kökenli bir terimdir (Bayat, 2022, s. 14). Sibiry coğrafyasında yaşayan topluluklar tarafından eşcinselliğin henüz bilinmediği, bilinse dahi toplumsal manada kabul edilemez olduğu söylenebilecekken inanışlarda *travestizmin* bakiyelerini tespit etmek mümkündür. Sözgelimi cinsiyet değiştirmenin ya da trans bireyliğinin ne olduğunu bilmeyen Yakutlar arasında özellikle bazı ritüellerde şaman, tay derisinden yapılmış bir kız ceketini elbisesinin üzerine giyer. *Oyunlar*, göğüslerine memeyi sembolize eden iki demir halkayı asarlar. Saçlarını ortadan ayırarak üç belik şeklinde örerler. Samoyedler, ruhların erkek şamanı tanımamasını engellemek için onların yüzlerini örtüp kafasına kadın şapkası takarlar. Altay şamanlarının bazıları, özel ritüel sırasında arkaik bir tevazuyu temsil etmek üzere kısa bir etek giyer. Bütün bu anlatılanlara rağmen bahsedilen travestizmin eşcinsellikle hiçbir ilişkisinin bulunmadığını söylemek mümkündür (Şternberg, 1936, s. 162).

Sibiry halklarının şamanlarıyla doğrudan etkileşimde bulunan bazı Rus etnograflara göre, androjeniklik veya travestizm durumları genellikle bir tür seçkinlik olarak değerlendirilir. Diğer bir bakış açısına göre, Sibiry şamanlarının kadınlara özenmesi, Türk kültürünün anaerkil nitelikleriyle ilişkilendirilir. Bu iki durum bağımsız olarak değerlendirildiğinde, Sibiry şamanları veya halkları arasında üç tip cinsiyet bulunduğu iddia edilebilir: erkek, kadın ve androjen bireyler. Erkek ahengin ve kadın kaosu sembolü olarak nitelendirilir. Androjen bireyler ise hem ahengi hem de kaosu bünyelerinde barındırdıkları için bir tür köprü vazifesi görürler. Bu tür cinsiyet algıları sadece Türk

halklarında değil, aynı zamanda çeşitli Mançu-Tunguz ve Moğol halkları gibi Altay kavimleri yanında Güney Asya ve Kuzey Amerika yerli halklarında da gözlemlenebilir (Bayat, 2022, ss. 29-30). Burada bahsedilen travestizm, androjenlik gibi kavramlar, pek çok dinde sakıncalı ve haram olarak görülen sapkın cinsel eğilim veya yönelim bağlamında değerlendirilmemelidir. Şamanın durumu; ruhlarla iletişim kurmak için karşı cinse özenme, karşı cinsin davranışlarını kopyalayarak ruhlar âleminde yer edinme ve isteklerin karşılıklı olarak iletilmesi için bir çeşit köprü vazifesi görme şeklinde açıklanabilir. Yine şamanın durumu, maslahat icabı farklı tutumlara bürünülme ve fizik ile metafizik âlemin birlikteliği için kendini feda etme şeklinde elde edilen bir çeşit seçilmişlik olarak değerlendirilebilir.

Şamanların ölüme yaklaştıkları zamanlarda, sahip oldukları gücü yavaşça kaybettikleri düşünülmektedir. Bu durumu örnekleyen bir hikâye, Balzer tarafından 2012'de kaydedilen ve Niurba bölgesinde yaşayan yaşlı bir kadın tarafından anlatılmıştır. Anlatıya göre, yaşlı kadının büyükannesi son birkaç yılını gözlerini kaybetmiş ve yatağa bağlı olarak geçirmiş bir şamandır. Ölümüne çok yaklaştığı bir dönemde yeniden şarkı söylemeye başlamıştır. Ördek avı mevsimi geldiği için, kadının babası, kardeşi ve kayınbiraderi avlanmak üzere uzak bir bölgeye gitmiştir. Bu esnada yaşlı kadın, bir ilahi söylemeye başlar. İlahi, farklı kuşaklardan üç kişinin bir av gezisine çıkması ve bu av sırasında yanlışlıkla birbirlerini vurmasını anlatır. Bu hikâye, aile üyeleri arasında endişeye neden olur. Gerçekten de anlatılan şekilde bir

olay meydana gelir. Ancak bu olay; anlatıcının ailesinin avlanmaya gittikleri nehrin karşı kıyısında av için gelen başka bir ailenin üyelerinin başına gelir. Şaman büyükanne, bu olaydan çok kısa bir süre sonra ölür. Şaman kadının bu olayı nasıl bilebildiği asla öğrenilemez. Gerçekten ruhen olayın meydana geldiği yere mi gittiği, yoksa anlattıklarını bir vizyon olarak mı gördüğü merak konusu olarak kalmıştır (Blazer vd., 2016, s. 6). Konuşma ve görme yeteneklerini kaybeden bir insanın ölüme yakın deneyim yaşadığı sırada böyle bir vizyon görmesini açıklamak oldukça zordur. Dahası olayın çok az bir farkla meydana gelmesi düşündürücü bir durumdur.

Antik toplumların bazılarında büyücülerin vazifeleri kadınlar tarafından icra edilmektedir. Kimi topluluklar bu kadınları yüksek rütbeli bir kâhin olarak sınıflandırırken bazıları ise yaşlılar (starets) olarak vasıflandırmaktadır (Gogolev, 1992b, s. 75). Romalılarla karşılaşmadan önceki eski Germen topluluklarının inanışlarında baskın bir şekilde kabile tanrıları, kutsal yerleri ve kutsal ormanlık saha kültürü olduğu söylenmektedir. Germen mitolojisinde, ışık ile karanlık arasındaki çatışmanın belirgin bir ikiliği ortaya koyduğu ifade edilmektedir. Roma imparatoru Julius Ceasar, kehanet ve falcılık gibi görevlerin yaşlı kadınlara bahşedilmiş bir yetenek olduğuna inanmaktadır. Ceasar'dan bir yüzyıl sonra yaşayan Germen tarihçi Tacitus, Germen toplumunda rahip sınıfının güçlü bir konumda olduğunu, kabile liderlerinin de kehanet yeteneğine sahip kadın rahipleri yanlarında bulundurduğunu belirtmektedir. Hıristiyanlığın Germenler arasında benimsenmesinden sonra bile kötü ruhlara ve

cadılara olan inanç kültü devam etmiştir. Benzer bir duruma Slavlarda da rastlanmakta, eski ruhlar ve tanrılar birer birer Hıristiyan azizlerine dönüşmektedir. Özellikle doğu Slavlarında 9. yüzyıla kadar iki tür kâhin sınıfının bulunduğu iddiası ortaya atılmaktadır. Büyücülük, sihirbazlık, kâhinlik, cenaze rehberliği gibi vazifeleri yürüten bu kâhinler genellikle kadınlardan oluşmakta ve hipnoz, telkin, çeşitli danslarla ayinlerini icra etmektedir (Gogolev, 1992b, ss. 74-75). Skolastik devirde, Katolik Kilise'nin öncülüğünde başlatılan cadı avı, geleneksel metotlarla süregelen bu inanışların önünü kesmek ve kilise otoritesini baskın hale getirmek için başlatılmış olabilir. Asya'daki şamanik inanışlarla Avrupa'da olan Hıristiyanlık öncesi şamanik inanışların benzerliği dikkat çekmektedir. Bu benzerliğin sebepleri; çeşitli savaş, göç ve ticaret gibi faaliyetler sonucunda oluşmuş karşılıklı etkileşim şeklinde değerlendirilebilir. Esasen Anadolu'da kadınların nazarının daha çok değdiği şeklinde hâlâ varlığını sürdüren bir inanç bulunmaktadır. Yine bir Türk kavmi olan Bulgarların meşhur kâhini Baba Vanga'nın kadın olması, konu bağlamında dikkate değer bir husus olarak ele alınabilir.

Sonuç

Geleneksel Türk İnanışları'na sahip diğer topluluklarda olduğu gibi Saha (Yakut) Türklerinde de din adamı olarak görev yapan şamanlar/kamlar bulunmaktadır. Sahalar (Yakutlar) şamanları erkek ve kadın olmak üzere ayrı değerlendirirken erkeğe *oyun*, kadına *udagan* adını vermektedir. Diğer Türk topluluklarından farklı olarak Yakut

şamanlarında ruhsal ve cinsiyet temelli farklılıklarla birlikte kıyafetlerinde de özel ayrıntılar bulunmaktadır. Yakut şamanları dini önder oldukları kadar toplum nezdinde bir çeşit lider olarak da kabul edilmektedir. Modern dünya tarafından şamanlık/kamlık eskilere ait bir gelenek olarak görülmektedir. Ancak şamanların bir çeşit koruyucu olduğunu, dil ve kültür aktarımında önemli bir müessese olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Eski ile yeni arasında köprü vazifesi gören şamanlar oldukça değerli kültürel hazinelerdir. Saha (Yakut) topraklarının 17. yüzyılda Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesinden sonraki süreçte, Rusların Slavlaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyetleri kapsamında öncelikli işlerinden biri olan şamanları yok etmeyi basitçe geçiştirmemek gerekmektedir. Şamanlar/Kamlar bölge insanının geçmişle bağına sağlayan en önemli kültürel varlıklarken Ruslar tarafından geçmişle bağı kesmek için onların yok edilme çabası öncelikli tutulmuştur. Bu çaba, Çarlık Rusyası yıkılıp Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla kılıf değiştirmiş ve ateizm propagandasıyla dini önderlerin katledildiği bir dönem geçirmiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan özgürlük ortamından Sahalar (Yakutlar) da faydalanmış ve öze dönüş hareketi başlatmıştır. Onların kimliklerinin bir parçası olarak gördükleri inanışlarının önemli bir taşıyıcısı olan *oyun* ve *udaganlar*, geleneksel inanışlarının yeniden canlandırılması ve gelecek nesillere aktarılması için olmazsa olmaz denilebilecek niteliktedir.

Kaynakça

Agirel, S. (2009). As contributions to this section, the Editors welcome comment and debate on topical issues or on recent articles or reviews appearing in the journal. Shorter accessibly written items of general interest, reports on work in progress, notes and queries are also welcome. Colour Symbolism in Turkish and Azeri Folk Literature. *Folklore*, 120(1), 92-101. <https://doi.org/10.1080/00155870802647858>

Alekseev, N. A. (1989). Shamanism Among the Turkic Peoples of Siberia. *Soviet Anthropology and Archeology*, 28(1), 56-103. <https://doi.org/10.2753/AAE1061-1959280156>

Alekseyev, N. A. (2013). *Türk Dilli Sibiryա Halklarının Şamanizmi* (M. Ergun, Çev.; 1. baskı). Kömen Yayınları.

Arslan, A. A. (2011). *Kızılderili ve Türk Şamanizmi*. Berikan Yayınevi.

Balzer, M. M. (Ed.). (1997). *Shamanic Worlds: Rituals and Lore of Siberia and Central Asia*. North Castle Books.

Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. Ötüken.

Bayat, F. (2016). *Mitten Tarihe, Sözden Yazıya: Dede Korkut Oğuznameleri*. Ötüken.

Bayat, F. (2022). Androjenlik ve Travestizm/Transvestizm Bağlamında Türk Şamanlığı. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 10(26).

Blazer, M. M., Bremmer, J. N., & Ginzburg, C. (2016). *Horizons of Shamanism: A Triangular Approach to The History and Anthropology of Ecstatic Techniques*. (P. Jackson, Ed.). Stockholm University Press.
<http://www.oapen.org/download?type=document&docid=619233>

Borko, T. I. (2004). *Šamanizm: Ot archaičeskich verovanij k religioznomu kul'tu ; monografija*. Bank kul'turnoj informacii.

Butanaev, V. I. (2019). *Geleneksel Hongoray Şamanlığı* (Birinci Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eliade, M. (2005). Shamanism: An Overview [First Edition]. İçinde L. Jones, M. Eliade, & C. J. Adams (Ed.), *Encyclopedia of Religion* (2nd ed). Macmillan Reference USA.

Ergun, M., Zakharov, T., & Gavriilyev, Ç. (Ed.). (2017). *Ehe Khara Atlı Eles Bootur: Sakha Kahramanlık Destanı* (1. baskı). Kömen Yayınları.

Gheorghiu, D., Pásztor, E., Bender, H., & Nash, G. (Ed.). (2017). *Archaeological approaches to shamanism: Mind-body, nature, and culture*. Cambridge Scholars Publishing.

Gogolev, A. I. (1992a). Archeological Monuments of Yakutia Associated with the Formation of the Yakut Nationality: Monuments of the fourteenth to sixteenth century. *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 31(2), 19-62. <https://doi.org/10.2753/AAE1061-1959310219>

Gogolev, A. I. (1992b). Dualism in the Traditional Beliefs of the Yakuts. *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 31(2), 70-84. <https://doi.org/10.2753/AAE1061-1959310270>

İnan, A. (2017). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Arastirmalar* (9. bs). Türk Tarih Kurumu.

İstoriya Yakutskoy ASSR Tom 2: Yakutiya ot 1630-h godov do 1917 g. (C. 2). (1957). AN SSSR. <https://e.nlrs.ru/open/1064>

Kurat, A. N., & Temir, A. (1992). Sibir (Sibiry) Hanlığı. İçinde *Türk Dünyası El Kitabı* (2. bs, C. 1). Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Küçük, M. A. (2017). Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: “Ölüm/Obur Ruhlar”. *Gazi Türkiyat*, 20.

Puhov, İ. V. (2015). *Yakut Kahramanlık Destanı Olonho Genel Tipler* (M. Ergun, Çev.; 1. bs). Kömen Yayınları.

Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık* (A. Temir, T. Andaç, & N. Uğurlu, Çev.; 480. bs). Örgün Yayınevi.

Şternberg, L. Ya. (1936). *Pervobitnaya religiya V svete etnografii*. İzdatelstvo İnstituta Naradov Severa Tsik SSSR.

The Twilight of Shamanism. (1989). *Soviet Anthropology and Archeology*, 28(1), 38-55. <https://doi.org/10.2753/AAE1061-1959280138>

Waida, M. (2005). Miracles: An Overview. İçinde L. Jones, M. Eliade, & C. J. Adams (Ed.), *Encyclopedia of Religion* (2nd ed). Macmillan Reference USA.

Walters, P. (2001). Religion in Tuva: Restoration or Innovation? *Religion, State and Society*, 29(1), 23-38. <https://doi.org/10.1080/09637490120061877>

Yamada, T. (2015). "İstoçnik dobrıh sil nahoditsya na vostokey ...": Predstavleniya şamanov sovremennoy Yakutii (Saha) o Vselennoy, bojestvah i duhah. *Quaestio Rossica*, 2, Article 2. <https://doi.org/10.15826/qr.2015.2.105>

Zola, L. (2009). Creating, Reinventing, and Assessing Cultural Performances in The Sakha Republic. *World Futures*, 65(8), 613-619. <https://doi.org/10.1080/02604020903300642>

YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

YAYIN İLKELERİ

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki kez yayımlanan hakemli bilimsel bir dergidir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine gönderilen yazıların daha önce başka bir dergide yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmaması şartı aranır.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine gönderilen yazılar, Ithenticate, Turnitin, İntihal.net vb. programlara yüklenerek hem içerik hem de biçim kapsamında etik incelemesine tabi tutulacaktır. Etik kurallara uygun olmayan yazılar Yayın Kurulu'na hakem değerlendirme süreci başlatılmadan reddedilecektir.

Aynı durum ulusal veya uluslararası sempozyumlarda sunulan bildiriler ve lisansüstü tezler için de geçerlidir. Bu gibi yazılar, dipnotta belirtilmesi koşuluyla dergimizde yayımlanabilir. Bu konuda bütün sorumluluk yazara aittir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlandığı belirtilmediği ya da belirlenemediği için yayımlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazar(lar)a aittir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisinde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal ve etik sorumluluk, makalenin yazarına aittir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisinde yayımlanan yazılar için telif ücreti ödenmez. Yazıların tüm hakkı yazara ve Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine aittir. Dergiye yazı gönderen yazarlar bu şartları kabul etmiş sayılır.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Türkçe, Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça dillerinde makale kabul etmektedir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisinde, sosyal bilimler alanında hazırlanmış bilimsel bir yayımın, bu tür yayımlara kaynaklık teşkil eden tarihî nitelikli eser veya benzer içerikli yayımların tanıtımı ya da tenkidi şeklinde bilimsel üslupla hazırlanmış akademik metinler kitap tanıtımı bölümünde değerlendirilecektir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapma, yazıları hakem süreci başlatmadan editör ön incelesine göre reddetme ya da hakemlerden olumlu rapor alsa bile yayımlamama hakkına sahiptir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine makale gönderen yazarların Telif Hakkı ve Yazar Sözleşmesini imzalamaları da gerekmektedir.

Kitap tanıtımına yönelik hazırlanmış metinlerde tanıtılacak kitabın adı, tanıtım yazısının başlığı olarak kullanılmalıdır (Başlık yazımı için bkz. Yazım Kuralları – 1. Başlık). Başlıktan sonra tanıtılacak kitabın bibliyografik künyesi (yazarının soyadı, adı, eserin yayım tarihi, adı, yayım yeri, sayfa sayısı) ve varsa ISBN numarası tamamı italik biçimde verilmelidir. Yazar adı bibliyografik künyeden sonra yazılmalıdır (Yazar adı için bkz. Yazım Kuralları – 2. Yazar Adı). Dergi yayım ilkeleri ve yazım kuralları kitap tanıtımı için de geçerlidir.

YAZIM KURALLARI

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine gönderilen çalışmaların APA stili (**7. sürüm**) kurallarına göre yazılmış olması gerekmektedir. Detaylı bilgi için APA 7 yazım kuralları ve kaynak gösterme kılavuzunu inceleyiniz.

Makale takip sistemine yüklenecek yazının başında yazıldığı dilde ve İngilizce 150-200 sözcükten oluşan; çalışmanın amacını, kapsamını, yöntemini ve sonuçlarını belirten iki özet yer almalıdır.

Özetlerin altında 3-5 adet anahtar kelimeye yer verilmelidir. Özeti ilk satırı sola yaslanmalıdır. (girintili olmamalıdır)

Sayfa düzeni

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	2,5 cm

Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm

Yazı Tipi Times New Roman

Yazı Tipi Stili Normal

Boyutu (normal metin) 12

Boyutu (özet) 10

Boyutu (dipnot metni) 10

Paragraf Aralığı Önce 6 nk, sonra 0 nk

Paragraf girintisi

Her paragrafının ilk satırı sol kenar boşluğundan 1 inç kadar girintili yapılmalıdır. Girintiyi elde etmek için TAB tuşu veya kelime işlemci programının otomatik paragraf biçimlendirme işlevi kullanılmalıdır. Girinti oluşturmak için boşluk çubuğu kullanılmamalıdır.

Satır Aralığı Tek (1)

Not: (Gerekli ayarlamalar yazım şablonunda yapılmıştır. Ayarları bozduğunuz takdirde yukarıdaki düzeni uygulayınız)

Başlıklar

Bölüm etiketleri: Bölüm etiketleri (örneğin, “Özet”, “Kaynaklar”) ortalanmalıdır ve **kalin** yazılmalıdır. Başlıklardaki tüm sözcüklerin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklar numaralandırılmamalıdır.

1. Düzey Başlıklar: Ortalanmış,

Kalin

2. Düzey Başlıklar: Sola Yaslı, **Kalin**

3. Düzey Başlıklar: Sola yaslı, **Kalin**,

İtalik

4. Düzey Başlıklar: Girintili, **Kalin**,

Nokta ile Biten.

5. Düzey Başlıklar: Girintili, **Kalin**,

İtalik, Nokta ile Biten.

(Not: Başlıklarınızı en fazla 4. Düzeye kadar ayarlayınız.)

Tablo ve Şekiller

Tablo numarası **düz metin** ve **koyu punto** olarak ve **tablonun üstüne** yerleştirilmelidir.

Tablo numarası **tablo başlığının üstünde** yer almalıdır.

Tablo numarasının sonuna **nokta** konulmamalıdır.

Tablonun başlığı **italik ve ilk harfleri büyük harflerle** yazılmalı ve tablo numarasının **altına** gelecek şekilde ayrı bir satırda yer almalıdır.

Tabloda dikey çizgiler olmamalı ve mümkün olduğunca az yatay çizgi olmalıdır.

Her tablo içinde **sütun başlıkları** bulunmalıdır.

Ayrıca, bazı tablolarda, **ilk sütun başlığı, alt sütun başlıkları ve alt tablo başlıkları** gibi anahtarları olabilir.

Tabloda yer alan **sütun başlıkları** ortalanmalı ve başlıkta yer alan kelimelerin ilk harfleri **büyük harfle** yazılmalıdır.

APA formatında şekil numaraları **düz metin ve koyu punto** olmalıdır.

Şekil numaraları **şeklin üstünde** yer almalıdır.

Şekil başlıkları **italik** ve ilk harfleri **büyük harflerle** yazılmalı ve şekil numarasının **altında** yer almalıdır.

Gerektiğinde ekstra açıklamalar için notlar eklenmeli ve şeklin altında yer almalıdır.

Tablo ve şekiller tek satır aralığında yazılmalıdır. Tablolarda gerekli durumlarda yazı boyutu 8 puntoya kadar düşürülebilir.

Alıntılar

Tek Yazarlı Çalışma (Uzman, 2018). (Yıldız, 2012).	Ramstedt (1903) Yüksel (2011)
İki Yazarlı Çalışma (Koca & Yalçın, 2005). (Gülensoy & Alkaya, 2011).	Koca ve Yalçın (2005) ... Gülensoy ve Alkaya (2011) ...
Üç veya Daha Fazla Yazarlı Çalışma (Doerfer ve diğ., 1971). (Hacıeminoğlu ve diğ., 1953).	Doerfer ve diğerleri (1971) Hacıeminoğlu ve diğerleri (1953)...
Kısaltması Bulunan Grup (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2020). (İlk alıntı)	Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ, 2020) (İlk alıntı)

 (DSÖ, 2020). (sonraki alıntı)	DSÖ (2020) ... (sonraki alıntı)
Kısaltması Olmayan Grup (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2020). (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) (2020)	

Üç veya daha fazla yazarlı eserler için metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılacaktır. APA 7'ye göre, yalnızca ilk yazarın adı ve devamına “**ve diğerleri**” anlamında “**et al.**” (ve diğ.) eklenmelidir.

Birden fazla kaynak parantez içinde yer alırsa, kaynaklar alfabetik sıraya göre alıntılanmalı ve noktalı virgülle ayrılmalıdır.

Yayının tarihi bilinmiyorsa, parantez içinde “b.t.” (bilinmeyen tarih) ifadesi kullanılmalıdır.

Çalışma “Anonim” olarak imzalanmışsa, referans ve metin içi alıntıda “Anonim” kullanın.

Parantez içinde alıntı: (Anonim, 2017)

Anonim alıntı: Anonim (2017)

· Kısa alıntılar (40 kelimedenden az)

40 kelimedenden daha az alıntılar için, kelimelerin etrafına tırnak işaretleri ekleyin ve alıntıyı kendi metnimize dâhil ederken biçimlendirme gerekmez. Orijinal kaynak bir üç nokta içermedikçe, alıntıların başına ve / veya sonuna üç nokta eklemeyin.

Etkili ekipleri tanımlamak zor olabilir çünkü “bir alandaki yüksek performans değerinde yüksek performans anlamına gelmez” (Ervin ve diğ., 2018, s. 470).

· Uzun alıntılar (40 kelimedenden fazla)

Bu alıntıya yeni bir satırda sol taraftan yarım inç (1,25 cm) içeriden yazarak başlanmalıdır. Alıntı yapılan kısımda ikinci bir paragraf yer alacaksa ilk satırı yarım inç daha içeriden başlamalıdır. Blok alıntının bitiminde atıf yapılan kaynağa son noktalama işaretinin ardından parantez içinde atıf yapılmalıdır. Blok alıntı tırnak içinde yazılmamalıdır.

· İkincil kaynaklar

Birincil kaynağın yılı ve yazarı biliniyorsa aşağıdaki gibi alıntılaysın.

(Rabbitt, 1982, aktaran Lyon ve diğerleri, 2014)

Birincil kaynağın yılı bilinmiyorsa, bunu metin içi alıntıdan çıkarın.

Allport’un günlüğü (aktaran Nicholson, 2003)

Kaynaklar

Kaynak listesi girişleri 0,5 inçlik asılı girintiye sahip olmalıdır.

- APA stili referans listesi, ana metnin en sonunda yeni bir sayfada eklenmelidir.
- Sıralama, ilk yazarın soyadına ve yazarı olmayan kaynaklarda ise eserin başlığına göre alfabetik olarak yapılmalıdır.
- Aynı yazarın birden fazla çalışmasının bulunması durumunda, bu eserler yayın yılına göre sıralanmalıdır.
- Çalışmaların aynı yıla ait olması durumunda ise başlığa göre alfabetik olarak sıralanır ve yayın tarihinden hemen sonra a, b, c şeklinde harf eklenmek suretiyle sıralanır.

Tek ve çift yazarlı kitaplar (kitap başlıkları italik yazılmalıdır)

Yalçın, E. S. & Koca, S. (2012). *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Kitap bölümü

Yalçın, A. (2021) Yalın girişimcilik, yenilik ve minimum uygulanabilir ürün: pazarlama bakış açısı ile. İçinde D. Hıdıroğlu (Ed.), *Yalın Yönetim, Yalın Liderlik, Yalın Üretim ve Yalın Girişimcilik* (ss. 365-384) Ankara: Nobel Bilimsel.

Makale

Çetiner, H. (2020). Hüseyin Nihal Atsız'ın Bozkurtlar romanında boş zaman ve oyun figürleri. *Turkish Studies – Social*, 15(4), 1837-1851.

Kalkan, H. K. (2016). Türk ve Alman edebiyatında edebî metinlerin sınıflandırılmasında kullanılan üst başlıkların karşılaştırılması. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 5(4), 199-212.

Topsakal, İ., (2011). Türk Tarihi Açısından Sibiry'a'nın Kısa Tarihi. *Turkish Studies* , vol.1, no.6, 1863-1887.

Web sitesi

Macit, M. H. (2022, 10 Haziran). *Tarihsel akıldan kaynaklı bir tembih olarak: Oniki Ada*. <https://www.turkgun.com/tarihsel-akildan-kaynakli-bir-tembih-olarak-oniki-ada>

İnternet sitesi alıntılarında “adresinden alınmıştır” yazısına gerek yoktur. Ayrıca yayın başlığı italik yazılmalıdır.

Bildiri

Akdağ, H., (2018, 7-9 Nisan). *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilgilerin Temelleri Dersi İle İlgili Görüşleri. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu. ANTALYA, Türkiye.*

Ekler

Ekler: Ek etiketleri ve başlıklar ortalanmalıdır (ve kalın).

APA 7 İLE GELEN DEĞİŞİKLİKLER

1. Doi’de linkin tamamı verilmelidir.

2. APA 7 ile kaynakçada 20 yazarın soyadı ve adının baş harfleri yer alabilmektedir.

3. İnternet kaynaklarında alındığı tarih de yazılmalıdır (Alındığı tarih bilinmiyorsa yazılmak zorunda değil).

4. Linkler köprü şeklinde verilmelidir.

5. Şekil açıklaması da tablo açıklaması gibi üstte verilmelidir.

6. Kaynakçada yayıncının konumu artık yer verilmemektedir.

7. APA 7’de üç ve daha fazla yazarlı çalışmada ilk atıftan başlayarak yalnızca ilk yazarın adı ve “vd.” şeklinde verilmektedir.

8. DOI’ler URL’lerle aynı şekilde biçimlendirilmektedir. “Doi:” etiketi artık gerekli değildir.

9. Alınma tarihi gerekmedikçe URL’lerin önüne yazılmamalıdır.

10. Web sitesi adı (yazarla aynı değilse) eklenmeli ve web sayfasının başlıkları italik yazılmalıdır.